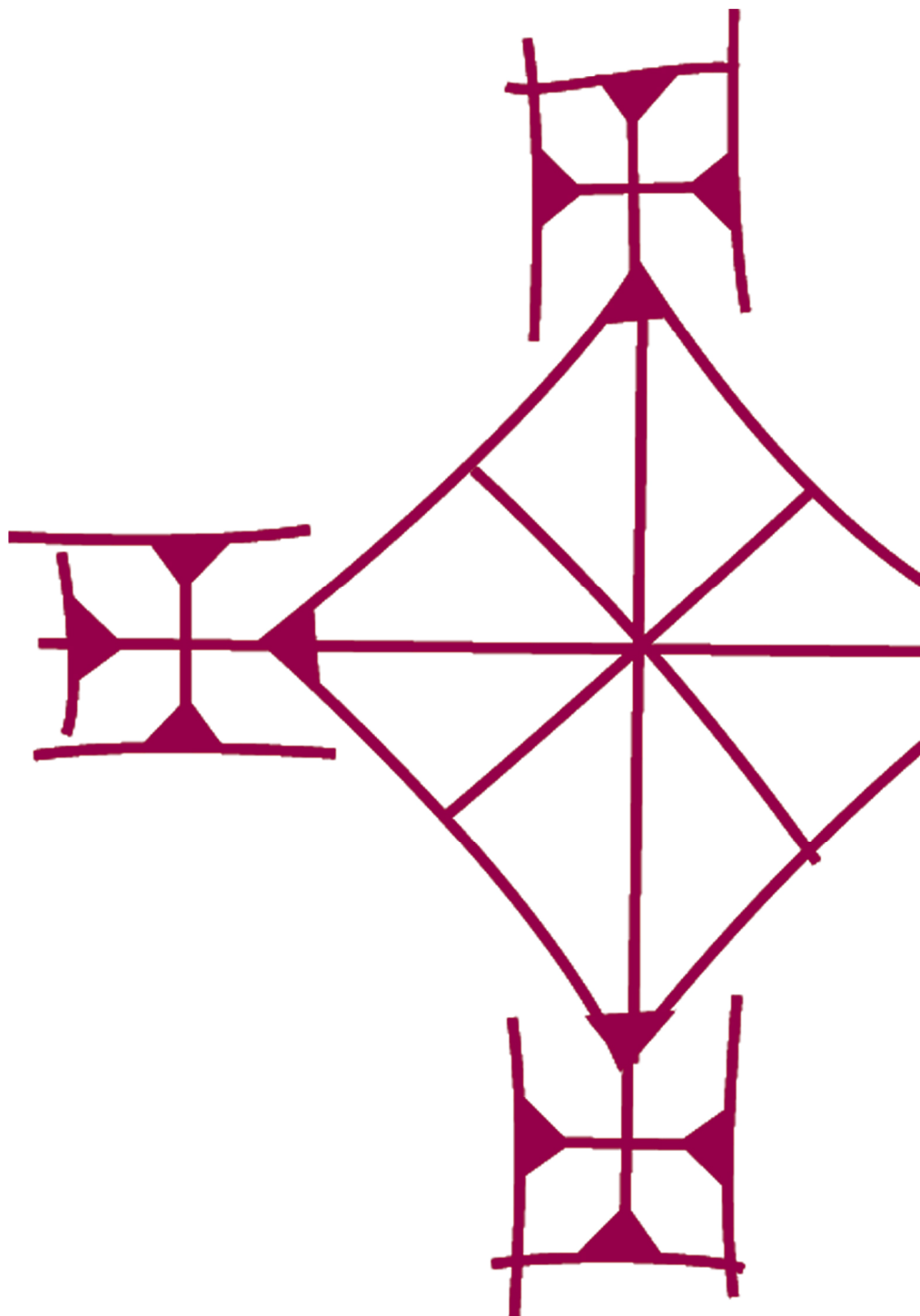

ERA BATALHA DE MURÈTH, 1213

ERA QUERIMÒNIA, 1313

ERA GRANA PATZERIA, 1513

Tres hites importants entara Val d'Aran

Jornades d'Estudi. Val d'Aran
18, 19 e 20 d'octobre de 2013
Salardú

Conselh Generau d'Aran

© des autors

Març de 2014

Impression: Grafiques Bobalà, Lleida

ISBN: 978-84-89940-77-2

D.L: L 619-2014

— Era Batalha de Murèth, 1213; Era Querimònia, 1313; Era Grana Patzeria, 1513

— Era Batalha de Murèth, 1213; Era Querimònia, 1313; Era Grana Patzeria, 1513

Prològ

Est'an passat er an 2013 auèrem era sòrt de hestejar tres anniversaris vtaus , tres hites importants entà comprèner eth nòste devier istoric e actuau. Sigueren

-Eth 800 anniversari dera Batalha de Murèth, de 1213, a on eth rei Pèir I perdec damb es francesi, e a arraitz d'açò eth reiaume d'Aragon non podec estiener-se entà tèrres occitanes e atau bastir eth qu'aurie estat un des grani reiaumes d'Euròpa.

-Eth 700 anniversari der autrejament, en 1313, des privilètges e fòrs en nomentat document d'Era Querimònia per Jaime II d'Aragon ara Val d'Aran, que demorèc com era basa entà bastir era nòsta identitat coma Pòble e que merquèc ua direccion de relacion e de complicitat damb era corona catalanoaragonesa en eth devier deth nòste destin

-Eth V centenari dera signatura dera Grana Patzeria deth Plan d'Arrem, en 1513, a on es territòris d'un costat e der aute dera frontèra politica des estats meten de manifest qu'eri son ben apròp es uns des auti e que tà subsistir non pòden ignorar-se, senon ajudar-se creant ua relacion d'acòrd damb es sòns interèssi qu'era major part des viatges son es madeishi e que de viatges demoren ath marge des granes politiques internacionaus.

Ei entà jo un gran plaser de presentar aguesta compilacion des conferències e des comunicacions que se heren es dies 18 e 19 d'octubre de 2013 enes Jornades d' Estudi organizades pera Seccion d'Istòria der Institut d' Estudis Aranesi, per Archiu Generau d'Aran e peth madeish Departament de Cultura e Patrimòni deth Conselh Generau d' Aran arthenent aquera ambicion legitima de qu'era Val d'Aran sigue un lòc de sedença e de trobada d'estudiosi, d'intellectuaus d'especialistes en tèmes diuèrsi e qu' era madeisha Val e eth Pirenèu en generau siguen eth subjècte d'estudi.

Voi felicitar e arregrair as tres ponents e a toti es comunicadors es sòns trebalhs e es sues intervencions qu'ara toti nosati poderam liéger a plaser recreant-mos en totes es nuances que mos apòrten e encoratjar ara Seccion d'Istòria der Institut d' Estudis Aranesi a que seguisque enes sues investigacions cap ara Val d'Aran dant sens e lum ara nòsta realitat.

Ei entà toti un privilètge de gaudir deth saber e valor des autors interessant-vos per tèmes tant apassionants.

Eth coneishement artisitic e istoric de cada un des moments e es posicionaments des persones e des territòris, era singularitat dera nòsta lengua e toponímia ancestrau, era recèrca e digitalizacion de documents e pergamins testimònis des moments viscudi, e des usi e costums des nòsti auantpassats, es glèises, castèths e tors de defensa atau coma es simbèus que mos caracterizen e representen que s'an hargat damb eth temps e damb era voluntat deth Pòble e des sòns representants, eth nòste patrimòni naturau e culturau, mòble e immòble damb era mès nauta e legitima des sues ambicions aguardant a èster Patrimòni Mondiau.

Es trebalhs des especialistes son de grana importància e coma è dejà dit en d'alti moments, cò de mès important d'un colloqui, d'un congrès d'ues jornades que de viatges son efimèrs, ei era publicacion des actes damb es conclusions a qué s'arribe.

Vos convidi a liéger aquestes actes d'ua qualitat esquista, e aquesti documents. Molt viatges marquen pautes entà qu'es poders executius des territòris poguen obrar damb coneishement de causa; aqueri trebalhs elaboradi pes melhors especialistes en cada camp e pera intelligéncia a fin de compdes, son mèrques que hèn a endonviar eth camin per a on molt viatges a de discórrer eth futur des paísis e des pòbles.

Carlos Barrera Sánchez
Sindic d'Aran

La Querimònia en els sistemes jurídics de les muntanyes pirinenques¹

Tünde Mikes

Universitat de Girona

La Querimònia, que celebra el seu 700è aniversari aquesta tardor, representa el document històric i jurídic per excel·lència de la Val d'Aran. També és un referent per tot el sistema jurídic dels Pirineus.

Anirem endinsant-nos en aquesta ordenació tot buscant el seu context històric i cercant les semblances i diferències amb d'altres textos jurídics medievals de les comarques veïnes, tant de la part septentrional de la serralada com de la part de la península ibèrica, per a establir la singularitat del text aranès.

El territori de la Catalunya medieval s'anà constituint per agregació dels diferents comtats de la Marca Hispànica fins que va arribar a tenir un nucli de domini estable al final de la reconquesta, cap a mitjans del segle XII.

En aquesta formació, la vinculació dels territoris cispirinencs i pirinencs no va representar una fusió completa i així els comtats septentrionals comptaven des del començament amb unes institucions particulars.

El Principat de Catalunya i Comtats de Rosselló i Cerdanya resultant d'aquest procés històric anava adquirint els seus límits territorials amb el temps, per bé que trigarà a definir-se la seva frontera amb l'Aragó. La fluctuació de la frontera, a vegades, significà un perjudici per l'Estat català: es deixaven fora territoris que geogràficament i ètnicament representaven la continuació de Catalunya, malgrat que sabé vincular-se una terra – la Val d'Aran - que orogràficament i lingüísticament li era estranya.²

La història d'Aran, un punt de contacte entre Catalunya, Aragó i França en els segles medievals, és inseparable de la expansió catalanoaragonesa. El territori, després d'una romanització ben palesa es trenca sota el domini carolingi de manera que les valls pirinenques tornen a la vida particularista dels temps preromans. La Val d'Aran es vincula al comtat de Tolosa i de Comenge de les que només es desvincularà sota el regnat de d'Alfons el Cast: "l'emperador dels Pirineus" integrarà Aran a les terres catalanes i anul·larà les influències polítiques anteriors. La vall esdevindrà una marca de gran valor, una peça negociadora en la política septentrional del principat.³

Els segles XIII i XIV, com ja sabem, signifiquen la gran època del Principat: l'apogeu polític de la Corona d'Aragó i l'edat d'or de Catalunya.

La seva expansió política, acompanyada o millor dit causada per un alt nivell demogràfic i econòmic, entre d'altres factors, anava de par amb les conquestes militars cap a les costes de la Mediterrània i varies de les seves illes.

Catalunya entra a la gran política europea i esdevé una potència política, naval i mercantil. El seus centres d'interès i d'influència que abans la portaven cap al nord construint un imperi pirinenc, ara seran ben diferents:

¹ Aquest treball s'inscriu dins del projecte " *La Escuela jurídica catalana durante la construcción del Estado constitucional*"; dirigit pel professor dr. José Maria Pérez Collados amb finançament del Ministerio de Ciencia e Innovación, DER2010-21986-C02-02. Igualment s'ha beneficiat del projecte " *Història de les societats rurals*" dirigit per la professora dra. Rosa Congost Colmer; Agaur-Generalitat de Catalunya, 2009 SGR 714 i del projecte de la xarxa temàtica pirinenca " *Archius familiars de banda a banda dels Pirineus*" finaçada per la CTP; coordinadora regional i investigadora principal per Catalunya dra. Tünde Mikes, 2013 CTP 00017.

² Ferro 1987, pp.16-18

³ Lladonosa 2001², pp.6-9.

després de dominar la Mediterrània occidental el Principat arribarà a les illes centrals i les portes de la banda oriental del Mare Nostrum.⁴

Paral·lelament al desenvolupament socioeconòmic del país, serem testimonis d'un gran desplegament i evolució de les seves institucions polítiques i jurídiques. Per influència de les doctrines del ius comune que arriben des de les universitats del Nord d'Itàlia i sobre tot de Bolonya, les Corts esdevindran un instrument jurídic de la limitació de l'autoritat reial. A través de la força social dels tres braços o estaments que la componen, la noblesa, el clergat i la burgesia, el pactisme com a tècnica jurídica adquirirà una força superior –naturalment exceptuant Anglaterra - als d'altres països occidentals. Aquesta limitació de la potestat reial tindrà un vigor excepcional en els municipis catalans⁵ i es coronarà amb el naixement de la representació permanent del General de Catalunya, de la Diputació del General o Generalitat l'any 1359.⁶

La producció del dret en aquesta època s'amplia i provindrà de diverses fonts: a més a més de la d'origen consuetudinari (popular) i del poder reial, hi hauran adquisicions recents: la recepció del ius comune europeu i sobretot la nova font del dret, la legislació de les Corts que representaran les noves influències i formes de crear dret.⁷

Per a la nostra anàlisi dels privilegis dels territoris pirinencs i sobretot la de la Querimònia ens interessaran aquestes tres varietats de creació del dret: la consuetudinària – que ve de 'baix'⁸-, la reial - i la flamant legislació provinent de les Corts – les que venen de "dalt".

La legislació de Corts representa una modernitat sorprenent en aquesta època i significa una de les contribucions més notables del país a la història del constitucionalisme occidental⁹: a les Corts de Barcelona de l'any 1283 – ben mirat l'any de l'atac i de l'ocupació francesa de la Val d'Aran – la monarquia accepta que no es podia fer cap acte legislatiu sense el consentiment i aprovació de la major i més sana part dels braços que formaven les Corts. Les 'lleis paccionades'⁹ entre el rei i els estaments obtenien de forma automàtica la primacia entre totes les altres fonts del dret, de manera que les disposicions reials no podien anar-hi en contra.

La legislació reial va tenir una creixent importància des del regnat de Jaume I a causa de l'enrobustiment de l'autoritat del monarca. Les pragmàtiques, les sentències arbitrals, les diverses provisions i els privilegis plasmaven la voluntat del monarca. Però malgrat tot, la creació del dret per la voluntat unilateral del monarca a Catalunya tenia menys importància que en d'altres regnes de la península i fins i tot de l'occident europeu: l'especial règim polític jurídic caracteritzat pel iuscentrisme i l'esperit de pacte va significar un fre davant de la legislació reial.

Entre totes aquestes disposicions reials dedicarem una atenció especial als privilegis. Tal com indica el seu nom, compost de les paraules llatines <privus: particular, propi> i, <lex, legis: llei>, eren disposicions del rei o del seu lloctinent o de barons dins de la seva jurisdicció. Aquests documents podien tenir un contingut molt variat, amb idèntica força que les lleis generals vigents per tot el territori del país, només que l'àmbit de la seva vigència i aplicació estava limitat a una demarcació, a un terme, a una comunitat o estament, a una persona o a un gremi entre d'altres entitats físiques i jurídiques.¹⁰

A Catalunya gairebé tots els privilegis formaven part d'aquest dret paccionat i tenien força de contracte amb la qual cosa les lleis generals no el podien derogar¹¹. El seu caràcter irrevocable i paccionat s'afirmava amb el jurament que feia el rei, mentre que la seva confirmació feta en Corts donava una força especial a cada privilegi.

⁴ Sobrequés 1978, pp. 25-27.

⁵ Turull 1990

⁶ Cf: L'autogovern a Catalunya, 2004

⁷ Sobrequés 1978, pp.35-36.

⁸ Assier Andrieu 1981; especialment pp. 29-34 i idem 1987, pp.13-67.

⁹ Sobreques 1978, p. 35 i Ferro 1987, pp.185 i ss.

¹⁰ Diccionari jurídic català, p.250, www.diccionari.cat

¹¹ Ferro 1987, pp.298-299.

“Al Príncipe incumbe conceder privilegios y observar los concedidos”, segons la definició contundent de Guillem Mª Brocà.¹²

A Catalunya i en general a tots els regnes de la península ibèrica la gran època dels privilegis van ser els segles XIII-XV, després aquesta importància s'esvaeix i s'atorgaran meres confirmacions de les llicències ja existents.¹³

A la història de la Val d'Aran es plasmen totes aquestes característiques. Aquests documents jurídics sempre van ser un referent per a la història d'aquells territoris o entitats que se'n van beneficiar - i així va esdevenir igualment per la Val d'Aran. Atès que els privilegis eren lleis paccionades, moltes vegades la concessió reial era el resultat de tota una sèrie d'esforços i de lluites diplomàtiques de les comunitats que els reclamaven¹⁴ - de manera que la confecció d'aquests textos jurídics també actuaven com a element cohesionador a nivell de les comunitats.¹⁵

A la mateixa època, en absència d'un dret normatiu general – recordem que el dret territorial general de Catalunya serà el resultat d'una evolució de varis segles – els ordenaments jurídics locals - costums - van adquirir una importància cabdal. Pensem només a l'usatge ‘Unaqueque gens’¹⁶ o be als fragments referents de l'Etimologia de Sant Isidor¹⁷: tot dret en aquesta època estava en les lleis o en els costums: en els ordenaments jurídics locals.

Quan llegim en els nostres documents com a la Querimònia les paraules “us, usatge, consuetud o costum”, cada un d'ells té un sentit diferenciat. Mentre que a l' us o a l' usatge els manca el caràcter de coercibilitat ; el costum, oral o moltes vegades ja escrit, sí que és una norma jurídica i per tant coercible basada en un ús perllongat i reiterat d'un cert comportament.

A partir del segle XIII a Catalunya - de manera semblant a d'altres territoris europeus - aquest dret local fou codificat en col·leccions de costums o 'Consuetudines'. Cada una d'elles, depenent del lloc, disposava d'un contingut distint. Els costums jurídics populars les integraven en una part mínima, atès que la major part del cos documental eren privilegis i franqueses. Uns i altres anaven precedits, sobretot en la Catalunya Nova, per cartes de població fundacionals.

Les primeres codificacions del dret local a Catalunya van ser els ‘Costums de Lleida’ en 1228, els de Tàrraga en 1242¹⁸, els de Tortosa en 1279¹⁹, Barcelona en 1284. Els Costums de Girona ja són del segle XIV, com ho son la majoria de les valls pirinenques datats dels segles XIV i XV²⁰. La nostra Querimònia, un conjunt de possessions, d'usos, consuetuds i costums aprovats, confirmats i concedits per Jaume II el Just i completats amb les noves ordinacions del mateix monarca l'any 1313 correspon als costums d'aquesta segona època - encara que molts dels costums que conformen els seus 22 capítols són probablement ben anteriors.²¹

En cada moment o època històrica es contemplava una jerarquia de les normes vigents en el territori per a la seva aplicació. Per a formular aquest ordre, la regla feia diferència entre dos grans grups de disposicions de diversa procedència : el primer serien les constitucions, altres drets i costums de Catalunya en sentit ampli; i el segon, a sota del primer, era formada per les normes generals contingudes en les pragmàtiques i provisions del rei i dels seus oficials.

¹² Brocà 1985², pp. 268-270.

¹³ Brocà 1985², p.270.

¹⁴ Reglà 2007², pp.

¹⁵ Sanllehy i Sabi 2007/1, pp.353-362.

¹⁶ N° 139 del s Usatges de Barcelona que juntament amb el n° 140 " Privilegia" reconeix les dues formes fonamentals de la creació del dret; cf. Brocà 1985², pp. 168-169,268-270.

¹⁷ Isidor de Sevilla: Etimologiae, Liber V.3.

¹⁸ Font i Rius 1992

¹⁹ Bienvenido Oliver 1881

²⁰ Brocà 1918 (1985²), pp.191 ss, 283ss.

²¹ Entre les varies edicions de la Querimònia, cf. Valls i Taberner 1987 i La Catalunya Romànica XIII. pp.334-335 i el text penjat a la web de l'Archiu Generau d'Aran.

Segons aquest precepte la norma nova derogava l'anterior en allò que eren incompatibles, però la prescripció de vigència general no abrogava la local o particular si no en feia menció. D'aquesta manera els costums locals, els privilegis concedits i adquirits no podien ésser perjudicats per d'altres lleis o privilegis ni ésser perjudicats sense una causa justa.

L'ordre de prelación - ordre legal de preferència - que va resultar d'aquesta doctrina va ser el fruit d'una llarga evolució que finalment es va fixar en la constitució de l'any 1599 ²²: primer s'aplicava tot allò que s'anomenava "iura propria" i després el dret canònic, el dret romà civil i finalment la doctrina jurídica. Aplicat en el nostre cas, a la Val d'Aran, i ja en el segle XX, primer s'aplicava el dret especial de la Val, després els Usatges de Barcelona i les Constitucions de Catalunya, seguits pel dret romà i canònic i finalment el codi civil espanyol del segle XIX.²³

Apropant-nos a les muntanyes pirinenques²⁴, en els dos vessants de la serralada a l'època medieval tan la parla com els usos i costums eren força idèntics. Aquesta analogia també es contemplava pel que feia a les institucions polítiques, civils i mercantils. Tanmateix, aquesta similitud de les societats de muntanya va quedar afectada políticament a conseqüència del tractat de Corbeil, a partir de la segona meitat del segle XIII. ²⁵

Bienvenido Oliver, a l'estudiar a finals del segle XIX el dret consuetudinari català i especialment els Costums de Tortosa, va fer una comparació entre les diverses regions pirinenques. En la seva anàlisi de les regions occidentals amb els altres territoris, busca i troba les semblances de les del Pirineu central amb Bèarn, Bigorra, Foix, Cominge i naturalment la Val d'Aran - finalment de la part oriental amb Rosselló i Catalunya .

Molts dels estudiosos d'aquella època buscaven l'origen d'aquest sistema del dret i de les seves institucions. Creien, amb el jurista alemany Friedrich Karl von Savigny, fundador de l'Escola Històrica del Dret al començament del segle XIX, que la llengua, la història, el dret i els seus costums son els factors que expressen més la comunitat i el caràcter dels pobles.²⁶ Alguns consideraven alguna part d'aquests factors com a genuïnament indígenes, ibers o bé ibero-bascos; molts els creien germànics²⁷, segons l'àrea geogràfica estudiada²⁸. Tots apuntaven naturalment un origen preromà que, a més a més, semblava justificat pels estudis de lingüística comparada.²⁹

Gairebé tots estaven convençuts que la Val d'Aran representava la pedra angular del sistema: en el bell mig de dues zones geogràfiques, la atlàntica on predominava una població propera a la basca que parlava una llengua pre-indoeuropea i la mediterrània amb una romanització indubtable però tardana.

Un dels historiadors del dret més implicat en aquests estudis, Paul Ourliac afirmant la singularitat del sistema pirinenc, observava institucions polítiques originàries que van subsistir-hi malgrat que tots aquests territoris van ser involucrats en l'empresa carolíngia. Els Pirineus semblaven un mosaic on les valls, cada una separada de les altres, tenia la seva pròpia vida que comportava gran diversitat dels usos i usatges. Tanmateix van

²² "...fou fixat per la constitució 1599/40,...[cf. CYADC (1704) i, 1,30,1] les causes...s'han de resoldre atenent, en primer lloc, a la disposició dels usatges, constitucions, i capítols de cort i altres drets del Principat i els comtats, és a dir, el conjunt de les normes del dret general i particular, legislat i consuetudinari, escrit o no escrit...produïdes en el país. En els casos que no hi són prevists, cal remetre's, primerament, al dret canònic, ço és a saber, les normes que n'havien estat acceptades dins el dret comú, i, a manca d'elles, a les del dret civil (romà) que en formaven el cos, les doctrines dels doctors i, finalment, l'equitat, amb les limitacions..." Ferro 1987, p. 316.

²³ Beltrán i Musitu 1901, p.20.

²⁴ encara que una gran part de la bibliografia se'n oblida d'aquest fet : sembla que els francesos estudien el seu costat nord i els de la península la seva banda meridional

²⁵ Oliver 1881/pp.222.

²⁶ Savigny (1814) 1896,p.107 iss.

²⁷ Bertran i Musitu 1901 pp.19-23.

²⁸ Tomás y Valiente 1979,pp.36-67.

²⁹ Coromines 1990

ser les regions centrals de la serralada - amb la Val d'Aran al mig del sistema - que van preservar millor els antics costums sociopolítics i naturalment també jurídics.³⁰

Sí que trobem diferències, més entre l'est i l'oest que entre el nord i el sud, però en general els autors coincideixen en la feblesa de l'empremta del règim senyorial . Per contra, la solidaritat de les valls, de les comunitats i de les cases existeix a tot l'espai pirinenc. La importància que es dona a la institució de la casa i al veïnatge és present a tot arreu, contràriament a allò que passa amb el sistema de la primogenitura integral - on l'Infant nascut el primer, ja sigui noi o noia, heretarà el patrimoni - que donarà la originalitat de la part atlàntica.³¹

Els textos consuetudinaris conservats confirmen un fons comú pirinenc en el qual la muntanya i el pastoralisme van imposar l'existència de comunitats amb una pràctica concentrada a les diverses formes de *solidaritat, d'estructures polítiques i d'exercici de justícia*.

Que podem dir de la *solidaritat* en el context del dret pirinenc essencialment comunitari? Ja sabem que comunitats pageses han existit a tot arreu però a les societats de muntanya i especialment al Pirineu les comunitats i les seves pràctiques comunitàries són antigues i institucionalitzades des del començament.

Aquesta solidaritat es manifestava i desenvolupava a través d'institucions com el *veïnatge* (besiau) estudiat en els primers temps per Lagrèze³² y Pierre Toulgouat³³ que molts noten més originari en els territoris com el Béarn, la Bigorra , Comenge. Naturalment també és una de les característiques de la societat aranesa i està ben present a Andorra i també als Pirineus orientals.³⁴ En cada època diverses mecanismes regulaven el dret de veïnatge, de pertinença a la comunitat com l'afillament a la Val d'Aran³⁵ - aquests reflectien la situació demogràfica i econòmica de cada moment.

La comunitat de veïns o caps de casa estava integrat en varis nivells d'organització sociopolítica com per exemple la família o casa; el comú, que dominaven l'individu: les seves assemblees son llocs de reunió d'homes lliures. Els individus només existeixen a través d'aquestes comunitats, en cada generació les persones formen part de les famílies que representen un esglaó de la història de les cases: les regles del dret privat asseguren la permanència i continuïtat de la societat.³⁶

En la mateixa comunitat l'objectiu és mantenir el nombre de les cases i no engrandir-les: totes les regles obren en aquest sentit. El règim dotal, el retracte gentilici i les seves diverses formes, les regles del veïnatge i l'afillament i tantes altres normes consuetudinàries formen part de les pautes d'aquests comportaments.

La solidaritat en les comunitats contrau un fort sentiment de responsabilitat individual i col·lectiva: les reunions dels consells dels comuns i dels altres nivells de la vida comunitària deliberen sobre tots els afers de la vida i en moltes regions els membres de la comunitat es faran corresponsables dels delictes no penats.³⁷

Les estructures polítiques de les valls pirinenques manifesten un origen comú i un desenvolupament anàleg. Si només considerem Catalunya, Font Rius³⁸ parla de "certa homogeneïtat o de fesomia pròpia", i Maurice

³⁰ Ourliac 1989, pp. 151-153.

³¹ Família als Pirineus, 1992, 253-332.

³² Lagrèze 1867, p.56 i ss.

³³ Toulgouat 1981, p.10 i ss, 73 i ss.

³⁴ Ourliac, 1984, p.21 i ss;

³⁵ Sanllehy 2007/1, p.161-185.

³⁶ Ourliac 1989, p.155.

³⁷ idem

³⁸ Font i Rius 1973; p.21 i ss.

Berthe³⁹ detecta l'existència d'una “ malla invulnerable del poblament” concentrat a la Cerdanya i al Pallars però demostrable a totes les regions veïnes.

Aquestes estructures polítiques es despenen ja a la primera del segle IX en el moment de la reorganització administrativa del Pirineu amb un evident continuïtat respecte a la època visigòtica. Als segles XII i XIII les noves agrupacions locals, les valls eren considerades pel poder públic com a districtes administratives que anaven cohesionant-se a mesura que també ho feien les mateixes comunitats locals. Les parròquies dels comuns amb les seves esglésies, la possessió i aprofitament col·lectiu dels recursos naturals, la gerència de la vida de la comunitat tant en el seu interior com en les seves relacions exteriors, les reunions dels consells abans oberts i després reduïts, i no menys important, la dependència comuna respecte a l'autoritat superior portaran a reforçar les comunitats. Algunes valls depenien directament de la corona, com Aran o la Vall de Querol, del poder senyoria, com les Valls d'Àneu i Ferrera; o, en el cas especial d' Andorra, que depenia d'un co-senyoriu.

La dependència d'alguna autoritat superior com per exemple en el cas de la Val d'Aran de la corona , produïa una administració doble: l'administració autònoma de la vall, anterior, a la que sobreposava posteriorment l'administració reial.

El resultat d'aquest procés de cristallització serà la solidesa d'organització comunitària que perdurà des de finals del segle XIII/ començament del XIV durant diverses centúries. No és per atzar que en aquesta època medieval es parla de la universitat de la vall: les comunitats muntanyenques s'organitzen en aquest nivell.

Al mateix temps a partir de ben entrant al segle XIII totes les valls pirinenques comptaran amb un nivell intermig o supralocal d'organització política. Aquest àmbit que a l'Aran es deia *terçó*, al Sud-oest de França es deia *vic*, *parròquia* a Andorra i *quart* a la Vall de Ribes era un nivell organitzatiu a part que evolucionava a un ritme diferent.⁴⁰

Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi i comentari de la Querimònia, hauríem de fer algunes reflexions sobre la història de la Val d'Aran. Aquí només hauríem de fixar la nostra atenció en alguns fets relacionats amb els precedents dels intents de la vinculació de la Val d'Aran a la corona catalano-aragonesa, bé pels mateixos aranesos, bé per la monarquia.

Després de l' època confusa dels primers segles medievals, quan la vall oscil·lava entre Comenge, Ribagorça i el Pallars, la Val d'Aran va esdevenir una peça clau en el sistema polític de la monarquia catalanoaragonesa per tal com representava una fita en el procés d' expansió septentrional de la corona. A partir del segle XIII – de la batalla de Muret i sobretot del tractat de Corbeil – el seu paper estratègic canviarà de signe i esdevindrà un bastió defensiu contra els atacs i intents d'invasió i d' integració de la vall a la monarquia francesa.

Paral·lelament a l'actuació de la corona, els aranesos canviaren de conducta i demostraren cada vegada amb més contundència el seu interès de ser vinculats a la monarquia. Jaume I serà autor d'un canvi històric sense precedents, quan l'any 1265 concedeix, entre d'altres, el privilegi de lliure trànsit dels aranesos per totes les terres de jurisdicció reial i la promesa formal que la vall no serà mai separada de la corona - en recompensa d' obtenir una contribució especial per a la guerra contra els sarraïns. Canvi que, després del primer intent d'integració francesa de la vall i el seu segrest en poder del rei de Mallorca entre 1283 i 1313, es denotava en la actuació de plena jurisdicció dels habitants de la vall en les negociacions – una laboriosa pugna i triomf diplomàtic - que precedien el retorn de la vall i la firma de la Querimònia.

L' interès de la corona a aconseguir el control de la frontera anava naturalment aparellat amb el procés de formació de les comunitats universal de la Corona i general dels regnes i del Principat. En aquesta línia la

³⁹ Berthe 2001; p.191 i ss.

⁴⁰ Sanllehy 2007/1; pp.57-69, Mikes 2005,p.139 i ss.

monarquia ja prenia mesures especials des del mateix segle XIV. La lluita per l'inalienabilitat aranesa de la corona serà acompanyada d'un seguit de privilegis durant tot el segle, vinculats a la condició i formalitat tributària de la vall⁴¹.

Els privilegis aranesos son uns dels documents politico jurídic més estudiats i editats en la història dels Pirineus. Existeixen varies edicions impreses dels textos. Alguns son de l'època moderna com la traducció feta dels textos llatins al català l'any 1640⁴² a Barcelona o bé el registre d'arxiu començat a redactar l'any 1708⁴³. Moltes de les altres edicions publicades son de la gran època del positivisme de finals del segle XIX i començament del XX. Arxivers i historiadors del dret, catalans i francesos editen i analitzen els textos: entre d'altres, José Beltran y Musitu⁴⁴ a Barcelona, Mondon⁴⁵ en la Revue de Comminges, Ferran Valls i Taverner⁴⁶ a la Casa de Caritat en 1915 (reeditat en 1987) i la crítica que Jean - Auguste Brutails⁴⁷ fa de la seva edició. L'estudi clàssic francès de Rémy Comet⁴⁸ dóna testimoni d'una mirada des de l'altre visió geopolítica - francesa -de la vall concentrada a les qüestions jurídic polítiques medievals , i Manuel Abizanda⁴⁹ edita i comenta l'índex dels documents que es trobaven en aquell moment a l'arxiu de la vall, redactat l'any 1708. L'última aportació que actualitza el catàleg de documents és de l'any 2007⁵⁰ editat per l'Archiu Generau d'Aran en la qual Maria Pau Gómez completa l'índex del 1708 incorporant en notes l'índex de Abizanda, dades de Valls i Taberner i naturalment el material documental en aquests moments es troba al mateix arxiu d'Aran.

Els privilegis més importants que determinen l'ordenament jurídic - i d'aquesta manera el dret especial - de la Vall d'Aran són, senyalen els autors, el de l'any 1265 concedit per Jaume I, els de 1298, la Querimònia del 1313 de Jaume II i el de l'any 1352. Els tres primers mostren un clar parentesc per raó del seu contingut, mentre que el de l'any 1352 conté costums no inclosos ni a la Querimònia, ni als altres documents.

Quin seria el lloc de la Querimònia en aquesta sèrie?

El conjunt de possessions, usos, consuetuds i costums aprovats, confirmats i concedits per Jaume II el Just i completats amb les noves ordinacions del mateix monarca l'any 1313 ha esdevingut el referent jurídic més important de la Val, el testimoni i la base de les llibertats de la comunitat aranesa. ⁵¹

El nom mateix d'aquest privilegi ens avisa del seu caràcter especial. Joan Coromines⁵² el fa provenir del verb llatí clàssic '*queror, queri, questus sum*' - *plànyer-se* . Significa una discòrdia entre dos o més persones que porta a formular queixes i retrets recíprocs, però també vol dir un clam presentat contra algú, una demanda judicial. Tant la paraula 'querimònia' com un altre derivat del mateix verb, 'querela' han continuat en el llenguatge jurídic general en el sentit de clam/ lamentació/ reclamació judicial. Entre aquests dos mots és l'ús de 'querimonia' que serà més freqüent en el català antic. En l'època altmedieval moltes vegades designava un inventari de greuges com els que va documentar Thomas Bisson⁵³ en el seu estudi sobre la violència opressiva senyorial al segle XII.

⁴¹ Estrada-Rius 2003, pp. 1-10.

⁴² Privilegis, franqueses i llibertats...1640.

⁴³ Índex dels Privilegis...1708.

⁴⁴ Beltrán y Musitu 1901.

⁴⁵ Mondon 1912-1913

⁴⁶ Valls y Taberner 1987

⁴⁷ Brutails 1917

⁴⁸ Comet 1927.

⁴⁹ Abizanda 1944.

⁵⁰

⁵¹ Ferro 1987; p.18

⁵² Coromines 1986;p.936-937

⁵³ Bisson 2003, p.7 i ss.

El document atorgat pel rei l'agost del 1313 recull determinats drets consuetudinaris dels aranesos acceptats i modificats pel monarca. Posteriorment serà confirmat pels tots els monarques.⁵⁴

El text, representa el cos més complert de l'ordenament jurídic de la vall del començament del segle XIV i està orgànicament relacionat amb dos documents de l'any 1298: al 'requeriment dels veïns d'Aran al lloctinent del rei de Mallorca' i 'la confirmació del privilegis reescrita en el mateix requeriment'⁵⁵.

Podem denotar que el text és de redacció i d'argumentació jurídic doctrinal molt més avançada que els documents de l'any 1298, de llenguatge igualment més arcaics.

Sense cap dubte, podríem estar d'acord amb Brutails⁵⁶ que en general tots els privilegis demostren el grau elevat d'intervenció de la població o dels seus representants en la obra legislativa de la seva comunitat. Participació que ens demostrarà que no hi ha contradicció o paradoxa entre el dret consuetudinari o costum - i els privilegis, exemples del dret paccionat.

Els costums son testimonis de pràctiques jurídiques usuals- és a dir de fets de caràcter normatiu - d'una comunitat, en general d'us prolongat. També podríem dir que 'venen de baix' i que el poder públic en fa una validació amb la seva aprovació. En un moment determinat de la formació i cohesió de la mateixa comunitat, els representants d'aquesta presenten sol·licituds - 'supliques' - al poder públic. En circumstàncies político jurídiques especials l'actitud reial o senyorial eleva aquests usos a nivell de dret a través de formular i atorgar privilegis: concessions i confirmacions, a vegades afegint-hi ordinacions o bé d'altres noves disposicions, tot plegat el fruit d'uns moments de negociació de dret paccionat.

La Querimònia, en els seus 22 capítols, construïts sense gaire coherència temàtica com tots els altres documents de semblant índole de la època feudal, tracta gairebé totes les matèries de la vida.

Si els volguéssim agrupar, podríem dir que set⁵⁷ capítols tracten de les diverses possessions que els aranesos poden tenir, tan particulars com d'aprofitament comú – es tracta dels recursos naturals de la vall.

Un segon grup de dos capítols s'ocupa del dret civil familiar i detalla els preceptes de la *tornaria* i la *mitja guadanyeria*⁵⁸, mentre que els fragments de l'administració de justícia i les condicions de la pacificació ocupen un espai important d'altres set fragments⁵⁹. La construcció dels organismes de poder i la participació en la política dels aranesos estan presents amb vuit capítols⁶⁰ i l'administració amb les seves diverses formes està recollida en tres altres capítols.

El resum del contingut dels capítols de la Querimònia es troba a la pàgina de l'Archiu Generau ben explicat⁶¹ - aquí m'agradaria ressaltar alguns aspectes especials del mateix document.

El 22 fragments redactats pels juristes de Jaume II reflecteixen estrats consuetudinaris diversos, segurament del segle XIII o anteriors. Alguns estan considerats com només de 'possessio, ús i consuetud'⁶²,

⁵⁴ Gómez Ferrer, 2007, p.61 i ss.

⁵⁵ Valls i Taberner 1987, pp.11-15.

⁵⁶ Brutails 1917, p.167.

⁵⁷ Querimònia I, II, III, IV, V, IX, XIX

⁵⁸ Querimònia VIII, X

⁵⁹ Querimònia VII, XII, XIII, XV, XVI, XVIII, XX

⁶⁰ Querimònia IV, V, IX, XI, XII, XIII, XVI, XVII

⁶¹ <http://cultura.gencat.cat/arxiu/aga>

⁶² Querimònia, XI;

d'altres possessió, ús, consuetud i costum⁶³. Alguns costum⁶⁴, a vegades llarga o antiga consuetud⁶⁵, costum des del començament⁶⁶ i costum immemorial⁶⁷.

És interessant que els primers capítols, els que tracten dels recursos naturals, de la seva apropiació i explotació, que en general es refereixen a possessions particulars i comunes, i que podem considerar com a l'estrat primerenc consuetudinari, no figuren amb cap 'qualificació'. D'altres que semblen ser costums de llarga consuetud o fins i tot immemorial, podrien ser menys arcaics⁶⁸.

Naturalment tots aquells que son noves ordinacions de Jaume II apareixeran sense adjudicar-li cap estrat històric.

Entre els 22 capítols de la Querimònia alguns són resultats de diverses activitats normatives del monarca: confirmacions, concessions, confirmació d'ordinacions d'un monarca anterior (Jaume de Mallorca en 1298) i voluntats, ordinacions i disposicions de Jaume II el Just fetes al moment d'atorgar la Querimònia.

Els capítols que fan referència a les possessions ho fan subratllant el caràcter de franc alou d'aquestes - tan particulars com comunals: els habitants els tenien lliurement, sense cap dependència, servitud de la potestat reial. Igualment els cònsols i notables de la vall abans de la concessió de la Querimònia podien exercir varies de les seves potestats sense aquesta dependència, com per exemple podien posar pau entre els homes de la vall sense demanar aplicació de la llei per part del rei.

Ens interessa també saber quins drets i quines obligacions pertanyien als homes de la vall. Només en mencionarem alguns per a constatar com els dos conceptes reflecteixen característiques d'una societat de muntanya comunitària: els veïns podran posseir i explotar els recursos naturals de la vall i defensar-los segons els criteris de l'època: penyorar els homes que no son veïns, matar - degollar - els animals i cremar les herbes tallades indegudament.

Els capítols defensen l'estructura social de l'Aran, tan el dret de la *tornaria* com el de la *mitja guadanyeria* protegeixen la casa, el nucli central de la societat. També atorguen als homes el dret de participar en la vida política de la vall: entre d'altres, poden ser convocats a reunions de la comunitat de veïns, poden crear i privar dels seus càrrecs els notaris, i sobretot poden concloure pau i treva amb les contrades veïnes. Per altra banda, aquests mateixos homes intentarien evitar la intromissió de la justícia pública en els seus afers interiors.

Les obligacions ens porten cap a la mateixa direcció: a més a més de pagar l'únic tribut estipulat, el sexter de forment, havien de pasturar i aprofitar els recursos del comú on eren veïns, no utilitzar els comunals indegudament sense permís, no entrar en muntanyes closes i boscos acotats, prestar servei de guerra al rei amb despeses pròpies durant un dia, requerir els germans i parents en el cas que es volgués alienar un immoble ... i d'altres d'índole semblant.

Emperò, hi ha un tercer grup de preceptes de la Querimònia que no són ni confirmacions ni concessions, sinó tot un contingut jurídic nou que demostra una lluita que porta el poder sobirà reial en contra de l'autonomia

⁶³ Querimònia, XII, XIII i XIV

⁶⁴ Querimònia, IX, XV, XIX

⁶⁵ Querimònia, VII, XVIII

⁶⁶ Querimònia, XVI, XVII

⁶⁷ Querimònia, X.

⁶⁸ Brutails 1917, p.

o l'esperit d'independència que abans era una de les característiques determinants d'aquestes comunitats. Les modificacions són les noves disposicions reials incloses, a vegades, en forma de capítols que contenen un costum antic i que alhora estan acompanyats per les modificacions del monarca. També trobem capítols que en la seva totalitat són noves ordenacions reial.

Aquest conjunt forma part d'aquell dret paccionat del que havíem parlat al començament: la comunitat aranesa presenta les seves súplices: que les "seves llibertats, franqueses i immunitats i consuetuds observades...durant llarg de temps pels monarques predecessors" siguin confirmades.

Aquestes confirmacions han tingut lloc, però a vegades condicionades per la voluntat sobirana. Enumerarem alguns exemples:

- Els còsols i jurats abans podien destruir les proves i conseqüències de la utilització indeguda dels comunals ; ara això serà potestat del castellà de la vall⁶⁹. Els saigs a partir d'ara seran instituïts per l'administració reial⁷⁰.
- En temes de dret penal i en alguns aspectes de l'administració de justícia i de la pacificació dels conflictes veïnals, els representants de l'administració autònoma de la vall només podran tractar avinença amistosa entre les parts, perquè a partir d'ara el dret de posar bans, pau i penes pertany a la jurisdicció reial.
- El poder reial també intervindrà en el dret de concloure tractats de pau i treva amb Comenge: acceptarà que segueixi el costum de fer la pau i la treva - patzeria - sempre i quan la potestat reial no ordeni el contrari.⁷¹
- Intervindrà igualment en qüestions formals , com per exemple el canvi de nom de la reunió dels còsols que abans s'anomenava Cort - aquest nom a partir d'ara s'utilitzarà només referint-se a les institucions de l'administració reial⁷².

Tot el document mostra un compromís, resultat de les negociacions durant els mesos anteriors de la concessió de la Querimònia entre la comunitat de la vall i el poder reial. Aquest finalment accedeix a confirmar els privilegis anteriors presentats en forma de capítols.

El seu contingut emperò s'altera: una bona part dels 22 capítols representa modificacions respecte als usos, costums i privilegis anteriors. La finalitat d'aquests compromisos - pactes - és la de controlar la frontera, que cada vegada quedarà més dibuixada, començant el procés de la reincorporació de la vall al territori de la Corona, tot enfortint el poder d'aquesta. El punt més àlgid d'aquesta alteració dels antics costums es troba al capítol XIV: en aquest, que tracta de "fer la pau i de tenir una treva, d'any en any", és a dir de tenir una política exterior autònoma, el rei respon i ordena "que o facin, segons estiguin acostumats, llevat que han e tenir present que si nós o bé els nostres els ordenéssim el contrari, després e donar deu dies ...no observarien ni estarien obligats a observar aquella pau o aquella treva".

El capítol XXII de la Querimònia, el privilegi per excel·lència de la Val d'Aran, un fragment del tot nou estableix, concedeix i ordena per sempre "...que aquesta Vall, per aquest nostre estatut, sigui sempre unida al nostre Regne d'Aragó i a la seva corona, i que ni per venda, ni per donació, ni permuta, ni cap altre procediment, pugui ésser de cap manera separada, ni alienada d'aquest regne ni e la seva corona..." - desig que només es complirà un segle més tard, l'any 1410 quan la Val renúncia al seu privilegi d'exempció tributària concedida l'any 1387 pel rei Joan I⁷³.

⁶⁹ Querimònia IX

⁷⁰ Querimònia XI

⁷¹ Querimònia XIV.

⁷² Querimònia XVII.

⁷³ Estrada-Rius 2003, p.6-7.

Ara ja només ens queda parlar del caràcter especial del dret de la Vall d'Aran. És una societat de muntanya, comunitària – però no igualitària. Els capítols que fan referència al dret públic com la possessió i explotació de recursos, l'administració de justícia, la política tant exterior com interior, la mateixa administració de la vall són molt semblants a d'altres valls pirinenques, no és aquí que hem de buscar la seva especialitat.

Seràn els capítols referents al dret privat, civil i familiar que demostraran els caràcters específics d'aquest ordenament jurídic. Els tres preceptes més importants, la comunitat de béns en la seva forma aranesa de *mitja guadanyeria*, el retracte gentilici o *torneria* i la *successió troncal*, tots ens parlen d'una societat comunitària i de la seva cèl·lula de base que és la casa: d'una societat casalera o bé d'una "société à maisons"⁷⁴.

De fet, tot brota de la institució de 'comunitat de béns' – diria Beltran i Musitu⁷⁵. La propietat o bé possessió, en general, en el decurs de la seva evolució, va adoptar varies formes. Primer, la col·lectiva que - encara està present en molts municipis i valls dels Pirineus. En un altre període posterior del seu procés de desenvolupament, esdevindrà propietat familiar indivisa i més tard es transformarà en individual i hereditària. És en aquesta fase, en algunes societats determinades, que s'han forjat les institucions que la fixaran a la 'casa' i no pas a la família: els drets successoris, els retractes, els fideïcomisos etc. Mentre que aquesta possessió del patrimoni era col·lectiva, va ser inalienable. En el moment de relaxació de les normes, aquesta inalienabilitat també es relaxa. Ja es podien vendre les propietats, però amb limitacions: primer tots els veïns, després només membres del mateix tronc de la família – i fins a determinats graus - tenien el dret de recuperar-les.⁷⁶

Aquestes institucions, com la comunitat de béns o mitja guadanyeria – no són noves en el dret aranès. Aquesta última la trobem al capítol X de la Querimònia, com a costum existent "des de fa tant de temps que la memòria dels homes no en té record", factible tan en el matrimoni com en la família entre pares i fills, en cas d'haver-se fet un contracte. És la base del dret privat aranès. Sabem que no és la única regió on es contempla; està present en territoris pirinencs atlàntics⁷⁷ i en molts drets peninsulars⁷⁸. Però és d'aquí que procedeixen altres institucions com els retractes en general i dins d'aquesta figura jurídica, el gentilici dit *torneria* - i la *successió troncal*.

El retracte gentilici l'estudien no només Beltran i Musitu, o Mondon al final de la seva edició dels privilegis, sinó també Comet i especialment Paul Ourliac. Aquest últim descobreix analitzant els actes de la pràctica (notarials etc) que la institució ja existia a les comarques del sud-oest de França a partir dels segles XI i XII, actes que es multiplicaran en el decurs dels segles XIII i XIV. Al començament només el tenia el que anava heretar la propietat, després el cercle s'amplia fins al 4art grau de parentiu del mateix tronc. La geografia del retracte dibuixada per Ourliac coincideix amb la frontera de la antiga província romana de Narbona⁷⁹.

La successió troncal és una característica més de les societats pirinenques. Present a Catalunya i a d'altres societats de muntanya europees, en diverses formes. No figura en la Querimònia, però sí en el privilegi de 1352. Aquesta successió intestada possibilita, a falta dels descendents, que els béns immobles tornin al tronc d'on procedien. Es basa sobre la distinció de la procedència dels béns, fins al 4art grau. A la Vall d'Aran, tenen el dret de la successió troncal també els fills naturals, igual que els fills dels sacerdots.

El privilegi dit la "Querimònia" de 1313, juntament amb les concessions reials de 1265; amb el pacte signat al mes de juliol de 1298 entre el lloctinent del monarca i els cònsols i jurats de les viles de la vall; la relació de costums confirmades pel mateix representant del poder reial uns mesos mes tard i la confirmació de costums

⁷⁴ Augustins 1989, pp.191-210, 315-332.

⁷⁵ Beltran y Musitu 1901, p.59 i ss.

⁷⁶ Notícies d'algunes institucions matrimonials i hereditàries cf. Brocà 1907, 335-337.

⁷⁷ Yver 1966, pp.155-159, Ourliac 1979, pp. 311-327; Bonnain 1985, pp.157-158; Zink 1993, pp.63-135

⁷⁸ Per una primera introducció al tema cf: Nueva Enciclopedia jurídica IV, pp.584-597

⁷⁹ Ourliac 1979, pp.199-226.

per Pere III l'any 1352 conformen el conjunt de documents medievals més rellevants que determinaren el sistema jurídic de la Val d'Aran en els segles posteriors.

Tots són productes del seu temps i representen les circumstàncies sociopolítiques i econòmiques de la seva època. Fruits de pactes, segueixen - i afecten - els canvis del procés històric de formació de les comunitats locals. Mostren, a partir d'un moment donat, l'enfortiment del poder reial i la paral·lela minva d' autogovern d'aquesta col·lectivitat, que malgrat tot, conservarà un grau elevat d' autonomia fins ben entrat al segle XIX ateses les continuades confirmacions reials dels seus privilegis i costums.

Bibliografia

- Abizanda y Broto, Manuel: *El Índice de Privilegios del Valle de Arán*; Balaguer, Imprenta Romeu, Instituto de Estudios Ilerdenses, 1944.
- Augustins, Georges: *Comment se perpétuer? Devenir des lignées et destins des patrimoines dans les paysanneries européennes*; Nanterre, Société d'ethnologie, 1989.
- *Autogovern a Catalunya (L')*: coord. Montagut, Tomàs de, Sans i Travé, J.M, Viver i Pi-Sunyer, Carles; Barcelona, Fundació Lluís Carulla, 2004.
- Assier-Andrieu, Louis: *Coutume et rapports sociaux: étude anthropologique des communautés paysannes du Capcir*; CNRS 1981
- ---: *Le peuple et la loi. Anthropologie historique des droits paysans en Catalogne française*; Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1987.
- Beltrán y Musitu, José: *El derecho especial del Valle de Arán*; Barcelona, José Espasa, 1901.
- Berthe, Maurice: "Le village et la maison en Cerdagne"; in: *Villages pyrénéens. Morphogenèse d'un habitat de montagne*; coord. Maurice Berthe - Benoît Cursente, CNRS; Université Toulouse - Le Mirail, 2001, pp.179-194
- Bisson, Thomas N.: *Veus turmentades*; Biblioteca de la cultura catalana,88, Barcelona, Curial 2003.
- Bonnain, Rolande: "Droit écrit, coutume pyrénéenne et pratiques successorales dans les Baronnie, 1769-1836"; in: Goy, j. - Chiva, I. (eds): *Les Baronnie des Pyrénées*, vol.2: *Maisons, espace, famille*; Paris, EHESS, 1985, pp.157-177.
- Brocà i de Montagut, Guillem Maria de: *Historia del derecho de Cataluña, especialmente de civil...* Barcelona : Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia,1918 / 1985-1987²
- - " Costums jurídiques a la ratlla d'Aragó"; in: *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1907,335-342.
- Brutais, Jean-Auguste; "La législation du Val d'Aran au Moyen-Âge"; in: *Journal des Savants*, avril 1917,pp.167-171
- *Catalunya Romànica*; XIII; El Solsonès, la Vall d'Aran, Fundaço Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1987.
- Comet, Rémy: *L'enclave espagnole du Val d'Aran, son passé - ses anciens privilèges, coutumes et relations pastorales dans les Pyrénées centrales*; l'Adret; Toulouse 1929.
- Coromines, Joan: *El Parlar de la Vall d'Aran : Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*, Barcelona : Curial Edicions Catalanes, 1990
- ---: *Diccionari Etimològic i complementari de la llengua catalana, v.VI*; Barcelona 1986.
- *Diccionari jurídic català*; Enciclopèdia Catalana, Barcelona,1986.
- www.diccionari.cat
- Estrada-Rius, Albert: " El règim tributari del General de Catalunya i la Vall d'Aran"; in: *El Món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova planta* : Barcelona, Poblet, Lleida, 7 al 12 de desembre de 2000 : actes del XVIIè Congrés d'història de la Corona d'Aragó; coord. Salvador Claramunt; Barcelona, Publicacions de la UB; 2003; pp.1-10.
- *Era Querimònia. 1313. Text en llatí, català i aranès.*

http://www20.gencat.cat/docs/msi-cultura/XAC/01_Continguts_Arxius_Comarcal/AC%20Aran/01_Home_AGA/Destaquem/03_Banner/txte%20querimonia.pdf

- *La família als Pirineus (I Congrés d'Història de..., actes)*; Andorra la Vella, Centre de Trobada de les Cultures Pirinenques, 1992.
- Ferro, Victor: *El Dret Públic Català. Les Institucions de Catalunya fins al Decret de Nova Planta*; Eumo Editorial, 1987.
- Font i Rius, Josep M. : *Els Usos i costums de Tàrrrega* , Tàrrrega : Ajuntament de Tàrrrega, 1992
- - "Les antigues institucions locals de les valls pirinenques catalanes"; in: *Estudis d'història medieval*; Societat Catalana d'Estudis Històrics; vol.VI., Barcelona; Institut d'Estudis Catalans, 1973, pp. 21-40.
- *Índex dels Privilegis que Sas Magts Catholias han concedit a la Vall de Aran*; ed .Maria Pau Gómez Ferrer in: *Drets i Privilegis dera Val d'Aran* Archiu Generau d'Aran, Conselh Generau d'Aran,2007
- Isidoro de Sevilla: Etimologiae. <http://fondosdigitales.us.es/fondos/libros/744/56/praeclarissimum-opus-diui-isidori-hyspalensis-quod-etimologiarum-inscribitur/>
- Gómez Ferrer, Mª Pau: "Drets i ordinations de la Val d'Aran"; in: *Ripacurtia* 5, 2007,pp.59-79
- Lagrèze, M.G.B. de: *Histoire du droit dans les Pyrénées (comté de Bigorre)*; Paris, imprimé par ordre de l'Empereur à L'Imprimerie Impériale; 1867.
- Lladonosa, Josep: *Invasions i intents d'integració de la Vall d'Aran a França*; Rafael Dalmau, Editor; 2001² (Episodis de la Història 90.)
- Mikes, Tünde: "Les comunitats de muntanya de la Vall de Ribes als segles XVI-XVIII i els seus antecedents medievals"; in: *Estudis d'Història agrària*, 18, 2005; pp.131-163.
- Mondon, S: Une vallée du Haut Comminges (privileges accordés au Val d'Aran en 1298,1309 et 1313; *Revue de Comminges*; 1912 ^{3er}, 1912 ^{4art} i 1913 ^{1er}.
- *Nueva enciclopedia jurídica*, IV; Barcelona, Editorial Francisco Seix , 1981.
- Oliver, Bienvenido: *Historia del derecho en Cataluña,Mallorca y Valencia: Código de las Costumbres de Tortosa*, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1881.
- Ourliac, Paul: "Le retrait lignager dans le Sud-Ouest de la France"; in: *Études d'histoire de droit médiéval*; Paris, A.et J. Picard; 1979, 199-226.
- - "L'esprit de droit médiéval"; idem. pp.311-327.
- - "Les communautés villageoises ans le Midi de la France au Moyen Âge" ; in: *Les communautés villageoises en Europe occidentale du Moyen Âge aux temps modernes* ; Auch, Centre Culturel de l'Abbaye de Flara, 1984; pp. 13-27.
- - "L'ancien droit des Pyrénées"; in: *Estudis de dret romà i d'història del dret comparat*; Universitat de Barcelona,1989; pp.151-173
- *Privilegis, Franqueses y Libertats concedides per los Sereníss. Reys de Aragó a la Vall d'Aran del Principat de Catalunya y a les Universitats i singulars de aquella,ab les concòrdies que fan en son favor Tradudes del Llatí en Català* ; En Barcelona, per Sebast. y Jaume Mathevat, 1640
- Reglà Campistol, Juan: *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica: la lucha por el Valle de Arán (siglos XIII-XIV)*, I-II; Garsineu Edicions, Tremp, 2007
- Sanllehy i Sabi,M. Àngels: *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran(s. XVII-XVIII): dels usos comunals i la dependència econòmica*; I-II; Garsineu Edicions, Tremp, 2007.
- Savigny, Friedrich Karl von: "De la vocación de nuestro tiempo por la legislación y la jurisprudencia", Madrid, La España Moderna , 1896(*Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rectwissenschaft*), Heidelberg,1814;
- Sobrequés i Vidal, Santiago: *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta*; Col·legi Universitari de Girona, 1978.
- Tomas y Valiente, Francisco: *Manual de historia del derecho*; Madrid, Tecnos, 1979.
- Toulgouat, Pierre: *Voisinage et solidarité dans l'Europe du Moyen Âge - "lou besi de Gascogne*, Paris, 1981.

- Turull i Rubinat, Max: *La configuració jurídica del municipi baix-medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182 i 1430*, Barcelona, Fundació Noguera, 1990.
- Valls i Taberner, Ferran: *Privilegis i Ordinacions de la Vall d'Aran*, PPU Barcelona 1987.
- Zink, Anne: *L'héritier de la maison. Géographie coutumière du Sud-Ouest de la France sous l'Ancien Régime*; Paris, EHESS, 1993.
- Yver, Jean: *Égalité entre héritiers et exclusion des enfants dotés. Essai de géographie coutumière*; Paris, Sirey, 1966.

Neishença e mutacions deth gran tractat de Lies e Patzeries de Plan d'Arrem (ss. XIII-XVII)*

Serge Brunet, Professor

(catedratic) d'Istòria Modèrna ena Universitat Paul-Valéry Montpelhièr III e
Membre der Institut Universitaire de France

*Resum a cargue d'E. Ros dera conferéncia prononciada enes Jornades peth professor S. Brunet

Es *Lies e Passeries* son un fenomèn plan ligat ath Pirenèu. Existís ua polisèmia en ua seria d'expressions: « *passeries* », eth sòn omofòn, « *patzeries* », « *facerias* » e en « *lies* » « *ligam* », « *acòrd* ». e tanben en « *pareatges* » « *fueros* » o « *pactismes* ». En totes eres aquerò que devie essenciau ei eth concèpte de “*patz*” e de “*ligam*”, acòrd.

I a ua istoriografia fòrça importanta sus era tematica des “*lies et passeries*”. Cau remercar eth trabalh de quauqui istoriadors, possiblement eth prumèr, com ara Paul de Casteran en 1897, abans dera sintèsi que un aute istoriador francés Henri Cavallès hec⁸⁰ en tot balhar ua interpretacion globau deth fenomèn, coma d'ua tendéncia ara constitucion d'ua confederacion a un e aute costat dera cadia, espciaument en Pirenèu centrau ara fin dera Edat Mèja e principis dera Epòca Modèrna, an auut ua tendéncia a organizar-se d'ua faïçon pariona a un canton soís, encara que siguec un assag fracassat. Maugrat qu'era particulara vision de Cavallès sus es *lies e passeries* a estat ben soent contestada o debatuda, es paralelismes deth fenomèn tamb Soïssa, son fòrça evidents, coma demòstren es estudis comparatius amiats a tèrme hè quauqui ans conjuntament tamb istoriadors des Aups sus un fenomèn un shinhau dera madeisha naturalesa qu'ena frontèra aupina se coneish coma “*escartons*”.

Entà nosati era dificultat entà analisar e compréner aquest fenomèn ei que generalement s'a partit deth s. XVII e XVIII. Er estudi de *Lies e passeeries* ei plan restacat ara evolucion dera frontèra. E aquesta ei ua nocion que partís d'ua situacion de marge e que progressivament evolucione enquia ua concepcion mès lineau. Aquerò que passe pendent es sègles XVI e XVII ei eth reforçament dera frontèra, d'ua frontèra politica e militarizada entre dus estats, entre dus estats centralizadors: Espanha, en prumèrlòc, e França. Non s'a remercat pro coma eth centralisme des Habsburg, de Carles V, Felip II e Felip III a grana influéncia sus era centralizacion francesa deth XVII, e en particular de Loís XIV. Cau donc distinguir entre era costum dera poblacion fronterèra entà organizar-se d'ua part e d'auta dera frontèra e aquesta evolucion progressiva vèrs ua frontèra que va a negar ad aquesta societat fronterèra era possibilitat de mantier acòrds que devien cada viatge mès difìcils, pr'amor qu'en s. XVI se viu en ua tension complèta e continuada entre França e Espanha, maugrat qu'es combats principaus siguen en

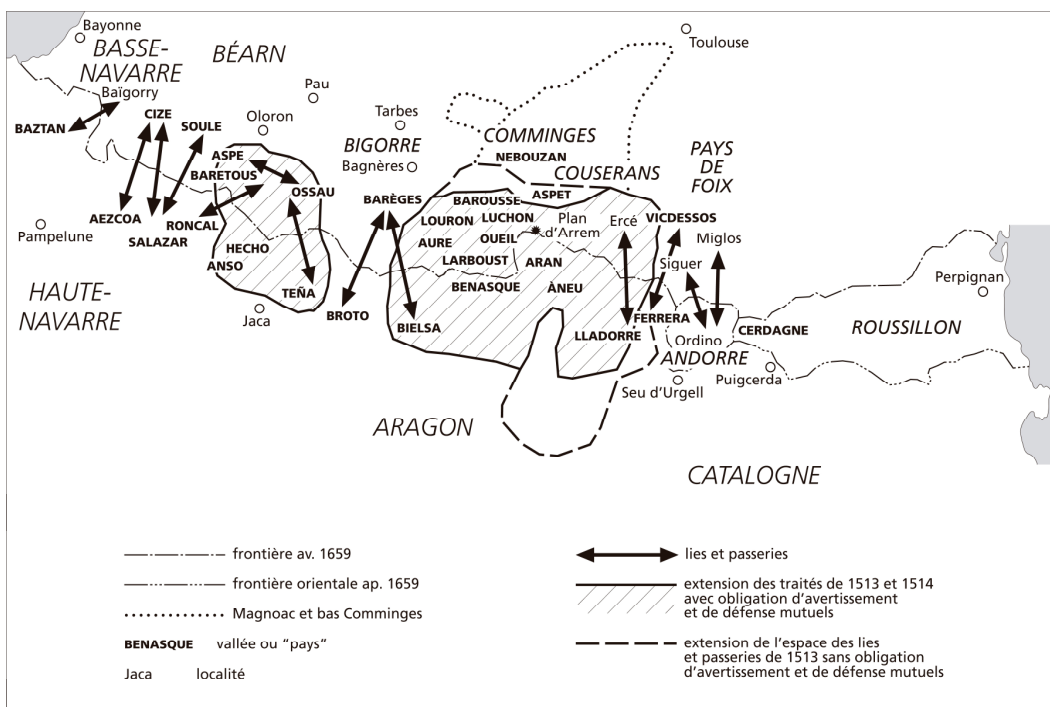
⁸⁰ Cavallès, H. “Une fédération pyrénéenne sous l'ancien Régime. Les traités de lies et passeries » en *Revue Historique*, t. 105, 1910, 69 pag.

Itàlia. Non abordaram ací es enfrontaments entre reis francesi Carles VIII, Lois XII e Francesc I e Ferran II, Carles V e Felip II pethcostat espanhòu.

Òc mos cau parlar dera importància dera situacion dera Val d'Aran ara fin deth sègle XIII e inicis deth XIV. Era tension entre es sobirans d'Aragon e França, eth comde e eth bisbe de Comenge pera qüestion dera Val d'Aran. Serà donc justament en encadre d'aguesta luta pera Val d'Aran a prumèrs deth sègle XIV quan es juristes e assessors de Felip eth Bèth que cerquen totes es argumentacions possibles entà justificar era possession francesa dera Val d'Aran expressaràn per prumèr còp uns principis entara fixacion des frontèras, basadi ena particion pes tucs dera cadia e pes aiguapenents. Aguest principi anarà evolucionant enquia devier essenciau entara fixacion des termièras, non pas simplement deth Pirenèu, senon de tota Euròpa e deth mon modèrn. Cossent tamb aguesti principis Felip eth Bèth a firme qu'eth vò estèner e afirmar era sua autoritat enquiàr extrem mès naut dera Garona, ei a díder, era Val d'Aran. Aguest principi serà reprenut e s'acabarà impausant mès tard, enes sègles XVII e XVIII e enquiàra revolucion francesa.

Atau donc cau auer en compde diuèrsi factors: era manèra pera quau es poblacions fronterèras se tròben organizades des dera Edat Mieja e eth desvolopament progressiu de dus estats centralizadors; eth concèpte de termièra qu'evolucione vèrs ua linealitat, tamb ua frontèra defensiva e militarizada qu'entrarà en conflicte tamb es practiques pastoraus e montanhards. Cau comprèner donc es lies e patzeries coma un tot qu'evolucione. Atau maugrat que s'a criticat fòrça era tèsi d'Henri Cavaillès, vau a demostrar com aguesta non ère pas totaument erronèa mejançant uns documents dera fin deth sègle XVI que jo trapè en Archiu de Simancas. Se tracte d'un escrit deth bisbe de Comenge, adreçat a Felip II e en quau li prepausa de crear quauquarren parion as cantons. Atau, maugrat que Cavaillès non trebalhèc pas eth sègle XVI, òc qu'en aguest moment, en quau artenhen un maximom d'extension des Lies e Passeries, s'arribèc a expressar textuaument era idea d'ua Soïssa pirenenca, d'ua confederacion des vals maugrat qu'aguesta idea non s'acabe hènt realitat.

Ena evolucion deth fenomèn des lies e passeries i cau distinguir tres granes fases:

1a fase. Se correspon tamb era Edat Mieja. En aquest moment se formulen ena dinamica des pactes de patz entà sajar d'evitar tensions entre vals vesies, entre pòbles que desvolopen ua activitat essenciaument pastorau tamb ua voluntat de deféner es sòns interèssi de peisheus, i a un determinisme estacionau restacat as moviments d'ua transumància plan desvolopada ena Edat Mieja, entà amiar, ena primauera e ostiu, eth bestiar entàs nautades, a on i a grana quantitat de peishius disponibles. E non se tracte sonque des ramats locals senon tanben horans. E qu'ara invèrsa, pendent eth periòde invernau, les pòrte entàs planes, a viatges fòrça luenh deth Pirenèu, coma es plans d'Urgell o de Gasconha. Aquerò provòque tensions e eth besonh d'arribar a acòrds tamb era fin de méter limit as exaccions feodaus, as violéncies pera possession o usatge des peishius de montanha. Aquesti acòrds instaurauen un retorn as relacions de bon vesiatge entre vals, en tot fixar es hites entre tèrmes, era gestion des peisheus, en tot esdegar-se a proibir eth dret de mèrca e a controlar era practica juridica dera penhora o deth «carnau». Eth dret o era carta de mèrca ei ua practica plan correnta ena societat medievau e modèrna que compòrte que quan bèth unpatís un prejudici pòt obtier des tribunaus ua compensacion sus era persona que se considèra responsabla en tot apropiar-se de quauquarren d'aguesta. Era carta de marca ei pariona ara patent de cors qu'obtiengen es corsaris entà saquejar es vaishèths quan s'entraue en guèrra. Era penhora e eth carnau permeten respectivament apropiar-se deth bestiar se traspasse uns determinats tèrmes e a aucir-lo e consumir-lo entre es membres dera comunautat propietària des terrenes. Aquesta practica, tanben plan estenuda e abituau, coma eth dret de marca, comportae soent represàlies e eth perill de quèir en ua espirau de violéncia que soent pòt acabar comportant lutes tanben tamb intervencion der exterior. Ei pr'amor d'aquerò qu'es cartes o pactes de patz son de besonh entà limitar es efèctes, e sustot entà perméter mantier eth comèrç, e en particular eth comèrç dera sau, plan important entàs ramats, mès tanben d'aute tipe, coma eth dera lan, en relacion dirècta tamb activitat pastorau. Aquest comèrç devie fòrça mès important ara fin dera Edat Mieja e deth quau es senhors feodaus e es estats n'obtien beneficis a traucè des impòsti. Aquesta ei en resum, era dinamica que regís es acòrds de lies e passeries en aquesta prumèra fase medievau.

2au fase. Ara fin dera Edat Mieja e es inicis dera Epòca Modèrna, aquest principi basic dera carta de patz entà desplaçar ramats sense perill de captura quan son en territòri estrangèr, portarà ara constitucion dera obligacion non sonque de respectar aquest dret senon tanben d'advertir, dera arribada o existéncia de soldats. Ei important auer present qu'en aquest moment es armades son integrades basicament per soldats mercenaris -non cau desbrembar que "soldat" derive de "soldada"-, ei a díder, aqueth que crube-, jos eth comandament de nòbles, luenh encara d'un exercit regular, laguens d'ua concepcion dera guèrra a on es soldats son saquejadors. Cau reconéisher qu'en particular, era Val d'Aran, patic es efèctes dera guèrra des Cent Ans tamb es sues devastacions e era pèsta. Ua relacion deth bisbat de Comenge sus es deumes, era *Censuale* datada en 1387, mos parle de coma un bèth pilèr de pòbles per a on auien passat es soldats, demoren plan devastadi e que quauqu'uns non se recuperèren jamès en tot desaparéisher. Atau ara fin dera Guèrra des Cents Ans es cartes de patz deuen èster renovades. Er interès ei alavetz en comèrç deth bestiar enes dus mercats a on d'abitud s'aprovisione era Val d'Aran: era hèira dera Piqué, en Luishonés a on acudissen des des vals de Bavartès, Frontinhes, Lairissa, Luishon, Ribagorça, Aran, Larbost, Loron e Aura; e eth mercat de Sent Beat a on des dera confirmacion des sòns privilègis de 1469 arntenh ua grana importància eth dret de pontatge. En 1471, sus era tutèla de Manaut d'Aura, senhor de Larbost, s'amassen eth prior de Sent Beat e representants des Frontinhes, de Castillon e d'Aran, e decidissen qu'eri renovaràn cada an es acòrds que les unissen e qu'eri non encetaràn cap d'ostilitat abans d'un tèrme de vint-e-cinc dies. Atau madeish preven ua estructura d'acòrd amistós entà resòlver diferéncies eventuaus. Cau hèr a subergésser quauquarren nauèth en tèxte: era instauracion d'ua assisténcia mutuau contra soldats e bandolèrs qu'an proliferat tamb aguesti ans de conflicte. Cau tanben remarcar que cap d'autoritat soberana ei presenta eth dia der acòrd.

Eth sègle XVI represente un periòde de prosperitat en totes es vals de montanha que contràriament ad aquerò que succedís enes planhères dure pendent totes es lutes de religion. Era gent dera montanha s'esdègue donc a preservar es sòns beneficis actualizant e creant un hilat tamb es tractats de lies e passeries concertadi tamb er aute

costat dera termièra. Sorgissen dus epicentres enes Pirenèus centraus. En prumèr lòc, en 1513, eth Plan d'Arrem, ena pòrta dera Val d'Aran. Ara seguida, en 1514, se signe er acòrd entre bearnesi e aragonesi. Es condicions dera signatura d'aguesti tractats "federadors" son fòrça particulars e expliquen era sua originalitat.

Eth motiu dera signatura deth tractat de Plan d'Arrem ven propiciat pera actuacion deth senhor de La Bastida-Paumès. En tot profiter-se dera situacion de guèrra entre Espanha e França, s'apodèren des mercaderies des aranesi en mercat de Sent Beat, sense respectar es acòrds de lies e passeries. En 1511, eth rei Loís XII lo desautorize. Arrefortits per aguesta decision reiau, es representants des nautes vals fronterèras s'amassen en 1513 entà confirmar er acte de 1471. Totun, es disposicions deth document resultant lo depassen.

D'entrada se definissen dues zònes de naturalesa desparièra. Era prumèra hè referéncia a un ensems comerciau protegit de grana estenuda qu'arribe enquiara senescalia de Tolosa peth nòrd e peth sud enquiath marquesat de Palhars, eth vescomtat de Vilamur, era conca d'Orcau, era baronia d'Erista, Gerri e era abadia de Lavaix. S'estien ua proteccion entà toti aqueri que vagen entàs hèires e que trauèssen aguest espaci. Es vals devien collectivament responsables des prejudicis e mauvestats cometudes en sòn parçan (art. XII). Totun, se definís tanben un aute espaci, fòrça mès redusit, format pes contractants inicials -Frontinhes, Castilhon e Val d'Aran- as quaus se higen Sant Guironç, es vals d'Aura, de Benasque, de Gistain, de Barravès, d'Aneu e eth marquesat de Palhars. Toti aguesti s'obliguen a avertir-se e defener-se. Es vals fronterèras contrèn donc obligacions precises d'informacion e ajuda mutuau en cas d'irrupcion de tot tipe de banda armada. Tanben contrèn un déuer de non agression.

Totun, a diferéncia deth tractat de 1471, en tractat de 1513 es contractants demoren sosmetudi as respectius soberans que ratifiquen er acòrd. Eth parlament de Tolosa e era audiéncia de Barcelona se declaren competents entà resòlver es ahèrs de lies e passeries.

Ei pr'amor d'aguesta situacion de conflicte qu'era Val d'Aran prenerà era costum de protegir-se. En sègle XVI, se produsís un cambi fundamentau ena organizacion dera val, que passe dera division en tres terçons –en correspondéncia tamb es tres bailies, encabeçadas per un baile de nomentament reiau- as sies terçons o sexterçons, coma les denomine Gracia de Tolva, eth visitador reiau en 1613. A qué respon aguest cambi? Eth prumèr còp qu'en un tèxte apareish eth tèrme sexterçons ei en 1547. Mos trapam entre 1530 e 1550 en un moment de fortificacion des glèises, coma vedem passe en Salardú, Garòs, Arties, Vielha, Vilac e de ben segur Bossòst⁸¹. Totun qu'ei vertat que Quate Locs deuec patir es reivindicacions deth bisbe Joan de Mauléon, des canonges de Comenge e des senhors deth naut Comenge. Aguesta situacion s'acabe tamb es bisbes Pierre d'Albret e Urbain de Saint-Gelais.

Aguest arrefortiment respon a ua reorganizacion politica e ben segur defensiva dera val que se concrète essenciaument ath torn de sies lòcs. Aguestes fortificacions son coneishudes en s. XVI coma "fòrces" e coma "castèths" en XVII, maugrat que non son vertadèrs castèths senon glèises, es glèises parroquiaus des poblacions. Es campanaus son tanben tors de susvelhança, d'avertiment e de defensa, e es murs des cementèris, vertadèrs clausons. Aquerò respon mès ara voluntat de defener-se des madeishi aranesi que non pas deth poder reiau. Ei un pas mès enlà, ena luta contra eth dret de represàlies, ena voluntat de garantir eth pas deth bestiar ... qu'auem vist enes antiques cartes de patz, que devie progressivament mès defensiva, d'avertiment e de defensa, en ua dinamica qu'aurà ua repercusion ena organizacion politica. Atau,maugrat qu'eth capitan de Castèth Leon o eth governador dera Val d'Aran, ère nomentat peth comde de Ribagorça, e a compdar dera rebelion d'aguest contra Felip II, dirèctament peth rei, podem afirmar qu'en aguest moment, ei en realitat era pròpia Val qui reten eth poder efectiu.

Eth 1512 Ferran eth Catolic se hè tamb era major part deth reiaume de Navarra, en tot deishar en mans dera familia Albret sonque ua petita part der antic reiaume : era Baisha Navarra, ath nòrd dera cadia pirenenca. Aguesta conquista provòque ua grana tension ath torn d'aguesta naua termièra. Era poblacion evite participar en

⁸¹ E trobat en Simancas mencion d'ua fortificacion en entorn dera glèisa en aqueth moment.

aguesta oposicion entre coronas. Des deth mes de junh de 1512 es sues delegacions se reunissen en Sallent entà declarar qu'es denúncies qu'afronten es sòns senhors non les concernissen pas dirèctament e qu'era antica carta de patz, de 1328, demorarà en vigor maugrat era guèrra. Mès encara, entà evitar quauque damnatge ath sòn respectiu bestiar, es vals s'an d'avertir reciprocament des movements de tropes. En 1514 son es vals bearneses d'Aussau, Aspa e Varetons que concèrten tamb es aragoneses de Tena, Canfranc, Borau, Aysa, Aragués, Hecho e Ansó un tractat e aliança entà protegir-se des exercits e garantir era liura circulacion des sues mercaderies e bens. Es acòrds particulars entre es vals d'Aussau e Tena anaràn mès luenh en tot comprometer-se a non arrestar ne perseguir cap de *patzèro* (contractant dera patz) en vertut de cap "mandament estrangèr". Tamb aguesti tèrmes se referís as ordes balhades pes comandaments des armades des respectives coronas. Non serà enquia 1563 qu'es sòns acòrds auràn de besonh de sosmeter-se ara aprobacion des sues respectives monarquies.

En cors des guèrras de Religion Aran devierà un important nud defensiu. Felip II temerós deth contagi protestant, permet as aranesi d'organizar-se en milícies armades ath torn de sies glèises transformades en fortalises. Sage tanben d'incorporar Aran ath bisbat d'Urgell. Tamb aguest objectiu eth vicari generau d'Urgell viatjarà tara Val d'Aran. Mijaran passarà tanben a depèner des agustins de Catalonha. Totun, es negociacions provòquen eth refús des aranesi que ven perilhar es sòns privilègis, deumes e eth contròtle qu'exercissen sus glèises e clergat.

Totun, era nominacion en 1570 d'Urbain de Saint-Gelais de Lansac, hilh deth celèbre diplomatic e conselhèr de Caterina de Médicis, Louis de Lansac e fervent defensor dera Liga Catolica, coma bisbe de Comenge, convertís eth bisbat en un bastion catolic e hè a capvirar es intencions deth monarca de restacar era Val d'Aran a ua diocèsi ispanica. Aran devie en aguest moment un lòc essenciau de comunicacion, d'informacion e de supòrt entara Liga Catolica que lute en sud de França contra eth protestantisme. Aguesta activitat propiament d'espionatge contunharà tanben jos Felip III e Felip IV. Assistim alavetz a un susprenent comportament d'assisténcia mutuau, ua sòrta de confederacion d'autodefensa, entre es vals d'Aran, Luishon e Benasque en particular.

Eth bisbe Urbain de Saint-Gelais, dempús de tornar dera cort de Felip II, a on i auie anat en representacion dera Guaiana pera Liga e enfortit pera promesa reiau d'ajuda militar, premanís era arribada d'un gran contingent de tropes espanhòles qu'a de socórrer era Liga contra Enric IV. Aguest exercit auie d'arténher en 1591 era Val d'Aran peth pòrt de Pèires Blanques, aué Era Bonaigua. Totun, er esclat dera sublevacion d'Antonio Pérez en Aragon obligue a Felip II a enviar-lo a sufocar era revòlta, sense jamès traussar es Pirenèus entà socórrer as catolics de Gasconha.

Dempús qu'Enric IV abjurèsse deth protestantisme peth tron de França, contunhe en guèrra tamb Espanha e tamb es darrèrs reductes des partidaris dera Liga ath long dera termièra des Pirenèus. De nau pren fòrça eth projècte de creacion d'ua "Soïssa pirenenca", d'ua confederacion comengesa-aranesa d'autodefensa, jos era empara de Felip II. Era confederacion se declare en disposicion de fornir 4.000 shivalèrs e 20.000 *fantassins* o soldats d'infanteria, es quaus s'unirien a 3.000 shivalèrs e 4.000 *fantassins* espanhòls.

Aguesta concepcion dera termièra per part deth bisbe de Comenge, se correspon tamb era situacion dera termièra entre França e er estat de Savòia-Piemont londeman des guèrras d'Itàlia. Era prumèra conservaue quauques places fòrtes, coma Pignerol e eth marquesat de Saluces, enclaves mès enlà dera termièra, qu'auien de garantir-ne era proteccion. Aguest madeish objectiu auie era restitucion prevista (mès non efectuada) de Calais a Anglatèrra. Tanben era Val d'Aran e Comenge èren concebudi coma un enclavament ath nòrd des Pirenèus, abitat per pòbles guerrèrs, restacadi ath rei d'Espanha per un servici mercenari exclusiu, d'ua faïçon pariona a quauqui cantons soïssi, o encara coma es biscains. Era termièra militar non ei pas encara percebuda coma lineau.

Aguest estonant projècte ei presentat en conselh de guèrra de Felip II en hereuèr de 1594, mès lèu se ve impossible de méter en practica pr'amor dera rapida disgregacion dera Liga dauant des esfòrci pacificadors d'Enric IV. Totun servís entà revelar-mos enquia quin punt arribèc era coèision des vals fronterères ara fin des guèrras de

Religion. Se le pòt considerar coma eth cant de cigne des lies e patzeries, ja qu'a compdar d'aguest moment es vals des Pirenèus centraus, devieràn cada còp mès sosmetudes ara autoritat reiau.

Entre 1595 e 1598 de nau i a guèrra entre França e Espanha e es lies e passeries son interrompudes, maugrat qu'es abitants des vals fronterèras an pendent un temps era illusion de poder mantier es sues bones relacions. En 1597 era val d'Aneu, e pòc dempús Salardú, son atacades. Un an dempús es terçons superiors d'Aran patissen un nau atac. Aguesti eveniments mèrquen de manèra brutau era fin d'ua epòca. Es solidaritats des lies e patzeries maugrat que continuen subsistint se limiten a ahèrs pastoraus, en tot excludir er auxili militar. Totun, era Val d'Aran, enquiar ascens de Loís XIII continuarà balhant asil as partidaris dera Liga e a espies pagadi per Espanha.

Aguestes guèrres dubèrtes o encubèrtes dera fin deth s. XVI dèishen ara Val d'Aran devastada. Pr'amor d'aguesta situacion, en 1613, eth madeish an dera mòrt d'Urbain de Saint-Gelais, eth rei Felip III envie a Francisco Gracia de Tolva tà méter orde.

Enes conflictes des sègles XVII e XVIII es lies e patzeries son percebudes pes militars coma un obstacle en temps de guèrra. Era interrompcion ei ua prumèra mesura. Mès, coma entàs aranesi er aprovisionament en França ei un besonh vitau, soent cau recórrer a ua solucion mens drastica, de limitar-ne er airau pendent era durada deth conflicte. Dempús des guèrres dera Liga d'Augsbourg (1688-1697), dera Succession Espanhòla (1701-1714) e dera Quadrupla Aliança (1719-1720), quan entrat eth sègle XVIII era patz s'assolide es acòrds de lies e patzeries se considèren coma ua curiositat en desús. Ei pr'amor d'aquerò que Loís XIV, en 72 ans de regnat, non jutjarà avient de confirmar eth tractat de Plan d'Arrem. Era termièra lineau a acabat imposant-se.

Malgrat Murèth. Era comunautat occitano-catalana entre es sègles XIII e XX*

Patrici Pojada

profesor (catedratic) des Universitats d'Istòria Modèrna dera Universitat de Perpinha

*Resum a cargue de M. Pau Gómez dera conferéncia pronunciada enes Jornades peth professor P. Pojada

Vau a díder 3 causas.

Era prumèra, so plan content d'auer vengut aci ena Val d'Aran.

Era segunda, Non sò catalan, non parlarè catalan, non sò aranés, non parlaré aranés, sòi Occitan parlarè ena mia forma d'occitan qu'ei er occitan de Foish, qu'esperi que totes me comprenetz. Senon me comprenetz pas, tornare a repetir.

Era tresau causa, era Batalha de Murèth qu'ei un esdeveniment politic força important, segurament dramatic ena istòria nòsta, ena istòria occitana, mès era Batalha de Murèth non es pas la fin des relacions entre occitans e es catalans.

Entraré a parlar a partir d'ua vision un cop istorica e ua vision un cop lingüística sus aquera evolucion dera relacion entre occitans e catalanes

Alavetz qu'ei vertat qu'era desfeita de Murèth de 1213 e era mort de Pere eth Catolic tot aquerò siguec desastros e tot aquerò amiec as condes de Barcelona a abandonar las pretensions seculars qu'auien cap ath pais des occitans.

Mès tanben en 1258 i auec eth Tractat de Corbeil, qu'es signat entre Jaume I e eth rei de França Lois IX, qu'en França se ditz Sant Lois, qu'es le rei vencedor des Catars e deth comde de Tolosa. Aquel Tractat de Corbeil hisquec una renunciacion des reis catalans sus las terres occitanes.

Non entri pas en aqueres consideracions istoriques d'aqueth moment, mès ta comprendre l'actitut en aquel moment, sègle XIII, dempús dera Batalha de Murèth e deth Tractat de Corbeil i a ua termièra politica que se met en plaça entre eth reiaume de França e era monarquia aragonesa o catalanoaragonesa, en deishant la Val d'Aran e tanben le Capcir aquera zona de Catalonha Nord que se troba ath nord des Pirineus e que demora dins la monarquia catalanoaragonesa e le Capcir que formava part dera diocesi de Narbona e apres de la diocesi tanben coma era Val d'Aran formava part dera Diocesi de Cominges.

Ei vertat que apres aqueri esdeveniments importants que son era desfeita de Murèth de 1213 e eth Tractat de Corbeil de 1258, les ligams politics principals entre occitans e catalans, entre las tèrras occitanas e las tèrras catalanes, eren uns ligams de continuitat, mès las relacions entre occitans e catalans eren de continuïtat.

Auem exemples immediats, las terras catalanas i las terres valencianes serviren de refugi tàs darrèrs catars, aguesti darrèrs catars troberen refugi en las terras catalanes e valencianes.

Autes exemples damb era creacion a Tolosa des Jòcs Floraus en 1323 e es catalans tan lèu comenceren es jòcs floraus i participeren nombrosi. E sus aquest modèl de jòcs floraus se creeren uns jòcs floraus catalans a Lhèida en 1338. Aquera influencia dera cultura occitana e aquera influencia dera subregaria companhia des trobadors que se resseguís en tèrras catalanes après d'un segle després deth Tractat de Corbeil.

Poiriem tanben citar encara dins d'aquel moment politic, la politica dera familia de Foish, dera familia des comdes de Foish, damb ua politica transpirinenca de crear ua mena de reiaume de cada costat des Pirineus es ua temptativa que fracasèc fin finala sobretot a partir deth moment que Ferran II de Catalonha e Aragon se torne a maridar damb Germana de Foish, descendenta des comdes de Foish, mès tanben neboda deth rei de França. E alavetz Ferran II menec eth ua politica d'expansion contra las tèrras d'aquel reiaume deth comde de Foish en començar en préner era Navarra e dera confiscacion des territoris catalans que dependien deth comde de Foish, territoris que quederen dins dera corona aragonesa.

En aquesta conferéncia sajaré de dar un panorama incomplèrt tament des relacions entre Occitania e Catalonha a traves de tres aspectes importants.

Prumèr aspecte la lengua, la lengua ei un element vertebrador de l'identitat de las terras qu'e parlat ades. Segon punt les òmes, que son òmes de moviment, òmes qu'anuen d'un costat a der aute, e aqueri òmes permeteren unir las tèrras d'òc e las terres catalanes. Tresau punt, era economia, barrejar òmes e economia, es patz, es granes patz qu'ignorauen las fronteras politics impausadas pes granes monarquies.

Prumèr punt: La lengua

La lengua es un element fonamental des interrelacions entre un costat catalan e un costat occitan, tot a long dera istòria. Saben pas, a partir deth segle XIX i auec ua baisha de les relacions de proximitat entre occitans e catalans, i auec ua progression des lengues d'Estat.

Era idea es qu'es Pirinèus son ua termièra linguistica, entre eth catalan e occitan, que ja son dus lengues diferentes. Ena Val d'Aran e en Catalonha en aqueth temps de 1934 comence era fin, com ditz era *Veu de Catalunya*: "El catalan e la llengua d'òc son dues llengues diferents, que constituissen dus grops linguistics a part". Ei coneishut que en 1934 catalanistes famosi arremassen: "A ningú no se li acudirà de dir que el català i l'italià formen part

d'una mateixa unitat linguistica pel sol fet que un public català pogui seguir amb relativa facilitat una representació teatral en italià, llengua fàcil si la comparen amb altres occitans, com eth bearnés". El gascó nomes comprensible al que s'ha dedicat especialment a estudiar-lo.

Vedem que i a un argument ideologic que se pòt comprèner en context de les anades 1930, a ua cultura de independentizacion linguistica destinada a promoïr e amparar le catalan.

Maugrat Murèth, maugrat le Tractat de Corbeil, maugrat 1934, a partir de l'Epoca dita Modèrna, ara fin deth segle XV, arguments que poïriem pensar que amb la naishença des grans estats monarquics potents, monarquia espanica e francesa, en moment que poïriem pensar qu'enes Pirinèus trencauem completament les ligams entre las poblacions de cada costats des Pirineus, auem qualques testimoniages que mostren una unitat politica occitanocatalana.

Vegam qualques unics testimoniages que mos venen de l'administracion espanhòla en Catalonha. Eth vicerei de Catalonha escriu ath rei e parla de soldats de Perpignan: "De soldados catalanes no se pueden hacer ningun genero de fundamento, ni yo me fio de ellos por que hay tanta mezcla de franceses y gascones que hablan la lengua de la misma manera que los naturales". En testimoni se ve era mezcla de poblacion, en Perpignan mès dera madeisha faison ena Val d'Aran, tan que i a ua mena de simetria.

Auem tanben testimoniages des privats espanhòus, en 1543, Francisco de Cepeda escriu: "La lengua catalana es muy parecida o es la misma poco menos que la limosina en Francia que se usa en Lenguadoc". Aute testimoniage de 1582 de Pedro Murillo: "los catalanes hablan la lengua limosina que media entre la francesa y la castellana". 1591, Pascual Ramon Fierre en sòn escrit "Descripcion general de la Europa y en particular del Estado en Cortes.": "los catalanes usan comunmente le lengua limosina, bien que segun la variación que padecen puede llamarse dialecto de la misma." Auem aci testimoniages espanhòus.

Autè testimoniages son es des anglesi, son nombrosi a viatjar en Catalonha ath sègle XVIII. En 1762, diari personau: "Le catalan es un estranh dialecte semblant ath limosin". En 1765, aute testimoniage "eth catalan ei un dialecte semblant ath limosin, ua mena de gascon". En 1778, aute testimoniage "la lengua d'aqueth pais es un dialecte deth provençal", aguest testimoni se trapaue a València. En 1787, viatge en Catalonha, "En languadòc, on parlen la madeisha lengua qu'es catalans". Se precise qu'ei era lengua que parlen es catalans era que se parle en tot eth sud deth reiaume França

Auem testimoniages ena dusau meitat deth sègle XIX, trobam informacion de viatjaires francesi. Antoni Latour, limosin, que se troba a València en 1877 e qu'escriu sus era lengua limosina: "Aquesta lengua limosina que se parle al poble València". Aute exemple ath torn 1885, un provençal que se troba en pais valencià: "Aquera lengua que parlen a València ei fraire aspre dera nòsta lengua d'Òc". Ei a dider: "La gent deth pais valencià parla la lengua d'òc".

Ac veden donques en totes es testimoniages qu'indiquen una madeisha causa, le valencians, les catalans, les limosians, les gascosn, les provençals parlauen formes limousiques, formes linguistiques plan semblantes. Totes aqueres tèrres visqueren las tèrres des trobadors, visqueren ua cultura comuna des dera Edat Miejana.

Aqueth sentiment d'unitat linguistica ere compartit en Catalonha en segle XVIII. En segle XVIII, coneishem ua letra deth canonge Antoni de Bastero e Riudo, qu'anèc a recòrrer las tèrras occitanas, le limosin e le languadòc, recollir era lengua e s'en tornèc a revirar les traduccions de diferents tèxtes en lengua occitana e diferents parlars. Adrece ua letra a Roma e ditz: "La llengua provençal siga la mateixa que la nostra catalana o limosina ei cosa clara, com observen i afirman ua multitud d'istoriadors de diferents nacions i ho demostro popularment, però jo l'e volguda nomenar principalment provençal per uniformar-la, que així la nomenen sempre, encara que tanben la nomenen molt propriament la llengua d'Òc, d'aquí pren era denominació la provincia de Languadòc que los francesos diuen malament a la masculina. Lo que se pot entrar a discutir es si los naturals de Provença i de tota la

França Narbonensa an pres esta lengua de nosaltres els catalans o si mes aviat nosaltres em apres d'ells". En aquest paragraf eth pensa qu'efectivament que nosaltres es occitans avem presa la lengua as catalans.

Arribam ara Renaishença Catalana deth segle XIX, damb una aventura de Carles Aribau, damb un poema en limosin. Aquest terme limosin s'utilizau per parlar de la lengua literaria catalana e aquest terme limosin mostra ua unitat linguistica entre es terres catalanes e occitanes. Jusèp Sandaran ena conferéncia que dèc en Barcelona en 1913 damb eth títol "La Val d'Aran e els catalans" a on se proclamaua que l'aranés era una forma de catalan com las autas varietats de la lengua occitana".

Mistral escriu en catalan. Bernat Sarrieu escriu en catalan. Mès tanben qualques anades abans un des renovadors dera filologia catalana, Joan Bardina, publicuèc sa gramatica pedagogica de la lengua catalana. I a ua gramatica occitana en aute costat d'occitània enes Alps, ena region de Briançon, en limit nòrd d'occitana, un autor David Martin, mort en 1918, qu'escriu sus el parlar, le patois. Explica que parlaua le patois en son vilage, qu'ara edat de 18 ans se'n va a trabalhar e qu'en tornar de vacances al village, tornava a parlar el patois. Explica qu'en sòn trabalh en ruta pes tèrres occitanes e catalanes s'auie compres en parlar damb toti es pastors e agricultors.

Segon punt: Les òmes

La proximitat linguistica en tèrres occitanes e catalanes afavoric, ajustat ara consideracion economica, ua forta migració des occitans de cap as païsi catalans, segles XVI e XVII, e en epòca modèrna ua grana partida de tèrres catalanes se butge sus es tèrres occitanes, pirenences, d'Aubernha, de Limosin, tot aquest monde anaue a trabalhar, se maridauen e s'installaven. Ua grana partida d'aqueri monde èren pastors, agricultors, treballaires manuals e tanben ua partida importanta de marchands.

Per exemple, un marchand deth sègle XVII que s'apelle Peire Figa, naturalizat catalan que s'installèc ena vila de Montalban, que s'installa a Lhèida e dempús a Barcelona, se fa nomenar per la monarquia espanhòla castelha de Terrassa e s'installa aqui. E serà senhor de Terrassa, era tor d'aquesta vila ei era tor de Peire Figa. I a miliers d'occitans en Catalonha.

Auem ua integracion, i a ues rasons economicas, mès i a autas rasons per aquera migracion, aqueth monde que se'n va a tèrres a on segurament son pas estrangèrs. Un exemple d'un comengés, en sègle XVI, Pèire Terrados que va a Mataró a arribe èster nunci deth baile d'aquesta vila.

Cal parlar, dera migracion der aute costat, ara Edat Miejana enquiath segle XVIII, centenars d'estudiants catalans que passan les Pirineus per anar a estudiar ara Universitat de Tolosa o la de Montpellier. Ara Renaishença aqueth moviment venguec encara mès fòrt e se continuèc malgrat totes las guèrras entre es dus monarquies e continue encara dempús de 1714. En 1714, segurament i a fòrça estudiants catalans que se'n van dera universitat borbonica de Cervera e que se n'aneren a graduar ara universitat de Tolosa. I a uns 700 catalans que se n'aneren a estudiar a Tolosa. Es estudiants d'origina iberica a Tolosa representen mès d'un 90 per cent. La cultura populara catalana a gardat qualques traces d'aquerò. I a cançons d'estudiants que ne parlen d'aquesta estada des estudiants en Tolosa.

Aute fenomen important son es pelegrinatges tà Montserrat considerat un des grans peregrinatges occitans. Era gent d'Aubernha se'n va a Montserrat, era gent de Bigorra, de Cominges... Se cree era Casa de Montserrat per ajudar aqueri pelegrins occitans. Era Revolucion Francesa barrèc era Casa de Montserrat. Eth darrèr pelegrinatge occitan des de Bigorra se produsís cap a 1868. Montserrat servic tanben de refugi as abats qu'ueren de gèsser de França pendent era Revolucion. En Catalonha, en Cerdanha e ena Val d'Aran se refugieren caperans que fugien dera Revolucion.

I a autas pelegrinatges com eth de Meritxell en Andòrra.

Tresau punt: Era economia

Es relacions comercials a traues des Pirineus ja que aqui s'escambiauèn fòrça productes diuerses que permeteren es relacions comercials entre mercadiers migrants, que cromptauen a Tolosa e que dempús anauen a vendre ara Catalonha interior, zòna de Lhèida per exemple. Dues vies de passatge, d'un costat era Val d'Aran, passant per Tolosa. Aguesti mercadiers s'installen e an botigues enes viles catalanes. Aute passatge ei pera Val d'Arièja, Col de Pimorens, o per Andorra. I a un eish des Pirinèus cap a Lhèida, aute eish cap a Tarragona e autre eish entre Lhèida e Barcelona. En miei d'aguest eish se trape era vila de Cervera a on i a ua economia plan importanta de mercadiers occitans, sustot auvernhiens, qualques limosins e qualques gent que ven des Alpinades, so que son es Valades occitanes en Estat Italian. Toti aquesti migrauen entàs nòstes tèrres, ne trobam ath Pais de Foish, a Perpinhan, a Tarba, ne trobam a Pau e ne trobam tanben a Tolosa. Era Val d'Aran ère un eish important. Per facilitar eth comerç i son les Lies e Patzeries, èren aqui. En tractat de 1513 es articulat qu'en temps de guèrra los abitants de tots los països, autan d'un extrem e aute, poïran comerçar e comunicar entre eri e fer pas de marchandises los uns damb es autes e que pogan anar per totes les terres ades nomenades. Aguest tractat de lies e patzeries pirinenques creaven ua mena de districtes a on se podie comerçar en temps de guèrra com en temps de patz.

Andorra tanben auia uns privilègis, en aqueth temps, a on podien comerçar damb França encara qu'Espanha i siguesse en guèrra.

Auem testimònis, un dietari dera vila de Puigcerdà, de 1543, que parla de com hèr comerç entre eth comdat de Cerdanya e Capcir, d'ua part, e de auta eth comdat de Foish, pendent era guèrra entre França e Espanha. Malgrat era guèrra se fa comerç.

Conclusions

Tot a long dera istòria occitans e catalans mantien relacions estrictes malgrat era frontièra politica amiada a terme en sègle XIII damb era Batalha de Murèth, damb era desfeita de Murèth, e eth Tractat de Corbeil.

Cau esperar pro tard entà qu'es relacions se trinquen a causa d'uns centralismes e des nacionalismes des dus Estats que s'apodereren de las tèrres occitanes e catalanes. E aquerò amièc ara interiorisacion d'ua termièra, d'ua linha.

Es Pirineus esdevien en Epòca Modèrna, apres era Revolucion francesa, una frontièra rigida, melhor controlada e materialisada entre França e Espanha qu'isolan era poblacion qu'auia contactes quotidianes e qu'es lenguas, occitan e catalan, e era cultura apropauen fòrt. Aquela epòca modèrna marca ua decadéncia d'ua vielha civilizacion.

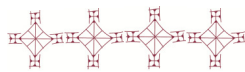
En sègle XIX, s'estructura era organizacion administratiua, aquerò trinca es vielhes solidaritats pirinenques. Las Guèrras de Religion, com un procès de longa durada, aueren tanben un rol important. Era escolarizacion obligatòria e er ensenhament deth francés, ara fin deth sègle XIX, tanben aueren influéncia.

Era vision des gents des dus costats dera termièra canvie e enes escrits i a descripcions que no son les que i auie agut en sègle XVII e abantes. Un exemple deth poeta aranés Mossen Josep Condò Sambeat que descriu ath monde qu'auie en aute costat. Parle des aranés com a defesors dera gran fe cristiana, mentre qu'es der aute costat toti son gavachos protestants.

Es Pirineus son venguts ua vertadièra frontièra umana e estructurala

Per sort, tot es pas desmembrat, pensem en filibritge; enes relacions de Frederic Mistral, pensem en Centre d'Agermanament Occitano Catalan, eth CAOC, enes sues accions, com era pujada ath Pòrt de Salau; en An d'Occitània de Lhèida... tot aquerò ei era pròba de que res ei pas acabat e que demoran encara fòrça causes a hèr.

Es Aranés anc no an agud nulh seior que Deus
A qué s'assemblaua era lengua que parlauan eths Araneses deth temps dera
Crotzada ?

Bernat Arrous

Seccion de Lingüística. Institut d'Estudis Aranesi

1. – Vera paraula es: eth aranés antic.

1. 1. – *Ath cap deth pont de Sent Biat...*

Un vintenat d'annadas abans qu'eths barons encorrocidi deth Nòrd non se mos ahroncèssen sus eras tèrras deths comdes de Tolosa, per un bèth dimenge deth mèis d'aost 1189 — *mense Augusto, die dominico*, c'endica en latin eth document d'oregina⁸² —, un senhor comengés deth nòm de Bertran de Maireia⁸³ passèc un acòrd dab eths monges de Sent Biat ath subjèct deras dèumas d'Arròs⁸⁴, en Aran. Per sòrt, eth detalh deth tracte e eth sòn contengut mos son conegudí per un acte de quauquas regas de long, que s'a conservat laguens eth cartulari dit *de Lesat* que, a bèth miei d'un hèish de documents pertocant era region tolosenca, e contén tanben d'aubuas pèças en provenença deth priorat de Sent Biat⁸⁵. Eth tèxte precisa qu'eth acòrd — que hoc confirmat (*fermad*) ath mèis de seteme següent, en *Casal*⁸⁶, per mantuns auti cosenhors deth Larbost —, auec lòc *a cap del pont de sent Bead*. Per tan modèste que pòsque èster, eth dit document arrevesteish ua valor doblaments simbolica. Non solaments qu'ahorteish era existència, ja d'antic, d'estretas relacions entre eth Bauartés, era Val d'Aran e eth Luishonés — relacions que, ath sòn torn, an largaments condicionat eth manten d'ua lengua comuna —, mèis, en estat actuau deras nòstas coneishenças, que constitueish tanben, suvant tota versemblança, un deths mèis antics documents propiament datadi que s'aja james redigit guaireben sanceraments en gascon. A ua epòca a on eth *romanç* (era lengua de tot dia) e's trobaua (dejà!) en situacion de diglòssia per rapòrt ath latin, eth acte de 1189 temuenha dera volentat deths membres dera societat laïca — pera màger part analfabètas —, de conservar ua traça de ce qu'auian arreatat en ua lengua que hosse intellegibla entà toti — e sense cap d'ambigüitat. Ara que sufeish de getar un còp de uelh ath tèxte entà aperceber-se qu'aqueth hueitiu e dorieu assai de substituir ath latin ua fòrma mèis o mens arrasoada dera lengua parlada mos arrenvia a un estat de lengua de qui, quan aufriria un cèrt aire de parentat dab eth aranés⁸⁷, e s'aparta totun de manèra significativa dera fisionomia dera lengua actuala : era F latina e's mantén intacta pertot a on auriam ué ua *h* gascona (*fil, feita, fer* per *hill, bèta, hèr*) ; eth artícol determinat en usatge ei sistematicaments *lo, la, al, del, pel* (*los omes ; las dezmas ; del pont ; als seiors ; pels sos*) que non pas eth artícol dit

⁸² Cf. Achille Luchaire, *Recueil de documents de l'ancien dialecte gascon d'après des documents antérieurs au XIVe siècle suivi d'un glossaire*, París, 1881, pp. 5-6.

⁸³ *Maireinha*, ena Vath de Uelh (Luishonés). Era fòrma actuala que testifica dera palatalizacion dera N entervocalica, prealablaments ath sòn amudiment (*MARINIANUM > *Maireinha* > *Maireia*), ei curiosaments mèis arcaizanta, que non pas era de qui ei documentada ací tath s. XII^m ! Que s'a a remarcar qu'eth madeish document e balha tanben eras fòrmas *seiors* e *compaia* per *senhors* e *compànha*. Tant i a qu'ei malaisit de díder s'èm en presència d'ua simpla convencion grafica — que s'explica dilhèu peth embarràs deth escrivan, mèis acostumat ath latin que non pas ath *romanç* — o se mos trobam confrontadi a ua vertadera tendéncia evolutiva qu'era lengua, dejós era pression unanima deths parçans vesins, auria de dempús fenit per corregir en retrocedir ara estapa anteriora. D'aubuns fets de lengua encara observables ué sus eth terrenh aurián tendéncia a vier aconortar era segonda ipotèsi : cf. per exemple, ua prononciacion populara coma *un shau* (Aran, Larbost) per *un shinhou*, *un shunhou*; e tanben, d'aubuas fòrmas coma *louy* = *lonh*, *besouy* ~ *bedouy* = *besonh* (Loron, Astarac, Gèrs).

⁸⁴ D'Arlòs ?

⁸⁵ *Op. mentavut*, p. 3.

⁸⁶ Cadau (*Cazaux*), en Larbost (Luishonés).

⁸⁷ En abséncia de tota localizacion mèis precisa, que convidam eth nòste legedor a préner aqueth tèrmi d'*aranés* en sens mèis larg possible, tant vau díder qu'entenen parquiu non solaments eth *aranés stricto sensu* (Pònt de Rei ensús), senon tanben eth gascon parlat ena montanha comengesa vesia (Luishon, Bauartés, Frontinhas, Varossa, Aspèth) e ath delà, eth gascon *pirenenc* en generau, deths parçans d'Arguilèrs, en Bigorra, dinc ath Castilhonés e ath Coserans, en Arièja.

« pirenenc » *eth, era, ath, deth, peth*⁸⁸ ; eras fòrmas en preterit, quan n'arrevesteishen pas un caractari propiament espaurissent pera zòna comengesa (*solbo* per *solve*⁸⁹), non son mès vieuas ath dia de ué — ena màger part dera zòna geografica de qui mos interèssa, en tot cas (*fò ; fe ; jura ; laissan* per *hoc ~ siguec ; bec ; jurèc ; leishèren*⁹⁰) ; era preposicion *ab*, deth latin APUD, ei emplegada tau quau (*ab los seiors*), sense que non la s'arreforteishe per miei de *de*, o de AMBO, coma enas variants modèrnas (*dab, damb, dambe*) ; anfin, d'aubuns torns de sintaxi an quauqu'arren de bèth shinhau esvarjant tà qui ei acostumat ara musica deth gascon modèrne : *afidan ag*⁹¹ (= « qu'ac hidèren »⁹²) ; *per lor* (= « per eri »). A costat d'aquerò, un locutor contemporanèu n'auria seguraments bric de mau, ath denvers, a reconéguer era sua lengua enes mots *blad, casted, pont, fraer* (= *frair*), *bida* (= *vida*), en emplec deth demostratiu *aquesta*, deth pronòm nèutri *ag* (= *ac*), en d'aubuas expressions idiomáticas coma *pels sos* (= *peths sòns*, « peths de casa »), *cada an*, ètc. En sègle XII^{au}, eras poblacions dera nauta montanha comengesa emplegauan doncas, se mès non per escrit, un aranés que, per tan estranh que pòsque semblar en un primèr temps, e sona, totun, pro familiaraments as nòstas aurellhas. Coma tota lengua vieua, eth aranés a ua longa istòria darrèr sòn. Tant i a que mos pareishia interessent d'aprofitar d'aquestas *Jornades d'Estudis* organizadas enguan en Aran, entà sajar de veir ç'a qué se mos podia ben assemblar eth gascon en qué s'arrasoauan tot dia eths Araneses e eths sòns vesins comengesi, pendent eths quate sègles que van dera neishença soent contestada, mès cada viatge mès versemblabla, d'un bisbat « catar » en Aran (*Ecclesia Aranensis*)⁹³ en 1167, dequiara gran *Surciença e Capitulacion* deth Plan d'Arrem (1513) que marca era fin deth Atge Micjancèr e eth debut dera Reneishença.

1. 2. – Sus era traça deths Templèrs.

Eth aranés ei eth frut dera lenta evolucion deth latin aportat 2000 ans-a ena ufanosa ciutat de *Lugdunum* (Sent Bertran) peths marchands, eths legionaris e eths administrators romans. Era sua accession ath escrit, ath tornant deth sègle XII^{au} — a un moment a on encara non s'auia ben acabat era sua formacion —, passèc doncas pera sua *emancipacion* per rapòrt ath latin que representaua, tot en un còp, un *arquetipo* e era sola referéncia en mestior de lengua escruiata. Que pausa eth problèma dera *fixacion* e dera *codificacion* deth *romanç* de qui, dinc alavetz, n'arrelheuava, per definicion, que dera cadena parlada (*rustica romana lingua*). Eth mès antic « monument » conegut james redigit en *romanç* — eths famosi *Juraments d'Estrasborc* — arremonta ath an 842. Ja's sap qu'era redaccion d'aqueth tèxte, deth quau s'a sauvat tanben ua version en lengua *tudisca* (germanica), se hec ath parat d'un tracte d'aliança e d'assisténcia mutuala entre dus arrehilhs de Carlesmanhe, Carles eth Cauv e Loïs eth Germanic. Era espelida de ce que non èra encara qu'un embrion d'escruiatura en lengua romana ena zòna mès estremada deth territòri gallorroman, a on encara ué eras lenguas d'*Oïl* (picard, *wallon*, lorren, *welche*) e hèn tèst ath món germanic, ei claraments ligada ath fenomène de *marcas lingüísticas* e de contacts de lenguas : er'emergéncia, pro dorieua tanben, per rapòrt a d'auti parçans (s. XII^{au}), d'ua *scripta* juridica en gascon en Baiona (*Bayoune*) — as pòrtas deth Bascoat — non s'explica cap autaments. En Naut Comenge, be sembla qu'eth desenvolopament deth escrit en lengua vulgara e sia en relacion dirècta dab era implantacion de « maisons » deth Temple (*comanies*), eth long deths camins deths pòrts amiant tà Espanha entara *Reconquista*. Atau, eth mès antic « monument » en lengua gascona —

⁸⁸ Xavier Ravier (*Occitan : les aires linguistiques, Lexicon der Romanischen Linguistik*, vol. 2, Tübingen, 1991) sustén qu'era leccion balhada per Luchaire ei fautive e qu'eth tèxte non comença per *Vera paraula es que Bertran de Maireia fe fin ab los seiors de la mason de sent Bead, ètc.*, mès per *Era paraula es que Bertran de Maireia...* N'auent pas auut eth parat de consultar eth document d'oregina, no'n podem discutir. Que haram totun remarcar que, independentaments de tot problèma de paleografia, era version proposada per Luchaire ei, tot en un còp, coerenta e conforma a ce que sabem deras formulas estereotipadas en usatge d'aqueth temps (Era carta hèda en Arlòs en 1232 — cf. mès baishet — que s'ubreish sus eras madeishas paraulas.) D'autan mès que cap d'auta ocurrencia, ne en dit acte, ne tanpòc en cap de document en provenença dera madeisha zòna e remontant ara madeisha epòca, non ven acreditar era ipotèsi d'ua preséncia eventuala deras *abituds* pirenencas, *eth, era*, enes tèxtes.

⁸⁹ Ja's sap qu'era existéncia d'un preterit en -ò (*venò, sabò, volò* — en Gèrs : *venoc, saboc, voloc* ; en Vasadés : *venot, sabot, volot* — per *venec, sabec, volec*) e caracteriza ué eths dus tèrci occidentaus dera Gasconha. Eth sud-èst deth domeni (eths parçans d'influéncia comengesa) non coneish mès aqueth tipo de paradigmas en dehòra deras zònas de contact dab eth Gèrs e era Bigòrra.

⁹⁰ Ath oèst dera zòna comengesa, dera auta part deth Peirasorda, eth Loron e era Val d'Aura (Nautas Perinèus) que diden encara : *que cantà ; que's lheuà*, ètc. ; eras Varelhas : *que cantàn* (en Loron : *que cantèren* ; en canton de Vièla : *que cantèn*). Eths madeishi parçans que perpetuan tanben eth usatge arcaizant d'ambuas fòrmas « hòrtas » precitadas : *he* < *FECIT* e *ho* < *FUIT* (vejatz mès enjós.)

⁹¹ En antic gascon, era enclisi deth pronòm complement dab un vèrbe conjugat en preterit, de còps que i a dab un vèrbe conjugat en present (*ay* = « que i a »), èra freqüenta. En gascon modèrne, no's hè mès que dab un vèrbe en imperatiu (*datz-me*) o en infinitiu (*en tot portar-se'n ce qu'auia*).

⁹² Tant vau dèder : « qu'ac assegurèren » ; « qu'ac assolidèren ».

⁹³ Entaras arrasons de qui acreditan era existéncia dera dita *Ecclesia Aranensis*, vejatz, per exemple, eth article de Carles Gascón Chopo, *La carta de Niquinta y la Ecclesia Aranensis : una reflexión sobre los orígenes del catarismo en Cataluña*, UNED, *Espacio, Tiempo y Forma*, serie III, H.^a Medieval, t. 21, 2008, p. 139-158.

de qui dauanteja d'un peu era carta de 1189 — ei un acte de donacion en provenença dera *mason* de Montsaunés (enes parçans de Sent Martòri) datat deth mèis de seteme 1179.⁹⁴ Qu'òm obsèrva eth madeish fenomène a Vaur, en Albigés (Tarn), en Roèrgue, mès tanben, en Normandia, en Champanha⁹⁵, ètc. Eths monges combatents que pertanhen ath òrden, gessits pera màger part dera petita noblessa, qu'afavoreishen eth usatge deth *romanç* per non conèguer eth latin. Ath mes de gèr 1310, per exemple, en Masdèu, en Rosselhon, ath moment deth hastiau procès deths Templèrs, eth avesque d'Elna, Ramon Costa, que deu miar eths interrogatòris en *lengua vulgara* (en catalan) permor que cap deths monges presenti — quan seria eths caperans! — non sap eth latin⁹⁶... « Eths casaus senhoriaus eths mès puishents (eths « *rics omes* ») qu'afavoreishen eths Cistercencs », ce ditz encara, en sòn obratge sus eths Templèrs, Alain Demurger, ath subjèct dera maison de La Selva, en Roèrgue (Avairon), « mentre qu'eths chivalièrs dera petita noblessa pòblan e hèn prosperar era comania templèra. Eths prumèri son en relacion constanta dab eth Baish Lengadoc e eras suas vilas marchandas, Besiers e Narbona ; qu'obsèrvan eths drets feudaus e que redigeishen eths lors actes en latin. Eths segonds que s'estàn entre eri e qu'an encara ua mentalitat prefeudala ; que redigeishen eths lors actes en provençau. »⁹⁷ Era fondacion d'ostaus de refugi (*espitaus*), eth long dera ribèra deth Salat, en Coserans, peths Espitalèrs de Sent Joan de Jerusalem, a eth madeish efècte. A partir deth s. XIII^{au}, era multiplicacion deras cartas de costumalhas balha lòc a de nauèri documents en lengua « romana » : era *Gran Carta* autrejada en 1203, peth comde de Comenge, Bernat IV, aths abitants de Sent Gaudenç⁹⁸ — de qui mos ei coneguda per ua còpia (*vidimus*) de 1345 — qu'auhreish un polit exemple d'aquera *scripta* comengesa classica. Ara, aqueth recors ara lengua vulgara, tanpòc non deu hèr illusion : un examen menimós deths tèxtes, d'un cap ath aute deth territòri gallorroman, hè aparéisher qu'era « lengua dera ciutat » — entà tornar a préner era expression de Carles Camprós⁹⁹ — no's confón a pus prètz enlòc dab era lengua efectivaments *parlada* ; se se mos mirgalha un shinhaul pertot de trèts propiament locals, qu'a totun tendéncia a privilegiar un hons comun que transcendeish era realitat dialectala : « Eth examen d'aqueri documents mòstra que, en despriet de còps que i a d'ua neta coloracion dialectala, non ei cap eth dialècte », c'escrui Ch.-T. Gossen, a prempòs deth nòrd deth domeni d'Oïl¹⁰⁰. Tant i a que's pot afirmar qu'era lengua notariala e's desvelòpa, en grana partida, de faicon autonòma, suvant ua logica, un ritme e ua evolucion que l'au pertanhen en pròpi, *parallelaments*, adonc, ara lengua parlada en casa e peth carrèr. Qu'ei d'aulhors era madeisha causa entara lengua poetica e literària. Non solaments qu'eths tèxtes literaris en provenença dera nòsta zòna geografica e son practicaments inexistentes pera forqueta cronologica de qui mos acupa, mès eths pòqui trobadors comengesi o d'oregina comengesa — Na Dias de Murèth, Amanieu de Labroqueira, N'Arnaut de Comenge, Aimeric de Pegulhan¹⁰¹ —, coma toti eths poètas deth sòn temps, que compausèren ena lengua de qui ère en usatge enas cortis senhoriaus, tant vau díder en *lemozj* — en *dreit provençalés* —, que non pas en gascon propiament dit. De hèt, eth sol document literari en gascon que posquiam produïser per tota era Edat Mieja — era famosa *cobla* deth *descòrt* plurilingüe de Raimbaut (*Rambaud*) de Vaqueiras, entara fin deth s. XII^{au} — ei era òbra d'un trobador d'oregina provençal¹⁰². De tau faïçon que, s'eth trabalh sus eths tèxtes e

⁹⁴ Cf. Luchaire, *op. ment.*, p. 3 sq. E deth madeish : *Études sur les idiomes pyrénéens de la région française*, París, 1879, p. 311-313.

⁹⁵ Arrebrembam qu'eth mès antic document james redigit en *lengua francesa* pera pròpia cancelaria deths arreïs de França ei un acte datat deth mes d'aost 1241, per miei deth quau Loïs IX de França entervén dens un conflicte opausant, Thibaud IV, rei de Navarra e comde de Champanha, ath òrden deth Temple : « Era lengua latina qu'era de règla deth temps deths Capecians, mès era entervencion diplomatica e eth arbitratge deth sobeiran, atau coma eth estatut d'amduas eras partidas — un princi e un òrden militari acostumadi a emplegar eth francés — explican ça'm par aquera causida lingüística deras rialas » (*Templiers. De Jérusalem aux commanderies de Champagne*, catalòg publicat dejós era direccion d'Arnaud Baudin, Ghislain Brunel e Nicolas Dohrmann, Conselh Generau de l'Aube (França), Mai 2012, p. 222-223. Era revirada en aranés qu'ei de nos.)

⁹⁶ Cf. eth trabalh de Robert Vinas, *Le procès des Templiers du Roussillon*, TDO Éditions, 2009.

⁹⁷ Alain Demurger, *Les Templiers. Une chevalerie chrétienne au Moyen-Âge*, en *Seuil*, 4^{am} edicion, Lonrai (França), gèr de 2005, p. 133. Era revirada en aranés qu'ei de nos.

⁹⁸ Cf. era edicion tant vau díder definitiva de qui ne treiguet S. Mondon entara *Revue de Comminges : La Grande Charte de Saint-Gaudens (Haute-Garonne). Texte gascon du XIIe siècle avec traduction et notes*, París/St Gaudenç/Tolosa, 1910.

⁹⁹ Charles Camproux, *Histoire de la littérature occitane*, en çò de Payot, París, 1971, p. 18.

¹⁰⁰ C.-Th Gossen, en arrendut-compde deth libe de Louis Remacle, « Le problème de l'ancien wallon », *Vox Romanica*, vol. XIII. Mentavut dens Christiane Marchello-Nizia, *La langue française aux XIVe et Xe siècles*, en çò d'Armand Colin, Domont (França), 2005, p. 31. Era revirada en aranés qu'ei de nos.

¹⁰¹ Taths trobadors comengesi, qu'arremandam eth legedor ath preciós florilègi d'Andrieu Lagarda : *Petite anthologie occitane du Comminges*, Savardun (Arièja), 1976.

¹⁰² Sus eth *descòrt* multilingüe de Raimbaut de Vaqueiras, cf. Luchaire, 1881, *op. ment.*, p. 1-2 ; atau coma Pèire (Pierre) Bec, *Manuel pratique de philologie romane*, t. 1, en çò de Picard, París, 1970, p. 516.

demora, plan solide, indispensable tà qui vòu hèr-se ua aidia dera evolucion dera lengua, qu'ei totun necessari de recopar eth frut deth sòn estudi damb d'auti tipos de documents.

2. – Eras hònts disponiblas.

2. 1. – Parant er'aurelha a d'antics reclams.

En aquestas condicions, quaus son eras autas hònts d'informacion deras quaus e dispasam entà sajar d'arreviscolar era lengua parlada d'auti còps ? Era onomastica, bèth prumèr, de qui, en despriet deth sòn caractari necessariaments fragmentari, mos pot aportar de preciosas entresenhas non solaments sus eth lexic, mès tanben sus era fonetica istorica, era morfosintaxi deth antic gascon. Atau, eths nòms pròpis, en vertut d'ua relativa fixitat, que mos infòrman subeth hons lexicau alavetz en usatge (*fontan* « hònt, hont ; *estrada* « carrèra » ; *vièla* « vilatge, pòble », ètc.), subera valor semantica de d'aubuns mots (per exemple, eth de *cazau* que remanda ath s. XII^{au} a un maine agricòla, que non pas a un *òrt*, un *uart*, com ei eth cas ath dia de ué) ; que sauvan era traça d'anticas variantas foneticas (*madon*, *cirèr*, *luzent*, *bedin*, *Abentin* per *maison*, *ceridèr*, *ludent*, *vesin*, *Auantin* en gascon modèrne) ; ena nòsta zòna geografica, que perpetuan tanben eth sovier deths artícols arcaics, derivadi deth pronòm latin IPSE — eth artícol « salat » deth balearic : *sa каза* < IPSA CASA, *es cazau* < IPSE CASALE — e de tot un hèish de preposicions arremontant directaments ath baish latin (*so каза* < SUBTUS CASA, *so casau* < SUBTUS CASALE ; *suber каза* < SUPER CASA ; *trescazes* < TRANS CASAS), ètc. De hèt, era màger part deths antroponimes e deths microtoponimes (nòms de prats, de camps, de parçans, de bòsques, de montanhas) que s'a conservat en lengua d'Òc datan deth periòde que mos interèssa. Eths nòms dits « complementaris » de qui associan ath nòm de bàtias (*arrenòm*) dera persona eth nòm deth fiu o deth *cazau* aths quaus ei estacada o eth nòm dera sua region d'oregina (*Daran*, *Daura*, *Bagneris*, *Comenge*) o encara de son mestier o de soa casa, e començan a foncionar coma de vertaders nòms ereditaris (*nòms de familha*) e a transmeter-se, adonc, de pairs en hilhs, se mès non a partir deth s. XIV^{au}¹⁰³. A partir deth An Mila e dinc ath s. XIII^{au}, coma pertot aulhors enas Perinèus, un ample moviment de colonizacion que mia eras poblacions comengesas a méter en valor e a *es·shartigar* tostemp mès de tèrras, tot en un còp, en *païs baish*, eth lonc dera ribèra dera Garona, a on apitan tot un sarròt de *salvetats* e de *bastidas*, e en hauta montanha, a on arrepossan tostemp mès enlà — tostemp mès naut — eth termiari deths camps acotivadi entà semiar-i cada còp mès d'òrs, de segle, de ciuada, de horment¹⁰⁴. Cada nauèra pèça conquistada, cada *gèrm* convertit en *artiga*, qu'arreceben un nauèth nòm — en aranés. Dab era multiplicacion deths documents que sap arribar, peths periòdes eths mès recents (c. 1500-1550) que, ara favor d'ua requista, d'un plèit, era paraula populara e s'alebreishe mès libraments : qu'ei eth cas en un verbau dreçat, en 1510, peth jutge ordenari deth Nebozan, ath parat d'un litigi opausant eras localitats d'Ardièja e d'Era Barta, ath subjèct dera propietat d'un bòsc¹⁰⁵ o encara en ua letra de dolença, pro tardiua, adreçada en 1560, pera gent de Lèja e Casau (en Lairissa), ath jutge de Comenge¹⁰⁶. Que podem pensar tanben qu'eras inscripcions en « lengua romana » de qui acompanhan eras pintruras (generalaments datadas dera segonda mentat deth s. XV^{au}) dera glèisa de Cadau, en Larbost, e son — quan non seria que peth chepic d'edificacion religiosa de qui las sustén — pro fidèlas ara lengua (*ela lenguo* !) de tot dia¹⁰⁷. Anfin, eths

¹⁰³ Cf. Miquèu (*Michel*) Grosclaude, *Dictionnaire étymologique des noms de famille gascons suivi de noms de baptême donnés au Moyen Âge en Béarn et Bigorre*, editat per *Ràdio País*, Pau, 1992, p. 15-17.

¹⁰⁴ Cf. Pierre Bonassie, *Des refuges montagnards aux États pyrénéens*, dens *Les Pyrénées de la montagne à l'homme*, en cò de Privat, Tolosa, 1974 ; nauèra edicion, Milhau, 2000, p. 103 sq.

¹⁰⁵ Cf. A. Luchaire, 1879, *op. ment.*, p.315-318.

¹⁰⁶ Cf. René Souriac, *Le pays et les hommes*, dens *Comminges & Nébozan*, obratge collectiu, t.1, *Société nouvelle d'éditions régionales et de diffusion*, Pau, 1982, p. 60-61.

¹⁰⁷ Qu'òm ne trobarà era reproduccion, p. 51-52 dera permèra edicion (era sola fiabla puish-a que hèda deth vieuent deth autor) deth preciós recuelh de Miquèu (*Michel*) Grosclaude, *La Gascogne. Témoignages sur deux mille ans d'Histoire. 80 textes historiques de Bordeaux aux Pyrénées, Per Noste*, Denguin (Biarri), 1986. Eras fòtos aqueras que son era òbra de mon oncle, Pierre Drillaud (1935-2009), fotografe d'art deth sòn mestier, de qui las auia presas exprès entad aqueth libe. Era reedicion a títol postume deth obratge (Ortès, 2006), en cò de *Per Noste* tostemp, que reproduiseish eths madeishi imatges p. 66-68, sense qu'eths de qui se n'encarguèren n'ajan auut, per aquerò, era correccion de mentaver-ne era provenença. Sus era lengua deras inscripcions, vejatz tanben *Bernat* (Bernard) Sarrieu, *Le parler de Bagnères-de-Luchon et de sa vallée, Revue des langues romanes*, 1902, p.435-436. Sarrieu que regeta er'aidia qu'eras inscripcions aqueras e pòsquien èster escriutas en gascon de Luishon ; mès eths sòns arguments de qui repausan mès que tot sus ua vesion pro « estatica » dera lengua actuala — suvant ua actitud caracteristica deths romanistas deth sòn temps de qui èran

trabalhs de microdialectologia comparada que mos pòden tanben aidar, per deduccion, a imaginar ce que deuec èster era lengua enes tempses passadi.

2. 2. – Ciutat *mondina* e *lengatge estranb*.

Era proximitat de Tolosa, era ciutat raimondina, de qui s'espandeish pera Garona enjós, qu'a seguraments contribuït a contrariar un shinhau eth desvelopament « espontaneu » deth aranés, dera madeisha manèra, d'aulhors, qu'era preséncia deths dialèctes gascons amassadi as pòrtas dera vila a estretaments condicionat era evolucion deth *tolosenc*, a on, per exemple, eras metatèsis e son se mès non autan frequentas com deth aute costat deth fluvi (*dromir*, *craba*, *Vrufuèlh* < *Verd Fuèlh*, ètc.) Per delà eras divisions dialectalas, airtadas deths prumèri assais de classificacion, que regetan en blòc era gasconitat dera auta part dera Garona, era existéncia, ath bèth miei deth país d'Òc, dens ua zòna que s'estièn, en gròs, dera Varossa, cap arrèr, dinc ath Capcir, cap auant, e deth sud-oèst deth Albigés, capvath, dinc ath Carcassonés, capsús, d'un complexè dialectau (o *supra-dialectau*) abraçant Tolosa, Foish e Comenge ei indefugibla. Eth pas de [òw] a *au* (DIE IOUIS > *dijans*; NŌUE > *nau*¹⁰⁸), de -IS a [iš] (*peis* > *peish*; *daissar* > *disbar*) — que justifica, tan pè era *Cansó* dera Crotzada (1212-1219), era adopcion deth digrafe d'oregina tolzana *ch* (*caichal*, *maichela*) qu'eth manuscrit deras *Leys d'Amors* (1323) e transcriu per miei de *sh* o *ssh*¹⁰⁹ —, era preeminéncia balhada, tant tath pronòm personau de tèrça persona coma tath artícol determinat, ath nominatiu ILLE sus eth acusatiu ILLU(M) (*le* o *eth* en lòc de *lo*), eth manten arcaizant de pluraus masculins en *-i* o en *-is* (*totis*; *aquelis* ~ *aquelbis* ~ *aqueris*; *son anadi*, *son vengudi*, *son partidi*; *les peishis*, *eths bòsquis*), era terminason en *-è* (< HABEO) dera permèra persona deth futur (*cantarè*, ètc.) son autan de trèits caracterizant eth conjunt en question, laguens eth quau eras vals comengesas, en despriet deth sòn relatiu enclauament, e tròban tot naturalaments sa plaça¹¹⁰. Eth recors, paralelaments ara documentacion propiament gascona, aths tèxtes tolosencs datant deth Atge Miejançèr, que s'impausa donc, quan non seria que pera sua foncion metalingüística.

Quaus son aqueri tèxtes? Eras epopeïas guerrèras (cançons de gèsta) que i acupan ua plaça de tria. Era mès famosa, mès tanben era mès antica — de qui servic d'aulhors de modèl a totas eras de qui s'enseguiren — qu'ei, naturalaments, era *Cansó* dita « dera Crosada » de qui ho escriuta tant vau díder *sus eth vièu*, dera tardor de 1212 ath mes de julh 1219. Ja's sap qu'aqueth esmiraglant poèma narratiu de pròp de 10 000 vèrsi ei eth frut deth trabalh de dus poètas successius. Eth permèr, Guilhem de Tudèla — que se mos nomenta tan pè era permèra laisha dera *cansó*: *comensa la cansos que mestre Guilhems fit, / Us clerks qui en Navarra fo, a Tudela, noirit* — ei un clèrgue navarrés estacat ara persona deth comde Baudoin, eth frair felon deth comde de Tolosa, Raimon VI. Non sabem gran causa, en contra, deth segond — de qui, per aquerò, se s'òl mentàver coma *l'Anonim* (dera laisha 131 estant) —, senon qu'era probablaments un clèrgue tanben: pera descripcion detalhada de qui ne balha que podem deduïser que participèc ath Concili deth Latran, en 1215; e, pera lengua qu'emplega, qu'era originari dera region tolosenca, o deth comdat de Foish, o dera zòna comengesas. Com ac hè observar Gérard Gouiran, dens un artícol recent¹¹¹, amdús eths autors que hèn de frequentas allusions aths Gascons e ara Gasconha. Ath parat d'ua audaciosa incursion deths Crotzats tà cap arrèr (iuèrn 1212-1213), Guilhem de Tudèla, per exemple, que dreça dab precision eths cutorns dera Gasconha pirenenca, des deth Comenge dinc ath Biarn: *Per trastota Gasconha intreron a bandon; /*

convençudi que, contrariaments aras « granas » lenguas de cultura, eths « parlars populars » n'auian bric cambiat dempús eth Atge Miejançèr — non lèishan guaire de plaça ara possibilitat de qui a auut, mentrestant, era lengua d'evoluar (quan seria dera part envèrsa: regression de *lengu* a [l'èngwa], ètc.).

¹⁰⁸ Cf. tanben, en toponimia, eth nòm de [Mata]biau < BŌUE de qui atèsta dera dera ancianetat dera tendéncia, era pression deths dialèctes vesins e eras necessitats deth comèrci auent, de dempús, contribuït a restablir era fòrma propiament lengadociana *buòu* (= *biòu*) de qui a d'aulhors, peras madeishas arrasons, penetrat pregondaments en Gasconha dinc a Riomas, Carbona, Èrce, Coflens, Castilhon.

¹⁰⁹ Cf. Robèrt (Robert) Lafont & Crestian (Christian) Anatole, *Nouvelle histoire de la littérature occitane*, t. 1, PUF, París, 1970, p. 236.

¹¹⁰ Sus toti aqueri punts de dialectologia, cf. Loïs Alibèrt, *Gramatica occitana segon los parlars lengadocians*, segonda edicion deguda a Ramon Chatbèrt, Institut d'Estudis Occitan/Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1976; Gerhard Rohlf, *Le Gascon. Études de philologie pyrénéenne*, tresau edicion, dab 3 mapas, Max Niemeyer Verlag/Marrimpouey Jeune, Tübingen/Pau, 1977; Jòrdi Deledar & Patrici Poujade, *L'occitan parlat en Ariège*, nauèra edicion arrepasada e aumentada per Patrici Poujade, Cercle Occitan Prospèr Estieu, Pàmias, 2001; Patrici (Patrice) Poujade, *Identités et solidarités dans les Pyrénées. Essai sur les relations humaines (XVe — XIXe siècle)*, PyrèGraph, Aspèth, 2000.

¹¹¹ Tolzan cridan: « Tolosa! », e « Cumenge! » -l Gascos... *Le parallèle commingois dans la Chanson de la Croisade contre les Albigeois*, dens *L'Aquitaine des littératures médiévales (XIe – XIIIe siècle)*, dejós era direccion de Jean-Yves Casanova & Valérie Fasseur, Presses de l'université Paris-Sorbonne, París, 2011, p. 201-221.

Sent Gauzens e Murel, lo castel e l dromnbon, / Samata e La Isla, tro lai en Olaron, / Trastot o an conquest, e la terra Gaston (laisha 126). Mès qu'ei naturalaments l'Anonim de qui, en fervorós patriòta, e met eth mès soent en scèna eths membres deth « clan pireneic » (coma les apèra hòrt justaments Gérard Gouiran) — *lo coms de Cumenges* (eth indomtable Bernat IV), *En Bernatx de Cumenge* (son hilh, eth futur Bernat V), Inart de Puentis (*Punbtis*), Ramon At e Roger d'Aspèth (*Aspel*), Ot de Sent Biat, Bernat e Guilhem de Sèishas (*Saisches*), Roger de Montaut (en Aran ?), ètc. — laguens eth quau e s'amassan quauquís uns deths mès herotges e mès determinadi enemics deths Francesi. Era fremerenta tirada d'En Bernat de Comenge — *que mais val mortx ondrada c'aisi viure aunitx*¹¹² — que balha lòc, entre d'autas, a ua scèna d'ua gran intensitat dramatica. Qu'òm a eth sentiment que l'Anonim e coneish plan eths Comengeses, ce qu'a amiat quauqui observators a pensar que podia èster eth madeish originari deth Baish Comenge¹¹³. Era lengua de de qui emplega, en tot cas, per tan convencionala que pòsque èster per d'aubuns costats (*castel, venir, joves per casted, bier, joen*), aufreish de curiosas similituds, d'un punt de vista morfologic au mens, dab eths dialèctes aranesi actuaus : *anec, cazeq, partic ; enta l comte (e si vos ental comte ara us humiliatz)*¹¹⁴, *cadaüs (cadaüs d'els dizia)*¹¹⁵; aranes modèrne : *anèc, queiguec* (Luishon *caec, caieç*), *partic ; entath comde ; cada un de eri didie*, ètc.

Dera fin deth sègle tretzau data ua auta òbra de factura semblanta: era cançon dera guèrra de Navarra (*Nafarroako gudua* en basco) d'Anelier de Tolosa. Ja sia qu'eth sòn subjèct mos entraîne un shinhau luenh dera esfèra propiament comengesa — sus eras traças deths *Francos* implantadi en Navarra —, d'aubuas fòrmas de lengua contengudas en poèma — a començar peth recors frequent a un misteriós artícol *el*, de qui poiria plan remandar a ua fòrma arquetipala dera *abituds* pirenenas modèrnas *eth, etch, ech* — presentan un interès incontestable.

En despieit deth sòn caractari controvertit, un aute tèxte, que s'amerita, totun, segon nos, d'arreténguer tota era nòsta atencion. Que s'ageish dera *Cansó* dita *de la Bertat* datada deth mès d'abriu 1367, mès publicada, peth prumèr còp, en 1694, dens un *manadet* (ua garba) acompanhant era edicion dera *Obros* deth poèta tolosenc, Pierre Godolin¹¹⁶, d'après eth manuscriut en possession d'un tau M. Josse, conselhèr deth Rei, en Parlament de Tolosa. Eth tèxte que compda damb 48 estròfas escriutas en vèrses de ueit pès celèbra era epopèia de quates cents combatents tolosencs de qui aurian pres part, en 1356, ara campanha miada en Espanha per Bertrand du Guesclin, en favor d'Enric d'Aragon, en luta contra son frair, *Pey, lou Rey de Leon*. Ja sabem que, dens un artícol publicat a tròces ena *Revue des Pyrénées*, en 1890, eth istoriador Ernest Roschach, e desmostrèc, en emparar era sua argumentacion sus ua solida recèrca istorica, qu'aqueh tèxte èra — deth punt de vista dera veracitat deths eveniments raportats tostemp — probablaments apocrife¹¹⁷. Qu'ei segur tanben que, en estat en qué mos ei arribat, non pòt èster, en mièlhòr deths casses, qu'era còpia fautiva e refresquida de bèth aute document mès antic. Que sufeish de comparar-ne era lengua dab eth manuscriut dera *Leys d'Amors* entà veir que — tau com ei — non pòt cap arremontar ath s. XIV^{au}. Mès non vedem pas tanpòc ce perqué l'auriam a datar a tota fòrça deth s. XVII^{au}, com ac suggereish E. Roschach. D'un punt de vista lingüistic tostemp, non i auria cap d'inconvenient a considerar qu'ei au mens deth s. XVI^{au} : uas fòrmas coma *mas < MAGIS, jamas (é les que n'oun tornen james, é mas encaro, ètc.)* que son pro arcaizantas — ath s. XVII^{au}, un autor coma Godolin non las coneish mès¹¹⁸. Quin se volha que sia, era *Cansó dera Bertat* aufreish un vertadèr interès. Que temuenha dera existéncia d'aquera lengua « mixta », mirgallhada de trèts tot en un còp gascons e tolosencs, de qui deuec èster longtemps en usatge a Tolosa, se mès non, dens bèri quartièrs com eth de Sent Çubran, e per tant, deth procès de *gasconizaciòn*, de qui sembla auer afectat er'evolucion

¹¹² Laisha 209.

¹¹³ Enes parçans de Carbona

¹¹⁴ Laisha 174.

¹¹⁵ Laisha 169.

¹¹⁶ *Père Godolin* (1580-1649).

¹¹⁷ *Une croisade apocryphe. La Canso de la Bertat, Revue des Pyrénées*, t. II, 1890, p. 56-72 e 287-323. Cf. tanben, eth artícol tot recent (e encara inedit), que Jean Lafitte e ven de consacrar ad aqueh madeish document : *Gascon (et béarnais) ou occitan : savons-nous trier ?*, mai 2012, en çò deth autor.

¹¹⁸ Qu'ei d'aulhors ce que lèisha entèner era curiosa nòta hornida, en 1694, ath darrèr deth tèxte, peths emprimedors (*J. é G. PÉCH, Imprimurs de Mounseignou l'Archebesque d'Alby, del Couletge des P.P. de la Coumpaigno de Jésus*) : « *Jean de Casaveti en a écrit & fait mention de cette expédition dans son Livre imprimé à Toulouse l'an 1544. par Colomiez* » (« Jean Casaveti a descriut & mentavut era expedicion aquera en sòn libe emprimat a Tolosa eth an 1544 en çò de Colomiez »).

deth lengadocian a partir deth s. XIV^{au} au mens. Era concomitància entre d'aubuas fòrmas en preséncia — eth artícol « pirenenc » *eth* de qui apareish aquíu, dilhèu, peth permèr còp, de faïçon incontestabla (*countro es Frances sous enemics, la guerra contre es mescreseus*), er'alternància, en indicatiu imperfèt deths vèrbes dera segonda conjugason, eras fòrmas en *-eva* e 'ras fòrmas en *-iá* (*fasio, debio, abio, bezio, abion ~ bouleban*), entre eths preterits en *-ec* e 'ths preterits en *-oc* (*prometec, prenguec, benguec ~ recebouc, pondouc, prenouc, attendouc*) — mos arremanda a un estat de lengua que caracteriza ué eras marcas occidentalas dera zòna d'influéncia comengesa (parçans de Bolonha, Montrejals).

Anfin, un quatau obratge mos apòrta de preciosas informacions sus era lengua parlada a Tolosa, mès tanben en Gasconha, ath debut deth s. XIV^{au}: eth famós tractat de retorica dit de las *Flors del Gay Saber* o de las *Leys d'Amors* redigit enes ans 1350, dejós eths auspícis deth *Consistòri del Gay Saber*, e promulgat solemnement en 1356¹¹⁹. Eth sòn redactor, Guilhem Molinier, que ten eth gascon per un *lengatge estranh*: *Pero de nostras LEYS s'aluenha la parladura de Gascuenha* (Libe III). Segon eth, er'atraccion qu'eth gascon exerceish sus eths Tolosencs e contribueish a corròmper eth lor lengatge: *Ad ayssso respondem que aytal mot no son pronunciat en Tholoza generalmen per aquels que son natural de Tholosa, mas particularmen per alcus estranhs habitans en Tholoza o per alqus que son natural de Tholoza, liqual han longamen demorat e demoran e son estat noyrit en Gascuenha o en autres locz particulars on hom pronuncia aytals motz (...)* *E pauzat qu'om diga aytals motz per tota una diocèzj de Guascuenha o per motas, encaras no val, quar en nostres dictatz no prendem lengatge estranh sino en la maniera desus pauçada. Et appellam lengatge estranh: frances, engles, espanhol, gasco, lombart, navares, aragones e granre d'autres...* Que s'estaca, doncas, a espurgar eth *romans* literari de tot mot *gasconil*: *Pero, segon nostra oppinio, miels es dig beleza que belessa, quar belessa, malessa am dos ss son mot quaysch gasconil (...)* *e no dizem que en rima ni fora rima, no deu hom dire mas leyals. quar liau es motz gasconils*. Eth sòn chepic d'epuracion que mia Guilhem Molinier a consignar un hèish de fèts de lengua, a un moment clau dera istòria de nòste idiòma — a on passam insensiblement deth *antic provençalés* ath *occitan mejan* — e dens ua zòna rica en interferéncias. Tant i a qu'eth testimòni aqueth ei non solaments unic, mès propiament irremplaçable.

3. – *Era soca deras causas*: brèu inventari.

3. 1. *Un home auie dus filhs*: en guisa de sondatge.

Eths limits que mos son impartidi entà d'aqueste trabalh non mos permetent cap de dreçar un inventari detalhat de toti eths trèits que s'ameritarian d'aperar er'atencion, que partiram donc de dus corti extrèts dera *Paraula deth Hilb Perdut* tant de còps sollicitada peths dialectològs (Sent Luc, capítol XV, v. 11-16 e 20-23). Era version en aranés modèrne ei era òbra d'ua representanta autorizada dera sensibilitat lingüística aranesa actuala, era escriptora Tòni Escala, de Vielha¹²⁰, a qui volem manifestar ací tot eth nòste arregraiment pera sua benvolenta e generosa collaboracion. Era version en vielh occitan qu'ei tirada d'un manuscrit valdés deth s. XIII^{au} (contemporanèu, adonc, deths eveniments dera Crotzada) conservat en Grasanòbol¹²¹.

Aranés modèrne (Vielha):

11. *Un òme qu'auie dus hilhs*.

¹¹⁹ Cf. *Monumens [sic] de la littérature romane publiés sous les auspices de l'Académie des Jeux Floraux avec l'appui du conseil municipal de la ville de Toulouse et du Conseil Général de la Haute-Garonne par M. Gatién-Arnoult, l'un des quarante mainteneurs*, 3 vol., Tolosa, 1841-1843. E tanben: *Las Leys d'Amors. Manuscrit de l'Académie des Jeux Floraux*, Joseph Anglade, 4 vol., Tolosa, en cò de Privat, 1919.

¹²⁰ Tòni Escala qu'a remportat un gran nombre de prèmis literaris en Aran, en Lhèida, en Gasconha e tanben a La Gàrdia (*Guardia Piemontese*), en Calàbria. Qu'ei era autora de mantuns romans. Cf., entre d'auti, *Tanplan tornèc*, ena colleccion *Solei d'Autan*, Institut d'Estudis Ilerdens/Diputació de Lleida, Lhèida, 2004; *T'i maridaràs?*, coll. *Solei d'Autan*, Institut d'Estudis Ilerdens/Diputació de Lleida, Lhèida, 2007; *En vacances*, Pagès editors, Lhèida, 2007; *Hered*, coll. *Solei d'Autan*, Institut d'Estudis Ilerdens/Diputació de Lleida, Lhèida, 2010, ètc.

¹²¹ Cf. J.J. Champollion-Figeac, *Nouvelles recherches sur les patois ou idiomes vulgaires de la France et en particulier sur ceux du département de l'Isère*, Paris, 1809, p. 113-115; Bridel (Georges), *Glossaire du patois de la Suisse romande*, Lausana (Soïssa), 1866, p. 427-428.

12. *Eth petit*¹²² *li didec a sa pair* : “*Papa, datz-me çò que me pertòque der eritatge.*” *E eth que les partit es bens.*

13. *Quauqui dies dempús, eth petit arremassèc tot çò qu’auie e partit entà un país luenhenc. Aquiu que bec a hóner eth sòn auer en tot viuer com un ric.*

14. *Quan ac auet tot gastat, qu’arribèc en aqueth país un temps de hame. E alavetz que patit besonh.*

15. *Que s’apropèc a un deth pòble en tot demanar-li ; aguest que lo manèc a cuedar pòrcs*

16. *Aurie volut poder-se atipar d’aqueres peles e carròbes que minjanen aqueri pòrcs, mès que non les ac dauen pas [...]*

20. *Se lhenèc e anèc a trobar ath pair. De luenh, sa papa que lo vedec e se n’esmoiguet, correc cap ada eth e li passèc es braci peth còth, e lo punèc.*

21. *Er hilh ce li ditç* : “*Pair, è pecat contra eth cèu e contra vos. Ja non meriti èster nomentat eth sòn hilh.*”. *Datz-me eth madeish tracte que datz a un des vòsti jornalèrs*

22. *Mès eth pair que didec as mossos* : “*Portatz ara prèssa era mielhor ròba e vestiç-lo, metetz-li eth mielhor didau en dit e cauçatz-lo damb eth mielhor cauèr.*”

23. “*Portatz un vedèth pensat, aucitç-lo, hem hèsta e mingem toti amassa.*”

Vielh Occitan (s. XIII^{au}).

11. *Un home aè diù filh.*

12. *E lo plus jove dis al paire* : « *O Paire ! Dona à mi la partia de la substancia que se conven a mi.* » ; *e departit*¹²³ *à lo la substancia.*

13. *E en après non moti dia, lo filh plus jove, ajostas totes cosas, ane en peleriniage en lognana region, degaste aqui la soa substancia, vivent luxuriosament.*

14. *E poisqu’el ac cosuma totes cosas, grant fam fo fait en aquella region, e el commence have besogna.*

15. *E ane e se ajoste à un ciptadin daquella region, e travie l’en la soa vila, quel paisses li porc.*

16. *E cubitava umplir lo seo ventre de las silicas que manjavan lè porc, e alcun n’in donava a le [...]*

20. *E levant, venc al seo paire. Mes come el fos encara de long, lo seo paire vec lui e fo mogu de misericordia, e corrent, cagic sobe lo col de le e bayse le.*

21. *E lo filh dis a le* : « *O paire, yo pechey al cel e devant tu, yo no soy*¹²⁴ *degne esse apella lo teo filh.* »

22. *Mes lo paire dis al seo serf* : « *Fo raporta viact*¹²⁵ *la primera vestimenta e vestic le, e done anel en la man de le, e ceauçamentas en li pe ;*

23. *E ameni vedel gras e l’occien, e manjen e alegran.* »

¹²² Ua revirada mens idiomática (mot per mot) balharia : *eth mès joen.*

¹²³ Eras duas leccions de qui auem consultat qu’endican : *departit*, dab ua e (tath imperfèt ?). Que pensam neaumens que s’ageish d’ua error. E que mos atrevim a corregir en *despartit*.

¹²⁴ D’après Champollion-Figeac. Bridel, deth sòn costat, que balha : *sey.*

¹²⁵ Per *viact* < ÚIUACIUS, « lèu ». Era fòrma que se mos ei conservada en Azun (Bigòrra) : *viàs*, « anet, ath vèspe ».

Entà auer ua caracterizacion mès precisa deth aranés modèrne, dens tota era sua diversitat dialectala, que completeram era version de Vielha, dab un dotzenat d'autas reviradas en provenença dera zòna comengesa e pirenenca. Eras localitats de qui auem arretengut coma temuenhs son aquestas¹²⁶ :

- 1 – Luishon, der'auta part deth Portilhon de Burbe¹²⁷.
- 2 – Mètlas, en Bauartés (canton de Sent Biat)¹²⁸.
- 3 – Maulion, en Varossa (Nautas Perinèus)¹²⁹.
- 4 – Sent Bertran, capdulh dera antica diocèsi de Comenge¹³⁰.
- 5 – Aspèth, ath pè de Cagira¹³¹.
- 6 – Shenh, ena val deth Arbàs¹³².
- 7 – Aurinhac, ena ribèra comengesa¹³³.
- 8 – Sent Guironç, en Coserans (Arièja)¹³⁴.
- 9 – Sentenh, en Castilhonés (Arièja)¹³⁵.
- 10 – Ost, ena ribèra deth Garbet (Arièja)¹³⁶.
- 11 – Aranhoet, ena Val d'Aura (Nautas Perinèus)¹³⁷.
- 12 – Galan, en Manhoac (Nautas Perinèus)¹³⁸.
- 13 – Ièdra, enes parçans de Varètja (Nautas Perinèus).

Eths documents de qui auem consultat entà sajar de reconstituir era escauta dera nòsta istòria lingüística son, per òrde cronologic, eths següents :

1° / Entath s. XII^{au} :

- Eth acte de donacion ara Maison de Montsaunés (1179).
- Eth acòrd de Bertran de Mairenha dab eths monges de Sent Biat (1189).
- Eths passatges en gascon deth *descòrt* plurilingüe de Raimbaut de Vaqueiras (Provença, fin deth s. XII^{au}).
- Un acte (*pleit*) *feit [...] dauant lo cap del mas de Sent Auenti* (Larboss) e relatiu ath conflicte auent opausat eth vescomde d'Aura, Sauç Gassia, ath comde de *Begorra*, Centoth II (Fin deth s. XII^{au} ? Permèr quart deth s. XII^{au} ?)¹³⁹.

2° / Entath s. XIII^{au} :

- Era Gran Carta de Sent Gaudenç (1203).
- era *Cansó* de Guilhem de Tudèla e de *l'Anonim* (1212-1219).

¹²⁶ Que's comprèn que non posquiam balhar aqueri tèxtes ena sua integralitat. A títol d'illustracion, qu'òm ne trobarà, totun, ua corta mòstra en annèxe.

¹²⁷ Arrehilh de Luishon, que n'auem nos madeish arreatat eth tèxte, sus era base deth parlar en usatge ena ribèra dera Pica (Banhèras, Sent Mamet), de qui aufreish eth auantatge d'èster mès «nèutri » que non pas eth nòste pròpi parlar de Guaus (*Goaus*) de Larboss.

¹²⁸ Enquista personala (1990). Informator : M. Fauroux.

¹²⁹ A. Luchaire, 1879, *op. ment.*, p. 319-320.

¹³⁰ Enquista personala (1990). Informator : M. Marcel Trey.

¹³¹ A. Luchaire, *idem*, p. 318-319.

¹³² Revirada de L. Bataille, *Armanac dera Mountainho*, Tolosa, 1926, p. 39-40.

¹³³ A. Luchaire, *id.*, p. 260-263.

¹³⁴ D'après era version publicada per Coquebert de Montbret, *Mémoires sur les langues, dialectes et patois, tant de la France que des autres pays*, Société royale des antiquaires de France, t. XI, París, 1824, p. 506. Eth tèxte aqueth qu'ei, suvant tota probabilitat, eth mès antic escantilh de *gascon pirenenç* james publicat.

¹³⁵ A. Luchaire, *id.*, p. 325-327.

¹³⁶ A. Luchaire, *id.*, p.324-325.

¹³⁷ A. Luchaire, *id.*, p. 308-309.

¹³⁸ A. Luchaire, *id.*, p. 300-302.

¹³⁹ Cf. A. Luchaire, 1881, *op. ment.*, p.13 -16 ; atau coma : X. Ravier, *Le Cartulaire de Bigorre (XIe-XIIIe siècle)*, en collaboracion dab Benoît Cursente, *Comité des travaux historiques et scientifiques*, París, 2005. Eths istoriadors que hèn arremontar eth document aqueth ath 24 d'abriu 1125. Mès era lengua mos pareish èster ben assegurada tà remontar tan lonh.

- Un acte de compra relatiu a Arlòs en provenença deth cartulari de Lesat (1232)¹⁴⁰.
- Un acte de venta ara maison templèra de Bodrac, en Nebosan (1260)¹⁴¹.
- Eth acte de donacion d'un tau Guilhem Orset, de Sent Guironç aths Espitalèrs de Sent Joan de Jerusalèm (1272)¹⁴².
- Un acòrd entre eths vesins de Montcorbau (1279)¹⁴³.

3°/ Entath s. XIV^{au} :

- Eth manuscrit deras *Leys d'Amors* (1356).

4°/ Entath s. XV^{au} :

- Eth tracte deth senhor de Galac dab era vièla d'Antràs, en Castilhonés (25 de julh 1491)¹⁴⁴
- Eras inscripcion « romanas » dera glèisa de Cadau (fin deth s. XV^{au}).

5°/ Entara prumèra mentat deth s. XVI^{au} :

- Era *Cansó de la Bertat* (c. 1500 ?)
- Era deposicion deth boèr, Peyrot Lezat, « atjat de 107 ans », ath parat deth procès opausant eras comunautats d'Ardièja e d'Era Barta, en Nebosan (1510).
- Era gran *Surcienso et Capitulation* deth Plan d'Arrem (1513)¹⁴⁵.
- Un extrèt deth *Libre deths Capítols de Bausen* datat deth 7 de mai de 1523¹⁴⁶.
- Era letra de dolença adreçada a *Monsieur le Juge de Comenge* peras vesiaus de Lèja e Casau, en Lairissa (c. 1560).

3. 2. Eth consonantisme.

3. 2. 1. Eths « gasconismes de base ».

Ja's sap qu'eths dialèctes gascons e's destrian deth *antic provençalés* per tot un hèish de trèits afectant mès que tot eth lor consonantisme e que constitueishen — entà reprèner era urosa formula deth nòste mèstre Jacques Allières — eths « gasconismes de base ».¹⁴⁷ Que mo'n tieram ací ara classificacion establida en sòn temps per Achille Luchaire¹⁴⁸.

3. 2. 1. 1. Eth pas de F a *b*.

¹⁴⁰ A. Luchaire, 1881, *op. ment.*, p. 7.

¹⁴¹ Cf. G.-P. Soverville, *La donation de la seigneurie d'Arné au temple de Boudrac*, *Revue de Comminges*, Tome CI, 1988, 4e trimestre, St Giron, 1988, p. 523-529 ; A. Luchaire, 1879, *op. ment.*, p. 314-315.

¹⁴² Cf. J. de Lahondès, *Donation de G. Orset, de Saint-Giron, aux Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*, *Bulletin de la Société Ariégeoise des Sciences, Lettres et Arts*, N° 1, Foish, 1882, p. 149-153.

¹⁴³ Jèp de Montoya que n'arreproudeish eth *facsimil*, p. 53-54, deth *Vademecum Aranense*, Conselh Generau d'Aran, abriu deth 1999, Lhèida.

¹⁴⁴ Cf. F. Pasquier, *Règlement pastoral à la fin du XVe siècle dans la vallée du Couserans. Étude, d'après une charte inédite, publiée avec un texte roman, des notes et une préface*, *Bulletin périodique de la Société Ariégeoise des Sciences, Lettres & Arts et de la Société des Études du Couserans*, 9^{au} volume, N°1, Foish, 1902, p. 16-24.

¹⁴⁵ Cf. Rémy Comet, *L'enclave espagnole du Val d'Aran*, Tolosa, 1929, p. 200-211 ; M. Grosclaude, 1986, *op. ment.*, p. 72-84. Jèp de Montoya que reproudeish eth *facsimil* dera còpia d'oregina (conservada en Archiu Generau d'Aran), en *Vademecum, op. ment.*, p. 55-75.

¹⁴⁶ Capítol 8, publicat dens *Bausen, un lòc en frontèra*, Vielha, Conselh Generau d'Aran, 1999, p. 25. Mentavut dens : Patrici Poujade, 2000, *op. ment.*, p. 76.

¹⁴⁷ Cf. Jacques Allières, *Langues et parlars*, dens *Les Pyrénées de la montagne à l'homme*, *op. ment.*, p. 423 sq.

¹⁴⁸ A. Luchaire, 1879, *op. ment.*, p. 202-214.

En aranés, ja ei causa coneguda, era F deth latin que da generalaments ua *b bobada* —FILIU(M) > *bilh*; FESTA > *hèsta*¹⁴⁹ — ja sia aiçò que, damb eth temps, era dita expiracion aja auut tendéncia a eishavanir-se tot ath lonc dera ribèra dera Garona : Vielha *er (b)ilb* (Luishon, Canejan, St Biat, Aspèth, Maulion, ètc., *etch bilb*) ; Mètlas *dus (b)ilbs* > [düz ils] ; *que l'hec = que le bec* (!) ; *eth vòst' hill*, ètc. Ara, des deras permèras cartas conegudas dinc ara prumèra mentat deth s. XVI^{au}, era lengua escriuta que manten totun obstinadaments era F latina. Aqueth arrefús capborrut de transcriuer era expiracion gascona per miei d'ua *b* que caracteriza de hèit tota era *scripta* medievals comengesa : Montsaunés (1179) *fer* < FACĒRE ; Sent Biat 1189 *fo* < FUIT, *feita* < FACTA, *fe* < FECIT, *fil* < FILIU ; Sent Gaudenç (1203) *far, faus, fayna, fazia, feyra, femna, festa, filh, filha* per *bar, hauç* < FALCIS, *bagina* < *FA(G)ĪNA, *hadiu*¹⁵⁰ < FACIEBAT, *hemna, hèsta, bilh, bilba* ; Nebosan (1510) *fazia fe, feyt, fusta* ; Plan d'Arrem (1513) *fer, fouren feits* ; Lèja & Casau (c. 1560) *las faginas*. Era sola excepcion qu'ajam arrelheuat — pro tardia d'aulhors — ei eth nòm de *Pelehiques* ena *Cansó de la Bertat* (c. 1500 ?), eth fèit que s'ageishe aqui d'un patronime auent seguraments contribuit a trompar era vigilança deth autor que n'auria pas mancat senon de procedir ara correccion acostumada (= *figos*). Quin se volha que sia, er'antiquitat deth fenomène que remonta, de tota evidéncia, ath periòde de gestacion dera lengua (*proto-gascon*), non hè cap de dobte : Rambaut de Vaqueiras (s. XII^{au}) l'au met mantuns còps en dauant en sòn *descòrt* : *mout abetz beras haisas* (= *faiçons*) ; *e color heresc' e noera* ; *no m destrengora hiera* (*hièra* < FIBELLA) ; *he* (< FIDE) *que dey bos*. Quant a Guilhem Molinier, naturalaments, non s'està pas d'estigmatizà'u : *d'aquest mudamen uzo fort li Gasco, quar pauzo haspiratio, so es h en loc de f coma hranca per franca, rahe per rafe, hilha per filha*... Quant ara pèrta dera expiracion de qui non deu arren a ua pretenduda influéncia deth castelhan — de tau façon que poderiam guaireben díder que, ena nòsta zòna, era F deth latin non passa cap a *b*, senon que s'*amudeish* —, eth sòn caractari indiscutiblaments antic e indigèna ei desmostrat pera existéncia d'un microtoponime coma *Sèishas* (*Sesches*) < IPSAS FASCIAS, en Botz (Bauartés).

3. 2. 1. 2. Eth pas de –LL a –th en finala romanica.

En aranés, era –LL geminada latina « en finala romanica » (un còp caiguda era vocala latina finala) que passa, per un cambiament deth punt d'articulacion, de –*lh* a [ty], entà abotir finalaments a [č] (= *tch*) de qui, eth cas escadent, e pòt arredusir-se a [t] : UITELL(U) > *vedèth* ; COLL(U) > *còth* (manuscriut de Grasanòbol : *e ameni vedel gras, cagic sobe lo col*) ; Luishon, Mètlas, Aspèth, Maulion, St Guironç, Ost, Sentenh : *bedèth* ; Aurinhac, St Bertran, Galan, Ièdra : *bedèt* ; Shenh : *en sòn còtch que s'abuèc* ; *boutats un anèth ena sùo may* ; St Guironç *en tout courrèn bèrs etch anèc càje a soun còtch e le baysèc* (= *en tot corrent vèrs eth anèc càger a son còth e le baysèc*)¹⁵¹ [Cf. eth mapa N° 2]. Eth fèt — ja ac auem vist mè ensús — ja ei atestat ena permèras cartas : Sent Biat (1189) *casted* < CASTELL(U) ; Mas de Sent Auantin (1125 ?) *castet/casted* ; Sent Gaudenç (1203) *aqued/aquet* < *ACCU + ILL(U), *canad* < CABALL(U), *ed* < ILL(U), *etz/edç* < ILLOS, *baxet* < UASCĒLL(U), *tonet* < *TUNNELL(U), ètc. Quau èra ath just era realizacion d'aquera finala ? Eths documents eths mè antics que l'arrepresentan per miei d'un *d* (*casted*), puish d'un *t* (*castet*), mè d'aubuas fòrmas isoladas en –*g* (cf. en tèxte dera *Gran Carta* : *Aspeg, eg*) lèishan a pensar qu'èra plan palatalizada (= *tch*), quan seria enes parçans, coma eth Nebosan, a on non n'ei mè ath dia de ué, ce que confirma, d'aulhors, un antroponime, ben enrasigat en Naut Comenge, coma *Castex* (= *Castèth*).

3. 2. 1. 3. Eth pas de –LL a r.

En aranés, era –LL- geminada latina que passa a [r] entremiei duas vocalas : UITELLA > *vedèra*. Ja sia qu'eths tèxtes balancen de còps que i a entre eras fòrmas propiaments gasconas en *r* (*aperar*) e eras fòrmas

¹⁴⁹ Arrebrembam, totun, qu'era F latina e's mantén intacta en estrem sud-èst dera nòsta zòna, enas duas localitats d'Èrce e Aulús, eth long dera ribèra deth Garbet (Coserans) : *eth filh* ; *fèr era fèsta, que fasia freg*, ètc.

¹⁵⁰ Luishon, Vath de Guelh, Canejan : *harié*.

¹⁵¹ Ath hieu deth nòste expausat, que mos arribarà, per mè de legibilitat, d'arrecòrrer, com ací, ara grafia *mistralenca* (*felibrenca*). Arrebrembam que en aquera grafia, eth digraf –ou- a era madeisha valor qu'en francés. Çò d'aute se leg sense cap de dificultat.

panoccitanas en *l* (*apelar*), eth trèt ja ei documentat de dempús eth s. XII^{au} au mens : Montsaunés (1179) *aquera* ; St Gaudenç (1203) *daquera* ; *apera/apela, aperauan, aperat es* ; Antràs (1491) *et pot dailhar la plus beras et milhors*. Que l'arretrobam en *descòrt* de Rambaut de Vaqueiras : *la mes bon' e bera* (< BELLA) ; *hiera* < FIBELLA (en lengadocian : *fiuèla*) ; *noera* < NOUELLA (en aranés modèrne : *nauèra*). Guilhem Molinier ne hè mencion en manuscrit deras *Leys* : [*quar li Gasco pauço*] r. *per l. coma bera per bela. cara te per cala te (minja e cara't !)*

3. 2. 1. 4. Eth amudiment de -N- > [Ø].

En aranés, era -N- dita « mediana » qu'a hortaments tendéncia a amudir-se entremiei vocala : MI(N)ĀR(E) > *miar* ; U(N)A > *ua* ; Aspèth, Ost, Aurinhac *amiatz*, Ièdra, Galan, Luishon, Aranhoet *amiat*, Maulion *amiatch*, Sentenh *amiau*, ètc, mès St Guironç *menatch* (= *menatz*). Eth fenomène ja ei perceptible enas cartas dera fin deth s. XII^{au} : *deant* (= *denant*) < DE IN ANTE (Montsaunés 1179 *als qui en deant i seran* ; Sent Biat 1189 *deant Garmon de Sent Beat e deant Odet*) ; ath s. XIII^{au}, era *Gran Carta* de St Gaudenç n'auhreish tanben quauques exemples : *bier* < UE(N)IRE ; *tier* < TĚ(N)ĚRE, mès *menar, una, deguna, neguna*. De hèt, era tendéncia qu'arremonta ath periòde de gestacion dera lengua com ne hè fè eth microtoponime pregascon *Plaus* < PLA(N)OS (Larbot, Aran, Asun) de qui desmòstra qu'en hauta montanha eth amudiment dera -N- entervocalica ei anterior ath esfaçament deras vocalas finalas en gallorroman, tant vau díder, en principi, ath s. VIII^{au}. En dehòra de d'aubuas fòrmas consacradas (cf. *bier* o *tier*), era lengua escriuta non n'a pas mens continuat a perpetuar eth sovier dera N etimologica dequí ath s. XVI^{au} ben encetat : St Guironç (1272) *amenag* (= *amiat*) ; Plan d'Arrem (1513, art. XII) *boun visinatge* (= *vesiatge*) ; Lèja e Casau (c. 1560) *non gausan semenar* (= *semiar*).

3. 2. 1. 5. Eth pas de *v* a [b] (betacisme).

En debut de diccion, eth V latin que's confón dab B : UITELL(U) > *bedèt* ; UIĀTIC(U) > *biàdje* (= *viatge*) ; St Guironç *bouyàdje* ; Luishon, Aspèth, Maulion, Ost, Sentenh, Aurinhac *bouyadjja* ; Ièdra, Aranhoet *bouyadya* (= *voiatjar*). Eth trèt ja ei atestat enas mès vielhas cartas : Montsaunés (1179) *bezent* (= *vesent*) ; Sent Biat (1189) *sa bida* (= *sa vida*) ; St Gaudenç (1203) *baca, baxet, bener* < UENDĚR(E), *berenbas* (= *vrenbas*), *primera betz* (< UĪCE), *bezjn* < UĪCĪN(U), *bia* < UIA, *biela* < UĪLLA, *bier* (= *vier*), *bing* (!) < UĪN(U), *bolp* < UŪLP(E), ètc. Rambaut de Vaqueiras qu'espleita era tendéncia en sòn *descòrt* : *io mi rent a bos* ; *boste son* ; *si' bs agos* (= *se vos aguessa*, cf. en bearnés modèrne *si v'avossz*). E Guilhem Molinier, coma de costuma, la reproa : [*quar li Gasco pauço*] b. *per v. consonan. coma ba per va. bertat per vertat. bengutz per vengutz*. Ironicaments peth autor deras *Leys d'Amors*, a partir dera fin dera Edat Mieja, aqueth gasconisme que penètra pregondaments en Lengoadòc e en Guiana (Carcin, Roèrgue) e quan, ath debut deth s. XVII^{au} (1617), eth poèta *mondin* Pèire Godolin e hè publicar eras suas òbras, era evolucion ei acabada e aqueth trèt de prononciacion ja caracteriza era faïçon de parlar deths Tolosencs : *tourni prene bent, Princes de balon, li dounao la bouts, milo bertuts, bezjo son paure cos, en bezen, les bèrms...*

3. 2. 1. 6. Eth pas de R- a *arr-*.

En aranés, dens d'aubuas condicions sintacticas, era produccion d'ua R- en debut de diccion suscita era aparicion d'un ajudant articulatòri que pren alavetz era fòrma d'ua *a-* dita « prostetica » : cf. Aranhoet *era suà prumèra arropa* ; Luishon, Mètlas, St Bertran, Aspèth, Sentenh, Aranhoet *arrés*, ètc. Aquera tendéncia articulatòria de qui, contrariaments a ce que's figuran d'aubuns, n'a james arrevestit enlòc un caractari automatic (cf. Lèja e Casau, c. 1260, *deus ratz* = *deths arrats*), ei atestada en Naut Comenge de dempús eth S. XII^{au}. Eth fèt qu'eras mès ancianas

ocurréncias que s'aja relhevat e's tròben mès que tot en nòms pròpis (nòms de bàtias, nòms de fieus) ahorteish eth caractari essencialaments populari d'aqueth trèt de prononciacion : Montsaunés (1179) *Bonsom d'Aroqafort, en Arramonamel* (Ramon Amel) ; a partir deth s. XIII^{au}, eths exemples que's multiplican : St Gaudenç (1203) *arrauba, arrazos/razos, arreder* (« rénder»), *arren, arresonador* (« advocat »), *arrocing* (« chivau »), *arrota de camin*, ètc. Eths cassi de sincòpas non mancan cap tanpòc : Montsaunés (1179) *arceberen* (< *arreceberen*) ; St Gaudenç (1203) *arcepian* (< *qu'arrecépiàn*) ; Bodrac (1260) *recebe* (!), mès *artengo* < *arretengó*. Cf., en gascon modèrne, *arnelh* < RĒNĪCŪL(U), *ardon* (= *redon*), *ardalh* < *arredalh*, *arcuélber* < RECOLL(Ī)GER(E), ètc. Encara un còp, Guilhem Molinier senhala era existéncia deth fenomèn : *E desta figura uzo fort li Gasco quar leumen pauzon a. denan dictio que comensa per. r. coma mosenh Aramon. mosenhen Araols. trop es ariquos...*

3.2.1.7. Eth procès de vocalizacion de –L en [w].

En aranés anfin, era –L latina en « finala romanica » qu'a tendéncia a vocalizar-se en [w] : CAEL(U) > *cèu*, ètc. Manuscrit de Grasanòbol : *yo pechey al cel*. Eras cartas deth s. XII^{au} qu'ignòran arresolgudaments eth trèt aqueth, ja sia que, tara fin deth sègle, eth *descòrt* de Rambaut de Vacairas temuenhe dera sua existéncia : Montsaunés (1179) *l'artigal, dels .V. ans* (= *deus cinc ans*), *al dia* (= *au dia*) ; Sent Biat (1189) *del pleid, als seiors, a cap del pont, als altres seiors, a Senta Maria de Casal* (= *Casan*) ; *descòrt : ni peu cap santa Quitèra* (« e peth cap de senta Quitèra »). Eth tèxte dera *Gran Carta* (1203) confirma era tendéncia, quan non seria qu'ath estat latent : *destrau, Nadau/Nadal* mès *atal, aytal* (= *atan*), *cabal* (= *cabau*) < CAPITAL(E), *plaga leial, leialment, sol* (= *sòu*), ètc. Mès, ara fin deth s. XIII^{au}, eths documents en provenença dera Val d'Aran no'n balhan cap d'exemple : Montcorbau (1270) *Montcorval, en la mason comunat*. Eth acte passat en 1232, en Arlòs (Val d'Aran « francesa »), tanpòc : *del cel entro a la terra*. Un sègle après, portant, a Tolosa, Guilhem Molinier condemna fermaments eth recors — frequent en *trobar* — as rimas en –au que ten per un gasconisme caracterizat : *alqu dizon quom pot dire en rima leyau per leyal [...] E nos dizem que en rima ni fora rima, no deu hom dire mas leyals. quar liau es motz gasconils. quar leumen li gasco viro e mudo. l. cant es en fi de dictio en. v. coma nadau per nadal. vidau per vidal. hostau per hostel. e leyau per leyal. De hèt, a partir deth s. XV^{au}, eth trèt ei ben atestat, ja sia que, per abitud ça'm par, d'aubuns tèxtes (Plan d'Arrem 1513) balancen encara entre eras fòrmas propiament gasconas en –u e eras formas mès arcaizantas (o d'obediéncia tolosenca) en –l : Cadau (s. XV^{au}) *deu costat de Adam, au poble* ; Plan d'Arrem *deu més d'avril, au loc apelat Plan d'Arrem, nobles homes Vidau et Jammes de Dastet, deu Seignour Rey, deu susdit pays, lous sujets deu rey d'Aragon, lou tems deu mes de may*, mès *atal, lous officiers del Rey de Franço, al loc de Loudervielle en Louroun, als Seignours, al Begue* (= *al veguèr*), *dels instrumens*, ètc. ; *Cansó de la Bertat* (c. 1500 ?) *d'eu boule d'eu Rey Carles-quint* [= *deu voler deu Reï*], *peu rey de França, filla deu Rey, la ley deu bon Déu* ; Antràs/Sentenh (fin deth s. XV^{au}) *à son hostau, dus journaus, lodit ostau ...**

3. 2. 2. Eths auti trèts de consonantisme.

Dus auti trèts afectant eth consonantisme deths dialèctes aranesi s'ameritan que les examiniam acitau.

3. 2. 2. 1. Eth sòrt de –D–, C^{e/i} e –S– latins.

En aranés, eth frut de C latin dauant E o I a fenit per confoner-se dab eth de –D– latin entervocalic entà abotir a [ð] : UIDĒ(B)AT > *vedie* ; DĪCĒRE > *dider* ; RACĪM(U) > *arradim*. Cf. *vedec, didec*. Luishon, Mètlas, Aspèth, Maulion, Sentenh *didec* ; Mètlas, Aspèth, Sentenh *vedec*. Mès Ost, St Guironç : *disec, vesec* (qu'ei era solucion panoccitana) ; Ièdra : *disó*. Dens ua zòna que s'estièn ué ath oèst deth domèni (Larbost, Aura, Manhoac, parçans de Bolonha), mès de qui deuec èster mès expandida d'auti còps¹⁵², eth quite producte dera –S– entervocalica latina a balhat eth madeish resultat : MANSĪŌN(E) > *maidon* (= *maison*) ; CAUSA > *cauda* (Aranhoet ena *maydou de papay* ;

desnuda de touto caudo; Galan ena *maydon de papa*; *nut de touto caudo*; Goaus de Larbost ena *maidon de papà*; *despolbat de tota cauda*). Enes parçans de Bordèu, eth passatge de C^{e/i} a [ð] ei atestat se mès non de dempús era fin deth s. XIII^{au}: *et aucuns diden lo contraly* (*Costumas de Bordèu*, 1289). Non ei cap eth cas en Comenge, ja sia qu'eths documents non destrien pas tostem claraments eths divèrsi productes. Era carta de Montsaunés (1179) be hè era diferéncia entre *mason* (*la mason de Montsanés*), damb ua *s*, d'acòrd dab er'etimologia, e *bezentz* (< UĪDĒRE), damb *z*; eth acte de St Auantin (1125 ?) qu'obsèrva eth madeish tipo de distincion: *en la maso*, mès *esdizer* o *fazie* < FACIĒBAT. Ara qu'ei malaisit de trèir quau se volha ensenhament que sia deth examen deras divèrsas grafias. Deth s. XII^{au} ath s. XIV^{au}, be sembla qu'eth usatge dera *z* aja tendéncia a prevàler un shinhau pertot, com ne temuenha d'aulhors era toponimia (*Cazaux*, *Mauvezin*) e era antroponimia (*Luzent* < LUCĒRE, *Cazes*): St Guironç (1272) *jazent de malautia* (< IACĒRE), *per aquera maziessa razzo* (< RATIOŅE). Mès, que pòt-òm remarcar tanben qu'eths continuators de MANSĪŃŃ(E), per exemple, e s'escriuen invariablaments damb *s*: Sent Biat (1189) *en la maso*; Bodrac (1260) *la maso*; St Gaudenç (1203): *mason*, *mayson*, *mayson*; Montcorbau (1279) *en la mason comunat*. Dera madeisha manèra, eth tèxte dera *Gran Carta* arrecor indistintaments a *z* o a *s*, quau se volha que sia eth etimologia: *aucizja* (< OCCĪDĒRE), *auzirin* (< AUDĪRE), *bezjn* (< UĪCĪNU), *dizer*, *gauza* (= *gòsa* < AUŠĀT) mès *ausi* (= *audí* < AUDĪUIT). A partir deth s. XV^{au}, era *s* pren era plaça dera *z*, sense que non sapiam ben ben se correspon a un cambiament de prononciacion: Nebosan (1510) *segon que jo abia ausit dise, besen aquo, fasia*; Lèja & Casau (c. 1560) *ausisen* (= *auciden* o *aucissen* ?) Quin se volha que sia, eth pas a [ð] be deu arremontar pro luenh en temps, puish-a que er'antroponimia luishonesa se mo'n hè eth reclam: *Cadalis*, *Madon*, *Bedin*. De hèt, tan pè era fin deth s. XIII^{au}, era carta de Montcorbau ja aufreish, se mès non, un exemple — estonablaments modèrne ! — deth manten de D latin entremiei vocalas: *se degu parçoner ab son grad aucidiè altre parçoner*.

3. 2. 2. 2. Eth pas de -T a -th (= *tch*).

En ua part dera nòsta zòna (parçans de Bausen e Canejan compresis), eth frut de -T, mès tanben de -D entervocalics latins aboteish, en « finala romanica », ath madeish resultat qu'eth producte dera -LL geminada latina enas madeisha posicion, tant vau díder ara finala palatalizada [č] (= *tch*): cf. *Mètlas après qu'aguec tot despensath*; *tocath de pietath*; *qu'è pecath*; *Aspèth e que estèc desbadatch*; *que estèc fourçatch*; *jou ay pecatch*; *Maulion: e que bouc taloméns despoulhatch*; *que bouc oublijatch*; *qu'èy pecatch*; *Ost après qu'avec tout dissipatch*; *e que busquec talomén despoulhatch*; *que busquec oublijatch*; *qu'è pecatch*; *Senten h: après qu'etch avec tout gastatch*; *etch borec talomén desnudatch*; *oublijatch*; *jo ay pecatch*; *St Guironç: après ané tout plegatch*; *quant avec tout despensatch*; *jou è pecatch*; *Shenh è, quand s'auéc tout acabatch*; *Aspèth, Mètlas, Ost, Sentenh et ditch* (= *eth dit*) < DĪ(GĪ)T(U), ètc. [Cf. eth mapa N°3]. Eras cartas en provenença deth Coserans qu'atèstan era existéncia deth fenomène de dempús au mens eth s. XIII^{au}: *St Guironç (1272) de sa certa ciensa et agradabla voluntag, ad aisso amenag per fe, en durabletag, in el loc que es aperag Sogor, o auctoritag de jugie, ab voluntag de na Guillelma, manament d'auctoritag del dit senbor ...*

3. 3. Era morfologia.

3. 3. 1. Part I. *Prats enjós*: dera lengua modèrne ara lengua anciana.

En matèria de morfologia, eth aranés modèrne que's destria deth gascon « comun » — arrepresentat, en gròs, peth bearnés dera ribèra — per tot un hèish de trèts characteristics. Que n'arretengueram tres:

- eth recors generalizat aras *abituds* ditas « pirenencas »: *eth, era*.
- era existéncia de masculins pluraus en -i o -is.
- eth manten de desinèncias en -ie (o en -ia, o en -iá) en imperfècte deth indicatiu (vèrbes dera segonda e dera tèrça conjugason.)

Que n'èra, ara lutz deras informacions que mos horneishen eths nòsti tèxtes, damb era lengua anciana ?

3. 3. 1. 1. *Estas habitutz*: eths artícols determinadi.

Ué, ena nòsta zòna, eth triomfe deth artícol « pirenenc », *eth*, *era*, ei absolut : *eth petit* ; *eth pair* ; *er (h)ilh* ; *eth mielbor didau* ; *era mielbor ròba* ; Luishon, Mètlas, Maulion, Aspèth, Shenh, St Guironç, Ost, Sentenh *etch hillb*, *era bòrdo* ; Aurinhac, St Bertran, Aranhoe, Galan, Ièdra, *et hillb*, *era bòrdo*. [Cf. eth mapa N° 1] Tant i a qu'ei malaisit d'imaginar qu'aquesta situacion e sia eth frut d'ua evolucion en definitiva pro recenta e que'n podia èster tot autaments enes sègles anteriors.

3. 3. 1. 1. 1. Era lengua escriuta.

De hèt, per tan estonable que pòsquia semblar, des deras totas permèras cartas conegudas dinc ath s. XVI^{au}, eras solas fòrmas atestadas per escrit ena nòsta zòna son, dab eras *abituds* ditas « tolosencas » *le*, *les* — gessidas com eras *abituds* pirenencas deth nominatiu latin ILLE —, eras fòrmas panoccitanas *lo*, *la*, *los*, *las* : Montsaunés *l'artigal*, *los dreitz*, *los padoentz*, *los erbagges*, *la font*, *la mason de Montsalnes*, *la carta*, *la dezma*, *la terra*, *las aiguas*, *entre amas las comanies* ; Sent Biat (1189) *los omes*, *la mason*, *las dezmas* ; St Guironç (1272) *l'Ospital*, *lo covent*, *ab los entratz e los essitz*, *la soberdita donacio*, *la tera*, *las teras hermas et condreitas*, *las causas*, ètc ; darrèr era conjoncion de coordinacion *e* (< ET), *lo*, *los* que s'arreduseishen a ua fòrma asillabica, ce que balha lòc aras fòrmas arrefortidas *el*, *els* : Montsaunés *els boscs* (= *e ths bòscs*). Eras fòrmas contractas que son : *al* (< *a + lo*) ; *el* (< *en + lo*) ; *del* (< *de + lo*) ; *pel* (< *per + lo*) : Montsaunés : *el dezmarí*, *als alters frais*, *pels sos* ; Sent Biat : *del pleid*, *del pont*, *als altres seiors* ; St Guironç (1272) *del dit loc*, *al terador*, *al dit Ospital*. A partir deth s. XV^{au} (cf. eras pintruras de Cadau), eras fòrmas propiament gasconas *au*, *deu* que's generalizan. E dinc ath s. XVI^{au}, en Nebosan com ath bèth miei deras vals de montanha, qu'ei per miei d'aqueras madeishas fòrmas, *lo*, *la*, a pus prètz completaments desbrembadas ath dia de ué, que's balha a entèner non solaments, era votz deths notaris, deths letraherits e deths puishents, mès tanben era votz deths mès umils — que sia sus eras pintruras ondrant era *glèida* de Cadau, en esmovent testimoniatge de Peyrot, eth bon boèr d'Ardieja, o encara ena letra de dolença adreçada ath jutge de Comenge peth monde de Lèja e Casau : Cadau *beci lo coronament de Nostra Dama* ; Era Barta/Ardieja (1510) *lo bin*, *lo lop*, *lo car*, *lo contengut*, *los boeus*, *los cossols*, *au bosc*, *al cap de huna pausa*, *deu loc*, *deu mon*, *dels abitans*, *als cossols*, *l'egoa*, *la lenha*, *la crotz*, *la biscontat de Nebosan*, *a la glèisa* ; Lairissa (c. 1560) : *las terras deus locs de Legea et Cazau*, *los bosquatges*, *la mingearia deus ratz*, *la major part deus blatz*, *los sanglas*, *los loptz*, *las aglas*, *lo noyrrisatge de las vilhas*, *deu seignor*... Arrebrembam que, en estat actua, aqueras fòrmas que serian seguraments arressentidas com estranhas — tà non dèder coma completaments estrangèras — peths subjècts parlants non subervieuen qu'ath estat fossil : cf. *londeman* (< *lo endeman*) ; *alavetz* < *a la vetz* ; *au mens* ; en Bigòrra e eth lonc dera ribèra dera Nesta : *lo Bon Diu*, *lo Diable*, *tot lo món*.

3. 3. 1. 1. 2. Ena lengua parlada.

Aths s. XI^{au} e XII^{au}, d'aubuns actes en lengua *mixta* — dens un latin mirgalhat de bricalhs de frases en *romanç* — qu'atèstan era preséncia, ath arràs deras fòrmas literàrias, *lo*, *la*, d'autas *abituds* derivadas deth pronòm latin IPSE¹⁵³ tot ath lonc deras Perinèus : *des Mas* (Coserans, s. XI^{au}) ; *des Tiled* (Coserans 1089) ; *dez Plaz* (Naut Comenge, s. XII^{au}) ; *ecclesia de Sa Lana*, *des Bosc* (Bigòrra, 1183) ; *ecclesia de Sa Caubera*, *Sa Peda* (Bigòrra, 1194) ; *Pere de Zagal* = *Sa Cau* (Montcorbau, 1279) ; *lo casal de Zamola* < IPSE MÒLA (censuau d'Aura). Com se pòt veir en darrèr exemple, eth fèt qu'aqueras fòrmas e sian coma « fossilizadas » e que n'apareishen per escrit que dens uns toponimes sufeish a desmostrar eth lor caractari populari. De hèt, era preséncia massissa deras *abituds* derivadas d'IPSE — eth aperat artícol « salat » — ena antroponimia comengesa, atau com enes microtoponimes en provenença d'ua zòna mès restrenta abraçant era Val d'Aran, eth Bauartés e 'th Luishonés, pròva qu'aqueras fòrmas horen eras de qui s'empleguèc ena lengua parlada, se mès non enas vals de nauta montanha, dinc a ua epòca auançada. Eth ensemp deths fèts amassadi permet de hèr-se ua aidia pro precisa de ce que podia èster era

¹⁵³ Cf. A. Luchaire, *Remarques sur l'article défini dans le domaine gascon*, *Revue de Gascogne*, t. XIX, p. 168-170, abriu 1878.

fisionomia deth artícol arcaïc aqueth¹⁵⁴: en masculin singular, dauant consonanta: *es* < IPS(E): *es poi*; dialectalaments (Luishonés): *se* < (IP)SE (*se cirèr*); en masculin singular dauant vocala: *s'* (*s'arriu*, *s'espín*); en masculin plurau, probablaments *es* (*es caçaus*); en femenin singular dauant consonanta: *sa* < IP(SA): *sa casa*, *sa carrèra*, *sa lana*, *sa crotz*, *sa cortada*, *sa hontan*, *sa font*; en femenin singular, dauant *e*- « prostetica »: *sa* tanben (*sa estrada* = /sastrada/¹⁵⁵); en femenin singular dauant consonanta: *s'* (*s'abadia*, *s'artiga*); en femenin plurau: *sas* o *ses* e localaments (Botz, per ex.) *es* (*sas comes* ~ *ses comes*; *es tòrtas*). Fòrmas contractas: *as* (*as tilhòn*¹⁵⁶ = « ath telh »); *des* (*des caçau*, *des poi*). A quin moment, eras fòrmas aqueras e cessèren d'èster emplegadas entà leishar era plaça aras fòrmas dera lengua actuala? Que dispausam entad aquerò d'uns elements de datacion pro precisi tanben. Deth un costat, que sabem que, ath s. XIV^{au}, eth artícol « salat » ei tostemp vitèc enes parçans de Tolosa e dilhèu, en Tolosa madeish, puish-a que Guilhem Molinier (encara eth !) ne blasma eth usatge enas *Leys d'Amors*, aprovedint-mos deth madeish còp de preciosas informacions sus eras fòrmas existentas e era sua flexion: *Encara se pecco alqu en estas habitutz quar pauço. s. per l. dizèn se vergiers o so vergiers es tanquatz o sa taula es meza o vau a sa carriera. Et alqu en loc de le. dizo. es. coma es cavals es efrenatz. Es cotels es aguzatz*¹⁵⁷. D'un aute costat, ena sua tèsi *Ethmologique de la haute vallée du Ger* (Tolosa, 1975, p. 74-75), eth arregretat Jean-Claude Dinguirard hè observar qu'era microtoponimia dera comuna de Botz (*Boutx*), en Bauartés, e contrasta, de faïçon frapanta, dab era de qui caracteriza eth bordalat d'Eth Gèr de qui ne depén: mentre qu'era prumèra e recèla ua « accumulation impressionnante » de nòms de lòcs dauantejadi peth artícol arcaïc derivat d'IPSE, era segonda n'ei practicaments desprovedida. Que'n podem donc dedúiser dab J.-Cl. Dinguirard, qu'eras fòrmas arremontant a IPSE auian cessat d'èster en usatge quan d'aubuns capdèths de familha de Botz e meteren en valor eth actuau terrador d'Eth Gèr. J.-Cl. Dinguirard que situa eth moment aqueth entre era fin deth s. XV^{au} e eth s. XVI^{au}: « Eth contraste toponimic de Botz damb Eth Gèr permet de supausar qu'eth artícol < IPSE e leishèc d'èster productiu localaments en s. XV^{au} o en s. XVI^{au}. » (*op. ment.*, p. 75, en nòta: era revirada ath aranés ei de nos.)

3. 3. 1. 1. 3. Eras abituds tolosencas *le*, *les*.

Era carta de St Auantin (1125 ?) qu'aufreish au mens ua ocurréncia deth emplec arcaïzant dera fòrma *le* < (IL)LE en cas subjèct: *e depuys le comte redéc li*. Des dera fin deth s. XIII^{au}, eths artícols dits « tolosencs », *le*, *les*, son d'un emplec corrent enas cartas coseranesas, a on alternan, independentaments de tot chepic de flexion, damb eras fòrmas comunas, *lo*, *los*: St Guironç (1272) *tots les dreits els deves, le dit W. Orset, le dit Ospital, lequal comanador, recebent [...] tots les dits bes...* Que demoran en usatge dinc ath s. XVI^{au}: deposicion deth boèr Peyrot (1510) *les pageses*; Lèja & Casau (c. 1560) *les rocs que cagen, les pastous*. Ath dia de ué, s'eth artícol « tolosenc » ei tostemp plan vieu en Baish Comenge (cf. Riumas *le mès joen*; *les bens*; *le vedèth gras*, ètc.), que non suberviu, en contra, ena nòsta zòna, qu'ath estat fossil: Luishon *tot le monde*, *tot le temps*.

3. 3. 1. 1. 4. Eth nominatiu plurau masculin *li*.

Aquera fòrma deth *antic provençalés* (de qui remonta en dreita linha ath nominatiu latin ILLI) non ei guaire frequenta, puish-a que, generalaments, eths tèxtes en gascon e s'afranqueishen alegaments dera distincion entre cas subjèct e cas regim. Non s'arrencontra guaire que enes documents en provenença dera region bordalesa e anteriors ath darrèr quart deth s. XIV^{au}¹⁵⁸. Qu'ei doncas d'autan més preciós de trobar-ne ua traça en un document aranés (eth acòrd entre eths vesins de Montcorbau, 1279: *item tuit li parçones deuen defendre los dex* qu'aquera madeisha fòrma poiria ben auer motivat eth desenvolopament de pluraus masculins en *-i* entaths pronòms, eths

¹⁵⁴ Entà redigir ce que segueish, qu'èm partit deths microtoponimes de Goaus de Larbost, deths de Banhèras, de Botz, e dera antroponimia (*Espouy*, *Escazaux*, *Sacaze*, *Sarrieu*, ètc.)

¹⁵⁵ Comparar dab era lengua modèrna: *era estela* = [era stélo]; *era escòla* = [era skòlo].

¹⁵⁶ Qu'ei un nòm d'un prat deths nòsti a Goaus.

¹⁵⁷ Era similitud dab eras fòrmas que era microtoponimia aranesa e luishonesa mos permet de ressuscitar ei talaments troblanta, que n'arribam a demandar-mos s'eth indefinit *alqu* non remanda pas tot nesciamens aths Comengeses madeishi.

¹⁵⁸ Cf. Luchaire, *Revue de Gascogne*, 1878, *op. ment.*, mès de hreuèr, p. 53-60.

adjectivus e d'aubuns substantivus : *l̄ vòstes grans bòscs* > *l̄ vòst̄ grans bòscs* > *li vòst̄ grani bòscs* > *l̄ vòst̄ grani bòsqui* (cf. mèns enjós).

3. 3. 1. 1. 5. Eth artícol « roman arcaïc » *el, ela*.

Eths nòsti tèxte qu'aufreishen, de faïçon recurrenta, coma determinant, ua misteriosa fòrma *el* de qui no's confón ne dab era varianta arrefortida de *lo* (= *e·l*), ne dab eth artícol contractat *el* < *en + lo* : Monsaunés (1179) *el de Nasels* ; St Guironç (1272) *in el loc* ; *Cansó* dera Crotzada (c. 1215) *E dit̄z e l'epictaf̄i* (= *e dit̄z el epictaf̄i*). S'òm ne crei era version dera *Paraula* publicada per Coquebert de Montbret, aquera fòrma èra encara vieua a Sent Guironç, ath arràs deras *abituds* « pirenencas », *eth, era*, en 1807 : *ech bedech gras, et son bill, era prumero raubo*, mèns *el més jouès d'aquérís disec à sou pay, el pay disec à sous baillets*, ètc. Qu'ei naturalaments temptant de veir en determinant aqueth, dab Alphonse Roque-Ferrier, Robèrt Lafont, ètc., senon «era fòrma demorada tath ancèstre de *eth*» (J.-Cl. Dinguirard), en tot cas, un «artícol arcaïc roman»¹⁵⁹ derivat coma *eth*, deth latin ÍLL(E), dab manten der'accentuacion ena penultima. Non ei cap impossible, d'aulhors, qu'eras pintruras de Cadau aufreishen ua ocurréncia — era sola coneguda — dera fòrma femenina corresponenta *ela* — ce que permeteria, de hèt, de resòlver eth irritant problèma que pausa era enterpretacion dera inscripcion de qui's tròba a dretha deth pòrge d'entrada : *Ci vos que ben te benço ten la mes ela lenguo = si vòs que ben te venga ten-la mèns ela lengua* (?)

3. 3. 1. 1. 6. Eras abituds « pirenenca », *eth, era*.

E 'th artícol « pirenenc » propiament dit, alavetz ? Qu'apareish — de puntetas — ath s. XV^{au} ... E là on non l'au demoràum ! En Baiona (*Bayonne*), a on se pòt léger, en ua senténcia pronunciada peth Conselh de Vila, eth 22 de març 1482 (*Registres Gascons*) : *qu'ere dite Pinane sie assotade* (« qu'era dita Pinana e sia foetada »)¹⁶⁰. En 1596 — ja èm ara fin deth s. XVI^{au} —, eths Larbostesi que s'amassan en Garin entà nomenar un sindic generau encargat d'anar tà París entà presentar eras suas dolenças ath *Noste Enric*, alavetz rei de França. Eth òme de qui ei sortit deth vilatge de Castilhon qu'arrespón ath nòm de Guilhem *det* Plan. Ja's pòt tanben qu'eth tèxte dera gran *Surciensio et Capitulation* deth Plan d'Arrem (1513) de qui emplega d'un estrem ath aute eras fòrmas literàrias *lo(n)*, *la* (*los Loctenens deu Seignour Rey, lous pays, las terros del Rey d'Aragon, lous habitans, lous bestiaux, lous sujets deu Rey d'Aragon, lous del Rouyaume de França*, ètc.), aufreishen, se mèns non ath estat embrionari, ua ocurréncia deth artícol « pirenenc », d'autan mèns interessenta que mos infòrma sus era genèsi deth sòn emplec, ja qu'en exemple en question, eth artícol *eth* e consèrva era valor desmostrativa de qui ei era sua istoricaments (ILLE) : *de l'un dets aven charge et puissanço de so fer* = « de l'un deths (d'aqueths) de qui an carga e puishença de çò fèr » (art. VIII). En definitiva, eth manuscrit (tolosenc !!) dera *Cansó de de Bertat* (c. 1500 ?) ei eth permèr tèxte, a on eras *abituds* pirenencas *eth, eths*, se mos doèn a veir (tostemp ath arràs deras fòrmas « comunas » *lou, la* e deras *abituds* tolosencas *le, les*) sense cap d'ambigüitat : *countro ets Frances sous enemics ; la guerra contre es mescremens*.¹⁶¹

3. 3. 1. 1. 7. Conclusion.

Eth scenari de qui se mos dessenha que seria donc aqueste : deth s. XII^{au} dinc ath s. XVI^{au}, duas serias d'*abituds* coabitàn : eras fòrmas literàrias *lo (/lè)*, *la* per escrit ; eths artícols « salats », *es, sa*, ena lengua parlada. A partir deth s. XV^{au}, mèns probablaments deth s. XVI^{au}, eras *abituds* « pirenencas », *eth, era* — de qui's coneish dejà, en estat latent, dab ua valor desmostrativa —, prenèn pòc a pòc era plaça de IPSE ena lengua parlada, en atendent de triomfar, en paraulas e per escrit, ath s. XIX^{au} — cf. era version dera *Paraula* de Sent Guironç publica per Coquebert de Montbret — e d'escobar dinc ath sovier deras fòrmas anterioras.

3. 3. 1. 2. Eths pluraus masculins en *-i*.

¹⁵⁹ A. Roque-Ferrier, *Vestiges d'un article archaïque roman conservés dans les dialectes du Midi de la France*, *Revue des langues romanes*, Montpellier, 1880, p. 14-38.

¹⁶⁰ Cf. Pierre Rectoran, *Le Gascon maritime de Bayonne et du val d'Adour*, en çò de Harriet, Helette (Bascoat), 1996, p. 306.

¹⁶¹ Eth prumèr tèxte a hèr un usatge significatiu deras *abituds* pirenencas qu'arremonta ath 25 de seteme 1646 : que s'ageish deras *Ourdenansos hetes per Monseignou de Comenge* — eth avesque Choiseuil de Praslin — *enta la Baléye d'Aran*. Estant qu'aqueth document n'entra cap ena forqueta cronologica que mos auem fixat aqui, que non n'auem hèt estat. Cf. Jèp de Montoya, 1999, *op. mentavut*, p. 117-130.

Eths antics tèxtes valdesi qu'auhreishen tot un hèish de pronòms subjèctes masculins en *-i*: *illi* (= *elhi*), *aquilli* (= *aquelhì*), *aquisti* (= *aquesti*), *tanti*, *quanti*, *moti* (= *molti*): *tanti deleit*, *moti desirier*, *d'aquilli ric*, *aquilli tal*, *moti motos*, ètc. Per ua estranha coïncidècia — de qui ten, plan solide, ath caractari conservator d'aqueri dus parçans de lengua d'Òc —, eth aranés modèrne comparteish eras madeishas fòrmas: *eri*, *aqueri*, *aquesti*, *aceri*, *tanti*, *quanti*, *guairi*, *toti*, ètc. — eth telescopatge dab eths pluraus « classics » en *-s*, balhant lòc, localaments (en Naut Aran o eth lonc dera ribèra dera Pica, per exemple) a un plurau « subercompausat » en *-is*: *totis*, *quauquis*, ètc. Atau, dera madeisha manèra que podem léger, ací, ena version dera *Paraula* trèta deth manuscrit de Grasanòbol, *e en apres non moti dia* (*non motidia*, de hèt, tot estacat), un locutor aranés contemporanèu, Pònt de Rei ensús en tot cas, non veiria probablaments cap d'inconvenient a dèder: *non molti dies dempús*; cf. Vielha *quauqui dies*, *aqueri pòrcs*, *toti amassa*; Aspèth, Maulion, Ost, St Guironç *vòstis vaulets*; Shenh *un des vòsti jornalèrs*; Ost *enai sienis vaulets*; St Guironç *eth mes joés d'aqueris*, ètc. En Aran e a Luishon, eths adjectius qualificatius e eths participis passadi ne son arribats — arribadi! —, per analogia dab eths pronòms, a desvelopar eth madeish tipo de pluraus: *boni* (= *bons*), *mali* (= *maus*), *maishanti* (= *maishants*), *grani* (= *grans*), *petiti* (= *petits*), *bèri* (= *bèths*), *blanqui* (= *blancs*), *neri* (= *neres*); *que i son anadi*, *ja son vengudi*, *ja son partidi*, *ja les vos è hèdi*, ètc. Ja sia qu'era *Cansó dera Crotzada* (c. 1215) b'atèste era presència de talas fòrmas ena region tolosenca, ath debut deth s. XIII^{au} (*e mot d'autri baro*), eras mès vielhas cartas dera nòsta zòna pareishen ignorar eth fenomène: Montsaunés (1179) *totz los dreitz*, *totz los erbaggès*, *totz los alters* (en cas « regim »); Montcorbau: *tuit li parzones* (en cas « subjèct »). Ath s. XIV^{au}, Guilhem Molinier, per contra, i hè claraments allusion, enas *Leys d'Amors*: *Si en la fi es faytz aytals variemens per creyssbemen o per appositio. adonx la dictios cant ha pres son creyssbemen. o es aquela meteyssha. so es ques ha aquela meteyssha maniera de significar. o es diversa. si am lo creyssbemen es aquela meteyssha. adonx aytal mot. son apelat destartugat coma [...] beli. mali. blanqui. toti. eli. aqueli. aqesti. duri. maduri. malauti. sani. cuechi. [= cue(i)tà] cruzi. et en ayssi de trops autres. E 'th manuscrit tolosenc dera *Cansó de la Bertat* (c. 1500 ?) ne forneish tanben mantuns exemples: *lous soulis motens* (= *motieus*); *é toutis ples de debouceu*; *à jama elis son maudits*. Mès que cau atènder 1513, entà tobar-ne en un document propiament comengés — era gran *Surciensio et Capitulation deth Plan d'Arrem*: *lousditis bestiaux*, *francs et quittis* (art. IV), *soun lebat ou raubadis* (art. VII), *en la (!) susditi surciensio et capitulacion*, ath arràs de *aquets*, *lousdits articles*, *touts lous pays dessus dits*, ètc¹⁶². Tot s'espasa doncas coma s'aqueri pluraus en *-i* o en *-is* — de procedècia lengadociana ? — non s'èran generalizadi, a nòste, qu'a partir deth s. XVI^{au}.*

3. 3. 1. 3. Eths pluraus sensibles.

Ena montanha comengesa (Val d'Aran *stricto sensu*, Luishonés, Val d'Aura), eths pluraus masculins en *-i* (*/-is*) qu'an tanben fenit per caracterizar eths substantius qu'eras *Leys d'Amors* e qualifican de *motz integrals*, tant vau dèder eths de qui, acabant-se naturalaments en *-s* e requereishen un plurau dit « sensible » (alongat): cf. Vielha *li passèc es braci peth còth*; Luishon *l'au prenec enes sòns braci*. Eth arrestant dera zòna les substitueish generalaments un plurau en *-es*: *enes braces*; Cadau de Larbost, Aspin, Argut, Eras Varelhas *eths bòsqui*; Lanamesa, Ancida, Hèishas *eths bòsqis*; Hòs, Antishan, Arbàs, Mana, Montsaunés, Manhoac *eths bòsques*. Guilhem Molinier descriu dab precision aqueth fenomène d'alongamen en sòn manuscrit: *E devetx saber quez aytal nom integral ban outra natura. quar la major partida daquels pot alongar las termenatios en los oblics plurals. coma as asses. bas basses. bras brasses. cas cazes. clas classes. gras grasses. glas glasses. las lasses. mas mazes. vas vazes. pas passes. esquas esquasses. et en ayssi de trops autres. coma gracios graciozes. vertuos vertuozes. riquos riquozes. amoros amorozes. e de trops autres. Et en ayssi pot hom haver per esta regla quom deu dire en tots los cazes del singular et en los nominatius et en los vocatius plurals as. bas. bras. cas. fals. et en los oblics plurals as o asses. bas o basses. bras o brasses. cas o cazes. fals o falces. et en ayssi de lors semblans. Ja sia aiçò, eras cartas eras mès anticas n'aufreishen cap d'exemple de pluraus alongats: Montsaunés (1179) *els boscs*; St Gaudenç (1203) *els boscs*¹⁶³. Era *Cansó dera Crotzada*, en contra, ne balha mès d'un: *que pes e punhs e braces hi volan a cartiers* (!) [laisha 205, v. 68] A partir deth s. XVI^{au}, eths pluraus en *-es* que's multiplican: Nebosan (1510) *les pageses*; Lèja & Casau (c. 1560) *los orces*, *losquals bosques*, *los bestias grosses et menutz*. En nauta montanha a on,*

¹⁶² De faïçon característica, era microtoponimia tanpòc n'aufreish guaire d'exemples de pluraus en *-i* o en *-is*: *Honts Secs* (segon nos, mès lèu: *Oms Secs*); *eths Prats Naus*, ètc. Quan s'entenerié mès lèu a dèder ath dia de ué: *son sequi*; *que son toti nauu*, ètc.

¹⁶³ Que s'a remarcar que tot eth oèst dera Gasconha a mantengut dinc a ué aqueth tipo de pluraus: Banheras (de Bigòrra), Campan, Ièrda, Ibòs, Arràs en Lavedan *eths bòscs*.

com ac auem dit mès ensús, eras terminasons en *-i* ja èran era marca deth masculin plurau deths adjectius, eth passatge a *-i* o *-is* que s'efectuèc naturalaments per miei deths adjectius *integrals* : cf. en tèxte dera gran *Surciensio et Capitulation* deth Plan d'Arrem (1513) *des Franceses* (= *dels Franceses* o *deths Franceses*), *lous doumatges et interesses*, mès *compresis* (art. IV, V, VI, VIII, X) ; e ena *Cansó de la Bertat* : *fousson mesís à la rançoun*. A ce que sembla era evolucion ja èra ben auançada ath s. XVI^{au} : Bausen (1523) *tota persona que aurirà los passis*.

3. 3. 1. 4. Eras terminasons en *-ie/-ia* deth imperfecte.

Contrariaments a plan d'auti dialèctes gascons de qui an innovat autaments o enes quaus s'a exercit eths efèctes dera accion analogica, eth aranés a mantengut — entaths vèrbes dera segonda e dera tèrça conjugasons — un imperfecte de tipo « romanic » de qui remonta en linha dreita ath latin parlat : Vielha *un òme qu'auie dus hilhs* ; St Bertran *un òme n'auia que dus hilhs* ; Shenh *un òme qu'auia dus dròlles* ; Aspèth, Sentenh *un òme auia dus hilhs* ; Ost *un òme qu'auia dus hilhs*, ètc. Destant eras permèras cartas, eras finalas en *-ie* (que s'a mantengut dinc a ué en aranés comun : *auie, sabie, volie*, ètc) qu'altèrnan, en vertut dilhèu d'ua cèrta distribucion geografica — era nauta montanha, d'un costat, era ribèra nebosanesa, deth aute —, dab terminasons en *-ia* : Montsaunés (1179) *totz los dreitz que en la dezma de la Puiola auie els* (= *e 'ths*) *que auer i deuie, si la mason de Montsalnes fazie artigal, la terra qui entre amas las comanies de Montsalnes auie* ; Arlòs (1232) *toz los dreitz che auien a Arlos, del cel entro a la terra* ; St Auantin (1125 ?) *sil castel nol rendie e sa senhoria nol fazie* ; Gran Carta de 1203 : *auian* ; deposicion deth boèr Peyrot (1510) : *segon que jo abia ausit dise ; quatre vingtz ans podian estre passatz hou environ ; fasia fe lenba ; els auian afieusat*. D'acòrd dab ua tendéncia pro generala en lengua d'Òc, a partir se mès non deth s. XVI^{au}, eras terminasons en *-ie*, per un desplaçament deth accent tonic ena finala, que passan a *-ié* (Luishon, Mètlas, Hòs *un òme auie dus hilhs*) e eras terminasons en *-ia* que passan a *-iá* (= *-iô*) : Plan d'Arrem (1513) *si degunos gens compresis en la presento surciensio prenion* [= *prenian*] *deguns de ladite surciensio, et si ero cas que lousdits malfactours nou se podion* [= *podian*] *trouvar* [art. V] ; *Cansó de la Bertat* (c. 1500 ?) *sabio, debio, l'abio tant maltratad, nou bezio pas, l'abio abandonat, abion, le tout se fasio per la Fé, le mounde abio tant de couratge*, ètc. Aquera evolucion de qui partic seguraments, un còp de mès, deth Lengüadòc vesin, n'afectèc cap, per aquerò, era totalitat deth nòste domèni : eth aranés comun, eth gascon dera ribèra deth Garbet, dera val deth Arbàs, ètc., an mantengut dinc ath dia de ué era accentuacion paroxitonica d'oregina. N'auem arrelheuat que duas traças, isoladas e pòc asseguradas, deras fòrmas ditas « bracas », en *-è*, de tipo bearnés (*sabí/sabèi, sabès, sabè*, ètc.) : St Auantin (1125 ?) *demana a Sanz Gassia son castet que l'auie pleuit* ; deposicion deth boèr Peyrot : *la hont* [= là on !] *jo auie pagat lo bin als cossols* ; tant i a que n'arribam a demandar-mos se n'èm pas mès lèu en preséncia dera fòrma [awüé] (*auié*), per *auié*, de qui's pòt encara entèner ué en Larbost e ena Vath de Uelh : Castilhon de Larbost *que i auie en un vilatge des Pirenèus, eth òme qu'auie acampat ena hièstra* ; Maulion *un òme qu'auie diis hilhs*. Era *Cansó dera Bertat* qu'aufreish, en contra, ce qu'ei dilhèu ua occurréncia deth imperfecte en *-eue* de qui s'a mantengut intact en Naut Aran : *las Fennas qu'eron labets prens, bouleban estar ajagudas*. Aqueth tipo d'imperfecte caracterizat per ua *e estreita* (barrada) que remonta bensè tanben directaments ath latin ; en dehòra deth Naut Aran, que subueiu, de faïçon residuala, enes parçans de Lanamesa (en Bualar, per exemple) e ena montanha bearnesa (Areta : *ne perdeva pas ua bocata ; que basevan saudar 'th pop deth broment* ; Lordiòs *peths hiars, que's vedevan eras bucatas tenutas*¹⁶⁴) ; que s'a a destriar deth imperfecte en *-èva*, de qui resulta d'un procès d'alongament relativaments recent deras fòrmas « bracas » en — è dejà mentavudas (cf. Galan *un òme qu'auèua dus hilhs*).

3. 3. 2. Part II. *Prats ensús* : deth antic provençalés ara lengua actuala.

Que partiram ara de ce que sabem deths grani moviments evolutius de qui afectèren era lengua medievals en generau entà sajar de veir ce que ne podèc èster ena nòsta zòna. Laguens eth procès de qui, a partir dera fin deth s. XIII^{au}, e mièc insensiblement a passar deth antic provençalés ath occitan mejan, dus trèts pareishen auer revestit ua importéncia tota particulara : eth abandon dera declinason e era refeccion deras conjugasons deth preterit. Que mos estacaram donc ací a dus fèts essenciaus :

¹⁶⁴ D'après J. Saroihandy, *Vestiges de phonétique ibérienne en territoire roman*, 1913.

- era subervieuença d'un semblant de declinason.
- era tèrça persona deth singular deth preterit.

3. 3. 2. 1. Eras traças de declinason.

Eth *antic provençalés*, com eth antic francés, mantenguec longtemps — per escrit, tostemp — ua declinason a dus casses aïretada deth latin. Pera màger part deths substantius e deths adjectius, eth sistèma repausaua mès que tot sus era alternància entre eras fòrmas acabadas en *-s* e eras de qui n'èran eishenjas : cas *subjèct* singular *mur̄s* ; cas *subjèct* plurau *mur̄* ; cas *regim* singular *mur̄* ; cas *regim* plurau *mur̄s* ; singular : *rosa, rosa* ; plurau : *rosas, rosas*, ètc ; d'auti substantius aufreishian ua declinason mès complèxa : CS sing. *sénber* < SENIÖR ; CS pl. *senbor* < SENIÖRI ; CR sg. *senbor* < SENIÖRE ; CR pl. *senhors* < SENIORES ; CS sg ; *sòr* < SOROR ; CS pl. *serors* < SORORES ; CR sg *seror* < SORÖREM ; CR pl. *serors* < SORORES. Enes nòsti parçans, eth sistèma, a ce que sembla, ja auia començat a manifestar d'aubuns signes de flaquer quan se redigic eths prumèri documents en *romanç* (s. XII^{au}) : qu'ei atau que's pòt léger ena carta de Montsaunés (1179) *los senors de Montsalnes arcebernlo en la mason per frai*, là on demorariám, en tota logica (cf. mès ensús), *li senbor*. Qu'òm ne tròba, totun, quauquas traças esbarricadas, parçá, parquiu : St Auantin (1125 ?) *lo coms de Begorra empara Sans Gassie, e l coms de Bigorre enquiri l'ebesque, e l coms diús al rey*, ètc., ath arràs de *ab lo comte de Comenge* ; St Gaudenç (1203) *sil comes vol mete* (= « s'eth comde e vòu méter ») ; Montcorbau (1279) *tuit li parzones deuen defendre los dex*. Era antroponimia temuenha d'aquera resisténcia se mès non residuala d'un semblant de declinason : *Bonzom*¹⁶⁵ < BÖNUS HÖMO ; *Comps* < CÖMES ; e dilhèu : *Escasaux* < IPSE CASALIS (?). Era lengua actuala ne sauva tanben quauqui vestigis : qu'ei atau, per exemple, que s'a conservat era fòrma *oncles* < ÄUŪNCULUS, en biarnés dera montanha (Varetonés non arrepresentat ací) ; cf., encara, St Guironç, Ost, Sentenh *et mes jounés* (< IŪŪĒNIS) per Luishon, Mètlas, Aspèth, Maulion, Aurinhac, Galan *et mes jouen* ; Ièdra, Aranhoet *et mes jouen* (< IŪŪĒNE). Que s'a a remarcar que, d'un punt de vista semantic, totas aqueras fòrmas arremandan aras personas, eth sòn emplec en vocatiu auent, de tota evidéncia, afavorit eth sòn procès de conservacion. Quin se volha que sia, eth usatge dera declinason ja deuia èster abandonat — en dehòra de quauquas traças residualas (*Dieus* : cf. era interjeccion *potius* ! < *Bon Dius*) — entath s. XIV^{au}.

3. 3. 2. 2. Era tèrça persona deth preterit.

En *antic provençalés*, coma conseqüéncia dera evolucion fonetica a partir deth latin, era tèrça persona deth preterit se presentaua dejós ua gran varietat de fòrmas : *cantet* < CANTAUTIT ; *auzi* < AUDIUIT ; *fo* < FUIT ; *ac* < HABUIT ; *sauþ* < SAPUIT, *poc* < POTUIT, ètc. A partir deth s. XV^{au}, era analogia entre eras divèrsas fòrmas en concurréncia amièc era lengua a arrehèr eths paradigmas en vertut d'ua mès gran omogeneitat.

3. 3. 2. 2. 1. Eras terminasons en *-k*.

Ja's sap qu'aqueth tipo de terminason (*cantèc, partíc*) e s'explica pera analogia dab d'aubuas fòrmas « hòrtas » com *ac, poc, volc* < UOLUIT, *dèc* < DEBUIIT, *tenc, venc*, ètc. Era *Cansó dera Crotzada* (c. 1215) n'aufreish d'abondosi exemples : *s'ajostec, comtec* (= condèc), *intrec, restaurec, feric, partíc, moric, floríc, salhic, escantic, s'esbaudic, sopirec e fremic, cazec*, ètc. Ena nòsta zòna, era preséncia deras fòrmas aqueras arremonta aths prumèri tèxtes conegudi (s. XII^{au}), ja sia qu'altèrnen, en permanéncia, dinc ath s. XVI^{au}, dab eras fòrmas etimologicas, caracterizadas pera abséncia de finala consonantica : Montsaunés (1179) *deg* (= *dèc*), *asolbeg*, mès St Beat (1189) *solbo, fo feita, parla, fe fer* ; St Gaudenç (1203) *feg*, mès *ausi* (< AUDIUIT) ; St Auantin (1125 ?) *e l coms de Bigorra cum hic dezeitad Sans Gassie, le comte redéc li* ; Cadau (s. XV^{au}) *Com sent Johan predicaba au poble et foc pres, Com JHS creec Eba deu costat de Adam mès : Com langel jete Adam e Eba de paradís tereste* ; deposicion deth boèr Peyrot (Nebosan, 1210) *me layssec au bosc, lo lop m'en mencec*, mès : *la my fe pagar* ; *Cansó de la Bertat* (c. 1500) *passéc, parléc, s'escapéc, remerciéc, juréc, s'en anéc, boutéc, donnéc, déc, rescaté, atiréc, courounéc, casséc, menéc, gaignéc, acabéc, proumetec, resebec, prengué, assistouc, recebouc, poudouc, attendouc, prenouc*,

¹⁶⁵ E seria eth indicí d'ua preséncia efectivaments « catara » enes nòsti parçans ? Ja's sap qu'eths fidèus dera *Glèisa de Deu*, coma l'aperauan, e's solian balhar, entre eri, eth nòm de *Bons Òmes* e de *Bonas Femnas*.

fasouc, batouc, mouric, partic, s'en fugic, fourec, fouc, féc. Ja sia qu'era fòrmas verbalas apareishen generalaments en nombre restrent enes nòsti tèxtes, tant i a qu'ei malaisit de trèir ua conclusion definitiva, que semblaria totun qu'eths preterits en *-ê* atestadi des deras oreginas n'auessen hèit que progressar, dab eth temps, sonque tà d'aubuns vèrbes corrents coma *fèr* (= *hèr*) de qui mantenguen era sua fòrma primitiva (= *fè*) dinc ath s. XVI^{au}. Ath dia de ué, eth sòn triomfe qu'ei absolut ena màger part dera zòna comengesa, eras finalas vocalicas (de qui, en estat actuau deras causas, e caracterizan eth gascon dit *estrem*, parlat en Biarn, en Bigòrra e en Baish Ador) non mantenguent-se, de hèt, qu'ena Vath d'Aura, a Varètja e en Manhoac. Qu'ei interessent d'observar que, ara fin deth s. XIII^{au}, aqueth tipo de preterits èra tanben en usatge ena zòna valdesa : cf. *departic, cagic*. Qu'ei tostemp eth cas, a Gap, ath pè deths Aups (Dalfinat) : *mangèc, comencèc, getèc, apelèc, se n'anèc, aguec, dissec, metec, sortec, respondec, entendec, fèc, foguec*, ètc.

3. 3. 3. 2. Era terminason deths vèrbes dera permèra conjugason (en *-ar*).

Eras fòrmas primitivas en *-à* (i.e. *parlà*, deth baish latin PARABOLĀT < *PARABOLA(UI)T) de qui daunejan sense partatge dinc ath s. XIII^{au}, au mens, que hèn arrepè a partir deth s. XV^{au} (cf. eras inscripcions de Cadau) dauant eras fòrmas en *-èc* (*parlèc*). Eth procès de substitucion ja pareish èster acabat ena màger part deths nòsti parcans ath s. XVI^{au}. Non ei cap impossible qu'aja arresponut a ua evolucion propiament intèrna — er'accion analogica deras fòrmas en *-ec* dera segonda conjugason (= *solvec*) o encara de d'aubuas fòrmas irregularas coma *deg* (= *dèc*) < DAUIT, atestadas ja en s. XII^{au} —, mès era fulgurança damb era quau eras fòrmas en *-èc* eradiquèren eras fòrmas en *-à* suggereish mès lèu que's hec dejós era influéncia deth Lengüadòc vesin, probablaments peth entermediari de Tolosa (cf. era *Cansó* dera Crotzada), era existéncia de fòrmas localas deth madeish tipo n'auent seguraments hèt qu'afavorir e accelerar eth fenomène : Montsaunés (1179) *empena* ; *asolta* ; *despena aquesta terra per .III. sols, en Guilem de Cotz qui tot ag parla e ag aida a fer* ; St Biat (1189) *la fin parla* ; St Auantin (1125 ?) *pesa, e torna s'en Centullus lo coms, empara, estaca, que Sans Gassie geta de Larbost, e layssa lo comte en la guerra, deporta, e Sans Gassie non ansa far la batalha* ; St Guironç (1272) *els dona encara* ; Cadau (s. XV^{au}) *creec* (= *creèc*), *jete* (= *getè*), sense cap de finala consonantica : ja's sap qu'aqueth tipo de preterit, de qui sembla auer pres neishença en Bigòrra, ei majoritari ué en Gasconha. Cf. Galan.) ; Nebosan (1510) *me luyssac au bosc* ; *de lasquaux lo lop m'en mengec hun a la neyt* ; *Cansó de la Bertat* (c. 1500 ?) *parlèc, s'en anèc, boutèc, donnèc, menèc, mangèc, comencèc, getèc, apelèc*, ètc. Senhalam tanben qu'era deposicion deth boèr Peyrot (1510) e recèla ua fòrma isolada en *-èt* (*quant lor estremet lodit territori de Montren*), semblanta as de qui's pòt entèner encara ué en lengadocian o en Bortalés (cf. La Reula *partatgèt, comencèt, envièt, se llièt, se gètèc*, ètc.) e qu'era *Cansó de la Bertat* aufreish, deth sòn costat, ath arràs deras fòrmas precitadas en *-èc*, quauquas curiosas fòrmas en *-oc* (= *-ouc*) : *assistouc, resistouc* (= *assistèc, resistèc* per *assistic, resistic*). Eths ensenhaments de qui podem tirar dera dialectologia modèrna mos permeten de supausar qu'aqueras fòrmas — que remandan, d'aulhors, a dus vèrbes un shinhau « flotants », de qui, istoricaments, e son passadi dera tèrça conjugason ara permèra —, e s'explican seguraments pera analogia dab un tipo *angoc* (Aush, Masseur *que se n'angoc* = *que se n'anèc*), de qui ei, ath sòn torn, eth frut dera accion analogica de *vengoc* (= *vengèc*), en vertut der'atraccion recipròca entre amdús eths vèrbes de moviment *anar* e *vier*. Ath dia de ué, eras fòrmas en *-èc* que s'espandeishen guaireben pertot ena zòna d'influéncia comengesa [Cf. eth mapa N°4] : Vielha *se lhenèc, anèc* ; Luishon, St Bertran, Maulion, Sentenh *que's lhenèc, qu'anèc* ; Aspèth, Aurinhac *que's lenèc, qu'anèc* ; Ost *que-s lebèc, que s'en anèc*, ètc. Eth Manhoac (cf. Galan), entremici Bigòrra e Astarac, qu'a eras fòrmas deth gascon centrau en *-è* (cf. era glèisa de Cadau) : *que's lhenè, qu'anè*. Eths vielhs preterits en *-à* non subsisteishen, de faïçon residuala, qu'en nauta montanha, suberas marcas occidentalas deth domèni : Aranhoet *que-s lhenà, que s'en anà* (< *que se n'anà*) ; Iedra *que-s lhebà, que s'en anà*.

3. 3. 3. 3. Era terminason deths vèrbes dera segonda conjugason (en *-er*).

Dus tipos de preterits *febles* que son en concurréncia enas totas primèras cartas : un primèr en *-ec* (Montsaunés, 1179, *et, sober azo, asolbeg Bernad de Codz totz los padoentz*) ; un aute, creat sus eth modèl de *fui* <

FUI, *fos(t)* < FUISTI, *fo* < FUIT, etc., en *-ó* (St Biat 1189 e *la fin fo atals que Bertran solbo las dezmas*). Mès, deth s. XII^{au} dequí ath debut deth s. XVI^{au}, que son eras fòrmas especificaments gasconas, en *-ó*, de qui daunejan guaireben sense cap de partage : St Auantin (1125 ?) *cum sabo que tort ago*, e *Sans Gassie venco al comte*, ath arràs de *le comte redet li* (ua ocurréncia), e *redet li* (ua ocurréncia) ; Bodrac (1260) *beno a la maso de bodrac* ; *anc areng si artengo* ; Nebosan (1510) *Et bengoren los cossols de Ardièya que dissoren et messegners de Labarthe* ; *los cossols de Labarthe bengueren et my prengoren los boeus* ; *los quans my dissoren* ; *los cossols de Ardièya my trametoren los boeus e lo car* (eth extrèit non compòrta cap d'ocurréncia dera tèrça persona deth singular.) Eth sòn arremplaçament, a partir deth s. XVI^{au}, pera fòrmas modèrnas, en *-ec*, be poiria èster degut ara influéncia de Tolosa : cf. era *Cansó de la Bertat* (c. 1500) *proumetec, resebec, prenguéc*, etc. Era dita *Cansó* qu'aufreish, qui mes ei, tot un hèish de fòrmas « ibridas », en *-ouc* (*recebouc, pouduc, attendouc, prenouc, fasonc, batouc*, etc), de qui son típicas deth gascon centrau (*Aush augoc, digoc, vengoc, corroc* ; *Masseuva auoc, digoc, vengoc, hesoc, corroc, apercebec*, etc.) e que s'arretroba tanben, ara epòca modèrna, enes parçans de Bolonha, suberas marcas occidentalas dera nòsta zòna : *Pegulhan visoc, apercebec, digoc, arresponoc*. Era màger part deths parçans comengesi non coneguen donc ué que desinéncias en *-ec* (*Vielha didec, auoc, vedec, correc*), eras anticas fòrmas en *-ó* non subsistent mès qu'enas zònas de contact dab era Bigòrra e 'th gascon *estrem* : *Mètlas aguec, didec, correc, vedec* ; *St Bertran auoc, diguec, venguec, correc, apercebec* ; *Luishon auoc, didec, venguec, correc, veiec, apercebec* ; *Aspèth auoc, didec, venguec, vedec, correc* ; *Maulion : auoc, didec, venguec, correc* ; *Shenh : didec, auoc, venguec* ; *Aurinhac diguec, auoc, apercebec, correc* ; *St Guironç auoc, disec, vesec* ; *Ost disec, prenguec, apercebec, correc* ; *Senten h didec, auoc, venguec, vedec, correc* ; mès : *Aranhoet digó, auó, vengó, corró* ; *Galan : digó, auó, apercebé, corró* ; *Ièdra disó, vengó, apercebé, corró*, etc. [Cf. eth mapa N°5].

3. 3. 3. 2. 4. Eths perfèctes hòrts.

Eth perfèctes dits « hòrts » — accentuats en radica — de qui remontan directaments ath latin que son massissaments arrepresentadi enes nòsti documents. Entà d'aubuns vèrbes corrents coma *èsser* o *fèr*, eras fòmas hòrtas (*fo* > FUIT, *fe* < FECIT) que son tan plan eras solas a èster documentadas per escriut dinc ath s. XVI^{au}. A partir deth s. XII^{au} (St Auantin 1125 ?), totun, d'aubuas fòrmas acabadas per ua guturala (*ac* < HABUIT, *venc* < *UENUIT) altèrnan damb eras fòrmas *feblas* corresponentas (*agó, vencó*). A compdar deth s. XV^{au} (pintruras de Cadau), *fo* que passa a *foc*, per analogia dab d'auti vèrbes. Ath s. XVI^{au}, *foc* qu'entra en concurréncia dab ua fòrma *febla* arrehèda subera base dera tèrça persona deth plurau (cf. era *Cansó de la Bertat*) : FUERUNT > *foren* → *forec*. Dera madeisha manèra, *hec* qu'arrecula dauant *hadó, hadec*, que s'a recreat sus eth modèle deth imperfècte (*hadia*). De dempús eth s. XIX^{au}, eras fòrmas hòrtas n'an cessat de hèr arrepè dauant eras fòrmas *feblas* concurrentas. Eth procès de qui èra ja ben encetat deth temps deth Permèr Empèri (cf. era enquesta Coquebert) que s'accelerèc encara ath debut deth s. XX^{au}. Que podem considerar que, ué, en dehòra de quauquas petitas pòchas residualas, en nauta montanha, mès que tot (Lavedan, Vath d'Aura, Coserans), era evolucion n'ei arribada ath sòn tèrmi. FUIT : St Biat (1189) *fo* ; Bodrac (1260) *fo* ; St Auantin (1125 ?) *fo* ; La Bertat (c. 1500) *fouc* ~ *fourac* ; Aranhoet *ho* ; Maulion *hoc* ; Luishon *huc* ; Èrce *huc* ; Sentenh *horec* ; Aran *siguec* ; Aspèth, Aurinhac, Ost *estec* ; Larbost, Mètlas, St Bertran *estèc* ; Ièdra *esté* ; Galan *vasté* (per crotzament entre era fòrma sintetica *esté* e era fòrma perifrastica *va èster*). — HABUIT : St Auantin (1125 ?) *ac* ~ *bac* ~ *ago* ; Ièdra *ò* ; Vielha, Luishon, St Bertran, Aspèth, Maulion, Shenh, Aurinhac, Ost, Sentenh, St Guironç *auoc* ; Mètlas *aguec* ; Aranhoet, Galan *auó*. — FECIT : Montsaunés (1179) *fe* ; St Biat (1189) *fe* ; St Auantin (1125 ?) *fe* ; Nebosan (1510) *fe* ; La Bertat (c. 1500) *féc* ~ *fasonc* ; Aranhoet *he* ; Vielha, Luishon, Mètlas, Aspèth, Maulion, Aurinhac, Ost *hec* ; Sentenh *hadec* ; Galan *hadó* ; Ièdra *basó*. — *UENUIT : St Auantin (1125) *binc* ~ *venco* ; Luishon, St Bertran, Aspèth, Maulion, Shenh, Ost, Sentenh *venguec* ; Aranhoet, Ièdra *vengó*. — TENUIT : St Auantin (1125 ?) *tenc* (aranés modèrne : *tenguec*) ; — UOLUIT : St Auantin (1125 ?) *uolg* ; St Gaudenç (1203) *volg* ; Castilhon de Larbost, Hòs, Argut, Antishan, Coret, Arbàs, Shenh, Montsaunés *volec* ; Ancida, Aspin, Eras Varelhas, Nistòs, Montlion-Manhoac, Lanamesa *voló* ; Heishetas *v'lo*. — UIDIT : St Auantin (1125) *bic* ; Nebosan (1510) *jo bi* < UIDI (Eth passatge n'aufreish cap d'ocurréncia dera tèrça persona deth singular.) ; Aranhoet *vi* ; Luishon, Maulion, Shenh *vic* ; Vielha, Mètlas, Aspèth, Sentenh *vedec* ; Larbost *veiec* ; St Guironç *vesec*.

3. 3. 3. 2. 5. Conclusion.

Eth scenari que se mos dessenha ei aqueste : que sembla qu'eth aranés — com eth biarnés classic — aja longtemps afèrt tèrças personas deth preterit arrespectivaments en *-à*, en *-ó* e en *-í* (*ausà, sabó, ausí*). A partir deth s. XVI^{au}, dejós era influéncia probabla de Tolosa e deth Lenguadòc vesin, qu'acabèc per arrenonciar-i en profit deras fòrmas actualas en *-èc*, en *-ec* e en *-ic* (*gosèc, sabec, audic*).

4. - Assai de reconstruccion.

Arribadi ath cap d'aqueth estudi, ja a vengut eth moment ça'm par de soniar bèth shinhau. Dab totas eras precaucions d'usatge, aqui, a títol d'ipotèsi de trabalh, eths permèri mots dera *Paraula deth Hilh Perdut* (v. 11-12) dens ce qu'era — dilhèu — eth aranés deth s. XIII^{au} e eth gascon deth Nebosan (parçans de Sent Gaudenç) deth s. XVI^{au}...

a) Nauta ribèra dera Garona (s. XIII^{au}) – Lengua escrita.

Un home auie dus filhs.

Lo mes joes dis a son pair : « Pair ! Datz la part del be que m conven a mi. » E l pair e ls parti son be.

b) Nauta ribèra dera Garona (s. XIII^{au}) – Lengua parlada.

Un òme auie dus bilhs.

Es mèz joés dish a sa pair : « Pair ! Datz-me sa part des ben que m convén. » E es pair e ls partí es son ben.

Argumentari :

- *dish* : Mas de Sent Auantin (1125 ?) e l coms *diis* al rey.
- *sa pair* : cf. eth acòrd de Montcorbau (1279) *Don B. de Vila, presbiter, e sas fraires*.
- *lo be* : cf. era donacion hèda en St Guironç (1272) *tots les dits bes*.
- *partí* : cf. era *Gran Carta* de St Gaudenç (1203) : *ausi* (= *audic*).

c) Nebosan (s. XVI^{au}) – Lengua escriuta.

Un home auia dus filhs.

Lo mes joen disso a son pay : « Pay ! Datz-me la part det ben que deue auer. » E lo pay lor partic son ben.

Argumentari :

- *dissó* : cf. era deposicion deth boèr Peyrot (1510) : *dissoren*.
- *deue* : cf. era deposicion deth boèr Peyrot (1510) *jo qui parle*.
- *lor* : cf. era deposicion deth boèr Peyrot (1510) : *autant lor seria*.
- *det ben* : cf. eth nòm deth sindic generau deth Larbost (1596) *Guilhem det Plan*.

Entà clauar

Eth aranés ei eth frut d'ua longa evolucion. Dera sua istòria, dempús eth s. XVI^{au}, non sobraria tantas causas a dèder. Eth artícol « pirenenc », *eth, era* — ja ac auem senhalat mèz ensús — se mos generaliza ; en datiu, eth pronòm *les*, gessit deth regim dirèct (ILLOS), que's substitueish pertot definitivaments a *lor* < ILLORUM (cf. ena gran *surciensò* deth Plan d'ARREM, 1513, *si bon lour semblo → se bon les semble*, ètc.); en nauta montanha, era omofonia parciala deth present deth subjontiu (*cante* < CANTET) damb eth present deth indicatiu (*cante* < CANTAT) qu'aboteish, per miei deth jòc deras analogias, ara mesa en òbra de tot un hèish d'estrategias de substitucion (*que càntie, que càntegue, que cantí*) de qui començan a puntejar ath s. XVI^{au} (Plan d'Arrem, 1513 : *e demorien francs*) entà acabar de sistematizar-se a partir dera segonda meitat deth s. XIX^{au} (cf. Iedra, 1879 : *que cau quem lhebü, qu'aniö trouba et mie pay e que lou disü...*); Pònt de Rei enjós, eth usatge deth *que* « enonciatiu » — atestat

ath estat embrionari ena *Gran Carta* de 1203 : *ques pot bener en sa mayson ; el senbor quel deu guizar ; que sen deu essir*¹⁶⁶ — que s'espandeish, sense james arribar-ne, portant, a gramaticalizar-se com en Bearn (non motiva er'aparicion d'un pronòm relatiu coma *de qui* que suberas marcas occidentalas deth nòste domèni : en Larbost, en Loron, ena Vath de Uelh) ; Pònt de Rei enjós, encara, un pronòm/advèrbi coma *molt* (cf. eth *Descòrt* de Rambaut de Vaqueiras : *mout abetz beras baisos* ; era *Cansó de la Bertat* : *é moult d'altra bella Noublessa*) despereish en profit de tot un hèish de locucions o d'advèrbis equivalents (*un pialèr ; un sarròt ; un estalh ; hòrt* = « hortaments » ; *fòrça, regde*, ètc.) ; que's mantén intact en aranés comun. Aquera istòria complèxa, hèda de mantuas estapas successivas, de reviraments soent inatendudi, que n'a hèt un utís ahialat, performant, apte a atelar-se a quau se volha camp de reflexion, a *derrambulbar*, segon eth mot de Godolin, *tota mena de concepcion*. Que podem pensar que n'ei arribat ué a un grad de maduretad. Tant i a que, en estat actuau deras causas, arren — senon dilhèu era rason deth mès hòrt —, non saberia justificar que l'au se substituísse, ne ua auta lengua tenguda per mès prestigiosa, permor que mès fortunada — eth castelhan, eth francés, eth catalan, eth anglés —, ne tanpòc, ua auta varietat, artificiala o non, dera madeisha lengua d'Òc.

Uno lengo, lou sabès, n'es pas l'obro fatisso d'un ome ou de plusiour, nimai d'uno acadèmi, ni d'un regime quint que siegue. Uno lengo, me semblo, es quaucarèn d'aguste e de meravibous, car es lou recatadou d'aquelo lumiero auto qu'an apela lou Verbe.

Uno lengo retrais a-n-un jas minerau : car, au founs, d'uno lengo, se ié soum depausa tóutis lis escaufèstre, tóutis li sentimen, tóuti li pensamen de dès, de vint, de trento, de cènt generacioun.

Uno lengo es un clapas : es uno antico fundamento ounte chasco passant a tra sa pèço d'or o d'argènt o de couire ; es un mounumen immènse ounte chasco famibo a carreja sa pèiro, ounte chasco ciènta a basti soum pieloun, ounte uno raço entiero a travaia de cors e d'amo pendènt de cènt e de milo an.

Uno lengo, en un mot, es la revelacioun de la vido vidanto, la manifestacioun de la pensado umano, l'estrumen subre-sant di civilisacioun e lou testamen parlant di soucieta morto o vivo.

Frederic Mistral (1830-1914), eth dia de Senta Estela, 1877.¹⁶⁷

ANNÈXES

A – Acòrd d'En Bertran de Mairena dab eths monges deth priorat de Sent Biat (1189) — Cartulari de Lesat, fº 290, d'après era leccion d'A. Luchaire.

Vera paraula es que Bertran de Maireia fe fin ab los seios de la mason de sent Bead del pleid de las dezmas d'Aros. E la fin fo atals que Bertran solbo las dezmas per si e pels sos als seiors de la mason ; eig laissan lag a sa vida ab .XII. mois de blad quen des cada an ; en Bertran que entras en la mason, ab .I. soldadas entre auer e terra. Aquesta fi fo feita a cap del pont de sent Bead, deant Garmon de Sent Bead e deant Odet, en Bernard de Casaldos e la compaia de Garmon e de na Sanza e los omes del casted. La fin parla e fe fer n'Aramonat Dol, en Bru de Casal. Hoc fuit factum anno ab Incarnatione Domini Mº. Cº. LXXXº. IXº., luna XII, epacta XXIII, mense Augusto, die dominico, Bernardo Convenarum comite, Remundo Arnaldo electo nondum episcopo A[ustrie]. Aquesta fin fe fermar Bertran a sos fraers e a sos fils, a Senta Maria de Casal, per lor e pels lors, an Garmon et an Bidal Porc, qui era prior de la mason e als altres seiors. E afidan ag per Bru de Casal e per son fil, e per n'Arnald de Casal, per n'Aramonat d'Ol e per Gassio et per Guilemon de Sent Auenti e per Garsiarnal de Bilera e per Bernard de Casal. La fin fe Bertran a Sent Bead e la iura ab sauis, mense agosto. E foi fermada a Casal sequenti die septembrio.

B – Extrèts dera *Paraula deth Hilh Perdut*.

¹⁶⁶ Cf. S. Mondon, 1910, *op. mentavut*, p. XXXIII.

¹⁶⁷ Mentavut per Pierre Rollet, en abans-díder dera reedicion deth *Tresor dóu Felibrige*, Barcelona, 1979.

1 – Luishon (grafia alibertina) – *Un òme qu'auié dus hilbs. Eth mès joen didec a sa pair « Papà, balbatz-me eth ben que deui auer¹⁶⁸ tara mià part. » E que les hec eth partatge deth sòn ben...*

2 – Mètlas (grafia alibertina) – *Un òme qu'anié dus hilbs. Eth mei joen que didec a sa pair : « Papà, datz-me ei bens que deui auer tara mià part ». E eth pair que l'hec eth partatge de son ben...*

3 – Maulion (grafia d'oregina) - *Un home qu'auüü diüs hilbs. Et mes jouen que didec a sa pay : « Papay, balbat me et deque que deüi abe pera miö part. » E que les hec et partatge det soun deque...*

4 – Sent Bertran (grafia alibertina) - *Un òme n'auia que dus hilbs. Eth mès joen que diguec a sa pair : « Papà, balbatz-me eths bens que deui auer per ma part. » E que les hec eth partatge deth sòn ben.*

5 – Aspèth (grafia d'oregina) - *Un home auüü diüs hils. Ech mès jouen didec a soun pay : « Men pay, dat me es bes que jou deüi aue per era miö part. ». E ech les hec ech partatge de soun ben...*

6 – Shenh (grafia mistralenca dera Escòla deras Pirenéas) – *Un òme qu'auüo dus dròlles. Et mès jüén que didéc enda sa pai : « Papai, balbáts-me 'ra part det béj que-m déu arrebéngue. » È 't pai ja les partadjèc et béj...*

7 – Aurinhac (grafia d'oregina) - *Un home qu'auüö diüs hils ; et mes jouen que diguec a soun pay : « Moun pay, dat me es bes que deüi aüe de ma part. » E que les hec et partatge de soun ben...*

8 – Sent Guironç (grafia d'oregina) – *Un home auüec dus hils. El mès jouès d'aqueris disec à sou pay : « Papay ! baillai m'era pourtiou de be que m'atoquo. » Et sou pay l'y ac baillec.*

9 – Sentenh (grafia d'oregina) - *U home auüö diüs hilbs. Et mes joues didec ena sa pay : « Papay, dau me es bes que jo deüi aüe per ma part. » ; e etch les y hadec et partatge de sos bes...*

10 – Ost (grafia d'oregina) - *U home qu'auüö diüs hils¹⁶⁹. Et mes joues dizèc a soun pay : « Papay, dai me ei bes que deüi aüe per ma part. ». Et pay que hec et partatge de soun be...*

11 – Aranhoet (grafia d'oregina) - *U home qu'ayeüe diüs maynotz. Et mes jouen que digou a sa pay : « Dat me es bes qui you deüi aue per ma part. » E que he et partatge de sue be...*

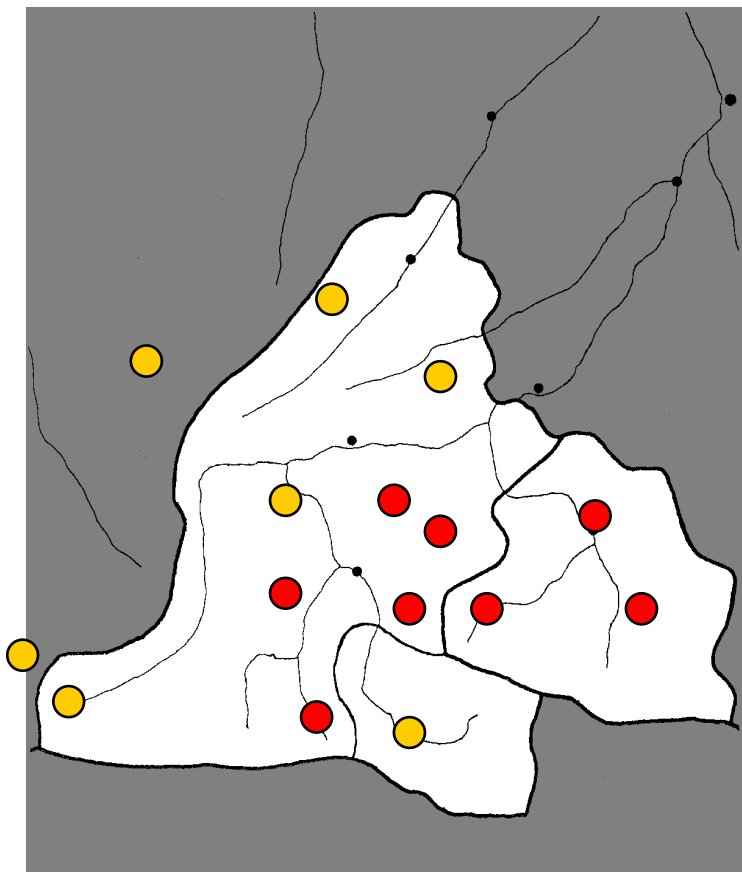
12 – Galan (grafia d'oregina) – *U home qu'auëüö diüs hilh. Et meh jouen que digou a soun pay : « Papa, dat me eh beh que deüi aüede pera miö pourtiou. » E et qu'us hadou et partatge de soun be...*

13 – Ièdra (grafia d'oregina) – *U boume qu'èy diüs hilbs. Et mes jouen que dizou a sou pay : « Pay, dat me es be qui debi e¹⁷⁰ tara miö part. » E queus hazou et partatge detz sues bes...*

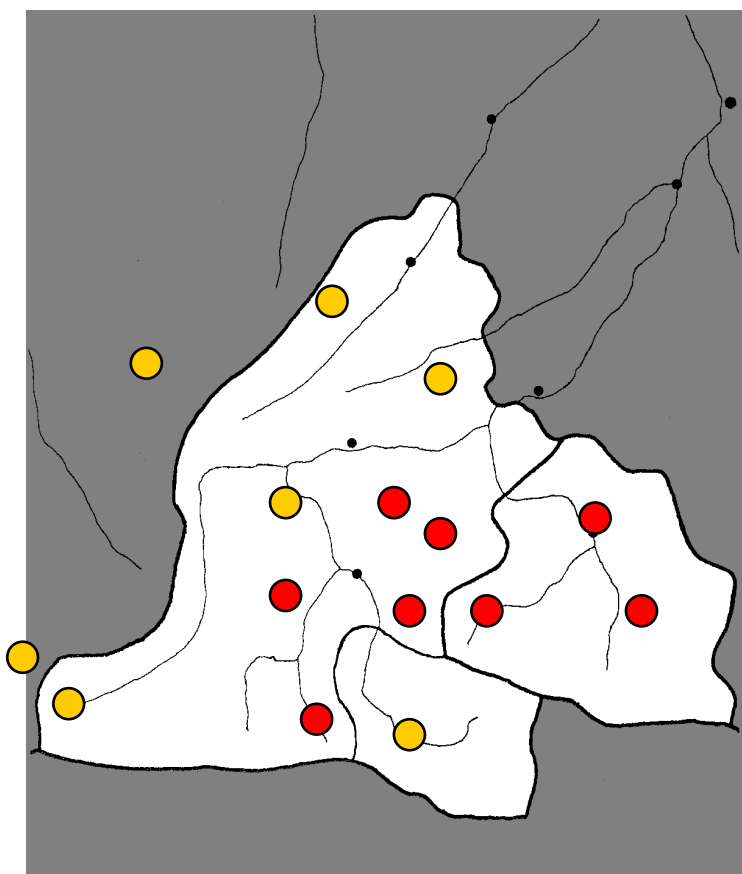
¹⁶⁸ Larbost : *eth ben de qui deui auer.*

¹⁶⁹ Èrce (era comuna d'a costat) : *filh.*

¹⁷⁰ Tant vau dïder *er o eir* (fòrma monosillabica.)

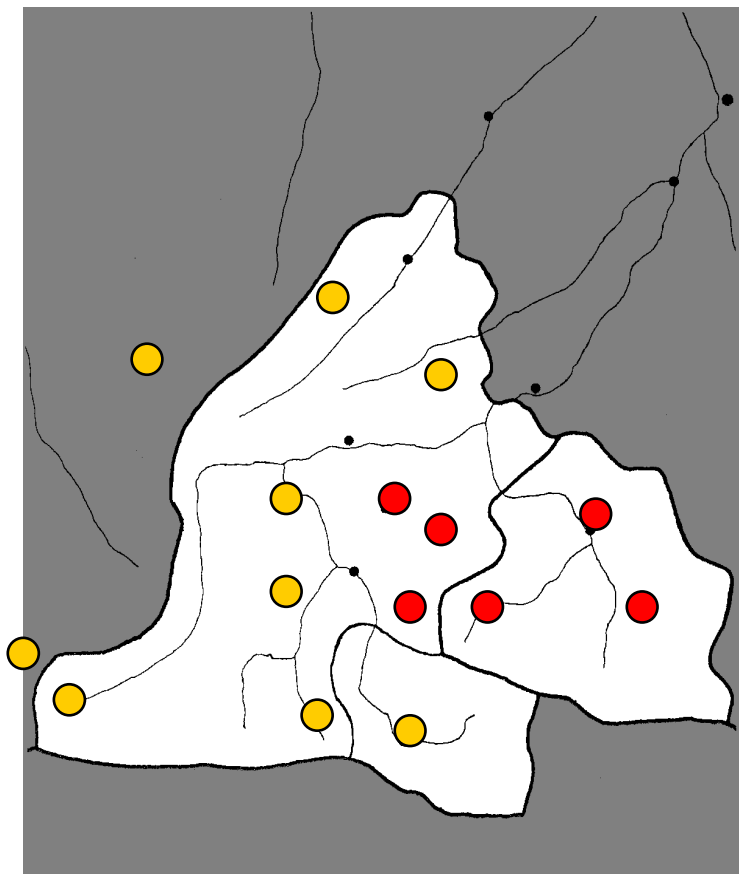

Mapa N° 1 — Eth articol « pirenenc » : *eth*

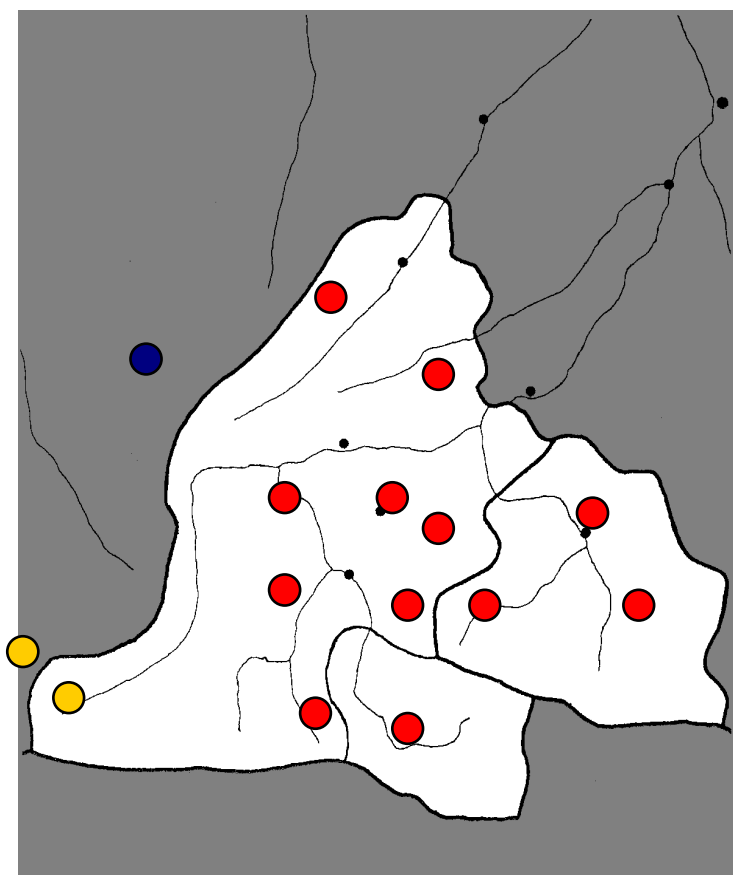

Mapa N° 2 — Eths continuators deth latin UĪTELL(U) (> *vedèth*).

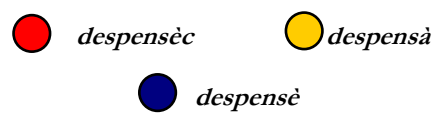

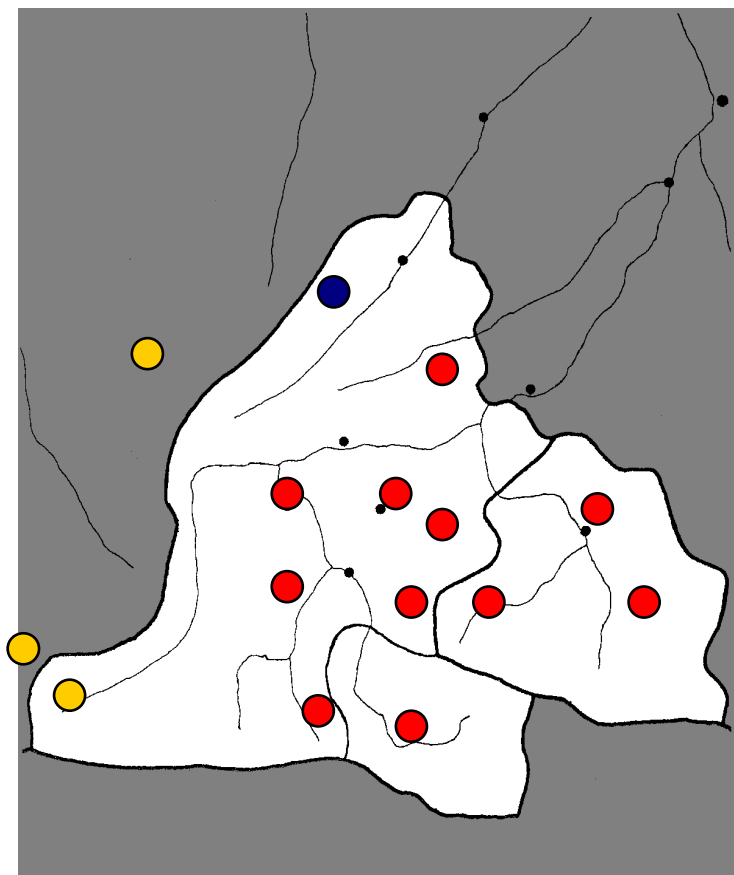

Mapa N° 3 – Eths continuators deth latin
DĪĠĪT(U) (> *dit*).

Mapa N° 4 – Tèrça persona deth preterit.

Mapa N° 5 – Tèrça persona deth preterit.

- *correc*
- *corró*
- *corroc*

RECERCA I DIGITALITACIÓ DOCUMENTAL DE LA VAL D'ARAN S. XII –XV

Griselda Lozano Carvajal

Recentment, s'ha signat un conveni de col·laboració amb el Ministeri de Educació, Cultura y Deporte, sobre la recerca de documents relacionats amb la Vall d'Aran durant els segles XII-XIV-XV i que es troben a l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona. Recerca, iniciada des de fa dos anys, seguint la ja iniciada per investigadors anteriors, els professors, Joan Reglà i Campistol, i Ferran Valls Taberner.

La intenció d'aquest conveni, no solament es promoure la cultura, sinó també la de facilitar la tasca dels investigadors en l'accés a la referida documentació.

En aquest sentit, una de les maneres de facilitar la tasca del investigador, es la de estalviar-li temps en la recerca presencial de documents, i per aquest motiu, una de les alternatives, podria ser a través de les noves tecnologies. En aquest cas, internet.

Es per aquest motiu, que s'ha sol·licitat al Arxiu de la Corona d'Aragó, la digitalització de la documentació existent i la seva inclusió en la xarxa de PARES, per a poder ser consultats per els investigadors, directament des de qualsevol ordinador i en qualsevol lloc.

Tot i que cal dir, que hi han una sèrie de documents, que per la seva degradació ha estat impossible ser digitalitzats. En aquest cas, s'ha realitzat copia en paper, per a que també puguin ser consultats.

Per tot això, en aquest moments, s'està ultimant les gestions perquè en breu, es realitzi una exposició dels mateixos, i poder ser consultada presencial i de forma permanental Arxiu Històric General d'Aran.

Dit això, si m'ho permeteu, aprofito l'avinentesa per agrair a Maria Pau Gómez Ferrer, directora del Arxiu Històric General d'Aran com també als col·laboradors que han participat en aquesta recerca, l'esforç, dedicació i compromís que han manifestat e aquest projecte. Perquè si be ha resultat un a experiència altament satisfactòria, no ha estat exempta de mes d'una contrarietat.

Així doncs, esprem que en breu tot-hom pugui gaudir dels resultats d'aquesta experiència altament satisfactòria, però no exempta de mes d'una contrarietat.

El llistat dels referits documents podeu trobar-los en el annex següent:

ANNEX

Pergamins de Cancelleria:

- 1ACA. Cancelleria, Pergamins, Pere I, núm. 118.
- 2ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 519.
- 3ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 521.
- 4ACA. Cancelleria, Pergamins, Alfons I, núm. 636.
- 5ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 1060.
- 6ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 1092.
- 7ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 1119.
- 8ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 1154.
- 9ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 1322.
- 10ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 1503.
- 11ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume I, núm. 1815.
- 12ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume I, núm. 1818.
- 13ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 2706.
- 14ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 2989..
- 15ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 2990.
- 16ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 3018.
- 17ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 3020.
- 18ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 3021.

- 19ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 3022.
 20ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 3023.
 21ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 3048.
 22ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 3049.
 23ACA. Cancelleria, Pergamins, Jaume II, núm. 3094.
 24ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3130.
 25ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3131.
 26ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3132.
 27ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3133.
 28ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3135.
 29ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3136.
 30ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3137.
 31ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3138.
 32ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3139.
 33ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3140.
 34ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3141.
 35ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3143.
 36ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3144.
 37ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3145.
 38ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3146.
 39ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3148.
 40ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3149.
 41ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3150.
 42ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3152.
 43ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3153.
 44ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3154.
 45ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3155.
 46ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3156.
 47ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3157.
 48ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3158.
 49ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3159.
 50ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3160.
 51ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3162.
 52ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3167.
 53ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3169.
 54ACA. Cancelleria , Pergamins, Jaume II, núm. 3220.

REGISTRES DE CANCELLERÍA

- 55ACA, Cancelleria , Registre, núm.19, foli 76v.
 56ACA, Cancelleria , Registre, núm. 25, foli 276r.
 57ACA, Cancelleria , Registre, núm. 47, foli 126rv.
 58ACA, Cancelleria , Registre, núm. 48 foli 159v.
 60ACA, Cancelleria , Registre, núm. 49, foli 65rv.; 91rv.
 61ACA, Cancelleria , Registre, núm. 50, foli 158r, 198v
 62ACA, Cancelleria , Registre, núm. 59, foli 50r, 71v.
 63ACA, Cancelleria , Registre, núm. 116, foli 247v; 248rv; 249v - 250 r; 270rv.
 64ACA, Cancelleria , Registre, núm. 155, foli 81v-83r;; 97r;; 238v-239r
 65ACA. Cancelleria , Registre, núm. 158, foli 260r; 267v
 66ACA. Cancelleria , Registre, núm. 169, foli 256r, 258v-259 r; 267v-268 r.
 67ACA. Cancelleria , Registre, núm. 174, foli 199v; 200r.
 68ACA. Cancelleria , Registre, núm. 181, foli 166v; 167rv.
 69ACA. Cancelleria , Registre, núm. 187, foli 34r.

- 70ACA, Cancelleria , Registre, núm. 197, foli 28r. foli 294rv.
 71ACA, Cancelleria , Registre, núm. 210, foli 83rv.
 72ACA, Cancelleria , Registre, núm. 214, 30v-31r.
 73ACA, Cancelleria , Registre, núm. 217, foli 254v.
 74ACA, Cancelleria , Registre, núm. 222, 118r.
 75ACA, Cancelleria , Registre, núm. 232, 33v.
 76ACA, Cancelleria , Registre, núm. 234, folis 13v-14rv; 18r; 21v
 77ACA. Cancelleria , Registre, núm. 245, foli 131v-132rv.
 78ACA. Cancelleria , Registre, núm. 246, 191 rv.
 79ACA. Cancelleria , Registre, núm. 249, folis 1v-2r.
 80ACA. Cancelleria , Registre, núm. 252, foli 227 r.
 81ACA. Cancelleria , Registre, núm. 274, foli 45 r.
 82ACA. Cancelleria , Registre, núm. 334, foli 8rv, foli 75 r.
 83ACA. Cancelleria , Registre, núm. 335, folis 250 r-v.
 84ACA. Cancelleria , Registre, núm. 336, foli 84v-98r; 102rv; 105rv-112r; 114rv-115v; 117rv-121v
 85ACA. Cancelleria , Registre, núm. 678, foli 159 v.
 86ACA. Cancelleria , Registre, núm. 862, foli. 89v.
 87ACA. Cancelleria , Registre, núm. 865, foli. 236v; 237v.
 88ACA. Cancelleria , Registre, núm. 910, foli. 161v-162r.
 89ACA. Cancelleria , Registre, núm. 936, foli. 52v.
 90ACA. Cancelleria , Registre, núm. 945, foli. 68v.
 91ACA. Cancelleria , Registre, núm. 1891, foli. 123rv; 132v-133r; 230v
 92ACA. Cancelleria , Registre, núm. 1894, foli 90rv.
 93ACA. Cancelleria , Registre, núm. 2192, foli 141rv.
 94ACA. Cancelleria , Registre, núm. 2192, foli 144rv.
 95ACA. Cancelleria , Registre, núm. 2611, foli. 60rv.
 96ACA. Cancelleria , Registre, núm. 3298, foli. 187rv.
 97ACA. Cancelleria , Registre, núm. 3451, foli. 105r-107r

CARTAS REALS

- 98ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 5, núm. 1186.
 99ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 5, núm. 1187.
 100ACA. Cancelleria, CartesReals, de Jaume II, Caixa 5, núm. 1188.
 101ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 5, núm. 1189.
 102ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 5, núm. 1191.
 103ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 5, núm. 1192.
 104ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 5, núm. 1193.
 105ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 6, núm. 1267.
 106ACA. Cancelleria, CartesReals, de Jaume II, Caixa 14, núm. 2919.
 107ACA. Cancelleria, CartesReals, de Jaume II, Caixa 14, núm. 2888.
 108ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 16, núm. 3294
 109ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 17, núm. 3384.
 110ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 22, núm. 4161.
 111ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 22, núm. 4166.
 112ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 24, núm. 4592.
 113ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 24, núm. 4599.
 114ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 32, núm. 5948.
 115ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 45, núm. 8106.
 116ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 45, núm. 8185.
 117ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 46, núm. 8395.
 118ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 48, núm. 8697.
 119ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 48, núm. 8700.
 120ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 68, núm. 13.076.
 121ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 71, núm. 188.
 122ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 79, núm. 1338.

- 123ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 81, núm. 1967.
 124ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 81, núm. 1968.
 125ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, caixa 81, núm. 1989.
 126ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 94, núm. 2.
 127ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 94, núm. 91.
 128ACA. Cancelleria, CartesReals, Jaume II, Caixa 95, Extra series núm. 158-159.

Griselda Lozano Carvajal.

Investigadora de documentació històrica de la Vall d'Arán al Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona (ACA)
presidencia@agerfundacion.org

Enes marges dera corona. Cambi istoric e conflictes sociaus ena Val d'Arán a finaus deth sègle XIII e principis deth XIV¹⁷¹.

Joan E. García Biosca, Anna Rich Abad

Estat dera recèrca

Es coneishements sus era Val d'Arán en epòca medievau an estat pendent fòrça temps deutors dera grana florason der excursionisme e deth termalisme enes tèrres pirenenques des dera fin deth sègle XIX. Òbres coma es de Laurière, Gourdon, etc., e, sustot Soler Santaló, constituïren era desiguala basa sus era quau se bastirie mès entà deuant er estudi d'aqueri tempsi que ja escapauen ath domeni cronologic dera *Histoire de deux cités Gallo-Romaines. Les Convenae et les Consoranni* (Paris, 1892), de R. Lizop.

Non serie enquia arténher era compilacion deth dret consuetudinari dera Val, hèta per F. Valls Taberner, entre 1915 e 1920 (VALLS, 1987), que se suscitatie un atractiu creishent per aguesta qüestion. Interès que culminarie ena òbra de J. Reglà, *Francia, la Corona de Aragón y la Frontera Pirenaica* (Madrid, 1951), qu'en part s'empare enes estudis deth dret particular aranés hèti per Remy Comet (COMET, 1929, reed. 1985), e era tèsi de Ch. Higounet, dedicada ath vesin comdat de Comenge (HIGOUNET, 1949).

Era tèsi de Joan Reglà constituís, en era madeisha, era elaboracion rigorosa d'un volum de dades enquia alavetz inexplorat, tot e auent en compde es trabalhs de Lauer (LAUER, 1920) e Willemsen (WILLEMSSEN, 1937), e aufrís nauí camins entara investigacion deth devier intèrn d'una comunitat pirenenca ena Edat Mejana. Maugrat qu'era òbra der istorian catalan se centrèsse especificament enes ahèrs diplomatics e dera "nauta politica"

¹⁷¹ Aguesta comunicacion siguec presentada e publicada en: GARCIA BIOSCA, Joan E., Anna RICH ABAD. "En els marges de la corona. Canvi històric i conflictes socials a la Vall d'Arán a finals del segle XIII i principis del XIV". *Congreso Internacional Historia de los Pirineos*. Cervera, Noviembre 1988. Madrid: U.N.E.D., 1991. Pag. 157-176. Maugrat eth temps que pòrte publicat aquest estudi e dauant dera sua totau vigènci ath dia d'aué, auem cregut oportun higer-la laguens d'aguestes Jornades entà completar era vision dera societat que demoraue ena Val d'Arán enes moments preliminars e posteriors ar autrejament dera Querimònia.

deth plet generat ar entorn dera recuperacion dera Val d'Aran pera sobirania catalano-aragonesa, d'auti estudis dedicadi a aspèctes mès concretament relacionadi damb era propia istòria, ara intèrna, dera Val, ne son eretèrs. Atau, eth trabalh de J. Lladonosa (LLADONOSA, 1967), sus es temptatives d'integracion per part dera corona francesa, o eth mès recent volum dera *Catalunya Romànica*.

Presentacion dera documentacion

Ei precisament a trauc d'aguest autor que nosati arribèrem a conéisher era documentacion dera que gessen aguestes linhas.

Originàriament interessadi en hilat de comunicacions, tan intèrn coma extèrn, dera Val (CÒTS et alii, 1987), coneishèrem es hons de Canceleria Reiau der Archiu dera Corona d'Aragon referenti ar abans mentat plet, e que jos era denominacion "*Informaciones sobre la cuestión del Valle de Arán*" agropauè cinc procèssi numeradi deth 62 ath 66 a finaus des ans quaranta (REGLÀ, 1951, vol. 1: 23), quan Joan Reglà les utilizèc, mès especificament eth 65, que transcriu en volum segon dera sua tèsi. Mès ara, malerosament, non se trapen en aguest Archiu sonque quate des volums, es 63 e 64, trabalhadi per nosati, e eth 65 citat, a mès d'un aute, fragmentari e en fòrça mau estat de conservacion, er estudi deth quau tot lèu comencèrem. Actuaument se trapen jos era denominacion de "*Varia Cancellaria Reial*".

Aguesti volums, eth 63 e eth 64, còsten de cinquanta e cinquanta quate fòlis respectivament, e era escritura que contien ei gotica catalana de canceleria. Les trapam enquadernadi en pergamin. Se tracte, entà cadun des casí, dera pròva testimoniau amiada a tèrme per *Bernat de Torre*, procurador aragonés (vint-e-ueit interrogadi en registre 63) e era amiada a tèrme per *Raimon de Gauders*, procurador francés (trenta-un interrogadi en 64), produsidi en Vielha en agost de 1312.

Eth problèma principau que plantege aguesta hònt derive dera sua pròpia natura. Cau tier en compte qu'èm deuant d'uns interrogatòris o enquèsta damb un formulari de preguntes limitat, deth qu'en realitat se'n hè pòc cas, deishant-se un ample marge d'expression as interrogadi. Sonque contribuïssen a coartar era vivacitat e era "autenticitat" des declaracions es filtres qu'impòsen era arrevirada ath latin e es versemblantes manipulacions de qu'an estat objècte, tant sigue per miei d'ua intensa propaganda e instruccion anteriores as interrogatòris (REGLÀ, 1951, vol. 1: 214), sigue peth dirigisme des pròpis enquestadors. Èm, en definitiva, deuant d'ua hònt que podem qualificar d'orau, un document "qu'ath delà de desmitificar, trinque, enquia violentament er isolament e era solitud protegida des archius, eth mon finit der escrit, era visió mès o mens estatica des dera que se place er istorian. Fòrça concèptes preliminaris, dilhèu trabalhosament aqueridi a trauc der estudi bibliografic, sauten des hèti per qu'eth testimòni der aute enriquis e complique er argument e, era proximitat apassionada e dramatica deth dialòg empedís era sintèsi rapida, esquematica. A mesura que s'apregondís enes relats des testimònis, comence a dar-se un doble procès: se desplomen es conviccions qu'an modelat era nòsta vision deth passat, e se daurissen pòrtes, es deth sen comun e era sapiença dera gent, portaus qu'exigissen ua dubertura enquias motivacions der aute" (THOMPSON, 1988: XII).

Istòria orau versus istòria escrita. Eth rei d'Aragon entre eth domeni naturau e eth domeni per emparança

Deishar parlar as aranesi des sòns ligams damb un monarca aluenhat mos permet de percèber, a mèis d'aguesta relacion dificila e discontinua, quauquarren qu'ei tà nosati fòrça mèis interessant: eth batanar d'ua comunitat que tradicionaument s'a creigut mancada d'un pos pro rapid coma tà qu'es cambis se mesurèssen en tèrmes mèis cuerti de temps qu'era centuria, eth viuer diari d'ues gents que s'aluenhen de topics idillics e immobilistes; en definitiva, era istòria autoconstruïda pes sòns madeishi protagonistes, damb ua diversitat de veus e opinions que s'aven damb era pluralitat des grops sociaus e es persones madeishes.

Parionament a çò que s'esdeven en dret consuetudinari, possedisen es aranesi un còs de tradicions referentes ath sòn pròpi passat que, coma en cas dera legislacion, son sosmetudi ara variacion deth temps e ara mèis liura interpretacion des individus. Aguestes narracions pòden auer ua dobla origina, o configuracion: "generacionau", qu'includís eth rebrembe des vivents e des generacions immediatament precedentes; e "legendària", qu'ultrapasse es limits cronologics dera anteriora e s'estructure seguint uns patrons netament diferents.

S'aprecien entre es aranesi diferents vies per miei des quaus aguesta memòria comuna s'aquerís e se transmet, auent-ne classificat es mecanismes segontes eth grad d'activitat o passivitat der individu receptor-emissor ara ora d'elaborar era informacion ara sua disposicion.

Consideram qu'eth rebrembe des hèts viscudi personaument ei, encara que semble contradictòri, eth que mens se preste ara autoelaboracion. Tau e coma constata Thompson, "era informacion fornida pera evidéncia d'entrevistes o d'eveniments relativament recentis se pòt ubicar, de bèra manèra, entre era conducta sociau reau e es modèls sociaus o normes des tempsi en qüestion. Mèis damb es entrevistes que reculen mèis, i a ua possibilitat addicionau que i age distorsions pera influéncia de cambis posteriors enes escales de valors e enes normes, çò que pòt alterar –dilhèu fòrça inconscientament– es persones; e cau dar per suposat qu'aguest perill aumente damb eth temps. De manèra pariona, semble èster que damb eth temps era confiança en rebrembe s'agudize" (THOMPSON, 1988: 127). Atau, en relatar-mos eveniments recentis e damb ua participacion fòrça nombrosa de poblacion, tau coma es inicis dera aucupacion francesa der an 1283, es narracions son acaparadorament omogenèes, e maugrat es matisi individuaus que cadun i apòrte, sense substanciaus variables interpretatives. Es rasons d'aguest comportament s'aurien de cercar ena proximitat madeisha des hèts, qu'empedís tota deformacion radica d'aguesti que non sigue voluntària e, encara, era darrèra se ve dificultatada pera precision deth rebrembe comun.

Expressions tan soentjades enes interrogatòris coma ara "*dixit quod audivit dici ab patre suo*", o "*ab avunculo suo*" o "*a pluribus antiquis*", mos dan eth modèl tà definir un segon canau peth quau circule era informacion. Seriem dauant dera forma mèis típica de transmission orau: es condes ath cant deth huec, es narracions qu'aucupen eth temps de léser que soent servissen tà refortir era consciéncia deth grop familiar, dera comunitat de pòble o dera val, e tanben contribusís a coesionar ua determinada faccion. Fòrça mèis dubèrtes ara manipulacion per part des diferents intermediaris laguens dera cadia de transmission, segontes es respectius besonhs deth moment, non obstant, un element s'opausa ara liura elaboracion deth patrimonèi rebut. Eth caractèr de rebrembe soent familiar

e era utilizacion deth recors as pairs-sénhers e a ancians prestigiosos en tant que detentors dera memòria comunau e d'amples parcelas de poder, pr'amor d'autenticar es pròpies paraules constituïssen un fren relativament eficaç ara tergiversacion voluntària. Poderiem inclúdir laguens d'aguesta madeisha categoria es relats folclòrics que, jos era forma de “*cantinelas*” coma era que circulec pera Val en aqueri ans, sus era evasion de “*miles*” Simó d'Arteda dera preson de Tolosa, a on auie estat conduït dempús dera presa de quauque castèth aragonés pes fòrces deth senescau *Eustache de Beaumarchais* (A.C.A., V. Cn. R 64, f. 9v).

Eth tresau des modèls d'aquisicion de matèria prumèra entà elaborar era pròpia istòria, encara qu'eth mès infreqüent, non ei per aquerò de menor importància. Eth rebrembe dera vision de documentacion escrita, deth qu'auem cèrt nombre d'exemples enes interrogatòris, se preste, coma cap d'aute des mecanismes abans mentadi, a hèr-ne un us polític. Ara inqüestionabilitat des esturments publics se hig er accés limitat dera massa de poblacion ad aguesti, tà non parlar dera constanta possibilitat de recórrer ara falsificacion, e toti aguesti elements son ua arma fòrça utila en mans d'ua determinada faccion laguens dera Val d'Aran. Es membres deth grop “aragonesista”, que'n parlaram mès endeuant, ne haràn un us fòrça profitós ena luta contra es sòns adversaris politics, qu'ara pròva documentau pòc mès qu'es consuetuds podien oposar.

Non per tractar-se d'ua hònt orau podem pretèner deishar de costat es referéncias cronologiques, elements que faciliten acoblar aguesta damb documents datadi e, tostemps qu'ei possible, “objectivar-la”. Ei per aquerò que li auem autrejat especiau importància a çò que nomentam “es limits dera memòria”, aqueri tèrmes de temps que mèrquen eth pas des hèts viscudi ad aqueri coneishudi de manèra indirècta. Des d'aguesta optica podem parlar de rebrembe “generacionau” e rebrembe “legendari”, tà utilizar era madeisha terminologia qu'auem emplegat en classificar es formes generaus de memòria. Quan aguesta a coma basa cronologica eth tèrme d'ua o de quauques generacions, s'estructure de manèra clarament diacronica, non tan centrant-se en dates (absolutament absentes ena majoria des interrogatòris) coma en referéncias a persones e eveniments que servissen coma elements mnemotecnics e vertebradors dera cadia d'eveniments. Enquia tau punt son sosestimades es dates que d'entre es cinquanta sèt enquestadi que declaren era sua edat, sonque un era expresse en nombres non multiples de cinc, e çò de mès freqüent ei arredonir entara detzea e utilizar era expression “...*X annos vel circa*”. En çò que tanh ath temps de memòria que declaren auer es pògui enquestadi que s'expressen en aquest sens, era situacion ei fòrça semblanta, podent-se generalizar er inici deth rebrembe ath torn des dètz ans d'edat. Atau, eth grop enquestat en registre 63 semble hèr memòria d'eveniments situables en decenni de 1250, mentre qu'es deth registre 64, mès joeni, comencen a auer-ne deth decenni següent. Maugrat açò, er escàs nombre d'individus que declaren era importància dera sua memòria hè pòc representatives aquestes dades, tot e que, comparant-les damb eth rebrembe generau d'eveniments, era visita de Jaume I entara Val (1265) semble èster eth hèt mès antic rebrembat peth major nombre d'interrogadi. Mès enlà en temps existís un vuet de memòria generau, deth que sonque subergessen uns pògui hèts isoladi (Emparança de 1175, bailia de *Portolà dera Mòga* a compdar de 1196, e bailia de *Guilhem de Vielba* a compdar de 1220) qu'an arrenhut sobreviuer maugrat auer demorat descontextualizadi en mancar-les-i er emparament de d'alti punts de referéncia que les proporcionen ua cronologia relativa. Atribuïm aquest hèt a que se tractèsse de possibles supervivéncias d'ua memòria eretada d'anteriores generacions. Era excepcionau

resistència a desbrembar er exercici des prumères bailies que mos còsten semble estar estacada ara existència d'ua sòrta de genealogies des famílies que detentèren aguest cargue, genealogies qu'ultrapassen eth contèxte dera parentèla estricta tà difoner-se ath conjunt dera societat: era sua foncion serie era legitimacion en exercici d'aguest prètzhet a través dera erència.

Quan parlam de rebrembe legendari non mos referim tant ath grad de veracitat des hèts narradi com ara forma jos era quau se mos presente era narracion madeisha. Sense que se pogue parlar d'ua absència de referents cronologics (era legenda de Carles Martèth ei anteriora ara notícia des guerrificacions des nòbles vesins e aguestes ac son, ath sòn torn, dera Emparança) se hug de concretar es dates e es referències a regnats o ben son clarament inversemblables o non apareishen (sonque en un cas se mos auferissen indicis sufisenti tà relacionar era Emparança damb era contrèta abans de 1175 damb Alfons I). Maugrat plaçar-se dehòra des limits deth rebrembe familiar, es relats apareishen jos formes fòrça omogenès e sense variacions substanciaus, frut dera sua difusion per miei dera "*fama comunis*".

Pr'amor dera utilizacion ideologica que se hè d'aguesta "memòria llegendària" s'observen en relat ua seguida de disfuncions cronologiques e conceptuaus en comparason damb aquerò constatable per miei dera documentacion escrita.

Era alteracion der orde diacronic se manifèste especiaument enes casi des violéncies des feudaus vesins e era Emparança. Se comparam era succession d'eveniments que coneishem documentaument damb era que mos auferissen es interrogatòris, se constate ua aparenta inversion der orde dera realitat objectiva. Açò se pòt déuer a diferents causes. Partint dera identificacion des infeudacions dera Val as comdes de Comenge (ans 1144 e 1201) e ath comde de Bigòrra (1175) damb es "expugnaciones", "guerrificaciones", "violències", etc., protagonizadas per aguesti nòbles e peth comde d'Astarac de que mos parlen es aragonesi damb insistència coma element desencadenant dera Emparança, se mos acudís qu'er orde expressat per aguesti se poderie justificar des següentes maneres:

-Era Emparança d'abans de 1175, constatada documentaument, non coïncidirie damb era que mos parlen es aranesi, que serie posteriora (cau tier en comde que pariones relacions sigueren establides per part dera Val amb senhors vesins, damb caractèr annau e renovable), possiblement regnant Jaume I tot just dempús deth barrament deth parentèsi damb posterioritat ara hèta de Murèth.

-Era Emparança de 1175 serie considerada coma unica e es concessions d'Aran as cases de Comenge e Bigòrra posteriores ad aguesta data non serien assimilables as "*guerrificaciones*", etc., de qué se mos parle.

-En ua conjuntura determinada se poderie auer alterat er orde cronologic des eveniments concedint prioritat a uns e restant-ne a uns auti, pr'amor d'ajustar aguesta "vertat" as besonhs deth moment.

Mancadi de mès dades que mos permeten milhorar eth nòste coneishement sus aguest cruciau s. XII, auem de limitar es nòstes ipotèsis ath respècte enquiath grad de simples suposicions, decantant-mos leugèrament enquiara tresau des apuntades, era mès imprecisa e dilhèu per aquerò, era mès utila a començament deth s. XIV.

A nivèu conceputau auem constatat tres formes de disfoncionament: invencion, desbrembe e cambi de significacion.

Un bon exemple d'invencion mo l'auferis era legenda de Carles Martèth, segontes era quau *“Karolus Martelli Rex Francie adquisivit dictam vallem a sarracenis et quod dimissit ibi duos milites de Avernia qui popularent terram (...) dictus dominus Karolus dederat antecessoribus hominum dicte vallis multas libertates et franquesias omnes quas homines quas sunt aliquomodo habere vel expletare excepto quod debebant dare dicto Karolo unum par de vitallis seu grayllis et unum faxium de erba et quod debebat solvi dicta erba ab hominibus de columbario d'Arties”* (A.C.A. V. Cn R. 64, fol 3v). Agustea, amassa damb cèrts privilègis autrejadi per reis carolingians a gents e institucions dera Val (dilhèu se tracte de falsificacions) mos remetie a ua forma de legitimacion per miei d'aguestes figures lèu legendàries, fôrça difonuda e que'n serien exemples ja coneishudi bona part des diplòmes carolingians palharesí atau coma era nomentada Carta de Poblacion d'Andòrra.

Endonviar çò qu'un informador amague pòt èster soent fôrça mès interessant que non pas un bon nombre de causes que mos explique; er exercici dera auto-repression dera memòria, per miei dera exclusion conscienta o inconscienta de rebrembes especiaument ponhents, constituís un mecanisme de defensa der individu dilhèu extensible ath conjunt dera societat. Poderiem interpretar des d'aguesta optica es dus vuets de memòria mès significatius qu'auem trapat? Era inexisténcia en rebrembe des ans iniciaus deth s. XIII, ans que mos centren ena actuacion de Pèrre I en Lengadòc e er espectaclós fracàs de Murèth, non mos parle d'uns ans especiaument difícils, de cessions comprometedores que pòc s'avien damb era postura fèrma que se sage de mantier dauant de quauqui tèmes enes ans deth segrest? Parionament s'estarien comportant dauant des tempsi qu'entornegèren ara Empanança a que hèn esment.

En un mon barrat e tradicionaument qualificat d'immobilista com aguest, s'aprecie paradoxaument ua mutacion, que non podem qualificar pas de lenta, d'aquerò mès inamovible de quaussevolh grop uman: es categories mentaus e es concèptes. Agustèi, possadi pera celeritat des eveniments politics, s'ajusten as besonhs des diuèrses faccions en litigi. Era madeisha Empanança, pèça clau de çò que poderiem nomenar “sistèma politic aranés”, non ei pas exempta de tau fenomèn, e ena diferéncia d'interpretacions que d'era se hèn ei a on se ve melhor aguest mecanisme.

“...audivit dici quod fama erat quod dominus rex Aragonum erat dominus Vallis per emparanciam et audivit eum nominari dominum per emparancia quia dominum naturalem nunquam habuerunt ut dixit...” (A.C.A. V. Cn R. 64, fol 30r). Coma se dedusís d'aguestes paraules prononciades dauant dera comission francesa per Ramon de Mont Ruf, quauqui aranesí percebien ua clara diferéncia entre çò que suposaue un domeni “naturau” e un domeni per “emparantiam”. Per çò que hè ath concèpte deth “*dominus naturalis*” ben pòga causa ei çò que sabem, sonque “qu'enes inicis deth s. XII, era costum des senhors des vilatges e vals ère era d'obligar as sòns òmes a prestar sonque eth jurament de fidelitat, sens dobte, seguint eth costum germanic. Mès quan eth Rosselhon demorèc jos dependéncia d'Alfons I, es abitants de Perpinyà e eth comdat li prestèren aumenatge, a mès de fidelitat, practica – dilhèu per influéncia dera costum aragonesa- que des d'alavetz se hèc abitauu enes possessions deth comde-rei en Urgelh e Occitània. Es contemporanèus ac qualifiquen coma domeni “naturau”, en sens de “domeni territorialiu”

(BISSON, 1984: 82-83). En efècte, es aranesi afèctes ad aguesta idea atribuïssen ath rei eth domeni sus era tèrra e er exercici deth poder des de temps immemoriaus coma elements legitimadors d'ua politica monarquica que beneficiè as sòns pròpis interessis.

Fòrça mès complexe ei eth cas deth domeni per emparança. Semble qu'era clau des diuèrses interpretacions que d'eth se hèn poderie estar ena polisèmia deth mot "*Emparantia*" o "*Amparantia*" madeish. Atau Du Cange (DU CANGE, 1883, vol. 1: 231-232) li atribuís es següenti sentits:

- "Protectio, tutamen, tutela" (sub voces AMPARARE, AMPARANTIA, AMPARAMENTUM, a AMPARARE I).
- "Amparantia non tuititionem ipsam, sed censum quemdam ob tuititionem clientelamve exsolvendur" (sub voce AMPARANTIA, a AMPARARE I).
- "Invadere, auferre, occupare: quod faciunt, qui alicujus tutelam ac proteccionem suspiciunt, dum eam suam faciunt. Gallis, s'emparer de quelque chose" (sub voce AMPARARE, a AMPARARE I).
- "Possessio etiam legitima" (sub voce AMPARATIO II).

Mentre es aranesi considerauen qu'es obligacions der emparador èren "*defendere et emparare*" "*tenere eis libertates et franquitates*" e "*facere eis iusticia*" (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol 36r), des d'ua concepcion fòrça propèra ath primèr des significats auferits pera paraula "Emparança", eth membre dera canceleria qu'en data indeterminada resumic eth pacte de proteccion soscrit per Alfons I e es aranesi damb anterioritat a 1175 se manifestè enes tèrmes que seguissen: "*hec est carta de convenientia quod fecit Rex cum illos homines de Aran in Sancto Andres de Barraves, ut in unoquoque anno donet ei unaquaque casa de Aran uno sestero de formento*" (A.C.A. V. Cn. R. 65, fol 35v e 35r; ER. P. num. 66, fol. 3r) enes que, coma vedem, s'a perdut eth significat de proteccion en prevàler era segona des accepcions abans mentades, ei a dèder, era estrictament fiscau¹⁷². Encara poderiem anar mès enlà se considerèssem qu'es assignacions d'Aran en fèu hètes pes monarques catalano-aragonesi es ans 1175, 1201 e abans de 1239 (quan Jaume I promet non separar era Val dera Corona, per çò que semble, dempús dera negatiua des aranesi a acceptar era sua infeudacion a membres dera casa des Entença) se hèn contravenguent grèument es tèrmes dera Emparança, hèt que semble derivar-se dera autoconcepcion des monarques coma possessors legitims ara que dilhèu s'a arribat per miei deth tresau des significats conferidi ath mot en quèstion. En definitiua, semble clar qu'es monarques dera casa de Barcelona "s'emparèren" dera Val d'Aran damb eth consentiment, coma veiram mès endeuant, d'ua part des mès poderosi abitants d'aguesta, mès en conflicte damb bona part dera rèsta dera poblacion.

Grops de poblacion:

Eth conflicte intèrn ena Val d'Aran, que se manifestè dauant des comissions francesa e catalano-aragonesa com ua pugna entre es que defenen eth "*dominus naturalis*" e es que defenen eth "*dominus per emparantiam*" coma

¹⁷² En tèrres comengeses s'esdevenguè quauquarren parion. Atau "talhes, questa o emparances èren igualment pagades ath comde pes abitants des comunitats; era paraula "*amparancia*" en Tiennes a començaments deth s. XIV e mès tard ena castèria d'Aurinhac, dan pròva dera idea de pagament d'ua proteccion estacada ad aqueri drets" (HIGOUNET, 1984: 192-193).

modèl de govèrn, amague darrèr d'aguesta luta juridica, que non sabem enquia quin punt ei artificial, un conflicte entre gents que, auent-se lheuath peth dessus dera comunitat, pretenen imposar-li eth sòn pròpi domeni, e d'auti, apertenents ath madeish estatus des abans mentadi, que defenen eth foncionament tradicionau des institucions.

S'impòse, abans de començar a parlar de conflictes, configurar eth còs der organisme social, quini son es sòns components e es sues interconnexions. Era millhor via d'apropament ad aguesta realitat mo l'auferissen es "*composiciones amicorum*" tanben nomentades per quauqu'uns coma "*caloniae*" o "*calumniae*". Parionament a çò que passaue en quauques comunitats castelhanes des sègles X e XI (PASTOR, 1980: 68), es omicidis se punien per miei d'un pagament pecuniari (ena Val d'Aran unica e exclusivament per miei d'aguest) conforme ara qualitat der individu. Sus eth mecanisme d'aguestes composicions son illustratives es paraules de Bonhome d'Arties, que mos ditz: "*...quod de homicidiis et de plaguis amici electi per partes iudicabant et secunda condicione interfecti vel vulnerati magis et minus fiebant condempnaciones pecuniarie nec vidit quod esset ibi aliquam rapacionem summe nisi secundum arbitrium amicorum...*", aguest enquestat mos ditz que tota mena de delictes eren jutjadi per "*...probos homines dicte vallis seu per comunes amicos...*" (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 19v). Eth pagament pecuniari barraue, aumens en teoria, era disputa entre es parts en litigi; ath respècte se mos ditz: "*...postquam parentes interfecti habebant illam summam iurabant se tenere pacem et non inferre aliquam iniuriam interfectori...*" (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 12r).

Es categories-tipe d'aguesti pagaments èren basicament tres: "*minores*", "*mediocres*" e "*maiores*"; pagant-se pes prumèri tres cents sòus de Morlans, de cinc cents a sèt cents pes segons e mil pes darrèri.

Es "*minores*" receben tanben es denominacions de "*rustici*" e "*humiles*", atau coma "*personam inferiorem*" o, simplament, "*inferioribus*", damb tot çò de despectiu que representen aguesti tèrmes. Auem de suposar ad aguest grop ua basa economica agricòla, conforme as denominacions que se dan ada eri madeishi d' "*agricultores*" o d'aqueri que "*bestiaria custodiebant*". Contràriament ad aquerò que passe damb es sectors d'estatus superior, non trapam entre aguesti "*humiles*" aquerò que, sauvant es distàncies, poderiem nomenar ua consciència de classe. Maugrat açò, e que quauqui individus d'aguesta categoria mòstren cèrta desconeishença o desinterès pera controvèrsia objècte des interrogatòris, eth posicionament ideologic de bona part d'eri ei clar. Atau, *Pere de Enard*, pastor, mos auferís era declaración mèr radicala sus era "*peyta*" demanada per *Arnau Ramon de Spello* "*...bene audivit dici quod sic et quod homines Vallis fecerunt sibi malam responsionem et quod fere voluerunt ipsum lapidare...*" (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 22r). Aguesta vision d'un "*rusticus*" de çò que siguec era resistència ara creishenta pression deth fisc dera Corona se complemente ara perfeccion damb era qu'eth caperan de Vilac, *Pere de Cuials*, mos auferís sus era acceptacion qu'era reialada demanada per Jaume I damb motiu deth sòn viatge entara Val eth 1265 auec entre es diuèrsi grups d'aranesi: "*...quod multi erant alii probi viri et ducentes secundum modum terre quibus bene placebat et alii erant pauperes mulieres et alii similes quibus forte displicebat...*" (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 8r). Coma vedem, es gents que s'oposauen ath pagament (e, indirèctament ad aqueri que les emparauen) son definides d'ua manèra negatiua, enquia pejoratiua, identificant-les damb es desvalidi, es hemnes e d'auti de parions, tèrmes que non dèishen lòc tà dobtar dera animadversion damb qué son consideradi per part des classes possantes. Eth posicionament d'aguesti "*humiles*" semble igualment radicalizat dauant de tèmes coma era sobirania o er exercici dera justícia, pes que defenen un ample marge d'autogestion.

Era definicion des “*mediòeres*” o gents de “*mediaes status*” ei, sense cap de dobte, era mès problematica. Mentre que i a qui s’autodefinís o ei definit coma “*maior*” o “*minor*”, non se da un posicionament semblant entara categoria qu’ei objècte dera nòsta atencion. Non identificadi pera rèsta dera societat e mancadi d’ua ideologia pròpia, eth grop des “*mediòeres*” apareish en cèrta manèra coma ua abstraccion, ua categoria legau sonque existenta en contèxte des pagaments penaus. Fòrça clarificadora ei era mencion des quantitats a pagar en ua d’aguestes composicions de crims “...*per aliis mediocribus .DCCC. vel DCC. .DC secundum quem habebat meliores amicos...*” (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 28v), paraules que mos pòrten a pensar en personas que, sus era madeisha base sòcioeconomica qu’es “*rustic*”, an bastit ath sòn entorn un hilat de solidaritats familias (estrictes o fictícies), companhonies, etc., era pression des quaus, en moment dera composicion, poderie hèr a créisher era estimacion pecuniària e sociala deth defunt.

Eth grop des “*maiores*” o “*magnae personae*” ei eth melhor definit e en quau podem establir ua seria de cesures: “*maiores praeter milites*”, “*milites*” e “*sacerdotes*”.

Deishant de costat es “*professionaus*” dera luta e era pregària, aguesti “*maiores*” que tanben se nomenen ada eri madeishi “*meliores*”, “*boni homines*” o “*probi viri*” (en totes es sues variantes), constituïssen eth grop que domine, economicament e administrativament, eth conjunt dera Val. Parionament a çò que passe enes vesies tèrres de Comenge, era sua preséncia ei majoritària enes organismes rectoris, tant a nivèu de vilatge (“*universitates*”, consolsats, etc.) coma en contèxte globau d’Aran (conselhs de terçon, cúria de Santa Maria de Mijaran, etc.). En Meddia francés, es grops de “*boni homines*” dèishen sènter era sua influéncia ara ora d’establir es patzes locals, derivant-se aguesta deth hèt d’auer vengut era classe activa enes tribunaus publics, desertadi pes oficials comdaus, o jamès concorregudi per aguesti, atau coma qu’eth sòn prestigi les auesse convertit en validadors de testimonis, acòrds privadi referenti a propietats, etc. (LEWIS, 1984: 54). En Aran les vedem devier pèces claus des composicions amigables, e dilhèu per miei des madeishi mecanismes d’empament-enfrontament de segments dera societat que regissen aguesta mena de judicis, esténer era sua influéncia enquia arténher a crear uns incipients quadres administratius des que subergessen es figures deth baile e deth jutge.

Lalinde mente, entre es foncions deth baile, era representacion des interèssi deth “*dominus*”, er exercici dera justícia a nivèu locau e era recaptacion des rendes, drets e imposicions damb que sigue gravat er airau dera sua jurisdiccion, atau coma era administracion des explotacions agricòles e mansions pròpies deth sòn senhor (LALINDE, 1966: 84). Ena Val es foncions d’aguest oficial resulten fòrça mès limitades: li pertocau fonamentaument era recepcion dera leuda o peatge qu’enes lòcs de mercat, se crubaue as forastèrs, identificant-se enquia tau punt era activitat e er individu que soent se les definís coma “*baiulos sive leudarios*” e, quan s’interroge sus er ofici des bailes, se ditz qu’aguest ei “...*levare leudam et recipere parte eos contingente videlicet undécima parte tam de ipsis leudis quam de peytis seu questiis quando levabantur in dicta valle...*” (A.C.A. V. Cn. R. 63, fol. 14v). Pòc o arren sabem des sues foncions executives, e per çò que hè as judicis, aguestes se limiten a ua cooperacion mès que discreta enes ordalies, recors legau per ua aute costat extraordinari. Aciú, coma en Comenge, es sues foncions semblen redusir-se en benefici d’ua possanta proomia. Mentre qu’enes vesies tèrres deth nòrd es bailes comdaus e es sòns lòctenents èren trigadi soent pes madeishes “*universitates*”, damb o sense eth concurs deth senhor, e auien

de prestar jurament e recéber era aprobacion des “*boni homines*” locaux (HIGOUNET, 1984: 215-216), ena Val era luta pes competéncias s’incline clarament a favor des darrèri, e tanplan, s’apunte que taus cargues e es sues rendes non pertanhien ath rei “...*sed homines terre possuerunt ibi leudas quas recipiebantur a forensibus...*” (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 41v). Encara que sigue estenuda era opinion qu’es bailes n’èren pes universitats, era documentacion oficiau sauvada, e tanben era majoria des declaracions apunten enquia un cargue ostentat ereditàriament e legitimat per confirmación reiau.

Er exercici dera judicatura per un professionau d’aguesta ei encara mès limitada qu’en cas anterior. Eth jutge, que tanben preten estar-i per nomentament reiau, acostume a èster era madeisha persona qu’ostente era bailia de Salardú, e as limitacions inherentes ath darrèr d’aguesti cargues se hig eth hèth qu’era major part des litigis se resòlven per miei des composicions amigables. Sonque en cas de manifestar-se era impossibilitat de concordar es parts, se recorrie ad aguest magistrat, e un des interrogadi mos asseguraue que “...*vidit multiones (sic) quod quando homines qui habebant questiones inter se et non poterant concordare dicebant ex quo non possumus esse concordare eamus coram iudice...*” (A.C.A. V. Cn. R. 63, fol. 45v). A mès a mès, li manque era capacitat de citar, obligar, e punir as executors de delictes (A.C.A. V. Cn. R. 63, fol. 35v). Dat qu’ei ua des pògues figures contra era quau non se mòstre cap d’animadversion, e que se caracterize (en cas concret d’*Arnau de Betlan*) coma “*bonus homo*”, “*senex*” e “*literaus*” (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 12r), semble èster que mos trapaïem dauant d’un personatge d’escassa beligerància politica, apreciacion dilhèu deguda ara sua pòca repercussion sus era vida vidanta des aranesi.

Er estadi mès elevat laguens deth grop des “*maiores*” lo constituïssen es “*militēs*”, que bèth còp utilizèren tà autodenominar-se eth tèrme “*cavaller*” (A.C.A. CRD, Jaume II, caisha 79, num. 1338; REGLA, 1951, vol. II: 19). Un document d’Alfons eth Cast entestat damb era frase “*In Dei nomine ego, Adefonsus, gratia Dei rex bobis, totos meos barones de Aran et meos fideles, ...*” (A.C.A. ER. P. num. 66, fol. 3r; REGLA, 1951: 205), mos plantege eth dobte de qui son aguesti “*barones*”. Se referis, coma senhale Reglà (REGLA, 1951, Vol. I: 284), a possessors d’un lòc fòrt o castèth coma mès tard ne seràn es senhors de Les e Bossòst? O ben s’adrece en tèrmes laudadors as “*militēs*” madeishi?

Definir es foncions d’aguest grop en conjunt d’ua societat qu’exercís per miei de cadun des sòns estrats era pròpia defensa non dèishe d’èster problematic. Observam, coma tanben passe damb bailes e jutges, ua fòrta indefinicion des atribucions, delegades o non, dera potestat. Encara que les auem de considerar coma professionaus des armes, aguestes tanben les trapam en mans des “*habitatores*”, des bailes e, tanben, des madeishi clèrgues ara ora d’enfrontar-se damb quaussevolha menaça extèrna o d’atacar es tèrres vesies.

Vital Galabes, rector de Gausac, mos auferís un relat fòrça grafic dera resisténcia qu’oposèren es aranesi ara ocupacion francesa de 1283 “...*Homines dicte vallis iverunt cum armis apud locum de Lees et miserunt gentes ad frangendum scalas et custodiendum passus quod Gallici iam receptati erant in Castro de Lees quia ut dixit cum ipse et alii Capellani et clerici dicte vallis fuissent apud dictum locum de Remols ac dicyum dominum Bertrandum Episcopum ut supra dixit viderunt aliquos de Gallicis qui ibant cum armis versus dictum Castrum de Lees. Et propterea omnes inceperunt fugere valle perterriti ex eo quia non erant usui dominio Gallicorum et clamaverunt viafora redendo ad vallem predictam. Et misserunt etiam Nuncios ad dominum Regem Petrum Aragonum (...). Et tunc in predicta vigilia ómnium sanctorum predicti homines dicte vallis cum armis*

iverunt versus dictum locum de Lees clamando Arago Arago. Et ibi die crastina cum Gallici habuerunt conflictum et fecerunt passus custodire et scalas dirrumpi ipse tunc testis non fuit in dicto conflictu set fuit in frangendis scalis et vidit conflictum predictum de longe...” (A.C.A. V. Cn. R. 63, fol. 32v). Coma vedem, son es “*homines dicte vallis*”, sense especificacion de rang o foncion, es qui portèren eth pes dera defensa, intervenguent en aguesta enquiath madeish clèrgue qu’acabe de presentar-mos era sua narracion (dera madeisha manèra, eth caperan *Ramon Arnau de Vila* auec ua participacion importanta en aguesti hèts (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 2v-6v). Es “*universitates*” constituïssen eth gradon fonamentau ena organizacion defensiva dera Val; era d’Arties, er an 1279, hège provision de balestes e les distribuïe entre es “*arcuiferis*” dera poblacion, e ne reglamentau era possession entà que non siguessen un perill entara comunitat madeisha (A.C.A. V. Cn. R. 65, fol. 36v-r; REGLA, 1951, vol. II: 209). Mès tanben en interior deth vesiat s’establien acòrds entre “*parzones*” entà defener-se mutuaument o a ua part dera vila, coma eth que soscriueren quinze cases de Montcorbau eth madeish an de 1279 entà auer ua tor comunau en aguesta localitat (A.C.A. V. Cn. R. 65, fol. 40r; REGLA, 1951, vol. II: 225-226).

Sus eth ròtle qu’en aguesti trabalhs representauen es bailes, ei clarificadora ua cita referenta ara demanda d’ajuda hèta peth rei Pèrre II, damb motiu des sues lutes contra es comdes de Foish, Palhars e Urgelh, entre d’auti, as aranesi entà qu’envadissen es tèrres deth sehor de Boí, estacat ara causa nobiliària. Era mentada cita ditz atau: “*...quando dominus Rex Jacobus habuit guerram cum domino de Boyi homines dicte vallis iverunt usque Arties cum armis parati ad eundum in exercitum Regis contra dictum dominum de Boyi et cum essent ibi iam congregati de mandato baiuli habuerunt nuncium ex parte Regis quod non oportebat eos ire sed quod redirent...*” (A.C.A. V. Cn. R. 63, fol. 48v). Eth hèt que siguen es bailes es que s’encarguen, en cèrta manèra, d’organizar era expedicion, mos pòrte ara ment er usatge barcelonés “*De baiulo interfecto*” a on s’identifiquen er estatus d’aguest oficiau damb eth nobiliari. Seriem deuant d’un fenomèn parion, a on ara identificacion juridica se i higerie ua identificacion de foncions?

Maugrat tot çò qu’auem dit enquiath moment, era foncion des “*militēs*” aurà d’èster eminentament defensiva, encara que tanben li son apropiades d’autes foncions. Atau, damb motiu des conflictes abans mentadi, entre Pèrre II e es nòbles catalans, eth monarca s’adrecèc as aranesi en demanda d’ajuda entestant era sua carta damb un “*Militibus et universis hominibus Vallis de Aran*” (A.C.A. Perg. 198, Pere I, i R. 48, fol. 48r; REGLA, 1951, vol. II: 193). *Ramon Arnau de Vila*, membre d’ua família de “*militēs*” encara qu’eth hesse de clèrgue, “*...et alii de genere suo adhuc resisterent dictis Gallicis et possuissent se in dicta valle in quodam fortalicio vocato Podio Rotundo...*” (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 2r). Deishant de costat aguestes dues mencions, non tornam a trapar es “*militēs*” exercint coma taus, foncions de messatgeria dauant deth rei (A.C.A. V. Cn. R. 63, fol. 32v), o de mediacion entre un senhor e es abitants des viles sus es quaus preten exercir domeni (A.C.A. V. Cn. R. 63, fol. 42r).

Era termièra entre aguesti “*militēs*” e era rèsta des aranesi qu’exercissen foncions pròpies d’aguesti darrèri se situe en rite der adobament, ua vertadèra barrèra mès enlà dera quau i a era nobilitat. Sabem qu’eth rei Jaume I, pendent era sua visita entara Val er an 1265, hec “*miles*” ath pair de *Guilhem de Honerto*, qu’ath madeish viatge recebec era shivaleria de mans deth comde de Comenge (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 2r-3r). Era abséncia d’aguest rite de transit mos pòrte a parlar d’ua categoria sociau que se mos mente sonque un viatge enes composicions de crims: era des “*domicelli de paraggio*”, que Reglà relacionèc damb es “*òmes de paratge*” (REGLA, 1951, vol. I: 284-

285). Nosati pensam que se poderie tractar d'un grop de hilhs de "militēs", dat qu'aguesta ei ua des accepcions que se li dan ath tèrme "domicellus" (DU CANGE, 1883, vol. III: 162) e que soent apareishen enes quòtes de composicion de crims es "fillu militum"; era votz "paragium" pòt auer a veir damb "apparagium" que podem definir coma "parte haereditatis paternae aut maternae, quae secundogenitus datur a primogenito fratre" (DU CANGE, 1883, vol. VI: 158), damb çò que mos trapariem dauant des shivalièrs des "militēs", dilhèu impossibilitadi tà accedir entara cavaleria reservada as primogenits.

Cambi e conflicte social

Coma ja auem vist, Ramon Arnau de Vila non defenec a Pui-Redon unicament damb es sues mans. Compdauè, ath sòn entorn, damb era ajuda de "alli de genere suo" e d' "amicos suos", gents estacades ada eth per ligams que ja descriuèiem en parlar des composicions amigables e que constituïssen lèu un seguici militar o comitiva. Un "miles" coma Guilhem de Honerto, versemblablament estacat ara casa de Comenge, amassèc ath sòn torn ua d'aguestes comitives quan siguec requirit tà unir-se as fòrces que jos eth comandament d'Eustache de Beaumarchais se dirigien enquia Girona en 1285 (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 41r). Aguesta capacitat d'acrorpar gent ath torn d'un personatge important (comitives) o non (grops d'"amici") siguec un des recorsi mès utilizadi ath long des conflictes qu'ara seguida descriueram.

Dilhèu ath long der an 1282, membres des classes possantes dera Val d'Aran (entre eri Ademar de Pònt, Sanç de Vilamòs, emparentat damb es bailes de Bossòst, e eth sòn hilh Arnanet, o eth madeish baile de Vielha, Père de Pònt) acompanhadi des sues respectives comitives, crotzèren enquias parts de Comenge e Coserans d'on tornèren portant damb eri bon nombre de caps de bestiar que preneren a vesins de tanta importància coma Arnau Ramon de Spello, Guerau d'Asset, archidiague dera glèisa de Sent Bertrand, etc. Aguest hèt siguec considerat per fòrça aranesi, atau coma pes madeishi francesi, coma eth motiu dera intervencion francesa ena Val, enquia tau punt açò ei atau que i a qu'arribè a declarar qu'eth senescau de Tolosa "...non venit ad dictam vallem propter bonos set propter malos sicut Deus non venit in mundum propter bonos set propter peccatores..." (A.C.A. V. Cn. R. 63, fol. 45v). Reminiscéncias bibliques a part, era vertat ei qu'aguesti eveniments constituïssen un autentic hiu mèstre ath torn deth quau se teishen es dades d'ua istòria mès complèxa, era istòria d'ua luta tà exercir eth domeni efectiu sus era Val.

De tornada des sues incursions per tèrres septentrionaus, es components dera cavaucada se trapèren damb era negatiua des abitants de Gessa de perméter era circulacion peth sòn vesiat "...quia nolebant ex hoc habere malevolentiam vicinorum suorum et displacuit eis quia illa animalia erant de Rapinna..." (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 11v). Mentre qu'es que i participèren e es sòns adèptes justifiquen era sua actuacion a causa dera guèrra entre França e era Corona d'Aragon, d'auti non les considèren sonque "multa maleficia et depredationes et rapinna (que) fiebant per malos homines qui erant in dicta valle..." (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 20r). Mès encara, i a qui relacione es activitats d'aguest grop d'importants pobladors dera Val damb uns "banditos de partibus Convenarum et de partibus de Banyeriis de Aura", amassa damb es quaus aurien corgut es tèrres vesies ena recèrca de ramats entà panar (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 41 v).

Es causes d'aquera actitud per part de gent rica demorarien un mistèri tà nosati se non siguesse peth testimòni d'un unic enquestat qu'explique aquestes depredacions "*per eo quia indigebant ut possent solvere penas homicidio*" (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 28v), e caracterize es sòns protagonistes de persones esvagades e violentes, ara manèra en que s'auesse pogut referir as nòbles enes tempsi ja luenhans dera revòlta feudau. Non s'arturauen aciú es greuges e, ar us injustificat dera fòrça, se higie era sospieita declarada d'ua pòc clara gestion des rendes fiscaus. Se didie qu'era leuda non se crubaue "*nisi per sobresia (sic) et per malícia*" (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 24v) e corrie era votz de "*inductione aliquorum de valle qui parte credebant habere permisserunt finaliter dicta. XV. Mille solidos morlanorum*" (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 8r) dera reialada deth rei Jaume I. Se referien as bailes, as que per dret pertòque ua part des impòsti recaptadi?

Totes aquestes violéncies semblen auer agut ua plasmacion fisica, s'auem de creir es paraules d'un enquestat, segontes eth quau, Eustaqui de Beaumarchais "*...diruisset bene (.C) CC. turres vel circa in Vallem quas diruit quia quilibet cui turrem habebat faciebat per eius god poterat et faciebatur se dominum ex quibus multa homicidia et maleficia perpetrabantur...*" (A.C.A. V. Cn. R. 64, fol. 3v). Semblanta florida des fortificacions privades, ja siguen urbanes o ruraus, non se poderie amiar a tèrme sense lesionar grèument es dreus comunaus en vigéncia. Ei temptador relacionar aquest fenomèn damb eth des "*vasteds perchées*" gascons, exigus abitats nautadi de mercat caractèr precursor que s'inserís en un espaci enquia alavetz boscós e sauvatge (CURSENTE, 1982: 59-60), e veir enes nòstes, totaument exagerades, tres centes tors ua temptativa de sajar de daurir es termières interiores ara pròpia Val tot emprenent un procès d'artigaments qu'a deishat nombroses traces ena toponímia locau e qu'a estat estudiat damb detalh enes vesies tèrres de Comenge e Luishon (HIGOUNET, 1975). Totun, cau qüestionar-se s'aquestes artigades d'auer existit non aurien anat contra eth gaudi comunau de bòsqui e peisheus.

Aquesta pression creishenta exercida sus eth conjunt dera societat per part d'un grop de privilegiadi non s'empare unicament ena fòrça des armes. Era vinculacion personau e efectiva ath monarca aragonés les atribuís ua importanta legitimacion e, en contrapartida, eth rei trape en aquest grop un instrument eficaç tà hèr a sénter era sua preséncia ena Val d'Aran. Non a arren d'estonant que bèth un, coma un baile o un casteran dera corona, exercisque violéncia sus ues gents as qu'en principi auie de protegir, ja qu'ei erronèu creir incompatible eth feudalisme e tota era sua carga de banalitats damb un orde centralizat com eth monarquic. Es agents der orde public dificilament se dotèren dera net ath dia d'ua mentalitat que poderiem qualificar d' "*administrativa*" e continueren pensant enes sòns oficis en tèrmes de propietat (BISSON, 1986: 153).

Contra aquesti s'exercic, per part d'un sector fòrça gran dera poblacion, ua resisténcia pro efectiva coma tà que "*militès*" e bailes agressors auessen de cercar camps de confrontacion mens comprometudi e dificils. Es solidaritats amicaus e vesiaus aurien estat pro fòrtes coma tà lançar ad aquest grop aganit de poder sus es ramats vesins entà reparar pecuniàriament ues mòrts des quaus ne sonque eth naut grad de fòrça militara que concentrauen les eximie. Es conseqüéncies que se'n derivèren (invasion francesa) desplaçèren eth conflicte enquiath camp juridic.

Es dificils ans deth segrest malhorquin son mercadi per dues hites ena istòria deth dret aranés: era fixacion e confirmacion des consuetuds er an 1298 e era reforma d'aquestes der an 1310, reforma ena que se basarà era

Querimònia de 1313, dempús qu'era Val siguec recuperada per Jaume II. Eth rei de Malhòrca aprovèc ua reforma des usi "*pro tollendis et removendis malis consuetudinibus dicte vallis et pro refformatione boni estatus ejusdem*" que conten, entre d'auti punts, era limitacion der us e era tenéncia d'armes, ath madeish temps que limitaue lèu era justícia ara còrt deth jutge, introdusint-i era pena capitau, era punicion corporau e era preson (VALLS, 1987: 15-22). Semble evident qu'aguestes mesures favoriren eth monopòli dera defensa e era agression, mostrant-mos cèrtes queishes sus abusi judiciais (VALLS, 1987: 35-45) e de quina manèra siguec mediatizada era figura deth jutge a favor d'ua faccion determinada. Mès er apregondiment en aguestes darrères qüestions despassarie es limits cronologics e tematics que mos auem fixat tad aguest estudi, encara que non escartam un tractament posterior des madeishi.

Bibliografia

- BISSON, Thomas N. "The crisis of the Catalanian franchise (1150 - 1200)". *Estudi General*, 5-6 (1985-86). Pag. 153-174.
- BONNASSIE, Pierre et alii. *Estructuras feudales i feudalismo enel mundo mediterráneo (siglos X-XIII)*. Barcelona: Crítica, 1984
- COMET, R. *L'enclave espagnole du Val d'Aran. Son passé. Ses anciens privilèges, coutumes et relations pastorales dans les Pyrénées centrales*. Tolosa: L'Adret, 1985 (reedicion dera de 1929).
- CURSENTE, Benoît. "Les habitats villageois fortifiés en Gascogne: una mise a jour". *Habitats fortifiés et organisation de l'espace en Méditerranée Médiévale*. Table ronde tenue a Lyon les 4 et 5 mai 1982. Lyon: GIS Maison de l'Orient, 1983. Pag. 57-61.
- DU CANGE, A. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. París: s.e., 1883
- HIGOUNET, Charles. *Le Comté de Comminges. De ses origines a son annexion a la couronne*. Sent Gaudenç: L'Adret, 1984 (Reedicion de E. Privat, Tolosa-París, 1949).
- HIGOUNET, Charles. "Les artigues des vallées luchonnaises". *Paysages et villages neufs du Moyen Age*. Bordeus: s.e., 1973. Pag. 83-99.
- LALINDE, J. *La jurisdicción real inferior en Cataluña. Cortes, Veguers, Batlles*. Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona, Museo de Historia de la Ciudad, 1966 (Estudios, I).
- LAUER, Philippe. "Une enquête au sujet de la frontière française dans le Val d'Aran sous Philippe le Bel". *Bulletin du Comité des travaux Historiques et scientifiques*, Section de Géographie, T. XXXV (1920-21). Pag. 17-38.
- LEWIS, A. *Medieval society in Southern France and Catalonia*. Londres: Variorum Reprints, 1984.
- LIZOP, R. *Histoire de deux cités Gallo-romaines. Les Convenae et les Consoranni (Comminges et Couserans)*. Tolosa, París: Edouard Privat & Henri Didier, 1931 (Bibliothèque Méridionale, 2ª Serie, Tomo XXV).
- LLADONOSA I PUJOL, Josep. *Invasions i intents d'integració de la Vall d'Aran a França*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1967 (Episodis de la Història, 90).
- PASTOR, Reyna *Resistencia y luchas campesinas en la época del crecimiento y consolidación de la formación feudal. Castilla y León, siglos X - XIII*. Madrid: Siglo XXI, 1980.
- REGLA CAMPISTOL, Joan. *Francia, la Corona de Aragón y la Frontera Pirenaica. La lucha por el Valle de Aran (Siglos XIII-XIV). Tomo I*. Madrid: C.S.I.C., Escuela de Estudios Medievales, 1951 (Publicaciones de la Sección de Barcelona, 13).
- REGLA CAMPISTOL, Joan. *Francia, la Corona de Aragón y la Frontera Pirenaica. La lucha por el Valle de Aran (Siglos XIII-XIV). Tomo II*. Madrid: C.S.I.C., Escuela de Estudios Medievales, 1951 (Publicaciones de la Sección de Barcelona, 14).
- THOMPSON, P. *La voz del pasado. Historia oral*. Valencia: Ed. Alfons el Magnànim, 1988 (Estudios Universitarios, 26).
- VALLS TABERNER, Ferran. *Privilegis i Ordinacions de la Vall d'Aran*. Barcelona: Promociones Publicaciones Universitarias, 1987 (Serie Bibliográfica de Derecho Histórico e Historia de las Instituciones, 15) (reedicion dera de 1915).

WILLEMSEN, C. A. "Der Kampf um das Val d'Aran". *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgesch. Spaniens*, VI (1937) Pag. 142-224.

1298-1313. DUS DOCUMENTS QUE RECONEISHEN ES USI E COSTUMS DERA VAL D'ARAN. DIFERÉNCIES E SIMILITUDS

Maria Pau Gómez Ferrer

Archiu Generau d'Aran

Era especiau situacion dera Val hèc qu'era monarquia francesa sagèsse d'aucupar Aran a compdar dera fin deth sègle XIII. Eth prumèr intent siguec coma consequéncia dera excomunion qu'eth Papa Martin IV hec contra eth rei Pèrre II eth Gran, damb motiu dera aucupacion dera isla de Sicília e era concession papau des estats dera corona aragonesa ath rei Felip III er Ardit, rei de França. Eth bisbe de Saint Bertrand de Cominges, Bertran de Miremon, amassèc ara clerecia aranesa e li comunicuèc era excomunion deth rei aragonés. Es capelhans d'Aran responguèren que james renegarien ne abandonarien ath son senhor, eth rei, ne per *excommunicationem nec per interdicto aliquo*¹⁷³.

Damb eth pretèx de castigar es vexacions des aranesi contra eth comdat de Comenges, eth senescau de Tolosa, Eustaqui de Beaumarchais, ajudat per fòrça aranesi e especiaument per Augèr de Les, senhor d'aguesta localitat, envadic era Val entre er 1 e er 11 de noveme de 1283 e aguesta siguec aucupada.

Eth fracàs dera crotzada de França contra Catalonha semblaue comportar era restitution des territòris catalans aucupats, entre eri era Val; mès es francesi alleguèren qu'era conquèsta d'Aran non auie arren a veir damb era crotzada comentada adès. Comence alavetz ua intensa activitat diplomatica que s'estenec des deth tractat d'Anagni (1295) enquiath conveni de Poissy (1313).

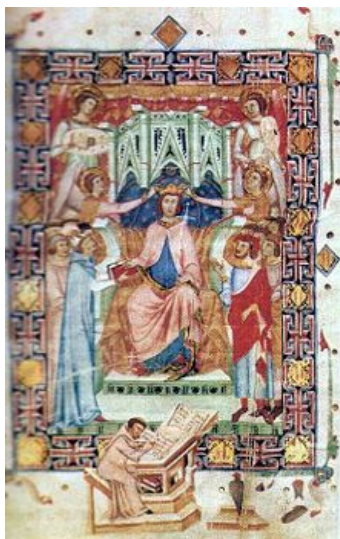
Eth rei francés, Felip eth Beth, creèc un problèma en tractat d'Anagni en tot exceptuar Aran dera restitution des territòris aucupats en regne d'Aragon pes operacions militares que damb eth supòrt deth pontificat, França hèc contra eth rei Pèrre, a consequéncia dera conquesta de Sicília per aguest en 1282.

Eth papa Bonifaci VIII suggeric prèner era decision d'aguest conflicte per setència arbitrau. Se se demostraue qu'Aragon possedie era Val pendent era guèrra serie entad aguesta Corona e en cas contrari serie entà França.

¹⁷³ ACA.ER. Núm. 63, fols. 34, 6r, 26v e idem núm. 64, fols. 4r e 5v-6. Reglà Campisto *La lucha por el Valle de Aran*, pag. 67

En 1298 se signèc eth convèni d'Argelès entre Felip eth Bèth de França e Jaime II eth Just d'Aragon, en quau se determinèc qu'era Val passèsse provisionaument a un domini sobeiran neutrau, en aguest cas, a mans de Jaime II de Malhòrca, tot aquerò sus era surveilhaça dera Santa Seu.

Era administracion des reis de Malhòrca siguec beneficiosa entara Val ja qu'es sòns governadors retornèren e respectèren es institucions tradicionaus. En un document datat eth 30 de junhsèga de 1298 e possiblement signat a Castèth Leon, Arnau de Sant Marçal, procurador e loctinent deth rei de Malhòrca ena Val d'Aran, promet as còssos e jurats des viles d'aguesta de respectar es boni usi e costums qu'eth rei d'Aragon les auie mantengut; prometent eri de pagar íntegramente es redits e drets qu'aqueth solie receber en dita val. Uns mesi mès tard, concretamente eth 5 de noveme¹⁷⁴, en un document redactat en castèth nomentat adés se hè era relacion des costums dera Val d'Aran confirmades per Sant Marsal.

Es negociacions entre es monarques francés e aragonés non prosperauen. En 1312, Jaime II obtenguec, en ua decision prenuda en Concili de Viena, eth nomenament d'ua comission mixta, formada pes compromissaris des dues faccions. Agustest amassades se hegen en Vielha (1 agost-21 octubre).

En Poyssy, eth dia 26 d'abriu de 1313 eth rei Felip, vista ja era enquèsta, encara que trapant-la insufisenta, determinèc qu'era possession dera val siguesse entregada ath rei d'Aragon (e en aguest sens escriuec aguest madeish dia ua carta entath rei de Malhòrca), e qu'eth cardenau de Tusculum, Berenguer FrédoI, damb dus delegats de cada un d'eri, decidisse respècte dera propietat de dita val. Era decision deth Cardenau de Tusculum non la coneishem, e mancarie saber s'arribèc a dar-la. Eth dia 17 de juliòl de 1313, Guilhèm de Castellnou e eth sòn cortègi, arriben en Castèth Leon, damb es còssos des poblacions e d'autes persones congregades apròp dera fortaleza. Père de Castellh absòlv as aranesi deth jurament de fidelitat prestat a Malhòrca.

Eth 25 de junhsèga de 1313, es còssos des poblacions araneses s'amassèren ena glèisa de Sant Miquèu de Vielha entà escuèlher e dar instruccions ara Deputacion, era quau se n'encuedaue de balhar jurament de fidelitat a Jaime II. Com se suspectaue, ath delà der acte dera presentacion deth jurament e aumenatge, era amassada d'autoritats dera Val ordenèc as sòns representants que supliquèssen ath rei era confirmación des sòns furs, privilègis e

libertats, en tot autorizà-les tanben entà actuar en representacion des universitats araneses en tot çò que hesse referéncia as mesures a adoptar en profit deth rei e comoditat des sòns subdits.

Eth deluns 12 d'agost de 1313, ena capèla deth Palai Reiau de Lhèida, era nomentada Deputacion, constituïda peth shivalièr Guilhèm Arnau de Montcorbau, Joan de Casarilh, Ramon Arnau de Castelhèrs, Guilhèm de Santa Maria de Cap d'Aran, Guilhèm de Montanèr, Bernat de Castelhvaquèr e Sanç de Canal, coma *sindics, procuradors, actors e defensors* dera Val d'Aran e en representacion des aranesi li prestèren jurament, en tot renoneishé-lo coma rei e senhor naturau.¹⁷⁵

Eth document coneishut coma Querimònia¹⁷⁶ l'autregèc eth rei Jaime des de Lhèida eth 23 d'agost de 1313.

Dus documents: 1298-1313

En document de 1298 se diferéncien dues parts. Era prumèra ei era que confirme es costums qu'eth rei de Malhòrca autrege a favor dera Curia e era dusau ei era qu'arremasse es pagaments e autrejaments qu'era curia aranesa a de hèr ath rei. Eth document de 1313, era Querimònia, articule es usi e costums qu'a era Val d'Aran confirmats o modificats peth monarca.

Cau remarcar qu'eth document d'Arnau de Sant Marçal compde damb quatorze capítols e qu'Era Querimònia n'a vint-è-dus. Sies articles sonque se contien en document de 1298 e quatorze sonque les trapam en document de 1313. Es dus documents compartissen ueit articles.

Es costums que se contien enes dus documents son: Era libertat d'us des aigües e bastissa des mòles; era liure possession des peisheus; era liure possession des bòsqui e dreus de cacera; era libertat tà véner e crompar bens sense auer de pagar impòsti; eth dret de crubar penhores; era punicion enes delictes; era obligacion militarà des aranesi e eth pagament deth sexterç de horment.

Es costums que se contien en document de 1298 son: era libertat de comerç e exempcion des impòsti en gravamen; era proibicion as forastèrs de talhar o extréir lenha sense permís; era libertat entà hèr e explotar er hèr; era proibicion de qu'es aranesi poguen èster encausats dehòra dera Val e eth crubament des impòsti as marchands forastèrs per part des oficiaus deth rei.

Es costums que se contien en document de 1313 son: Eth castig tàs forastèrs que pòrten eth sòn bestiar o hen lenha sense autorizacion; es quantitats a pagar pes assassinats; es dreus dera familia en cas de venta, era Torneria; era proibicion de bastir o coetiar en tèrres comunaus, era separacion de bens laguens deth grop familiar, era Mieja Guadanheria; eth dret d'instituir notaris, escribans e borrèus; era potestat d'arribar a patzs temporaus damb senhorius vesins; es conflictes damb eth comde de Cominges; era gratuïtat des causes judiciais; era obligatorietat

¹⁷⁵ Aran. *Hèts istorics*. Val d'Aran: Conselh Generau d'Aran, 2006. 29 p. (Collecion Institut d'Estudis Aranesi). Era Querimònia. 1313-2013. Val d'Aran: Conselh Generau d'Aran, Musèus dera Val d'Aran, Archiu Generau d'Aran, 2013. 23 p.

¹⁷⁶ Archiu Generau d'Aran. Conselh Generau dera Val d'Aran. Era Querimònia, pergami num. 1

de residència coma condicion entar aprofitament de béns comunaus; era atribucion deth castelhan e des officiaus reiaus; es salaris des notaris; era celebracion de curies annaus e era apertanhença perpetuala d'Aran ara Corona.

1. Similituds entre eth document de 1298 e era Querimònia de 1313

1.1. Libertat d'us des aigües e bastissa des mòles

En prumèr capítol deth document de 1298 se ditz qu'ei costum de totes es universitats e de cadun des aranesi er us des aigües liurament e que poden pescar e edificar mòles. Ena Querimònia, en sòn capítol II, se confirme qu'es aranesi possedissen es aigües de franc e liures e qu'en ères pòden pescar e bastir mòles e adaugar es prats en comun, sense eth requeriment dera potestat reiau.

1.2. Liure possession des peisheus

En 1298 s'escriu en prumèr capítol qu'ei costum que totes es universitats e qu'es aranesi possedissen es peisheus. Era Querimònia ditz, en sòn capítol IV, qu'es aranesi possedissen es sòns peisheus de franc e liures, entà hè-ne usatge coma quinsevolha familia hè usatge des sues pròpies causes. Enes sues montanhes pòden hèr pèisher es sòns animaus e dalhar es èrbes entar iuèrn; pòden hèr a pagar, as òmes de d'autes viles vesies, era èrba que poguen dalhar des sues montanhes; pòden castigar damb ua pena pecuniaria as proprietaris des animaus de d'auti lòcs vesins que venguen a pèisher laguens des sues montanhes sense permís deth conselh dera universitat; pòden aucir anhèts, oelhes e crabes que siguen enes sòns peishius e enes zònes barrades des sòns peishius e des sues montanhes e pòden cremar aquera èrba dalhada pes òmes de d'auti parçans vesins contra era volentat deth comun.

1.3. Liure possession des bòsqui e drets de cacera

En capítol II, redactat en 1298, se confirme qu'es aranesi possedissen es bòsqui liurement e poden caçar quassevolh tipe de caça e cuèlher nins, haucons, austerons e dautes classes d'aus. En capítol III dera Querimònia trapam qu'es aranesi possedissen es bòsqui e es sèuves de franc e liures, e que deth madeish lòc en pòden trèir era husta, es cabirons entà bastir es sues cases e tota auta sòrta de husta entath sòn usatge e era sua conveniència. Tanben pòden caça-i ancípits o estúrnids e haucons o falquets. E aqueth que prumèr tròbe es nins des nomentades aus pòt cuèlher-les des nins quan volgue, coma se siguessen sòns, e vener-les o dar-les a qui volgue. Tanben pòden caçar enes madeishi bòsqui ossi, sanglièrs, cèrvis e tota auta sòrta de bèsties; vener-les a qui volguen sense requeriment deth rei.

1.4. Libertat tà véner e crompar bens sense auer de pagar impòsti

En document de 1298, en sòn capítol IV, se ditz qu'es aranesi poden véner e crompar es tèrres, es vinhes, es prats, es cases e autes possessions sense eth requeriment deth senhor, tant a gent de dehòra coma as dera familia, per prètz major, per tot aquerò eth Senhor no les pòt crobar ne demanar arrenc. En capítol I d'Era Querimònia se ditz qu'es òmes dera Val d'Aran possedissen es tèrres, vinhes, es cases, es uarts e es arbes fruitèrs, liures e francs,

sense cap usatge ne servitud reiau, quèta, subvencion o precària, e que les pòden véner coma pròpies, sense eth requeriment o vènia deth senhor.

1.5. Dret de crubar penhores

En capítol IX deth document de 1298 se conten que quaussevolh dera Val d'Aran deu e pòt mèter casa sua en prenda dauant eth sòn deutor, a non èster qu'aguest domini clame ar acreedor. Era Querimònia confirme en capítol V er us des comunaus. Es conselhèrs de quinsevolh lòc d'Aran pòden hèr a pagar as sòns pròpis vesins, tant shivalièrs com escudèrs, o as sòns enviats se tren profit des comunaus; se pujen eth sòn bestiar enes montanhes barrades e se talhen husta o arbes enes bòsqui barrats, a on es vesins acostumen a talar per mandat des conselhèrs, e abantes deth temps acostumat. Pòden hèr aucir es anhèts o es oelhes e minjar-se-les o ben treir des sues cases quaussevolh penhora. Eth rei especifica qu'en aguesti ahèrs non pòt participar cap oficiau reiau, en tot especificar qu'eth jutge ordinari non pòirà hèr cap manament. En capítol XVIII, se parle d'ua antica costum aranesa a on quinsevolh que volgue pòt obligar ath sòn vesin per un deute clar e reconeishut. Se non le reconeish, mèns quede demostrat dauant deth jutge, aurà de hèr-se cargue des despenses. Eth rei ordene qu'a compdar d'ara e entà evitar disputes aguest ahèr sigue portat peth castèr d'Aran.

1.6. Punicion enes delictes

En document de 1298, article VIII, se ditz que se quauquun dera Val d'Aran, siga quina siga era sua condicion, aucis a aute de dita Val, a de pagar ua suma de sòs as parents e amics de dit interfècte, segontes er arbitri de dita curia dera Val d'Aran, com s'a acostomat en tempsi passats; e a de prestar colonia ath propietri de dita tèrra, segontes es furs d'Aragon. En capítol VII de 1313 se ditz que cap aranes non pòt èster capturat o retengut captiu se pòt pagar ua fiança suficienta. Se se comprobe qu'un aranes ei un lairon, un usurpador o a comés un crim de *lesa majestat*, aurà de comparèisher dauant deth jutge eth dia e ora qu'aguest l'age citat. S'un aranes comet un omicidi, s'aguest non se hè a traïson, pòt arténher era libertat se pague sòs as amics en nòm deth mòrt, cossent damb ua costum antica. En capítol XVI se ditz qu'ei costum en Aran, que se bèth un diguie o proferie bèth insult o bèra paraula desaunèsta, com leprós, traïdor, omicida, o d'autres paraules qu'ocasionèssen mau o vergonha e se beth un trucaue a bèth aute damb eth punh ena cara, en cap o en còs, es infractors se comprometien a compareisher dauant d'uns arbitres escuelhuts pes dues parts, entà decidir quina quantitat de sòs a pagar s'impausarie ad aqueth qu'auesse hèt aguest insult o injúria, cossent damb era importància e era qualitat des persones. Eth rei autrage conservar dita ordinacion que dejà auie estat autrejada peth rei de Malhòrca.

1.7. Obligacion militar des aranesi

En capítol XIII deth document de 1298 se ditz que per se e per toti es aranesi, digueren e convengueren que toti es òmes d'Aran deuien seguir ath Senhor de dita tèrra en exèrcit o en cabalgadura per espaci d'un dia as sues pròpies expenses, e se dit Senhor volie manar-les o retenirlos mèns d'un dia, alavetz cuede eth de provedir as sues expenses enquia qu'age retornat ath sòn domicili. Ena Querimònia, en sòn capítol VI, se ditz qu'es aranesi auràn de seguir ath rei e as sòns successors en exèrcit o en cavalcada, en tot pagar-se eri es despenses que se poguen hèr

pendent un dia. S'es aranesi les an de seguir pendent mès d'un dia, era provision des causes de besonh anarà a cargue deth rei.

1.8. Pagament deth sexterç de horment

En 1298, en capitol XII, era curia, por era e per toti es dera Val d'Aran, prometeren e convengueren dar, entregar e pagar ath senhor Rei de Malhòrca o a aquel que siguesse eth sòn Senhor en temps, un sexterç de horment de cada cas o huec des predites viles d'Aran un viatge cada an, com s'acostume practicar en tempsi passats, cuyo sexterç de horment se nomene sexterç Reiau. Ena Querimònia, en sòn capitol I, ditz que se confirme tostemps sus eres, totun, entà Nòs e es nòsti, eth sextèrç de horment que per cada casa mos an de balhar cada an.

2. Usi e costums qu'apareishen en document de 1298

2.1. Libertat de comerç e exempcion des impòsti en gravamen

En capitol III deth document de 1298 se ditz qu'es aranesi an e poden vèner e crompar e negociar en places e mercats e dehòra dera plaça, per tota era Val d'Aran damb era condicion qu'agen eth domicili en dita Val.

2.2. Proibicion as forasters de talhar o extréir lenha sense permís

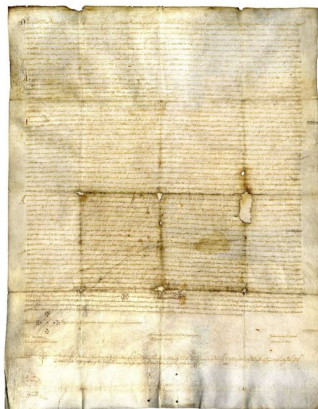
En document de 1298, en sòn capitol V, s'escrui que cap estrangèr nòble o aute non pòt hèr cap tipe de lenha en bòsc sense era voluntat des aranesi, ne transportà-la dehòra deth territòri.

2.3. Libertat entà hèr e explotar er hèr

Es aranesi an e poden hèr enes sues tèrres mines de hèr sense requeriment deth rei. Aquest costum se conten en capitol VI.

2.4. Proibicion de qu'es aranesi poguen èster encausats dehòra dera Val

En capitol X s'arremasse eth costum de que cap aranés, clergue o seglar, pòt reconvenir a citar dauant eth jutge eclesiastic o seglar dehòra de dit territòri d'Aran, e se per quauqua causa neishes quauqu'un ahèr, com ua luta entre dus o més persones de dita Val, an de lutar laguens dera Val e eth camp de luta a d'èster laguens dera madeisha Val.

2.5. Crubament des impòsti as marchands forasters per part des oficiaus deth rei

En sòn capitol XIV, Era cort ditz qu'eth senhor de dita tèrra a d'auer leuda o *pedagios* ena vila de Bossòst, ena vila de Vielha e ena vila de Salardu a compde des marchands de dehòra deth territòri e non des òmes dera Val.

3. Usi e costums e privilegis contenguts en document de 1313, Era Querimònia

3.1. Castig tàs forastèrs que porten eth sòn bestiar o hen èrba sense autorizacion

En capítol IV deth document d'Era Querimònia se ditz qu'es aranesi enes sues montanhes pòden hèr pèisher es sòns animaus e dalhar es èrbes entar iuèrn; pòden hèr a pagar, as òmes de d'agues viles vesies, era èrba que poguen dalhar des sues montanhes; pòden castigar damb ua pena pecuniaria as proprietaris des animaus de d'auti lòcs vesins que venguen a pèisher laguens des sues montanhes sense permís deth conselh dera universitat; pòden aucir anhèts, oelhes e crabes que siguen enes sòns peishius e enes zònes barrades des sòns peishius e des sues montanhes e pòden cremar aquera èrba dalhada pes òmes de d'auti parçans vesins contra era volentat deth comun.

3.2. Quantitats a pagar pes assassinats

En capítol VII de 1313 s'especifica es quantitats a pagar en cas d'assassinats. Er omicidi d'un shivalièr¹⁷⁷ o persona de categoria semblanta se pagarà a mil sòs jaquesi; eth d'un òme liure o d'un infanzon¹⁷⁸ se pagarà a 600 sòs jaquesi e eth d'un servent¹⁷⁹ o d'un libert¹⁸⁰ se pagarà a 300 sòs. Eth rei especifica que pera extraccion d'ua daga o peth lançament d'ua sageta, d'ua lança, d'ua peira o de quaussevolha auta sòrt d'arma, mentre non gesque era sang, eth delictè demorà immune a ua pena emesa peth jutge.

3.3. Drets dera familia en cas de venta, era Torneria

Era Querimònia conten en capítol VIII que quinsevolh òme dera Val se vò véner es cases, es tèrres, es vinhes, es prats, es mòles o d'auti bens immòbles, a de requerir as sòns frairs se les auesse, o as sòns cosins o parents mes de pròp ena linha de parentiu, per se volessen crompar es causes que vò véner. E se non volessen, sense que sigue un trebuc çò qu'en lengua vulgara se nomena "Torneria", pòt vené-les licitament a qui volgue. E despús d'un an e un dia, cap de parent non pòt recuperar ua causa venuda, e mès s'abantes i auesse auut requeriment per part deth venedor, e s'es familiars e parents non auessen estat requerits peth venedor dempús de jurar que non an auut coneishement dera venta hèta, que la poguen recuperar, se vòlen.

3.4. Prohibicion de bastir o coetiuar en tèrres comunaus

En capítol IX se confirme era costum aranesa a on se ditz que se bèth un bastís ua casa, ua mòla o ua vinha; sémie era tèrra e plante arbes enes comunaus, es conselhèrs dera vila, un còp convocada tota era comunautat de vesins, pòden deshèir es cases, es mòles e es vinhes; pèisher es èrbes semiades damb animaus e dalhàr-les; bracar es arbes e retornar es bens comunaus ar usatge des vesins. Aquestes decisions se preneràn sense cap requeriment judiciu. Eth rei ordene qu'entà evitar er escandal a compdar d'ara sigue eth governador dera Val qui hèsque çò qu'abantes s'a dit a requeriment des conselhèrs e dera comunautat de vesins.

3.5. Separacion de bens laguens deth grop familiar, era Mieja Guadanheria

¹⁷⁷ Shivalièr o *militès*. Quan era paraula deishèc d'èster eth guerrèr qu'anaue a shivau, passèc a auer eth sentit de grad ena jerarquia nobiliaria.

¹⁷⁸ Gentilòme aragonés exempt de tot servici

¹⁷⁹ Soldat d'infanteria

¹⁸⁰ Non subjècte a servitut

Es aranesi, en capítol X, aconseguissen confirmar ua costum plan antica e que se coneish damb eth nòm de Mieja Guadhaneria. Aguest usatge ditz que s'un òme, dempús de contrèir matrimòni, auesse convengut damb era sua hemna sus es causes aquerides o per aquerir deth sòn auviatge comun e se'n gessesse bèra cargar sus aguest auviatge auràn de pagar as sòns creditors a parts iguales. Çò de madeish passarà se hèn melhores o guanhs laguens deth sòn auviatge. Tot aquerò, se un ei viu e er aute mòrt e non an deishat hilhs ereus. Se un hilh o hilha d'ua familha hè convèni damb es sòn pairs sus es bens patrimonius dejà aquerits o per aquerir, aguesti non se poirà dividir enquia que non sigue trincat dit convèni. Autant se aguest convèni ei entre estranhs. Se ua hemna non a hèt cap de convèni damb eth sòn òme, es sòns hilhs o un estranh, alavetz es bens patrimonius d'aguesta hemna non poirà veder-se amendridi de cap manèra pes deutes o gravamens deth sòn òme, hilhs o estranh. Aguest costum s'enten entad aquerò que hè ath foncionament dera casa e non pas en cas de delictes.

3.6. Dret d'instituir notaris, escribans e borrèus

En capítol XI se reconeish eth costum qu'a era Val d'Aran de crear e privar des sòns cargues a notaris, tabel·lions¹⁸¹, escrivans¹⁸² e determinats borrèus¹⁸³. Es aranesi demanen ath rei que les sigue restituïda integrament aguest usatge. Eth rei les autrege que se pogue crear e privar deth cargue de notari, mès non deth cargue de saig, qu'aurà d'èster creat e privat per part deth rei o des oficials reiaus e a d'exercir era jurisdiccio reiau. Atau madeish passe era Escribania¹⁸⁴ dera Val jos jurisdiccio reiau.

3.7. Potestat d'arribar a patzs temporaus damb senhorius vesins

Se ditz en capítol XII, qu'en Aran an era costum de tractar e confirmar era patz, de proïbir e méter bans e penes e de lhear-les as contradictors e desobedients, sense cap requeriment ne assentiment reiau. A compdar d'ara, eth rei ordene as conselhèrs e pròoms dera val que se vòlen sonque poirà tractar sus un acòrd amistós entre es discordants, mès toti es ahèrs referents a bans e a penes passen jos era jurisdiccio reiau e s'expediràn a trauèrs deth casterèr.

3.8. Conflictes damb eth comde de Cominges

En capítol XIV, se parle deth costum qu'a era Val d'Aran de hèr era patz e d'auer trèva, annaument, damb eth comde de Cominges e damb auti vesins dera comunautat. Eth rei ordene qu'ac continuen hent, segons sigue acostumat, en tot auer present que s'era administracion reiau ordene çò de contrari, dempús de dar dètz dies ad aqueth o ad aqueri damb es quaus s'auesse hèt era patz o trèva, era Val non serie obligada a observar dita patz o trèva.

3.9. Gratuïtat des causes judiciaus

¹⁸¹ Escrivan public expert en matèries juridiques damb foncions oficials

¹⁸² Eth qu'a per ofici hèr escritures, còpies e expedicions d'actes per ofici public, autorizat a dar fè des escritures

¹⁸³ Oficial des curies senhoriaus o reiaus (deth baile o deth veguer) encarregat d'executar es penes dictades peth tribunau, hèr es citacions e executar es embargaments.

¹⁸⁴ Burèu deth notari o escrivan public e dependències a on se sauvauen es libres e protocòls notariaus

Ei costum en Aran, segontes eth capítol XV, qu'eth jutge escote es parts litigantes sense crubar cap despena ne salari. Dit oficiau jutge en sòn judici a cargue deth rei. Mès s'eth jutge, per requeriment des parts, auesse de gèsser de casa sua e dehòra deth lòc designat entà escotar es causes entà anar tà un aute endret, alavetz se li a de hèr provision.

3.10. Celebracions de curies annaus

Ei costum en Aran, segontes eth capítol XVII, qu'es conselhèrs des pòbles d'Aran, amassats en lòc de costum, acostumen a constituïr e convocar era cort dera Val, era quau, pendent un an, pòt regir e encuedar-se des ahèrs des aranesi e tractar, se siguesse de besonh, damb eth casterèr. Aquesta cort pòt ordenar es cargues, es exaccions e es ahèrs d'Aran. Eth rei establís qu'es conselhèrs des pòbles d'Aran pòguen continuar designant bères persones aunèstes entà formar part d'aguesta cort, mès qu'a compdar d'ara non se la nomena cort, senon qu'as persones que i formaràn part d'aguesta se les nomenarà procuradors, jutges de patz o conselhèrs dera Val.

3.11. Obligatorietat de residéncia coma condicion entar aprofitament de béns comunaus

En capítol XIX se conten que se un aranés se'n va dera vila a on ei neishut e establís era sua residéncia en un auta, laguens d'Aran, non poirà hèr us des montanhes, bòsqi, terrens comunaus dera vila qu'a deishat. Tanpoc poirà péisher es sòns ramats, arremassar hèrba e talar husta des sòns antics comunaus. Se un estrangèr s'establie en bèra vila aranesa recebèra era sua part comunau, com aqueth que siguec e ei hilh d'aguesta.

3.12. Atribucion deth castelhan e des oficiaus reiaus

En capítol XX s'autrege qu'es oficiaus reiaus non intervinguen quan es aranesi reclamen era Querimònia tà tractar delictes dera jurisdiccion civila. Es oficiaus reiaus sonque poirà intervien enes ahèrs de jurisdiccion criminau, maugrat sigue reclamada era aplicacion de dita Querimònia.

3.13. Salari des notaris

En capítol XXI se conten eth pagament e eth salari qu'an de percéber es notaris dera nomenada Val, creat pes proòms dera val, pes protocòus e d'autes escritures qu'agen de hèr. S'establís qu'es nomenats notaris agen e receben per ua carta d'un simple deute, ena quau non intervingue jurament, tres dinèrs jaquesi; s'era carta includís jurament, quate dinèrs dera madeisha moneda. Per convènis auràn de recéber sies dinèrs dera madeisha moneda. Per convèni damb declaracion, nau dinèrs. Per ua carta de venta o de crompa receberàn sies dinèrs dera madeisha moneda. Per un testament qu'arriba as 500 sòus, perceberàn 18 dinèrs, e, se siguesse de mès quantitat, dus sòus. Tanben per cada huelha dera acta dera comunautat que li siguen pagats tres dinèrs, e per ua còpia dera madeisha acta, dus dinèrs per cada huelha. Entà ua auta classe d'escritures seràn utilizades es madeishes tarifas. E se calie qu'es nomenats notaris gessessen dehòra dera vila entà protestar o hèr d'audi protocòus o d'autes escritures, a mès deth salari nomenat, auràn d'èster provedits de totes es causes de besonh.

3.14. Apartanhença perpetuala d'Aran ara Corona

Eth darrèr capítol dera Querimònia autrege qu'era Val d'Aran sigue tostemps amassada en regne d'Aragon. Ne per venta, ne per donacion, ne per permuta, ne cap aute procediment poirà èster separada dera corona. Aguest capítol XXII acabe demanant as oficiaus reiaus que se trapen en Aran que observen e hèsquen observar toti es capítols contenguts en document.

Annèxe documentau

1298, noveme 5. Castèth Leon

Relacion de costums dera Val d'Aran, confirmades per Arnau de Sant Marçal, loctinent deth rei de Malhòrca, a demana des òmes dera val, expressant es sues obligacions¹⁸⁵.

Sapient toti es presentes e posteriors que leyeren u oyeren eth present document, qu'eth senhor D. Pèir Derraz, eth senhor D. Pèir Nigti, eth senhor D. Martin de Bovio, prèste, D. Bernard Darro de Salardú, Bernard de Petru, Isarn de Vilac (que son de), era curia que criden constituïda (o jurada) de tota era Val d'Aran, vengueren personalment e toti amassa de part de toti es dera Val a Castèth Leon dauant eth senhor Arnau de Sant Marçal (loctinent militar), entà que a eri, a tota era curia jurada e a toti e a cadun des de dita Val confirme-se...rectifiquese e deth tot aprovese de part deth senhor Rei e dera sua totes es costums infraescrites e expressades per dita curia e aprovades des de molt de temps ena Val d'Aran com en sòn lòc de ditz;

Era prumèra costum ei que totes es universitats e cadun des dera Val d'Aran pòden e deuen possedir liurament sense cap servitud, e pòden pescar en dites aigües, com tanben bastir mòles.

Item, an e possedissen bòsqui liurament e sense cap de servitud, e deuen e pòden caçar quaussevolha sòrta de caça e apropiar-se, per tant, nins, faucons, austerons e autes sòrta d'aus.

Item, pòden e deuen crompar e negociar en places e mercats e debòra dera plaça per tota era Val d'Aran sense leudes e pedagis, con tal qu'agen eth sòn domicili en dita Val.

Itemp, deuen e pòden véner e crompar tèrres, vinbes, prats, cases e totes autes possessions sense requeriment deth Senhor, autan a forastèrs com as parents, per prètç major, non podent per aquerò crubar-les o demanar-les arren eth senhor.

Item, cap de forastèr noble o aute pòt hèr cargues, ne haces, ne quauque aute genre de lenha enes bòsqui sense era voluntat des dera Val, ne transportar-les debòra deth territori.

Item, deuen e pòden hèr en dita tèrra mines de hèr sense cap de servitud e sense requeriment deth Senhor.

¹⁸⁵ Tèxt extret deth libre de José Bertrán y Musitú "El derecho especial del Valle de Aran"

Item, se quauque soldat, paje o infanzon estrangèr, rustic o villano, heris a beth òme dera Val d'Aran, sigue quina sigue era sua condicion, aurà de pagar ua suma de sòs ath herit e ara sua familia, sense perjudici dera curia de dita Val, seguint era costum, mès eth propietari de dita tèrra non pot demanar colonia o retier ath vulnerador, a no èster qu'ac reclame-e eth herit o es sòns amics, e s'aguest Senhor a rebut era reclamacion exercite eth sòn dret segontes eth fur d'Aragon.

Item, se quauquun dera Val d'Aran, sigue quina sigue era sua condicion, aucís a aute de dita Val, a de pagar ua suma de sòs as parents e amics de dit interfecte, segontes er arbitri de dita curia dera Val d'Aran, com ei acostumat en temps pasats; e deu prestar colonia ath propietari de dita tèrra, segontes es furs d'Aragon.

Item, quaussevoh dera Val d'Aran deu e pòt méter en prenda ath sòn deudor era sua pròpria casa com ena plaça sense requeriment, a non èster qu'eth domini clame-se ath acreedor.

Item, cap d'Aran, sigue clergue o seglar, deu reconvenir o citar dauant jutge eclesiastic o seglar dehòra de dit territori d'Aran, e se per quauqua causa neishes bera controversia, tal, que se firmese ua luta entre dus o mès persones de dita Val, deu lutar-se laguens deth madeish e eth camp a d'èster laguens dera madeisha Val.

Item, deuen e pòden auer un jutge ordinari qu'ena sua vila pogue jutjar es causes e dictar sentències, segontes es costums patries, excepte quan ath propietari de dita tèrra beth òme le presentese reclamacion, en cuyo caso dit jutge dictaminarie era causa en lòc que le senhalés eth propietari.

Todas las cuales costums sobreescrites, dit senhor de Sant Marçal, noble, aprobèc, confirmèc en sòn nòm e en eth deth sobredit senhor Rei de Malhòrca en favor de dita curia e de dites Universitats dera Val d'Aran, por cuanto a él l'apertanh intervier, e atau volguec que se hesse e ac manec. Y en fe de lo cual dita curia, por si e per toti es dera Val d'Aran, prometeren e convengueren dar, entregar e pagar ath senhor Rei de Malhòrca o a aquel que siguesse eth sòn Senhor en temps, un sexterç de horment de cada cas o buec des predites viles d'Aran un viatge cada an, com s'acostume practicar en tempsi passats, cuyo sexterç de horment se nomene sexterç Reiau.

Item dita curia, por se e per toti es d'Aran, digueren e convengueren que toti es òmes d'Aran denien seguir ath Senhor de dita tèrra en exèrcit o en cabalgadura per espaci d'un dia as sues pròpies expenses, e se dit Senhor volie manar-les o retenerlos mès d'un dia, alavetz cuede eth de provedir as sues expenses enquia qu'age retornat ath sòn domicili.

Item, dita curia diguec e convenguec auer leudes o pedagis ena vila de Bossòst, ena vila de Vielha, ena vila de Salardú a compde des marchands de dehòra deth territorio e non des òms de dita Val.

Dat en 5 de principis de Noveme, regnant D. Jaime rei de Malhòrca, essent Bisbe Bertrand en an deth Senhor 1298.

Sigueren testimonis d'aguest document D. Francisco Blapat, prèste, Guilhem Blapat dera vila de Casarilh, Ademar de Casarilh, Romeo de Isona dera vila de Bossòst, Benito Vinhari, Berenguer de Caramahin, servidors de Castèth Leon. Giraldo Jabi de

Calminelo e jo, Bernardo Jahi, notari public dera Val d'Aran, qu'escriuí dit document per adquisicion e instància de dita curia e lo meti en forma publica e lo senbalé damb era mia senbau acostumada.

1313, agost, 23. Lleida

Jaume II d'Aragó confirme o modifique respectiuament diuèrsi capítols de costums dera Val d'Araj, presentats pes òmes dera madeisha demanant-ne era aprobacion. (Privilègi dit, generaument, de Era Querimònia¹⁸⁶)

En nòm de Crist. Sàpien tot eth mon que deuant Nos, Jaime, pera gràcia de Diu, rei d'Aragon, de València, de Cerdonha e de Corsega, e comde de Barcelona, compareisheren Guilhèm Arnau de Montcorbau, shivalièr; Joan de Casarilh; Ramon Arnau de Castelbars; Guilhèm de Santa Maria de Cap d'Aran; Guilhèm de Montanèr de Puig; Bernat de Castelbvaquèr; Sanç de Canal de Canejan, procuradors e sindics de toti es òmes e des comunautats dera nòsta Val d'Aran, pregant damb insistència e suplicant umilment, tant en nòm d'èri, com en des comunautats, qu'es sues libertats, franqueses e immunitats e costums/consuetuds observades ena nomentada Val pendent longtemps pes nòsti predecessors, mos dignèssem confirmà-los-les pera nòsta benignitat reiau, es quaus mos son presentades per escrit en capítols. E Nos, benignament inclinant entàs sues supliques, volent reconfortar ena justícia a toti e cadun des abitants dera nomentada Val coma naturaus e fidèus nòsti e assolidà-les en sòn estat pacific e tranquille, atau com correspon ara dignitat reiau, per açò auem determinat de confirmà-les e sus bèra ua d'eres auem hèt provisions e ordenaments, atau com se dideràn ara seguida:

Prumèr concedim e confirmam eth capítol segontes eth quau es òmes dera Val d'Aran possedissen es tèrres, es vinbes, es cases, es casaus e es arbes frutèrs, liures e francs, sense cap usatge ne servitud reiau, questia, subvencion o precària, e que les pòden véner coma pròpies, sense eth requeriment o vènia deth senhor. Conservam, totun, tostemp entà Nos e es nòsti sus eres eth sextèrç de horent que per cada casa mos an de dar cada an.

Tanben concedim eth capítol segontes eth quau an e possedissen es aigües franques e liures, e qu'en eres pòden pescar e bastir mòles e arrosar es prats en comun, sense eth requeriment dera nòsta potestat.

Tanben concedim eth capítol segons eth quau an e possedissen es bòsqui e es sèuves francs e liures, e que deth madeish lòc pòden extrèir era busta, es cabirons entàs tets des cases e tota sòrta de busta entath sòn usatge e era sua conviniència. Tanben pòden caça-i ancipids, o esturnids e faucons. E aqueth qui primèr tròbe es nins des nomentadi audèths, pòt cuelbé-les des nins quan volgue. Tanben pòden caçar, enes madeisbi bòsqui, ossi, sanglièrs, cèrvis, e tota auta sòrta de bèsties, vené-les o dà-les a qui volguen, sense eth requeriment dera nòsta potestat.

Tanben concedim eth capítol segons eth quau an e possedissen es sòns peisheus e es sòns bòsqui francs e liures, e hè-ne usatge com quinsevolh cap de família hè usatge des sues pròpies causes. Tanben enes sues montanbes e peisheus pòden hèr pèisher es sòns animaus e dalbar èrbes entar iuèrn e hèr a pagar as òmes de d'auti lòcs vesins que talben èrbes enes sues montanbes, e penborar es animaus d'auti

¹⁸⁶ Tèxt extret dera publicación *Era Querimònia. 1313-2013*. Val d'Aran: Conselh Generau d'Aran, Musèus dera Val d'Aran, Archiu Generau d'Aran, 2013

lòcs que venguen a peïsher laguens des sues montanbes, e aucir anhèts e oelbes, e crabes que siguen enes sòns peisheus o enes barratges des sòns peisheus e des sues montanbes, e cremar es èrbes que sigueren dalbades pes òmes de d'auti parçans vesins contra era volentat des cònsols o des jurats, sense eth requeriment dera nòsta potestat.

Concedim tanben eth capítol segontes eth quau es cònsols o jurats de quinsevolh lòc dera Val pòden hèr a pagar as abitants deth lòc d'a on son eri sense cap contradiccion, tant shivalièrs com escudèrs de quinsevolha categoria, o es sòns enviats, entàs sues montanbes o viles, o entàs bòsqui, se treiguessen profit dera comunautat de vesins, ei a dèder, des montanbes closes e barrades e possessen o portèssen es sòns animaus as montanbes acotades, on non peisben es animaus des vesins; o ben se talbessen husta o arbes enes bòsqui barradi, abantes deth temps acostumat, aqui a on es sòns vesins en ua epòca determinada an costum de talar per mandat des cònsols o des jurats; ei a dèder que pòden aucir es anèths o es oelbes e minjà-se-les o ben treir des sues cases quausevolh penbora e obligà-les a redimir-les, segons que demanen e exigisquen es guanhs des excedents, e açò sense eth manament deth jutge o dera nòsta potestat.

Tanben concedim eth capítol segons eth quau es òmes dera Val mos an de seguir, a nosati e as nòsti successors, en exèrcit e ena cavalcada damb es sues pròpries despènes a cargue d'eri pendent un dia. E se pera nòsta volentat o era des nòsti successors mos auessen de seguir en aguest exèrcit o cavalcada mès d'un dia, alavetz nosati, o eth nòste lòctenent, auem de provedir ad aguesti òmes en totes es causes qu'agen de besonh.

Mès sus eth capítol segontes eth quan cap òme dera nomentada Val non pòt èster capturat o retengut captiu, se pòt aufrir ua fiança sufisenta, trèt que sigue manifest qu'ei un lairon, o un usurpador, o qu'age hèt un crim de lesa majestat, aurà de comparéisher, totun açò, deuant un judici es dies e es ores enes quaus eth jutge l'age citat. E se bèth un dera Val cometesse un omicidi, se non ei que lo hèsque a traïson, pòt arténber era libertat se pague sòs as amics en nòm deth mòrt, cossent damb era longa costum observada des d'antic, ei a dèder, a de pagar mil sòns jaquesi per shivalièr mòrt, o persona de categoria semblanta, 600 sòns jaquesi per òme liure o per infançó, 300 sòns jaquesi peth servent e tanben peth libèrt, e atau pòt evadir era responsabilitat s'er omicidi pòt èster satisfèt cossent damb era costum. Pera extraccion d'ua daga o eth lançament d'ua sageta, o d'ua lança, o d'ua pèira, o de quinsevolha auta sòrta d'arma, en tant era sang non gesque o brolli, demorarà immune ara pena deth jutge. Atau, peth benestar e tranquille estat dera nomentada Val e d'aqueri que i abiten, auem cura e tanben ordenam que sus aquestes causes se hèsque a servir era ordinacion hèta per illustre Jaime, de bona memòria, rei de Malhòrca, oncle nòste, quan auie jos eth sòn demeni aquesta Val, era quau ordinacion fou tan ben recebuda pes òmes d'aquesta Val, que la demanèrem com ua des sues leis, era quau Nos dam coma bona, rasonabla e justa, e des d'ara damb just coneisbement confirmam e tanben aprovam.

Tanben concedim eth capítol segons eth quau quinsevolh òme dera val se vò véner es cases, es tèrres, es vinbes, es prats, es mòles, o d'auti bens immòbles, a de requerir as sòns germàs, se les auesse, o as sòns cosins, o parents mès propèrs per linha de parentiu, per se volessen comprar es causes que eth vò véner. E se refusessen de cromptà-les, sense que sigue obstacle çò qu'en lengua vulgara se nomena torneria, pòt vené-les licítament a qui volgue, encara que sigue alien ara torneria. E dempús d'un an e un dia, cap de parent non pòt recuperar ua causa venuda, e mès s'abantes i auesse agut requeriment per part deth venedor, e s'es familiars e parents non auessen estat requerits peth venedor, dempús de jurar que non s'an assabentat ne agut coneisbement dera venta hèta, que la poguen recuperar se vòlen.

Sus eth capítol, totun, segons eth quau i a eth costum enes òmes dera Val que se bèth un bastís ua casa, o ua mòla, o ua vinba o sémie era tèrra e plante arbes en lòc dera comunautat de vesins, es cònsols e es jurats d'aguesti vesins, un còp convocat eth pòble e tota era comunautat de vesins, pòden des-hèir aguestes cases, aguestes mòles e aguestes vinbes e bracar es arbes, pèisber es èrbes damb es animaus, e dalhà-les e retornà-les ar usatge des vesins, sense cap requeriment des jutges; atau, entà envitar er escandal que se poderie produsir, ordenam e tanben auem cura qu'eth nòste casterèr dera nomentada Val, damb eth requeriment des cònsols e de tota era comunautat d'aguest lòc hèsque çò qu'abantes s'a dit.

Tanben concedim eth capítol, segontes eth quau es òmes d'aguesta comunautat an era possession, er usatge, era costum e era manèra des de hè ja tant de temps qu'era memòria des òmes non la brembre, que s'un òme, dempús de contrèir matrimòni, auesse convengut o hèt convèni damb era sua hemna sus causes aquerides o per aquerir, se'n gessesse bèra carga l'auràn de pagar as sòns creditors a parts iguales. E se hèn melhores o guanhs, tanben s'ac auràn de dividir a parts iguales, s'estant er un viu e er aute mòrt non an deishat hilhs. E açò tanben se manteng s'eth hilh d'ua família, o era hilba, auesse hèt un convèni damb es sòns pairs sus bens ja aquerits o per aquerir dempús deth convèni, que s'auràn per indivisi enquia qu'eth nomentat convèni e er assentiment de cadua des parts siguen trencadi. Tanben servís çò que s'a dit s'un estranh hè un convèni o un contracte similar damb un aute estranh. Mès s'era hemna non auesse convengut damb eth sòn òme, o non auesse estat hèt convèni damb es nomentats o damb d'autes persones abantes dites, alavetz es bens dera hemna non pòiràn vedé-se amendridi de cap manèra pes deutes o gravamens deth sòn òme. Açò s'esten entad aquerò que hè ath foncionament dera casa en non pas en cas de delictes qu'agen estat cometudi.

Sus eth capítol, totun, segontes eth quau es òmes dera nomentada comunautat en temps des nòsti antecessors auien en possession er usatge e era costum de crear es pròpis notaris e tabel.lions/escrivans e determinats saigs, s'ac exigien es sòns demerits, les podien privar des sòns cargues, respècte ara quau causa supliquèren que les siguesse integrament restituïda per règia majestat; atau nosati concedim que poguen crear notaris e remplaçà-les damb causa, mès non pòden instituir ne méter saigs, ja qu'an d'èster metudi per nosati o pes nòsti oficians e an d'exercir era jurisdicción reiau. Per aquest motiu dam era escrivania dera nomentada Val ara nòsta cort.

Sus eth capítol segontes eth quau es cònsols o es notables des òmes d'aguesta comunautat an e aueren, ja d'antic, era possession, er usatge, era consuetud e era costum de tractar e confirmar era patz, de proibir e méter bans e penes e llevar-les/portà-les as contradictors e desobedients, sense cap requeriment, ne er assentiment nòste, ne des nòsti oficians, estatuim e tanben ordenam qu'es nomentats cònsols e notables, se vòlen, pòden sonque tractar e convier sus un acòrd amistós entre es discordants, mès non pòden hèr es autes causes que se contien en capítol, pr'amor que pertanben d'ua manèra especiau ara nòsta jurisdicción, e atau les volem e manam expedir a traubers deth casterèr dera Val.

Tanben en çò que hè ath capítol segontes eth quau es òmes dera comunautat auien era possession, er usatge, era consuetud e eth costum que se quauqu'un des òmes dera nomentada comunautat, herie a un aute o le trucaue, damb sang o non, que se podesse arténber era patz e era concòrdia d'ua manèra amigabla, sense que siguesse dada o aplicada era lei per part nòsta, se deuant nòste o des nòsti oficians non siguesse requerida, quina causa demanèren que les siguesse restituïda integrament. Atau determinam establir entath benestar e tranquille estat d'aguesta Val que sigue conservada aguesta ordinacion, hèta per adès nomentat rei de Malbòrca, quan auie

eth domeni dera Val e, a mès, en demanà-la es òmes dera nomentada Val, coma ja s'a dit, siguec acceptada per eri coma ua des sues leis, era quau tanben nosati jutjam coma bona, rasonabla e justa e, com ja s'a dit, la confirmam.

Tanben confirmam eth capítol segons eth quau es òmes dera Val an era possession, er usatge, era consuetud e era costum de hèr era patz e d'auer ua trèva, d'an en an, damb eth nòble comde de Comenge e Arnau d'Ispània e damb d'auti vesins dera comunautat. Atau determinam respòner e ordenar qu'ac hèsqwen, segons siguen acostumadi, en tot auer present que se Nos o ben es nòsti les ordenèssem çò de contrari, dempús de dar dètz dies ad aqueth o ad aqueri damb es quaus auessen hèt era patz o trèva, non observarien ne serien obligats a observar aquera patz o aquera trèva.

Tanben concedim eth capítol segontes eth quau ei e siguec costum ena Val d'Aran qu'eth jutge ordinari escote es parts litigantes sense cap despèna, ne cap salari que siguesse dat pes parts, senon qu'eth nomentat jutge jutjaue en sòn judici a cargue deth rei, en tot híger, maugrat açò, que s'eth nomentat jutge per requeriment des parts qu'auien de litigar deuant d'eth, o ben d'ua d'eres, auesse de gésser de casa sua entà anar tà un aute endret dera nomentada Val, debòra deth lòc designat entà escotar es causes, alavetz se li a de hèr era provision e qu'aquiu madeish se hèsque çò qu'ei costum.

Concedim eth capítols segontes eth quau se ditz que des deth començament e encara ara ei costum ena Val d'Aran, que se bèth un diguie o proferie bèth insult, o bèra paraula desaunèsta, com leprós, traïdor, omicida, o d'antes paraules qu'ocassionèssen mau o vergonha, trucaue a bèth un damb eth punh ena cara, o en cap, o en còs, se comprometien deuant d'uns arbitres, escuelhuts per ua e ua auta part e decidien quina quantitat de sòs a pagar s'impausarie ad aqueth qu'auesse hèt aquest insult e injúria, cossent damb era importància e era qualitat des persones. Atau ordenam e decidim sus aquestes causes que se mantengue era nomentada ordinacion hèta peth rei de Malhòrca, quan auie aquesta Val jos eth sòn domeni, la qual ordinacion, atau com auem dit, sigue acceptada com ua des sues leis a demana des òmes dera nomentada Val, era quau tanben Nos acceptam com a bona, rasonabla e justa, e la confirmam, atau coma ja se contié mès ensús.

Tanben en çò que tanh ath capítol segontes eth quau ei costum ena Val d'Aran, observada des deth començament enquia aué, qu'es cònsols dera Val d'Aran, amassats en lòc de costum, acostumen a constituïr e convocar era cort dera Val, era quau, pendent un an pòt regir e encuedà-se des abèrs dera gent dera Val e tractar, se siguesse de besonh, damb eth casterèr e per era madeisha, e ordenar es cargues, es exaccions e es abèrs dera nomentada Val. Atau establím qu'aquesti cònsols pòden méter e designar bères persones aunèstes entà tot açò, mès non qu'agen eth nòm de corts, senon eth de procuradors o jutges de patz, o conselhèrs dera Val.

Tanben sus eth capítol en quan i a contengut qu'ei na antiga costum dera Val d'Aran que quinsevolh que volgue pòt engatjar ath sòn vesin per un deute clar e reconeishbut, e se non reconeishbie eth deute qu'auesse convengut per pròpria paraula deuant deth jutge, un còp age estat demostrat deuant deth jutge e auesse perdut en judici, aurà de hè-se cargue des despènes. Establím e ordenam, entà evitar que se suscite entre eri cap disputa, çò qu'adès s'a dit, sigue hèt peth nòste casterèr dera Val.

Tanben concedim eth capítol segontes eth quau ei costum que se bèth òme dera Val marchaue dera vila a on a neishbut e establie era sua residència en ua auta, non pòt hèr us des montanbes, ne des bòsqui, ne des terrenns comunaus dera vila a on a neishbut e d'a on se

n'a anat, ne hèr a pèisher es sòns animaus, ne arrossar era èrba, ne brucar era husta, ne explotar tèrres nauas, enquia que non age eth sòn domicili o fixe era sua residència ena Val. E se bèth estrangèr establie era sua residència en bèra vila receberà era sua part comunau, com aqueth que siguec e ei hilh d'aguesta.

Tanben volem e concedim qu'eth casterèr dera Val o d'anti oficiaus nòsti non se mèsclen en ofici des anti en çò que se referís a excèssi o delictes, sense compdar eth cas que sus aquestes fautes sigue reclamada deuant d'eri era querimònia. Sonque pòirà intervèir per rason deth sòn cargue, encara que non sigue reclamada era aplicacion dera querimònia enes cassi des quaus pogue seguir era pena de mòrt o era mutilacion des membres.

En çò que hè ath pagament o ath salari qu'an de pècèber es notaris dera nomentada Val, creat pes proòms dera val, pes protocòns e d'antes escritures qu'agen de hèr, establím e manam qu'es nomentats notaris agen e receben per ua carta d'un simple deute, ena quau non intervengue jurament, tres dinèrs jaquesi; s'era carta includís jurament, quate dinèrs dera madeisha moneda. Per convènis auràn de recèber sies dinèrs dera madeisha moneda. Per convèni damb declaracion, nau dinèrs. Per ua carta de venta o de crompa receberàn sies dinèrs dera madeisha moneda. Per un testament qu'arribe as 500 sòus, perceberàn 18 dinèrs, e, se siguesse de mès quantitat, dus sòus. Tanben per cada huelba dera acta dera comunautat que li siguen pagats tres dinèrs, e per ua còpia dera madeisha acta, dus dinèrs per cada huelba. Entà ua auta classe d'escritures seràn utilizades es madeishes tarifès. E se calie qu'es nomentats notaris gessessen dehòra dera vila entà protestar o hèr d'anti protocòns o d'antes escritures, a mès deth salari nomentat, auràn d'èster provedits de totes es causes de besonh.

Atau donques, pera madeisha instància e suplica des procuradors e sindicis nomentats, hèta a nosati, tant en sòn nòm, com en des comunautats d'a on son aquesti procuradors, establím, concedim e ordenam entà tostemp, per nosati e pes nòsti qu'aguesta Val, per aquest nòste estatut, sigue tostemps amassada ath nòste rein d'Aragon e ara sua corona, e ne per venta, ne per donacion ne permuta, ne cap aute procediment, pogue èster de cap manèra separada, ne alienada d'aquest reïne ne dera sua corona. Atau, donques, manam as procuradors, veguèrs, bailes, jutges judiciais, delegats, delegats reiaus, jutges, atau com ath casterèr dera Val, tant presents com futurs, e as sòns lòctenents, que totes e cada ua des causes expausades mès ensús, qu'an estat concedides, establides, provedides e ordenades, que siguen plan tengudes e observades e que toti les hèsquen observar inviolablement entà tostemp e que non i contravenguen ne permeten qu'arrés i contravengue per cap motiu. E, com testimòni de totes aquestes causes, manam hèr aquesta nòsta presenta carta, corroborada damb eth sagèth dera nòsta Majestat que i penjam.

Datat en Lhèida eth dia dètç des calendes de seteme der an deth Senhor mil tres cents tretçe.

Signatura de Jaime, pera gràcia de Diu, rei d'Aragon, de València, de Cerdonha e de Corsega e comde de Barcelona

Ne son testimònis Felip de Saluci, Odon de Montcada, Guilhèm de Montcada, Berenguèr d'Angulària, Guilhèm de Cervera, Signatura de Guilhèm Llobet, escrivent deth nomentat senhor rei, eth quau peth sòn manament hec a escriuer e la barrèc en lòc, eth dia e er an prefixats.

Bibliografia

Ordinaciones, pragmática y edictos reales del Valle de Aram [sic] hechos en el año de mil seyscientos diez y seis, por el doctor Juan Francisco de Gracia, entonces assessor de Ribagorça y visitador real en el dicho valle, y aora del Consejo del Rey nuestro señor en la Real Chancilleria de [sic] del Reyno de Mallorca. En Çaragoça: por Iuan de Lanaja y Quartanet ..., 1618. [4], 62, [2], 117, [13], 43, [5] p.

Ordinaciones, pragmática y edictos reales del Valle de Arán, hechos en el año de mil seiscientos diez y seis por el doctor Juan Francisco de Gracia, entonces assessor de Ribagorza y visitador real en el dicho Valle y aora del Consejo del Rey nuestro señor en la Real Chancilleria del Reyno de Mallorca. Reimpresas a instancia de su governador el brigadier don Pedro de Santamaria y Rutie, del Prior, Consejeros y Syndico ... Barcelona: en la imprenta de Francisco Surià ..., 1752. [4], 224, [8] p.

BERTRAN MUSITÚ, J. El derecho especial del Valle de Aran. Barcelona: Tipografía de José España, 1901

MORDON, S. "Une vallée du Haut Comminges (privilèges accordès au Val d'Aran en 1298, 1309 et 1313)". Revue de Comminges. Núm. 27 (1912), p. 271-279

MORDON, S. "Une vallée du Haut Comminges (privilèges accordès au Val d'Aran en 1298, 1309 et 1313)". Revue de Comminges. Núm. 28 (1913), p. 1-47

ABIZANDA y BROTO, M. El Índice de Privilegios del Valle de Aran. Comentarios preliminares y transcripción. Balaguer: Instituto de Estudios Ilerdenses, 1944

HIGOUNET, CH. "Comté e Maison de Comminges entre France e Aragon au Moyen Âge". Bulletin Hispanique. Núm. 49 (1947), p. 311-331

REGLÀ CAMPISTOL, J. "El Valle de Arán y la expansión ultrapirenaica de la Corona de Aragón". Ilerda. Núm. 10-11(1949)

REGLÀ CAMPISTOL, J. Francia, La Corona de Aragón y la Frontera Pirenaica. La Lucha por el Valle de Arán (s.XII-XIV). Vol. I-II Madrid: CSIC, 1951

REGLÀ CAMPISTOL, J. "Geohistoria del Pirineo en la primera mitad del siglo XV" l'aguens deth IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón: 25 septiembre-2 octubre 1955, Mallorca. Palma de Mallorca: Diputación Provincial de Baleares, 1955

HIGOUNET, CH. Comminges et Aragon au début du XIV siècle. Les passages de la haute chaine luchonnaise. Paysages et villages neufs du Moyen Âge. Burdèus: 1973, p. 439-442

HIGOUNET, CH. Le Comté de Comminges. De ses origines a son annexion a la couronne. Saint Gaudens: Ed. L'Adret, 1984 (reedicion d'E. Privat. Tolosa-Paris, 1949)

VALLS TABERNER, F. Privilegis i ordinacions de la Vall d'Aran. Barcelona: Ed. Promociones y Publicaciones Universitarias, S.A., 1984

Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Vol. 16.- L'Alt Urgell. La Vall d'Aran. Andorra. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984

COMET, R. L'enclave espagnole du Val d'Aran. Son passé. Ses anciens privilègis, coutumes et relations pastorales dans les Pyrénées centrales. Tolosa: Ed. L'Adret, 1985

FERRO, V. El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta. Vic: Eumo Editorial, 1987

Catalunya Romànica. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.- Vol XIII (Val d'Aran), 1987

GARCÍA BIOSCA, J.E. e RICH ABAD, A. "En els marges de la corona. Canvi històric i conflictes socials a la Vall d'Aran a finals del segle XIII i principis del XIV" l'aguens deth Congreso Internacional Historia de los Pirineos. Madrid: UNED, 1991

SÁNCHEZ I VILANOVA, LL. La Vall d'Aran. Aproximació a la vicissitud i trajectòria històrica que ha influït la singularitat del poble aranès. FECSA, 1995

GÓMEZ FERRER, M.P.. Drets e Privilègis dera Val d'Aran. Val d'Aran: Archiu Generau d'Aran e Conselh Generau d'Aran, 2007 *Era Querimònia. 1313-2013*. Val d'Aran: Conselh Generau d'Aran, Musèus dera Val d'Aran, Archiu Generau d'Aran, 2013. 23 p.

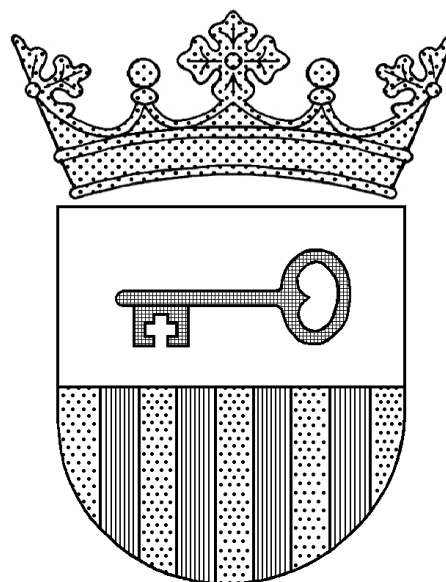
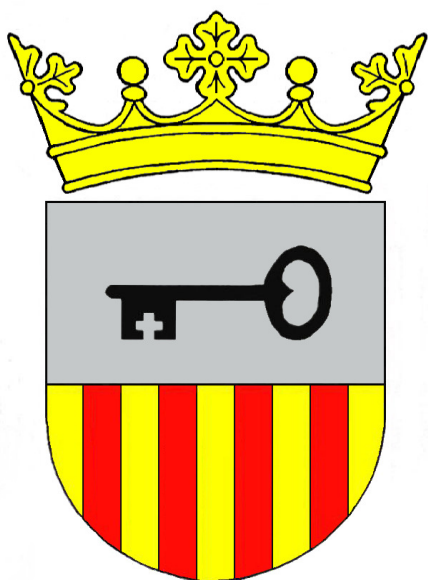

Passat, present e futur deth simbèu d'Aran

Àngel Claveria Aner

Membre Numerari dera Seccion d'Istòria
der Institut d'Estudis Aranesi

Preambul

Eth motiu d'aguesta comunicacion non ei sonque sajar d'esclarir era gestacion e neishement der escut d'Aran e era sua evolucion en temps, sense entrar en d'autes qüestions que non siguen es estrictament istoriques e tecniques.

Eth 18 de deseme de **1983**, que me trobaua dehòra dera Val d'Aran per motius professionaus, recebí era telefonada d'un amic plan estimat, que coneishie era mia grana aficion pera eraldica municipau (en particular, pera deth nòste país comun, Aran), e me demanèc que li manèssa es mèns escrits sus es escuts des pòbles dera Val.

Precisi açò perque ja alavetz li enviè un primèr brollhon sus com auie d'èster, segon eth mèn critèri, er escut d'Aran.

Quauqui ans mèns tard, e tot just recuperat er estatut istoric que li correspon a Aran, pretení convèncer deth besonh e conveniència de dotar ara Val des sòns simbèus pròpis entà evitar eth desorde que i auie agut enquia alavetz, e qu'encara i auie, ena confusion der escut deth caplòc, Vielha, damb eth que reaument aurie d'èster er escut generau d'Aran. En aqueth moment balhè ath Conselh Generau d'Aran un auanç der *Estudi Tecnic sus er Escut d'Aran* qu'ena mia opinion aurie d'èster tengut en compde entà establir eth nomenat simbèu.

Eth trabalh siguec enviat ath Sr. Vicente de Cadenas y Vicent, cronista reiau d'Armes, degan deth Còs e tanben director de *Hidalguía*, ua revista prestigiosa de genealogia, noblesa e armes, e, coma eminent expèrt en eraldica, li'n demanè era opinion tecnica. En aquestes linhas li arregraisqui era sua responsa, e transcriui çò que me didec:

“[...] trapi endonviat tot er estudi que jos es diferenti aspèctes amie ath següent informe, per çò que considèri qu'a d'èster tengut en compde entà establir er escut d'Aran.”

Mès tard, eth conselhèr de Governacion deth Conselh Generau d'Aran, damb eth conselh de personalitats des letres e dera politica araneses e damb es quaus, malurosament, non puguí contrastar opinions, redigic un escrit definitiu que presentèc, a traùs dera sua Conselheria, ath Conselh Generau d'Aran, qu'eth dia 10 d'octobre de **1993**, aprovèc e dèc eth supòrt politic necessari entara reconeishença deth simbèu principau d'Aran. Auèren de passar dètz ans entà veir ara fin realizat eth sòni der escut, rasonable e rasonat, entara nòsta tèrra.

INTRODUCCION

RECORDS

En gèr deth 2003 se publique en DOGC era transferència de competències en matèria de simbèus des institucions locals dera Generalitat de Catalunya ath Conselh Generau d'Aran.

En octubre deth 2004, eth Plen deth Conselh Generau d'Aran, en session ordinària, apròve eth Reglament des escuts des ens locals dera Val d'Aran (REELVA).¹⁸⁷

En abriu deth 2005 se publique en BOP era aprobacion definitiva deth Reglament des Escuts des Ens Locaus dera Val d'Aran.¹⁸⁸

En abriu deth 2005 se requerís formaument ath Conselh Generau d'Aran deishar sense efècte articles e apartats deth Reglament des escuts des ens locals dera Val d'Aran o ben adaptar-les ath Reglament de simbèus des ens locals de Catalonha (RSELC).^{189 190}

En junhsèga deth 2005 era Generalitat de Catalunya presente un recors contenciós administratiu contra eth Reglament des escuts des ens locals dera Val d'Aran,¹⁹¹ a on i ditz: "Era transferència de competències ara Val d'Aran... non comportaue pas era possibilitat d'aprovar ua norma, eth REELVA, que transgredís es previsiones deth Reglament des simbèus des ens locals de Catalonha, d'obligat seguiment per part des institucions locals de Catalonha (condicion qu'a eth Conselh Generau d'Aran). En resumit, era Val d'Aran non pòt legislar pas sus qüestions reglamentàries".

¹⁸⁷ Conselh Generau d'Aran (2004), *Reglament des escuts des ens locals dera Val d'Aran. Aprobant per unanimitat en Plan deth Conselh Generau d'Aran deth dia 27 d'octobre de 2004*, Vielha. CGA.

¹⁸⁸ Edicte 2806, Consells Comarcals-Conselh Generau d'Aran, Aprobacion definitiva d'un Reglament: Reglament des escuts des ens locals dera Val d'Aran". *Butlletí Oficial de la Província de Lleida*, núm. 49 (12 d'abril de 2005), p. 8.

¹⁸⁹ Departament de Governació i Admisnitracions Públiques (2005), *Requeriment al Magnífic Síndic del Conselh Generau d'Aran*, Director General d'Administració Local, Barcelona. DGAP.

¹⁹⁰ Decret 263/1991, de 25 de novembre, d'aprovació del reglament dels símbols dels ens locals de Catalunya". *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 1532 (20 de desembre de 1991), p. 6.476. Aguest Decret siguec abolit ena sua totalitat peth nau Decret 139/2007, de 26 de juny, pel qual es regulen la denominació, els símbols i el registre d'ens locals de Catalunya". *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 4914 (28 de juny de 2007), p. 21.718.

¹⁹¹ L'advocat de la Generalitat de Catalunya (2005), *A la Sala Contenciosa Administrativa del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya*, Departament de la Presidencia. Gabinet Jurídic de la Generalitat. Barcelona.

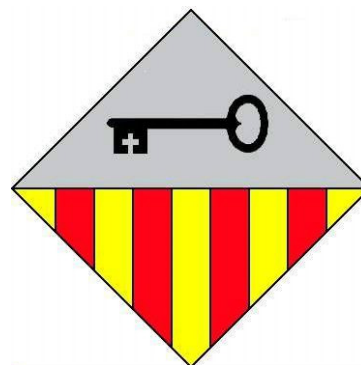
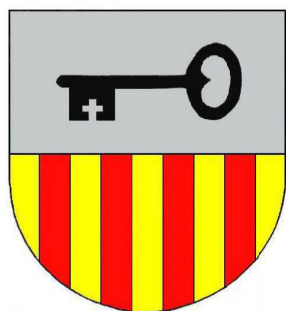

Recusacions:

- Forma der escut: article 10 e apartat 2 der annèx I (contra eth 13.1 deth RSELC).

- Eth timbre (corona): article 11 e apartat 3 der annèx I (contra eth 14.1 deth RSELC).

- Color naturau: letra f) der annèx II (contra er apartat 1.a) der Annèx deth RSELC) (qu'aurie d'èster contra er article 12.3 deth Decret abolit o er article 29 deth Decret nau: "Càrregues: [...] mai al natural").

Se sollicitaue era adopcion dera mesura preventiva de suspension dera eficàcia deth REELVA recusat o, subsidiàriament, es articles mencionadi.

Fin finau, eth 27 de junh deth 2008, era Sala Contenciosa-Administrativa deth Tribunal Superior de Justícia de Catalonha, Seccion Cincau, decidic estimar eth recurs e, en conseqüència, anullar per non èster confòrmes a Dret, es següentes prescripcions deth Reglament des escuts des ens locals dera Val d'Aran, aprovat per acòrd deth Plen deth Conselh Generau d'Aran en session deth 27 d'octobre deth 2004: articles 10 e 11 ena remission qu'aguest hè ar Annèx I, e es apartats 2) e 3) der Annèx I, e era letra f) der Annèx II, A). Aquesta Sentència, qu'a eth caràcter de fèrma, siguec enviada ath Conselh Generau d'Aran en març deth 2009.¹⁹²

Sus aguesta qüestion, eth Sr. Armand de Fluvià, coma conselher d'Eraldica e Genealogia de Catalonha, en sòn article, publicat en diari AVUI un mes dempús deth requeriment, dèishe ben clara era sua opinion sus eth Conselh

¹⁹² Sentència num. 601/2008, qu'a eth caràcter de fèrma, ath Recors ordinari num. 317/2005, dera Sala Contenciosa-Administrativa deth Tribunal Superior de Justícia de Catalonha, Seccion Cincau, de 27 de junh deth 2008. Eth Certificat dera Resolucion siguec enviat ath Conselh Generau d'Aran eth 12 de març deth 2009 (registre d'entrada en Conselh Generau d'Aran num. 846, de 25 de març deth 2009).

Generau: “Actuauments Catalonha ei dividida en 946 municipis e 41 comarques, includit eth Conselh Generau d’Aran.”¹⁹³

+ SIGILLUS CONCILII
VALLE ARANI
REGIS ARAGONIA

ESTUDI

Ena “Relación al Rei Felipe III”¹⁹⁴ deth visitador reiau dera Val d’Aran Sr. Juan Francisco de Gracia de Tolba, publicada en 1613, e reeditada en 1793, mos trapam qu’en sòn capítol II e ena part dedicada ara descripcion des Armes e municions deth “Castillo de Biella”, mos ditz textuaument: “Han fe hallado en este Castillo dos piezas de artilleria, feis de campaña, con todos fus encaucamientos, e en aqueftos ocho tiros, efan eftampados, ó vaziadus unos efcudos con las barras de Aragón, y una corona Real fobre ellos, que fon las armas del Valle [...]”.

En Armari des Sies Claus, construït en 1753 e que se consèrve en Musèu d’Aran, figure en sòn centre un Escut coïncident damb era descripcion anteriora: “[...] es barras d’Aragon e ua corona Reiau sus eres [...]”.

ERA FORMA EXTERIORA O BOCA DER ESCUT

Coma ben ditz eth Sr. Vicente de Cadenas: “Era forma der escut, era boca, coma corrèctament se ditz en Eraldica, càmbie notablament de nacion a nacion e es sues diferències corresponen en tèrmes generaus ara origina des diferents figures des armes defensives usades pes sòns guerrèrs... Maugrat açò, cau advertir que non i a cap d’error eraldic ena representacion des elements deth blason sus un camp limitat per quinsevolh forma, perque, sens dobte, de manèrs plan diferents sigueren es escuts coma arma defensiva.”¹⁹⁵

Totun açò, eth madeish autor mos precise mès entà dauant: “Er espanhòu (er escut), o aumens eth mès caracteristic e tradicionau en Espanha, ath quau era eraldica universau lo considère coma tau e per tant s’estime privatiu e pròpi nòste, ei rectangular, quadrilong e arredonit pera sua part inferiora e en proporcion de cinc d’ample per sies de long respectivaments.”¹⁹⁶

Eth Sr. Manuel Bassa, mos precise: “Era forma o delimitacion d’un escut depen dera inventiva deth que lo realize; [...] cada un li pòt dar era configuracion extèrna que mès li agrade.”¹⁹⁷ Totun, dempús, eth madeish mos descriu quauqu’ues des formes mès correntes utilizades per diuersi païsi e entre eres mos trapam er “estil aragonés”,¹⁹⁸ que coïncidís totaument damb eth ja descrit coma espanhòu.

Entà Armand de Fluvià, se tracte deth: “Quadrilong iberic, qu’ei arredonit ena part inferiora, damb era corba mès o mens pronunciada, e generalizat ena peninsula iberica des deth sègle XVII”.¹⁹⁹

Curiosament, eth madeish Armand de Fluvià, mos ditz: “Escut iberic: ei un escut quadrilong de punta arredonida. Se comencèc a utilizar en reiaume de Castilha ena darrerria deth sègle XII, s’estenec per tota era peninsula, exceptat dilhèu des reiaumes dera Corona d’Aragon, e passèc, prumèraments, tàs comtats de Tolosa, Foish e Comenge e

¹⁹³ Armand de FLUVIÀ i ESCORSA (2005). “Escuts municipals i comarcals”. *Avui*. Barcelona, 10 de mai deth 2005.

¹⁹⁴ Juan Francisco de GRACIA DE TOLBA (1613). *Relación al Rey Don Phelipe III Nuestro Señor del Nombre, Sitio, Planta, Fertilidad, Poblaciones, Castillos, Iglesias y Personas del Valle de Aran, de los Reyes que le han poseido, sus conquistas, Costumbres, Leyes y gobierno*. Huesca (edicion facsimil), p. 19.

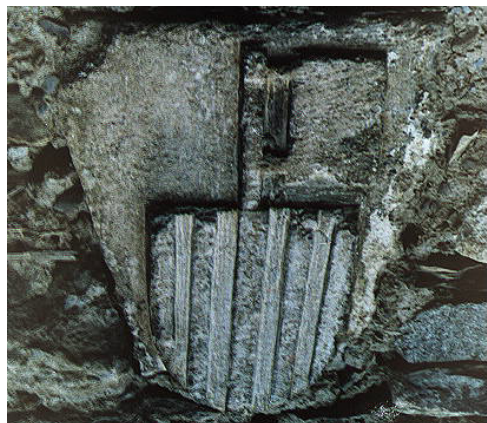
¹⁹⁵ Vicente de CADENAS Y VICENT (1994). *Fundamentos de Heráldica (Ciencia del Blason)*. Hidalguía. 2ª edición. Madrid, p. 21 e 22.

¹⁹⁶ Vicente de CADENAS (1994). *Fundamentos...*, p. 24.

¹⁹⁷ Manuel BASSA I ARMENGOL (1973). *Tractat General d’Heráldica (Origen, història dels escuts i normes per a formar-los i llegar-los)*. Editorial Millà: Barcelona, p. 61.

¹⁹⁸ Manuel BASSA (1973). *Tractat General...*, p. 63

¹⁹⁹ Armand de FLUVIÀ I ESCORSA (1982). *Diccionari General d’Heráldica. Glossari anglès, castellà, francès i italià*. Edhasa: Barcelona, p. 165 e 166.

tàs vescomtats de Bearn e Torena, e dempús, entà miei sègle XIII, tara rèsta d'Occitània, eth Daufinat e Savòia. En sègle XV lo trobam utilizat pertot, ath costat der escut classic (escut quadrilong apuntat)".²⁰⁰

Entà acabar, Luís F. Messía mos rebrembe: "[...] segontes eth costum de cada país, eth sòn "contorn exterior" acostume a auer ua forma fòrça particulara"²⁰¹ e en parlar der Escut d'Armes Espanhòu mo'lo descriu com es anteriors. Aguest autor tanben mos parle des proporcions, de 5 a 6, ei a dèder, cinc parts iguales d'ample entà sies parts iguales de longada encara que remèrque que: "[...] era eraldica ei ua "sciència-art e qu'es règles e normes que la compòsen non son rígides senon flexibles, çò que s'aurà en

compde en moment d'aplicar-les as proporcions des escuts".²⁰² E entà remercà'c, acabe dident: "En epòques passades s'acostumaue a aplicar era proporcion de sèt a ueit".²⁰³ Açò que viem de dèder tanben ac podem confirmar en revisar quauqu'ues des votzes relacionades damb era eraldica ena Enciclopèdia Espasa.

Per un aute costat, en aquerò que semble que i a unanimitat entre es autors nomentadi ei en evitar er estil francés. Er escut francés ei representat damb un quadrilong retallat per baish e acabat en punta en sòn centre inferior. Vicente de Cadenas mos comente: "En Espanha, era sua influència a estat notabla pera aficion de francizar era nòsta eraldica e es certificats des reis d'armes ath long deth sègle passat e bona part d'aguest, an contribuït notablament en aguesta desviacion dera nòsta característica e pròpia boca der escut".²⁰⁴ "[...] ei er escut [eth

francés] mès estenut en tota era eraldica e universaument s'a admetut com er escut pròpiament eraldic, e son majoria eth nombre d'armeries estrangères que l'emplèguen coma pròpi".²⁰⁵ En açò tanben ei dera madeisha opinion Luís F. Messía: "[...] a estat utilizat [eth d'estil francés] damb grana profusion pes eraldistes espanhòus".²⁰⁶

En aquerò que hè as mesures e era forma de bastir-lo ei a on semble que i a critèris non totaument unanimes. De totes manèrs, aquerò reament important, e en çò que coïncidissen toti es autors, ei eth besonh dera existència d'ues proporcions e qu'era sua forma exteriora a d'èster era d'estil aragonés, espanhòu o iberic coma ja s'a dit adès.

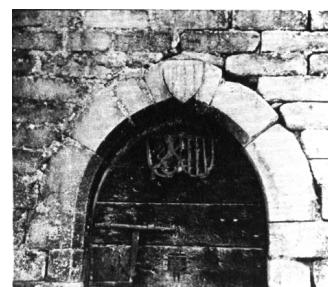
Çò qu'ei important remarcar, en aguest cas concrèt, ei qu'era pròpia istòria dera Val mos mèrque aguesta madeisha forma exteriora generau dera boca

der escut.

Atau donc, e en nòste cas, auem trigat:

Er escut quadrilong arredonit ena punta.

Tanpòc enes documents consultadi relacionadi damb Aran se parle d'era, mès tanben enes diboishi des glòses marginaus deth *Fori Aragonum* de 1476 ²⁰⁷ apareish era forma der escut atau e com aué la coneishem, ei a dèder rectangulara, quadrilonga e arredonida ena part inferiora. Se tracte der estil nomentat

²⁰⁰ Armand de FLUVIÀ i ESCORSA (2011). *Manual d'Heràldica i Tècnica del Blasò. Amb un glosari final.* Manuals Universitaris 2. Galerada: Cabrera de Mar, p. 44.

²⁰¹ Luís F. MESSÍA DE LA CERDA Y PITA (1990). *Heràldica Española. El Diseño Heráldico.* Aldaba: Madrid, p. 28.

²⁰² Luís F. MESSÍA (1990). *Heràldica...*, p. 30.

²⁰³ Luís F. MESSÍA (1990). *Heràldica...*, p. 30.

²⁰⁴ Vicente de CADENAS. *Fundamentos...*, op. cit. p. 24

²⁰⁵ Vicente de CADENAS. *Fundamentos...*, op. cit. p. 24

²⁰⁶ Loís F. MESSÍA. *Heràldica...*, op. cit. p. 28.

²⁰⁷ José Ángel SESMA MUÑOZ et al. (1992). *Un año en la historia de Aragón 1492*, Caja de Ahorros de la Inmaculada Concepción: Zaragoza, p. 15.

“aragonés”,²⁰⁸ “espanhòu”²⁰⁹ o “quadrilong iberic, generalizat ena Peninsula Iberica des deth sègle XVII”.²¹⁰ En aquerò que hè ath nomenat Armari des Sies Claus de 1753, e per rasons òbvies, mos trapam damb er estil “francés”, quadrilong arredonit e acabat en punta e que, malurosament, se trape aué en dia massa estenut per tota era eraldica espanhòla, en detriment dera sobrietat e puretat dera figura classica deth nòste blason.

Era forma tipica (rectangulara, quadrilonga e redona ena part inferiora) nomenada, como ja auem vist adès, iberica, espanhòla o aragonesa, siguec normalizada peth Decret 263/1991,²¹¹ qu’obligue a qu’era sua forma exteriora a d’èster era carrada, ei a dèder, un carrat apuat sus un des sòns vertèxs e damb ua des sues diagonaus disposada verticaument e era auta orizontaument (“cairat”). Tanben es corones d’aguesti escuts (ar estil italian de ciutat, ajuntament, província, etc., o com en Portugal, a on ei regulat ath detalh, e a on simbolize s’ei pòble, vila, ciutat, etc., en foncion deth nombre de tors e deth metau,²¹² seguissen es normes deth nomenat Decret deth 1991 (abolit e substituït peth nau Decret de 2007).²¹³

Liegem, ena òbra citada d’Armand de Fluvià de 2011, coma mos definís aquest escut “cairat”: “A estat molt pòc estudiat. Totun, podem dèder que siguec fòrça utilizat ena Edat Mejana enes reiaumes dera Corona d’Aragon, principaument en València e Catalonha, entà representar-i armeries civiques. Calerie hèr-ne un estudi”.

Er escut cairat siguec recomanat en ua trobada internacionau d’eraldica civica, que se hec en Roma en 1958, com eth mès apropiat entàs armeries civiques, tà diferenciar-les millhor des familias. Aquesta recomanacion siguec adoptada en Catalonha en 1981, quan eth govèrn catalan arthenec era cession dera competència d’oficializar es escuts civics”.²¹⁴

Cau tier en compde qu’era estetica en eraldica a estat, ei e serà tostemps un des sòns principis fundamentaus. Ara ben, un decret qu’ei un decret e, coma tau, susceptible de cambi. Ei de suposar, totun, que tres cents ans de costum hèsqwen a valer aqueth nomenat dret consuetudinari, que non pas pògui viatges a prevalut tanben sus es leis e sustot en dret civiu catalan.

Tornant tàs escrits deth degan deth Còs des Cronistes Reis d’Armes, i liegem:

"Eth lausange damb angles rèctes (carrat apuat en un des sòns vertèxs) s’a utilizat -sustot saiant de hèr-lo a emplegar- entàs armes municipaus, mès es ajuntaments se resistissen a admeter-les...".²¹⁵

"En Espanha ac an portat tradicionaument diuersi ajuntaments levantins, dilhèu influenciadi per d’auti de nacions mediterranèes que l’emplèguen, mès ben pera sua forma, que ges de çò qu’ei abitau, o per costum d’usar es familias, son fòrça pòc emplegadi ena eraldica municipau".²¹⁶

"[...] er us generau s’impòse damb er escut tradicionau familiau de cada nacion entara composicion e ordenacion des armes municipaus".²¹⁷

²⁰⁸ Manuel BASSA (1973), *Tractat...*, p. 63.

²⁰⁹ Vicente de CADENAS Y VICENT (1984), *Vademecum Heráldico (Aplicación de la Ciencia del Blason, con especial referencia a la Heráldica Eclesiástica)*, Editorial Hidalguía, 2ª Edición, Madrid, p. 15.

²¹⁰ Armand de FLUVIÀ (2011), *Manual...*, p. 165-166.

²¹¹ Vedetz, *Decret 263/1991, de 25 de novembre...*

²¹² Eduardo GARCÍA-MENACHO Y OSSET (2010), *Introducción a la Heráldica y Manual de Heráldica Militar Española*, Ministerio de Defensa: Madrid, p. 67.

²¹³ Vedetz *Decret 139/2007, de 26 de juny...*

²¹⁴ Armand de FLUVIÀ (2011), *Manual...*, p. 45.

²¹⁵ Vicente de CADENAS (1994), *Fundamentos...*, p. 25.

²¹⁶ Vicente de CADENAS (1994), *Fundamentos...*, p. 25.

²¹⁷ Vicente de CADENAS (1994), *Fundamentos...*, p. 26.

"Es madeishi eraldistes francesi (era legislacion e costums eraldiques mès antigues se codifiquen en França. Dilhèu per aquerò, e d'aquiu era remercabla e decidida influéncia dera eraldica francesa en tota era sciéncia eraldica universau) an desertat d'aguesta forma de boca der escut entà emplegar eth tradicionau des armes familiaus".²¹⁸

"Tanben se ten, encara qu'en ua quantitat fòrça inferiora, eth nomenat *pèth de taure*, fòrça emplegat enes principis deth sègle XIX e fòrça utilizat singularament pera dinastia carlista. Era sua forma se caracterize pera sua semblança a ua pèth de vacuum curada. Ei, dilhèu, er escut espanhòu mès caracteristic, i a diferents variantes en çò que tanh ara sua corba, mès o mens pronunciada, e ara pèth des pautes e dera coa, mès o mens retalhades".²¹⁹

A despriet d'açò, cau precisar qu'es formes exteriores des escuts s'an adaptat ara mòda deth moment, segon es epòques, e coma mòdes, mès o mens passadisses, non son per aquerò justificables.

ERA CORONA

Era corona reiau simbolize era pertanhença d'Aran ath Reiau Patrimòni. Der "Informe dera Conselheria de Governacion"²²⁰ emetut entara aprobacion der Escut d'Aran, n'auem resumit es paragrafs següents:

Tant es bailes com es bailes generaus, que posteriorament, damb Alfons IV, passèren a dider-se governadors reiaus,²²¹ designauen un mòde particular de possession: "[...] ei eth dret d'administracion dirècta deth rei sense intermediaris [...]".²²²

E tanben simbolize era consideracion d' "òmes liures" que damb tant d'in defenen es aranesi ath long de tota era sua istòria. En contraposicion as "servents" pròpis des senhories feudaus. "Aran non siguec jamès senhoria feudau e es aranesi poderen afrontar victoriosament era luta entà veder-se liures des senhories vesies (Comenge, Palhars, etc.) pera proteccion dera monarquia e principaument per èster liures, donques, coma s'a dit exactament, damb servents non se defenen ne reconquisten nacionalitats".²²³

Aguesta dependéncia dirècta deth rei se reitèr en fòrça documents. Eth madeish Parlament de Catalonha nègue en 1410, e en prumèra instància, era ajuda que sollicite eth sindic d'Aran deuant dera invasion parciau dera Val pes tròpes dera comdessa de Comenge (que profitèc era inexisténcia deth rei, pera mòrt sense successio de Martin I, entà dominar era Val), dempús d'allegar eth Parlament que: "Aran ei causa deth reiau patrimòni".²²⁴

²¹⁸ Vicente de CADENAS (1994), *Fundamentos...*, p. 25.

²¹⁹ Vicente de CADENAS (1994), *Fundamentos...*, p. 24.

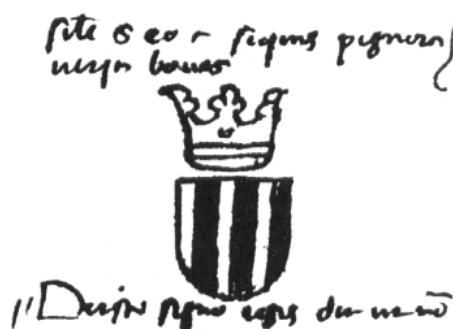
²²⁰ Eth conselhèr de Governacion (1993), *Informe-Estudi dera Conselheria de Governacion. Escut d'Aran*, Aran, 10 d'octobre.

²²¹ ACA. Reg. 504, p. 1r. Afirmacions que podem trobar remassades ena òbra de Joan REGLÀ CAMPISTOL (1951), *Francia, la Corona de Aragón y la Frontera Pirenaica (La lucha por el Valle de Aran. Siglos XIII-XIV)*, C.S.I.C.: Madrid, vol. I (Texto), p. 271.

²²² *Histoire General du Languedoc*. Vol. VII. p. 197-198. Afirmacions que podem trobar remassades ena òbra deth conselhèr de Governacion (1993), *Informe-Estudi...*, p. 2.

²²³ A. BALLESTEROS (1943-44), *Historia de España y su influencia en la Historia Universal*, Barcelona, vol. 2, p. 845. Afirmacions que podem trobar remassades ena òbra de Joan REGLÀ (1951), *Francia...*, vol. I, p. 283.

²²⁴ ACA, vol. 633, p. 115. Afirmacions que podem trobar remassades ena òbra deth conselhèr de Governacion (1993), *Informe-Estudio...*, p. 2.

Enes documents consultats relacionadi damb Aran, non se parle pas dera forma dera corona. Com auem dit, en 1613 non se descriu sonque "[...] ua corona reiau ath dessús d'eri (es escuts) [...]”, mèss enes diboisshi des glòses marginaus deth *Fori Aragonum* de 1476²²⁵ ja i trapam ua representacion dera corona dera epòca e que seguís estant pariera ara que trapam coma corona deth Rei d'Aragon deth sègle XIV (un sègle, per un aute costat, important ena istòria d'Aran), en Manuel Bassa.²²⁶

Ei ben cèrt qu'en tota Euròpa era corona nomentada reiau s'a utilizat eraldicament damb un modèl estandard (establit en sègle XVII), barrada e damb diadèmes. Totun, non ei pas mens cèrt qu'era sua imposicion en tota Espanha (millhor dit, ena Peninsula) ven acompanhada dera man dera monarquia borbonica e definitivament a compdar deth controvertit Felip V.

“Deth rei Felip II enquiara fin dera dinastia dera casa d'Àustria, basicament [er escut] non cambie exteriorament e non ac hèn sonque quauqui quartièrs der escut”.²²⁷

“Quan arribèc era casa de Borbon damb eth rei Felip V, i higeç eth quartièr pròpi dera sua casa e, en exterior, era corona reiau espanhòla tau com aué la coneishem. Agust escut se mantierà ath long des dus règnes següents sense modificar-se”.²²⁸

Corona Real Española

“Damb Amadèu I se tornèc a utilizar era corona reiau [...]. Era restauracion alfonsina de 1874 tornèc ar escut anterior des borbons, mèss introdusic pòc a pòc er escut deth govèrn provisionau damb era corona reiau e es liris de Borbon”.²²⁹

Eth Reiaume d'Aragon, e era posteriora Corona d'Aragon, utilizèc ua auta simbologia enes sues coronas enquiara "unificacion". Eth madeish Principat de Catalonha tanben ac hec atau. Tament ei atau qu'era Comunitat Autonòmica d'Aragon, pera Lei 2/1984,²³⁰ mos definís era corona que lo timbre, atau:

"Corona reiau dubèrta de ueit florons, quate d'eri vedibles, damb pèrles, e ueit flors de liri, cinc d'eres vedibles, damb robins e esmeraudes en aròu, en proporcion damb er escut de dus e miei a sies".

E sus era forma exteriora der escut, mos ditz:

"[...] ei, estructuraument, un escut espanhòu [...] [escut quadrilong, redon ena basa]".

²²⁵ José Ángel SESMA *et al.* (1992), *Un año...*, p. 528.

²²⁶ Manuel BASSA (1973), *Tractat...*, p. 140.

²²⁷ Eduardo GARCÍA-MENACHO (2010), *Introducción...*, p. 109.

²²⁸ Eduardo GARCÍA-MENACHO (2010), *Introducción...*, p. 112.

²²⁹ Eduardo GARCÍA-MENACHO (2010), *Introducción...*, p. 114.

²³⁰ Ley 2/1984, de 16 de abril, sobre uso de la Bandera y el Escudo de Aragón, *Boletín Oficial de Aragón*, núm. 15 (18 de abril de 1984), p. 292 y *Boletín Oficial del Estado*, núm. 113 (11 de mayo de 1984), p. 13.082.

Guillermo Fatás e Guillermo Redondo²³¹ mos comenten era legislacion aragonesa sus era qüestion e, sus era corona der escut, en concrèt, mos reproduisissen eth paragraf dera Lei nomentada anteriorament e mos esclarissen:

“Çò que signifie qu’eth legislador optèc, corrèctament, peth modèl de corona reiau deth tipe gotic, qu’ei mès caracteristic entà personalizar er antic reiaume, era demarcacion deth quau coincidís exactament, a compdar deth sègle XIII, damb era dera Comunitat Autonmica”.

Ena madeisha òbra i apareish ua reproduccion d’un diboish d’ “er escut damb eth senhau reiau timbrat damb corona reiau”, trèta deth croquis manuscrit entre es glòses de Martín de Pertusa ena prumèra edicion des *Fori Regni Aragonum* imprimidi en Zaragoza per Paulo Hurus y H. Botel en 1477. Biblioteca Nacional, Madrid.²³² Tant er escut reproduit com eth senhau reiau son exactament identics as ja comentadi (quadrilong arredonit ena basa e corona reiau dubèrta). Era curiositat d’aguest diboish ei qu’en camp non se i ven sonque tres “paus” enlòc des quate abituaus en d’autres reproduccions.

Aran, pes sues caracteristiques istoriques particulars e gràcies ara Lei de regim especiau²³³ que les reconeish, a volut arribar un punt mès luenh qu’era Comunitat d’Aragon e, fixant-se ena sua Carta Magna, era Querimònia, autrejada per Jaime II d’Aragon en 1313 (s. XIV) e ratificada per toti es reis posteriors (includit Felip V) enquiara epòca tan recenta dera monarquia d’Isabèl II e recuperada en 1990, a volut includir en escut d’Aran, e en de toti e cada un des sòns pòbles, un rebrembe d’aquera reconeishença d’ “òmes liures” entara sua gent.

Per aquerò se triguèc representar ena corona que timbre er escut es eveniments que viem de comentar. Dempús de consultar un gran nombre de diboishi, miniatures, talhes, escultures, etc., d’epòques propères ar eveniment comentat (1313) se vedec qu’era corona definida coma "corona reiau dubèrta..." ère era mès representada, dera madeisha manèra qu’en epòques posteriores se trapaue era que triguèc (damb bon critèri) en sòn dia era Comunitat Autonmica d’Aragon.

Ricardo Centellas²³⁴ mos descriu ua medalha d’Alfons V estampada en 1449, a on apareish, ara quèrra deth perfu deth bust deth monarca, un libre dubèrt (en medalhes e retrats, es sobirans, a mès des armeries, tanben pòrten diboishadi o gravadi uns objèctes, coma senhaus personaus, com eth *Llibre Obert* d’Alfons IV),²³⁵ damb era inscripcion latina: *Vir Sapiens Dominabitur Astris*; en extrem dret, ua corona reiau damb era data d’estampatge.

Era corona que cite Ricardo Centellas ei definida coma: “COURONNE du roi d’Aragon.- Il existe une médaille d’Alphonse V, surnommé le Magnanime, roi d’Aragon, gravée par Victor Pisanello, en Italie, représentant le buste de ce souverain, à côté duquel on voit sa COURONNE qui est composée d’un cercle surmonté de quatre fleurons d’ache dont les interstices sont ornés de perles. Ces fleurons sont

²³¹ Guillermo FATÁS CABEZA y Guillermo REDONDO VEINTEMILLAS (1995), *Blasón de Aragón. El Escudo y la Bandera*, Diputación General de Aragón, Zaragoza, p. 132.

²³² Guillermo FATÁS y Guillermo REDONDO (1995), *Blasón de Aragón...*, p. 48.

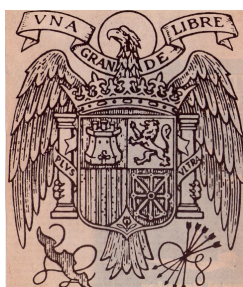
²³³ Lei 16/1990, de 13 de junhsèga, sus eth regim especiau dera Val d’Aran, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 1326 (3 d’agost de 1990), p. 3.757 i *Boletín Oficial del Estado*, núm. 194 (14 de agosto de 1990), p. 23.822.

²³⁴ Ricardo CENTELLAS SALAMERO *et al.* (1993), *Los Reyes de Aragón*, Colección Mariano de Pano y Ruata, núm. 62, Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón: Zaragoza, p. 153.

²³⁵ Armand de FLUVIÀ (2011), *Manual...*, p. 132 e fotografia: *La divisa del Llibre Obert d’Alfons IV* (IV de Catalunya, V d’Aragon).

alternés avec quatre grosses perles et montés, comes celles-ci, sur des pointes curvilignes. (*Trésor de numismatique et de glyptique*, Paris, 1834).” Au blason des armoiries.²³⁶

Aguest tipe de corona s'òl recèber eth nòm de coronament (s. XV a XVII, abans dera sua classificacion e precisament peth hèt de non èster tipificada) totun, e com ac hec Aragon definint eth sòn "coronament" coma "corona reiau dubèrta...", ja se trape classificada coma tau en quauqui tractats d'eraldica.²³⁷ A despiet d'açò, quauque autor²³⁸ tròbe que non a cap de sens parlar de "corona reiau dubèrta" perque considèra qu'aguesta terminologia ei emplegada erroneament en epòca franquista (er escut d'Espanha dera epòca franquista utilizèc ua corona similara e basada ena utilizada pes reis catolics).

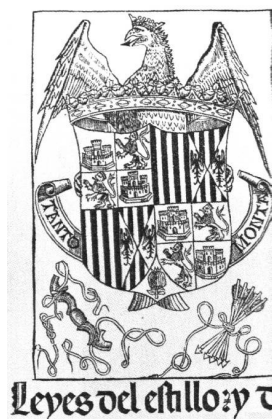
“Es coronaments: se'n ditz coronaments des corones emplegadas abans dera sua classificacion, entàs darreries deth sègle XVII.

Apareishen ath dessus des escuts en sègle XIII per òbra des artistes e, a causa d'açò, les trobam enes formes mès variades e, donque, son ben diuèrses. Totun, ordinàriament consistissen en un cercle cimad de florns, de huelhes, de crotzes, de pèrles, de bòles o de puntes”²³⁹

“Corona ara antiga: ei un coronament damb eth cercle sense peireria, reuçaçat per cinc (se'n ven tres) florns o per ueit puntes, triangles o rais (se'n ven cinc).²⁴⁰

Atau donc, podem definir era corona que timbre er escut d'Aran (e des sòns pòbles) coma:²⁴¹

Corona dubèrta deth sègle XIV des reis d'Aragon: cercle dubèrt (sense diadèmes) d'aur e lis (sense peireria), reuçaçat per quate florns (tres de visti) intercaladi per quate puntes cuertes (dues de vistes) cimades de pèrles.

En 1753, en Armari des Sies Claus, era corona reiau ei era pròpia dera casa de Borbon, causa logica s'auem en compde qu'aquera casa reïne en Espanha a compdar de 1714 e qu'eth madeish Felip V ratifiquèc e confirmèc es furs e privilegièis aranesi e, per tant, era Corona borbonica assumic en escut eth papèr qu'enquia alavetz auie amiat era d'Aragon.

²³⁶ <http://www.blason-armoiries.org/heraldique/c/couronnes.htm> (2003)

²³⁷ Vicente de CADENAS Y VICENT (1989). *Diccionario Heráldico. Términos, piezas y figuras usadas en la Ciencia del Blasón*, Hidalguía, Madrid, 4ª edición, p. 63, 67 e 68. Figura 1.204.

²³⁸ Armand de FLUVIÀ (1982), *Diccionari...*, p. 71-73.

²³⁹ Armand de FLUVIÀ (2011), *Manual...*, p. 118-119.

²⁴⁰ Armand de FLUVIÀ (2011), *Manual...*, p. 122.

²⁴¹ Deuant deth docte d'ua mala interpretacion deth tipe de corona damb era que calerie timbrar (sagerar) er escut d'Aran, a conseqüència de naues investigacions, s'arribèc ara conclusion qu'aguesta non podie èster era qu'en un principi se nomenèt "corona catalano-aragonesa" (Manuel BASSA (1973), *Tractat...*, p. 140), pr'amor que d'aguesta non s'a trobat cap de referent istoric damb aguest nòm que la pogue validar. Non passe çò de madeish damb era "corona dubèrta deth sègle XIV des Reis d'Aragon" -definida en punt C, Annèx II deth *Reglament des escuts...* (2004)- qu'èc que s'ajuste perfectaments damb eth tipe de corona que timbre (sagèra) er escut d'Aran, non solaments pes definicions de "corones dubèrtes", mès per d'auti tèxtes que s'an trobat ath respècte, entre d'auti, coma exemple, er exposat en francès.

En çò que tòque ara corona se hè extensiva ara rèsta des escuts des pòbles dera Val. “Reiau Patrimòni” non sonque era Val, senon toti e cada un des pòbles, que per aquerò prestauen individuauament eth sòn jurament de fidelitat “a domino Rege Aragonum”. Ei a dèder, cada pòble l’aurie de plaçar ath dessús deth sòn escut, encara que calerie tier en compde ua sèria de circonstàncies entath sòn corrècte emplec.

Era corona timbre er escut, ei a dèder:

“Eth lòc de plaçament dera corona ei eth marge superior der escut, mès tanben ei corrècte, e dilhèu mès elegant, deth punt de vista artistic, lheuar-la bèth shinhau per dessús der escut”.²⁴²

Entà acabar podem dèder qu’er escut d’Aran ère, sense dobte, eth des QUATE BARRES E UA CORONA REIAU ATH DESSÚS.

Non se tractaue der escut de Catalonha, pr’amor que ja non sonque Jaime II, que crecèc explicitament era Bailia Generau d’Aran e la igualèc damb Catalonha, València e Malhòrca,²⁴³ senon tanben perque eth rei Felip V, que subdividic eth Principat en 1716, mejançant eth Decret de Naua Planta, en dotze corregiments, deishèc Aran sense formar part de cap d’eri. Aran continuèc damb era sua forma de govèrn particulara, sancionada per Reiau Cedula de Felip V e dehòra, donc, exprèssament, des efèctes deth Decret de Naua Planta.

En aqueth temps ère proscrit e proïbit tot aquerò relacionat damb era identitat catalana, mès era Val, coma territòri autonòm, bastís en 1753 eth sòn Armari des Sies Claus e dispòse en centre eth sòn escut tradicionau des barres e era corona, sense atribuir-li mès connotacion politicoadministrativa damb Catalonha ne damb Aragon.

COLOR NATURAU

ESMAUTS

En lenguatge eraldic se criden esmauts es metaus e es colors que s’emplèguen entà pintar eth camp der escut, es pèces e es figures que compòsen eth blason.

I a onze esmauts que’n poderiem dèder classics (encara que quauques armeries les aumenten en dus, en tres e en quate e tot), atau, donc, qu’auem:

[...] dus metaus, er aur (auriò) e er argent (gris o blanc) [...].

[...] es colors pròpiament dites son: [...] gules (vermelh), azur (blu), sinòple (verd), porpra (vriuleta) e sable (nere). Tanben se tien en quauques armeries nacionaus eth hèr (alemanes), er acèr (italianes), sanguin e auròra (anglese) e tanben er aperat carnacion (qu’ei comun en moltes mès que se va eliminant). En Catalonha, ath delà des classics, s’a acceptat era color “iranjada”,²⁴⁴ recomanada coma “Orange021”²⁴⁵ o coma 123U²⁴⁶ (sistèma internacionau

²⁴² Vicente de CADENAS (1984), *Vademécum...*, p. 39

²⁴³ Alfonso GARCÍA-GALLO DE DIEGO (1940-48), *Tratado de Historia del Derecho Español*. Madrid. Vol. I, p. 642. Afirmacions que podem trobar remassades ena òbra de Joan REGLÀ (1951), *Francia...*, vol I, p. 275 e següentes.

²⁴⁴ Vedetz Annèx 1.a), *Decret 263/1991, de 25 de novembre...*; Article 28.2, *Decret 139/2007, de 26 de juny...*

²⁴⁵ Armand de FLUVIÀ (2011), *Manual...*, p. 55.

²⁴⁶ Armand de FLUVIÀ i ESCORSA et al. (2001). *Els símbols dels ens locals de Catalunya (volum 1)*, Generalitat de Catalunya, Departament de Governació, Direcció General d’Administració Local, Barcelona, p. 4.

Pantone). En sègle XVII s'inventèc un sistèma de representacion des colors (esmauts) mejançant punts e raies en blanc e nere. En sègle XIX (200 ans dempús) s'inventèren nauï traçats entàs auti esmauts mès modèrns: er iranjat.²⁴⁷

Tanben s'elimine ena eraldica modèrna er emplec deth tèrme, fòrça tengut en sègle passat, de "color naturau", o sigue, era representacion d'ua figura damb es sues diferents colors".²⁴⁸

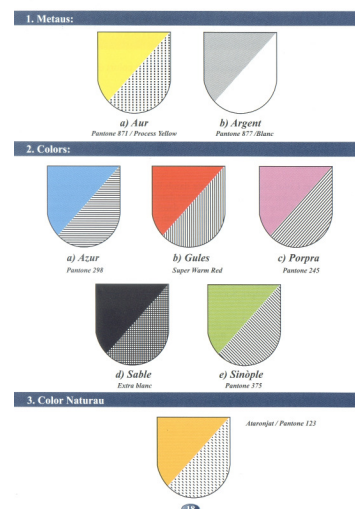
"Naturau: color pròpia des bèsties, frutes e flors quan se les represente damb era sua".²⁴⁹

Enes sègles XVIII e XIX, tanben trobam figures representades damb era sua coloracion naturau; se les blasonè dident "ath naturau" e, dera color dera carn ne diden "carnacion".²⁵⁰

Atau donc, considerant qu'en Aran i a escuts qu'includissen representacions d'animaus, flors, etc., se decidic mantier era color aperada "naturau" (blasonat com "ath naturau") maugrat qu'en Catalonha s'avesse eliminat peth Decret qu'auem comentat abundantament.

Totun, en Reglament aranés, publicat peth Conselh Generau d'Aran,²⁵¹ ena representacion en color des metaus e colors, en apartat 3, "color naturau" i apareish coma tau era color "iranjada/pantone 123". Aguest error ei facilament identificable, ja qu'ena plana anteriora (annèx II, A. 2.f) se definís corrèctament era color naturau.

"Jamès cau plaçar enes escuts metau sus metau ne color sus color, senon qu'a d'anar per fòrça, metau sus color e color sus metau. Es corones e d'auï detalhs, coma ungles, pics, garres, etc., son excepcions".²⁵²

PROPOSICION DE PROJÈTE DE LEI SUS ETH REGIM ESPECIAL D'ARAN

Pr'amor qu'en aguesta proposicion de Projècte de Lei i a previst er Institut d'Estudis Aranesi coma assessor des institucions publiques araneses, entre d'auï matèries, en istòria (capítol IV, punt 1).

Pr'amor qu'er Institut d'Estudis Aranesi ei eth competent respècte as informes vinculants sus es escuts des institucions locals dera Val d'Aran (capítol IV, punt 3).

Pr'amor que corresponen ath Conselh Generau es competències e facultats qu'era legislacion catalana de regim locau atribuïdes ath Govèrn e ara administracion dera Generalitat en matèria, entre d'auïes, des simbèus (capítol II, article 34.2).

²⁴⁷ Armand de FLUVIÀ *et al.* (2001), *Els símbols...*, p. 4.

²⁴⁸ Vicente de CADENAS (1994), *Fundamentos...* p. 149-152; Vicente de CADENAS (1984), *Vademécum...*, p. 27; Eduardo GARCÍA-MENACHO (2010), *Introducción...*, p. 29.

²⁴⁹ Vicente de CADENAS (1989), *Diccionario...*, p. 125.

²⁵⁰ Armand de FLUVIÀ (2011), *Manual...*, p. 51.

²⁵¹ Seccion Provisional d'Istòria der Institut d'Estudis Aranesi (2004), *Reglament des escuts des ens locals dera Val d'Aran*, Conselh Generau d'Aran, Vielha, p. 17-18.

²⁵² Julio de ATIENZA NAVAJOS (1989), *Nociones de Heráldica*, Aguilar, S.A., Madrid, p. 46; Armand de Fluvià (2011), *Manual...*, p. 53.

Atau, donc, coma membre numerari dera Seccion d'Istòria der Institut d'Estudis Aranesi e a títol personau, presentí aguestes observacions a ua seguida d'articles dera Proposicion de Projècte de Lei su eth Regim Especiau d'Aran.

ETH PREAMBUL

En primèr lòc que calerie, coma futura Lei d'importanta transcendéncia entara Val d'Aran, introdusir-i un preambul damb era istòria deth motiu d'aguesta Lei: era istòria d'Aran, des sues institucions tradicionaus, etc.

Era redaccion d'aguest preambul qu'aurie d'èster hèta pera Seccion d'Istòria der Institut d'Estudis Aranesi, perque a pro entitat, coneishements e experiéncia entà poder hèr aguest trabalh damb era dignitat qu'aguesta futura Lei mereish.

Cau tier en compde qu'era *Lei 16/1990, de 13 de junhsèga, sus eth regim especiau dera Val d'Aran*, qu'aguesta naua derògue, tanpòc auec aguest preambul, que considèri qu'ara non s'aurie d'obviar pas e qu'encara auem temps entà corregir era omission.

TÍTOL I - DISPOSICIONS GENERAUS

Article 6

Es simbèus

1. Aran expresse era sua identitat nacionau damb es simbèus dera sua comunitat, que son eth drapèu, er imne e er escut.

E era Hèsta d'Aran?

Non cau cap desbrembar qu'era Hèsta d'Aran ei tanben un simbèu e, donc, s'aurie d'includir ena redaccion d'aguest punt 1, per aquerò proposam eth tèxte que segúis:

1. Aran expresse era sua identitat nacionau damb es simbèus dera sua comunitat, que son eth drapèu, er imne, er escut e era Hèsta d'Aran.

2. Eth drapèu d'Aran ei deth color bordèu tradicionau des pendons des parròquies araneses, damb er escut d'Aran enquadrat en centre pera crotz occitana de color auriò.

Era redaccion d'aguest punt 2 pòt provocar confusions sus eth plaçament en drapèu tant dera crotz coma der escut, per aquerò aurie d'èster de mès bon compréner, e tad aquerò proposam aguesta redaccion:

2. Eth drapèu d'Aran ei deth color bordèu tradicionau des pendons des parròquies araneses, damb era crotz de Tolosa,²⁵³ dita tanben d'òc o occitana, d'òr (color auriò) e enquadrada en sòn centre. Es braci dera crotz acaben en punta e acuelhen en miei er escut d'Aran sense tocar-lo e gessent d'aguesta.

3. Er escut d'Aran ei un escut de forma rectangulara, quadrilong e arredonit ena sua part inferiora e en proporcion de 5 x 6 d'ample e long respectivament.²⁵⁴ Escut talhat, sagerat de corona reiau catalanoaragonesa (sègle XIV),

²⁵³ Crotz de Tolosa (posterioraments nomentada "crotz de Forcauquier", "crotz deth Lengadòc" "crotz d'òc" e, fin finau, "crotz occitana"). Simbèu dinastic des ancians comdes de Tolosa (Ramon V de Tolosa), qu'era primèra descripcion documentada date d'un sagèth comdau de 1165.

damb un prumèr nivèu d'argent, damb ua clau en faisha de sable (nere), e un dusau nivèu d'òr, damb quate paus de gules (vermelh).²⁵⁵

Era redaccion d'aguest punt 3 aurie d'èster era madeisha qu'era deth *Reglament des escuts des ens locaux dera Val d'Aran*, aprovat per unanimitat en Plen deth Conselh Generau d'Aran deth dia 27 d'octobre de 2004, e qu'ei aguesta:

3. Er escut d'Aran ei un escut de forma quadrilonga, arredonida ena sua punta e en ua proporcion d'1 d'ample per 1,1 de long. Escut talhat. Prumèr, d'argent, ua clau en faisha, de sable (nere). Dusau, d'òr, quate paus de gules (vermelh). Timbrat (o sagerat) per ua corona dubèrta deth sègle XIV des reis d'Aragon.

4. Er imne d'Aran qu'ei *Montanhes araneses*.

En aguest punt 4 calerie precisar s'a quina version de *Montanhes araneses* hè referéncia. Cau suposar que se tracte dera aprovada peth Conselh Generau d'Aran, per aquerò se i aurie de hèr a constar entà evitar confusions damb era version poetica classica o d'autres versions cantades en diferenti lòcs d'Occitània. Proposam, donc, aguesta redaccion:

4. Er imne d'Aran ei *Montanhes araneses* segon eth tèxte aprovat peth Plen deth Conselh Generau d'Aran.

5. Finaument, i calerie híger un nau punt 5 en referéncia ath dia dera Hèsta d'Aran, damb un tèxte com aguest:

5. *Era Hèsta d'Aran ei eth 17 de junh, dia dera recuperacion des institucions araneses.*

Patrimonio de la Val d'Aran. La búsqueda del equilibrio a través de la deformación. Hacia una declaración de Patrimonio Mundial

Prof. Dr. Josep Lluís y Ginovart
Prof. Agustí Costa y Jover
Universitat Rovira i Virgili

En la Val d'Aran existe un conjunto de iglesias románicas de planta basilical, construidas entre el siglo XI-XIII que han merecido el interés de algunos de los grandes historiadores de la construcción. Ha sido el caso de Josep Puig i Cadafalch (1867-1956), quién en su estudio de *Les iglésies romàniques ab cobertes de fusta de les Valls De Bobí y d'Aran* (1908), establece como hipótesis, que inicialmente las iglesias del Val d'Aran fueron cubiertas con estructura de madera. Teoriza que posteriormente serán transformadas con la construcción de bóvedas de cañón, conservando como soportes las pilastras iniciales de sección circular y de construcción no monolítica. Construye sobre esta hipótesis la gran diferencia entre las iglesia de Boí y las del Aran [PUIG i CADAVALCH 1908]. Por otra parte, Juan Bassegoda Nonell (1930-2012) estableció en la ponencia del XVIII Congreso di Storia dell'Architettura, la

²⁵⁴ Eth punt 2 der annèx I deth *Reglament des escuts...* (2004), ditz textuaument: "*Era forma exteriora o boca des escuts des ens locaux d'Aran serà era madeisha qu'era der escut d'Aran, ei a díder, quadrilonga, arredonida ena sua punta e en ua proporcion d'1 d'ample per 1,1 de long*".

²⁵⁵ Er article 9 deth capítol II deth *Reglament des escuts...* (2004), parle deth blasonament o descripcion d'un escut e aguest, entar escut d'Aran, ei eth seguent: "*Escut talhat. Prumèr, d'argent, ua clau en faisha, de sable (nere). Dusau, d'òr, quate paus de gules (vermelh)*". Timbrat (o sagerat) per ua corona dubèrta deth sègle XIV des reis d'Aragon (punt C der annèx II deth *Reglament nomenat*).

Estètica expresionista de la arquitectura romànica lombarda en Catalunya como consecuencia de las deformaciones formales y estructurales de las iglesias. [BASSEGODA 1974], que las anomalías formales constituyen una de las características de la arquitectura romànica que se produce en Catalunya. Entre los ejemplos expuestos en su tesis, aparecen algunas de las iglesias del Val d'Aran, a diferencia de aquellas característica de la Vall de Boí. En este sentido se establecen unas peculiaridades específicas en un entorno geográfico característico, de ahí la importancia de las primitivas iglesias del Val d'Aran. Podemos establecer que en este caso, que la estabilidad y el equilibrio en la arquitectura de la Val, es un valor patrimonial característico.

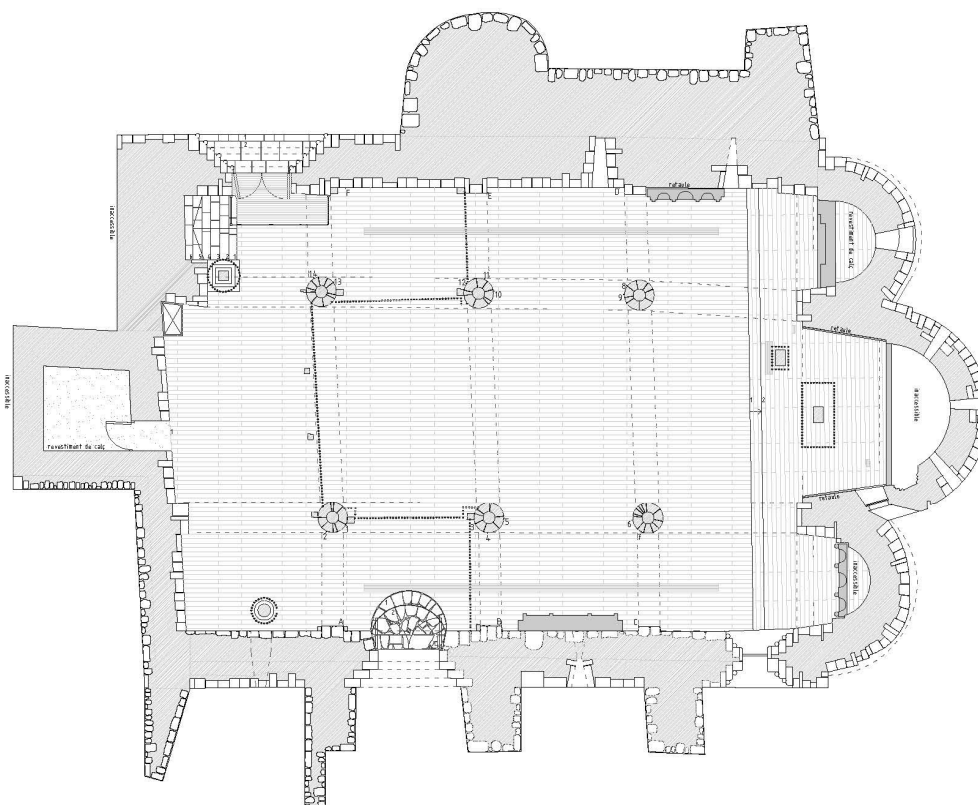

Fig. 1 Planta de Santa Maria d'Arties (2013).

Cartanyà, Maria; Escarré, Antoni; Jacas, Teresa; Martí, Josep; Padró, Xavi; Rodríguez, Damián

El interés por estas estructuras románicas, ha llevado a la Escuela Técnica Superior de Arquitectura de la Universitat Rovira y Virgili, al estudio durante el Curso (2012-2103), de alguna de estas construcciones. El trabajo de campo se ha realizado en dos campañas, una invernal, en las iglesias del Cap d'Aran, Sant Joan y Santa María de Arties. Otra más detallada para Santa María de Arties, durante la tercera semana del mes de julio. Estos estudios han sido un primer estadio del estado de la cuestión sobre estas edificaciones de la Val. La investigación viene a complementar alguno de los estudios, especialmente los realizados en la iglesia de Santa María de Arties, donde sus grandes deformaciones ya fueron advertidas, y fueron objeto de estudio [BASSEGODA 1972, VILLANUEVA 1974), SÁEZ 1976, POLO; COTS 2009].

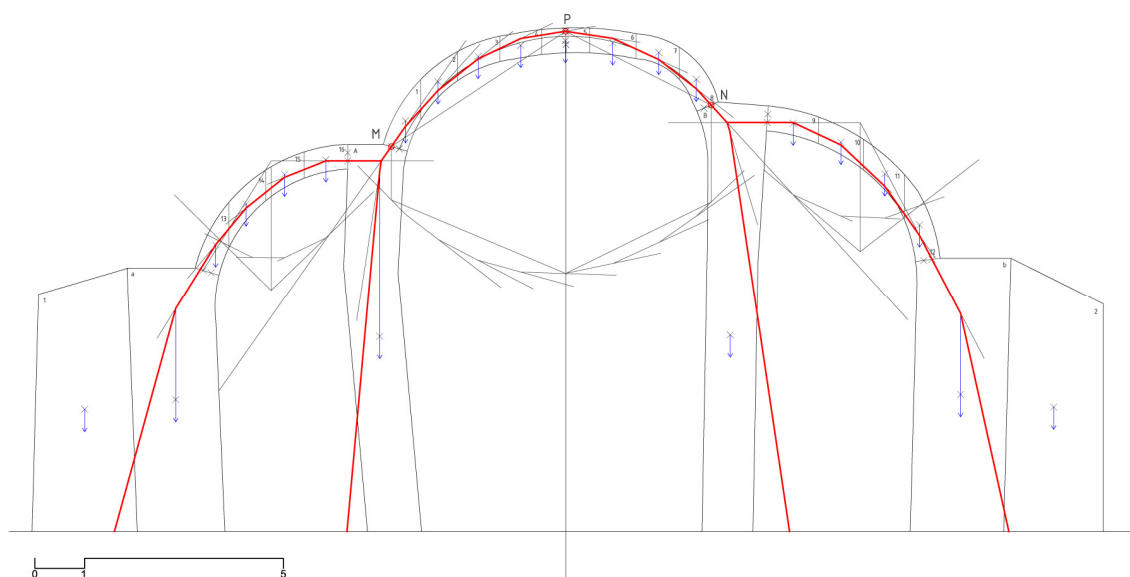

Fig. 2 Estudio de equilibrio en Santa maria d'Arties (2013).
Cartanyà, Maria; Escarré, Antoni; Jacas, Teresa; Martí, Josep; Padró, Xavi; Rodríguez, Damián

La ciencia de las estructuras

La ciencia moderna de las estructuras no aparecerá hasta les *Discorsi e Dimostrazioni Matematiche* (1638) de Galileo Galilei (1564-1642). En las obras de fábrica la teoría elástica tradicional basa sus principios en; la resistencia, rigidez y estabilidad (AROCA 2001). La cuestión de la resistencia del material y el comportamiento a rotura fue resuelta por Claude-Louis Henri Navier (1785- 1836) en el *Resumé des Leçons donnés à l'Ecole des Ponts et Chaussées* (1826). Pese a ello, la compatibilidad teórica con las tradicionales obras de fábrica y su comportamiento no ha sido nada fácil. Las obras antiguas, como las de la Val, estaban regidas por un criterio de estabilidad, más que por el de la resistencia del material empleado. Las grandes fábricas trabajan siempre a compresión, estando muy lejos de sus límites de fatiga. Para hacer comprensibles desde el punto de vista científico, y a la vez hacer compatibles la teoría elástica y plástica de la ciencia de los materiales, se han de concebir estas estructuras bajo el criterio de la estabilidad general del conjunto. Para ello se han definido los teoremas del análisis límite desarrollados por Jacques Heyman (1925), [HEYMAN 1999, OSCHENDORF 2002]. El tercer concepto elástico es la rigidez, esta se entiende como la oposición que ofrece cualquier elemento que está sometido a un esfuerzo a deformarse. Pese a su importancia sobre la teoría general de las fábricas, la rigidez no ha tenido gran incidencia, limitándola en la teoría elástico-plástica, a una proporcionalidad directa respecto al factor formal de la estructura. Pese a ello, ha habido algunos estudios sobre las grandes deformaciones, desde el principio de la estabilidad general de los edificios [HEYMAN 1969, HUERTA 2004], siendo un de los campos aun muy abiertos en el estudio de las obras de fábrica.

Así, las construcciones anteriores a la teoría elástica, las llamadas pre científicas, plantean un especial interés por determinar cuales eran los principios en que se basaban los constructores de estos edificios. En las construcciones del gótico, la estabilidad de la fábrica se consigue a través de su capacidad para deformarse, reajustando las líneas de empuje. Los casos extremos son las catedrales góticas más altas; como Beauvais [WOLFE; MARK 1976] o la de Mallorca [ROCA; LODOS 2001]. Sin embargo, son escasos los elementos arquitectónicos con grandes deformaciones que encontramos en edificios históricos anteriores al gótico, como los muros del templo Amon-Rê à Karnak [CHOISY 1904, GOLVIN et alt. 1990]. Las obras de fábrica de la Val son absolutamente deformables y formarían parte de este grupo de construcciones con esta fenomenología característica.

Consideraciones de Santa María de Arties

El estudio realizado sobre Santa María de Arties ha pretendido obtener una planimetría precisa de la fábrica, centrandose especialmente la atención en el techo de la iglesia. Para ello se ha realizado un modelo en tres

dimensiones construido mediante los datos combinados de una estación total (Topcon Imaging Station-203) y una cámara calibrada Nikon D7000, con una operativa basada en la técnica de la fotogrametría.

Fig. 3 Imagen tridimensional del interior de Sta maría de Arties (2013)
Cartanyà, Maria; Escarré, Antoni; Jacas, Teresa; Martí, Josep; Padró, Xavi; Rodriguez, Damián

En términos generales, el modelo tridimensional del interior de la iglesia se obtiene a partir de pares estéreo de fotografías orientadas mediante los puntos topográficos, llamados puntos de control. En este caso, se ha utilizado para la generación de superficies el programa 123DCatch, que automatiza parte del proceso. Se obtiene una malla triangular tipo TIN (*triangulated irregular network*) que incorpora las texturas de los paramentos reales gracias al mapeado a partir de las mismas fotografías. Una vez obtenido el modelo en bruto, es necesario retrabajar la malla, en este caso utilizando el programa Rhinoceros, para poder extraer información útil como ortofotografías a escala métrica, modelos de curvas de nivel o secciones de las bóvedas de fábrica, que permiten analizar y parametrizar los elementos constructivos.

Los resultados obtenidos concluyen que una de las características de esta construcción son las grandes deformaciones geométricas de su estructura, superiores al 10% de su forma inicial, y pese a ello son estables después de casi un milenio. Generalmente los modelos analíticos asimilan la obra de fábrica a un material rígido e indeformable. Esta iglesia representa estructuralmente un modelo de comportamiento elástico no lineal. Esta casuística es de gran importancia para la ciencia de las estructuras, los futuros estudios a realizar, permitirán parametrizar el material y la técnica constructiva empleada. Esta peculiaridad ha llevado a una secuencia de deformaciones, en la que las estructuras de las bóvedas de cañón trabajan tridimensionalmente a compresión.

Los valores patrimoniales. La Autenticidad de la Val d'Aran

Se presentan así los primeros resultados de esta investigación, en el marco teórico de la protección monumental. Durante este periodo ha habido un lucha por parte de los constructores de la Val d'Aran, en buscar la estabilidad de estas construcciones. Esto hecho ha propiciado que hayan aparecido una serie de intervenciones, que a lo largo de la historia han ido moldeando la arquitectura primigenia de estas construcciones. El resultado patrimonial es la adición de una serie elementos, contrafuertes, tensores de madera y elementos de contrarresto, que han configurado la imagen formal de este conjunto de Iglesias que ha llegado a nuestros días. Este hecho es

especialmente interesante en las iglesias de; Cap d'Aran, Unya, Salardú, Sant Joan y Santa Maria d'Arties, cuyos valores patrimoniales y culturales que allí son reconocidos han de ser preservados.

Fig. 4 Panorámica interior de St Juan d'Arties (2013)
Moncalyo, Ricard; Nolla, Marta

La conservación del patrimonio en todas sus formas y periodos históricos está arraigada a los valores atribuidos al patrimonio cultural. La habilidad para entender estos valores depende, en parte, del grado de credibilidad o veracidad de las fuentes de información sobre estos valores tangibles o intangibles, de aquí la importancia de la investigación sobre estas iglesias. El conocimiento y comprensión de estas fuentes de información, en relación a las características y significados originales del patrimonio cultural, es un requisito básico para evaluar todos los aspectos de su autenticidad patrimonial. De aquí emana una de las características patrimoniales de la Val, en una convivencia entre el patrimonio inmaterial y material, en las vertientes de esta última, en clasificación de natural, inmueble y mueble, según las definiciones de los Convenios Internacionales sobre Patrimonio. De aquí que el reconocimiento del concepto de Autenticidad, desde el punto de vista patrimonial, sea esencial para comprender y conservar el Patrimonio de la Val d'Aran.

El Documento de Nara sobre la Autenticidad (1994), se viste en el espíritu de la Carta de Venecia (1964) en lo referente a la condición ambiental (art.14). La autenticidad aparece como el factor esencial en el momento de la calificación de los valores culturales. La comprensión de la autenticidad, como valor patrimonial, juega un papel fundamental en todos los estudios científicos del patrimonio cultural, intentando delimitarlos. También lo es en la planificación de la conservación y en la restauración monumental, en base a los procedimientos de registro de la Convención de Patrimonio Mundial y los inventarios que se puedan realizar sobre el patrimonio cultural. Aunque los juicios sobre valores atribuidos a las propiedades culturales, así como la credibilidad de fuentes de información relacionadas, pueden diferir entre cultura y cultura, es preciso identificarlas dentro de un determinado contexto. Incluso dentro de los criterios de la misma cultura, estos criterios no son constantes y muchas veces variables en el tiempo. Por lo tanto no se pueden hacer juicios de valor o autenticidad con un criterio fijo. Por el contrario, el respeto a todas las culturas requiere que el patrimonio cultural sea considerado y juzgado en el contexto cultural al que pertenecen (DOCUMENTO DE NARA EN AUTENTICIDAD 1994).

Por otra parte si atendemos a la definición de *restauración*, en la Carta de Cracovia (2000), se entiende como una intervención dirigida sobre un bien patrimonial, donde su objetivo es la conservación de su autenticidad y su apropiación por la comunidad. Así el debate sobre la intervención sobre estos bienes patrimoniales se hace aún más abierta, y más aún en referencia a los criterios utilizados en los años sesenta, y de acuerdo la nueva Resolución del ICOM-CC en Nueva Delhi (2008). Concretamente la terminología para definir la conservación del patrimonio cultural tangible, en su última definición de *restauración* como:

"Todas aquellas acciones aplicadas de manera directa a un bien individual y estable, que tengan como objetivo facilitar su apreciación, comprensión y uso. Estas acciones sólo se realizan cuando el bien ha perdido parte de su significado o función a través de una alteración o un deterioro pasados. Se basan en el respeto del material original. En la mayoría de los casos, estas acciones modifican el aspecto del bien." [ICOM-CC 2008]

Otro punto a resaltar son los criterios técnicos que deben presidir la intervención sobre la estructura arquitectónica. Los principios para el análisis, conservación y restauración de las estructuras del patrimonio arquitectónico, se establecieron en la 14ª Asamblea General del ICOMOS (2003). Se determinó que el valor del patrimonio arquitectónico no reside únicamente en su aspecto externo, sino también en la integridad de todos sus componentes como producto genuino de la tecnología constructiva propia de su época. [ICOMOS 2003].

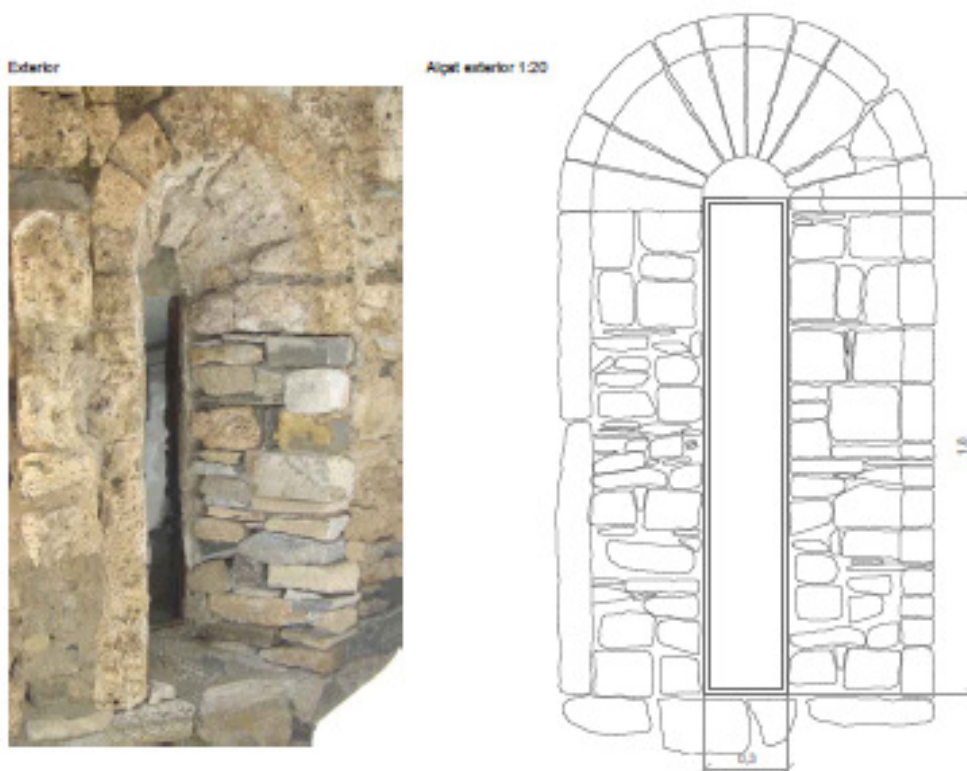

Fig. 5 Estudio esterotomía - ventana Cap d'Aran (2013)
Franch, Maria; Olivé, Gerard; Olucha, Cristina

Como consecuencia de ello los Convenios Internacionales de Intervención sobre el Patrimonio, subrayan que el diagnóstico sobre estos valores patrimoniales, debe apoyarse en métodos de investigación histórica de carácter cualitativo y cuantitativo. Los primeros, han de basarse principalmente en la observación de los daños estructurales y la degradación material, así como en la investigación histórica y arqueológica propiamente dicha, y los segundos fundamentalmente en pruebas de los materiales y la estructura, en la supervisión continua de los datos y en el análisis estructural. Cada intervención debe respetar, en la medida de lo posible, el concepto de las técnicas y los valores históricos de la configuración primigenia de la estructura, así como de sus etapas más tempranas, y debe dejar evidencias que puedan ser reconocidas en el futuro. Las estructuras arquitectónicas deterioradas deben ser reparadas, y no sustituidas, siempre que sea factible. Se mantendrán las imperfecciones y alteraciones que se hayan convertido en parte de la historia de la edificación, siempre que no atenten contra las exigencias de la seguridad. Sólo se debe recurrir a la alternativa de desmontar y volver a montar los elementos cuando así lo exija la propia naturaleza de los materiales y siempre que su conservación por cualquier otro medio sea imposible o incluso perjudicial.

La constitución de la formalización de las iglesias de la Val, forma parte inseparable de la visualización de su paisaje. La preocupación por alcanzar un desarrollo sostenible basado en una relación equilibrada y armoniosa entre las necesidades sociales, la economía y el medio ambiente, llevo a los Estados Miembros del Consejo de Europa, a definir en Florencia (2000), el Convenio europeo del paisaje. El paisaje desempeña un papel importante de interés general en los campos cultural, ecológico, medioambiental y social, y que constituye un recurso favorable para la actividad económica. El paisaje contribuye a la formación de las culturas locales y es un componente fundamental del patrimonio natural y cultural, que contribuye al bienestar de los seres humanos y a la consolidación de la identidad. El paisaje es un elemento importante de la calidad de vida de las poblaciones de la

Val; en los medios urbanos y rurales, en los espacios de reconocida belleza excepcional [CONVENIO EUROPEO DEL PAISAJE 2000]

Fig. 6 Exterior Sta María de Arties (2013)
Cartanya, Maria; Escarré, Antoni; Jacas, Teresa; Martí, Josep; Padró, Xavi; Rodríguez, Damián

Hacia la declaración de patrimonio mundial

El patrimonio cultural y natural forma parte de los bienes inestimables e irremplazables no sólo de cada nación, en su ámbito territorial, sino de toda la humanidad. Se puede considerar que algunos de los elementos del patrimonio de la Val, por sus notables cualidades excepcionales, tienen un “valor universal excepcional” y merecen, por ende, una protección especial contra los peligros crecientes el desarrollo de la globalización pueda amenazar. Este es el caso del patrimonio de la Val d’Aran, en las cuestiones referidas a el patrimonio inmaterial y material, diferenciado como natural, inmueble y mueble.

Desde que se adoptó la Convención en 1972, la comunidad internacional adoptó el concepto de “desarrollo sostenible”. La protección y la conservación del patrimonio natural y cultural constituyen una contribución notable al desarrollo sostenible. La Convención (1972), tiene por objeto identificar, proteger, conservar, revalorizar y transmitir a las generaciones futuras el patrimonio cultural y natural de Valor Universal Excepcional.

Las definiciones de patrimonio cultural y natural se encuentran en los Artículos 1 y 2 de la Convención del Patrimonio Mundial (1972). Se considerará patrimonio cultural:

- a) Los monumentos: obras arquitectónicas, de escultura o de pintura monumental, elementos o estructuras de carácter arqueológico, inscripciones, cavernas y grupos de elementos, que tengan un valor universal excepcional desde el punto de vista de la historia, del arte o de la ciencia.
- b) Los conjuntos: grupos de construcciones, aisladas o reunidas, cuya arquitectura, unidad e integración en el paisaje les dé un valor universal excepcional desde el punto de vista de la historia, del arte o de la ciencia.

- c) Los lugares: obras del hombre u obras conjuntas del hombre y la naturaleza así como las zonas, incluidos los lugares arqueológicos que tengan un valor universal excepcional desde el punto de vista histórico, estético, etnológico o antropológico.

Por otra parte la Convención considerará como patrimonio natural:

- a) Los monumentos naturales constituidos por formaciones físicas y biológicas o por grupos de esas formaciones que tengan un valor universal excepcional desde el punto de vista estético o científico.
 b) Las formaciones geológicas y fisiográficas y las zonas estrictamente delimitadas que constituyan el hábitat de especies, animal y vegetal, amenazadas, que tengan un valor universal excepcional desde el punto de vista estético o científico.
 c) Los lugares naturales o las zonas naturales estrictamente delimitadas, que tengan un valor universal excepcional desde el punto de vista de la ciencia, de la conservación o de la belleza natural.

En el caso de la Val d'Aran, se puede considerar un Patrimonio mixto cultural y natural ya que sus bienes patrimoniales, responden parcial o totalmente a las definiciones de patrimonio cultural y patrimonio natural. Por todo ello se puede proponer este conjunto de bienes como un Valor universal excepcional. Ello significa una importancia cultural y natural de la Val d'Aran, tan extraordinaria que trasciende las fronteras nacionales y cobra importancia para las generaciones presentes y venideras de toda la humanidad. Por lo tanto, la protección permanente de este patrimonio es de capital importancia para el conjunto de la comunidad internacional. [UNESCO 2008].

La custodia de estos edificios y paisajes de la Val d'Aran, ha de propiciarse a través de los postulados que establecen algunos de los documentos internacionales sobre la conservación del patrimonio, especialmente; El Documento de Nara en Autenticidad 1994, Carta del patrimonio vernáculo construido (1999), ratificada por la 12ª Asamblea General de ICOMOS en México, y los Principios para el análisis, conservación y restauración de las estructuras del Patrimonio arquitectónico (2003) de la 14ª Asamblea General del ICOMOS, en Victoria Falls, Zimbabwe. Todo ello enmarcado dentro del Convenio europeo del paisaje. Florencia 20 octubre de 2000. En base al cumplimiento de estas directrices el conjunto Patrimonial de la Val d'Aran es susceptible de la inscripción de los bienes en la Lista del Patrimonio Mundial. Los estudios iniciados por la Escuela Técnica Superior de Arquitectura de la Universitat Rovira y Virgili, sobre las grandes deformaciones de las iglesias de la Val, son objeto de la identificación y comprensión de una de las características mas obvias del patrimonio de la Val. Los resultados de éstas, pueden ayudar a definir el concepto de Autenticidad, en el camino futuro de su posible inscripción en la Lista del Patrimonio Mundial.

Referencias

AROCA (2001). Introducción a la Elasticidad. Cuadernos del Instituto Juan de Herra 1-16-11. Madrid: Escuela de Arquitectura de Madrid.

BASSEGODA NONELL (1972). La Iglesia de Santa María de Arties, barroca y racionalista. Un templo sin cimientos. La Vanguardia Española. Jueves 28 de septiembre 1972, pp. 51.

BASSEGODA NONELL (1974). Estética expresionista de la arquitectura románica lombarda en Catalunya como consecuencia de las deformaciones formales y estructurales de las iglesias. En: De Re Restauratoria. Vol. II. Cátedra Gaudi. UPB. Barcelona, pp. 33-64.

CHOISY (1904). L'art de bâtir chez les Égyptiens. Paris: Édouard Rouveyre, éditeur.

GALILEI (1638). Discorsi e Dimostrazioni Matematiche intorno à due nuove scienze Attenenti alla Meccanica & i movimenti Locali. Leiden: Elsevier.

GOLVIN (et alt.) (1990). Essai d'explication des murs « à assises courbes », à propos de l'étude de l'enceinte du grand temple d'Amon-Rê à Karnak. En: Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 13 4e année, N. 4, 1990, pp. 905-946.

HEYMAN (1969). The safety of masonry arches. *International Journal of Mechanical Sciences*. n° 11, pp. 363–385.

HEYMAN (1999). *The Science of Structural Engineering*. London: Imperial College Press.

HUERTA (2004). Arcos, bóvedas y cúpulas. Geometría y equilibrio en el cálculo tradicional de estructuras de fábrica. Madrid: Instituto Juan de Herrera. Escuela Técnica Superior de Arquitectura

NAVIER (1826). *Resumé des Leçons donnés à l'École des Ponts et Chaussées sur l'Application de la Mécanique à l'Etablissement des Constructions et des Machines*. Paris: Firmin Didot.

OCHSENDORF (2002). *Collapse of Masonry Structures*. Ph. D. dissertation. University of Cambridge.

POLO; COTS (2009). Santa Maria d'Arties (Naut Aran, Val d'Aran): Un exemple integrat a nivell de restauracion d'un monument a compdar des entresenhes arqueològiques. En: *Cicle de conferències patrimoni arqueològic i arquitectònic a les Terres de Lleida 2009*. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, pp. 75-103.

PUIG i CADAFLACH (1908). Les iglesies romàniques ab cobertes de fusta de les Valls De Bohí y d'Aran. *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans: MCMVII*, pp. 119-136.

ROCA; LODOS (2001). Análisis estructural de catedrales góticas. *Revista Ingeniería y Territorio*. N° 56, pp. 38-47.

SAEZ (1976). Primera fase del proyecto de restauración de la Iglesia de Santa María de Artés en el Valle de Arán (Lérida). *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*. Núm 116, pp 63-71.

VILLANUEVA. (1974). “Las bóvedas de cañon”. En : *De Re Restauratoria*. Vol. II. Cátedra Gaudi. UPB. Barcelona, pp. 145-158.

WOLFE; MARK (1976). Collapse of the Vaults of Beauvais Cathedral in 1284 *Speculum*, Vol. 51, No. 3 (Jul. 1976), pp. 462-476

Referencias Recomendaciones Internacionales sobre Protección Patrimonio

- 1964 CARTA DE VENEZIA. Segundo Congreso Internacional de Arquitectos y Técnicos de Monumentos, reunido en Venecia del 25 al 31 de mayo de 1964.

- 1972 UNESCO. Convención sobre la protección del patrimonio mundial, cultural y natural, del 17 de octubre al 21 de noviembre de 1972. Conferencia General de la Organización de las Naciones Unidas para la Educación, la Ciencia y la Cultura, en su 17ª reunión. París

- 1994 CONFERENCIA NARA. Documento de Nara en Autenticidad. Nara (Japón), del 1-6 de noviembre de 1994.

- 2000 CONSEJO DE EUROPA. Convenio europeo del paisaje. Florencia 20 octubre de 2000.

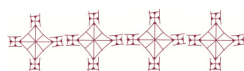
- 2000 CARTA DE CRACOVIA. Principios para la conservación y restauración del Patrimonio construido. Cracovia. Comité Científico de la “Conferencia Internacional Cracovia 2000”.

- 2003 UNESCO. Convención para la salvaguardia del patrimonio cultural inmaterial, del 29 de septiembre al 17 de octubre de 2003. Conferencia General de la Organización de las Naciones Unidas para la Educación, la Ciencia y la Cultura, en su 32ª reunión. París.

- 2003 ICOMOS. Principios para el análisis, conservación y restauración de las estructuras del Patrimonio Arquitectónico. 14ª Asamblea General del ICOMOS, Victoria Falls, Zimbabwe, Octubre de 2003.

- 2008 ICOM-CC. Resolución: Terminología para definir la conservación del Patrimonio Cultural Tangible. Conferencia XV, Nueva Delhi, 22-26 de septiembre de 2008.

- 2008 UNESCO. Directrices Prácticas para la aplicación de la Convención del Patrimonio Mundial. Organización de las naciones unidas para la educación, la ciencia y la cultura comité intergubernamental de protección del patrimonio mundial cultural y natural. Centro del patrimonio mundial.

Capèles romaniques d'origina romanica ena Val d'Aran

Esther Monge España
Seccion d'Istòria
Institut d'Estudis Aranès.

INDÈX

1. Introduccion.
2. Sant Miquèu de Vilamòs.
3. Sant Estèue de Tredòs.
4. Sant Blai de Les.
5. Sant Joan d'Arròs.
6. Sant Fabian d'Arres de Jos.
7. Sant Estèue de Betren
8. Conclusion.
9. Bibliografia.

1. Introduccion

Maugrat qu'era major part des capèles dera Val d'Aran se bastiren ath long des sègles XVIII, XIX e ath començament deth XX, encara se'n consèrven quauqu'ues deth periòde romanic, des sègles XI, XII e bona part deth XIII, que son eth testimòni, amassa damb es magnifiques glèises que i a d'un cap ar aute dera Val, d'aqueth estil arquitectonic caracteristic dera Nauta Edat Mejana e que s'introducisc ena Val d'Aran a trauès de França, maugrat qu'ère un lòc amagat e luenh de quinsevolh centre o corrent d'influéncia.

E maugrat que quauqu'ues des capèles romaniques an estat modificades ath long deth temps, encara aué podem identificar elements pròpis d'aqueth estil arquitectonic, com era planta, era absida, era decoracion lombarda, eth paredat, es hièstres, etc., siguen sencèrs o part d'eri, mès que mos permeten reconéisher eth romanic que s'imposèc ena Val ena Edat Mejana.

Era degradacion de quauqu'ua d'aguestes bastisses ei comprensibla s'auem en compde es nombrosi sètges armadi qu'a patit era Val ath long dera istòria, tant deth territòri francès coma der espanhòu, damb eth consequent pilhatge de glèises e capèles, qu'a viatges sigueren destruides totaument.

D'un aute costat, es que se perdurèren, patiren soent era manca de conservacion continuada que hec a perillar era sua estabilitat e conservacion. Totun, en darrèr tèrç deth sègle XX comencèc ua politica d'intervencion, e gràcies ad aguesta s'a arthenhut a tornar-les part dera sua "esplendor" inicial.

Tanben cau díder que, maugrat que non son pas guaires es qu'encara se sauen, damb eth pas deth temps quauqu'ues d'eres se modifiquèren e s'adaptèren as nauí besonhs existents, que complique era sua identificacion, per aquerò, e sustot en aqueres qu'an patit un cambi mès substancial, centraram era atencion enes elements (o aquerò que se'n saue) pròpis deth romanic, e tot aquerò damb ua auta dificultat hijuda: qu'era documentacion existenta, tant de glèises com de capèles, ei fòrça escassa o nulla.

2. SANT MIQUÈU DE VILAMÒS

Sant Miquèu. Vilamòs.

Segontes era tradicion, aguesta capèla ei plaçada en lòc a on antigament i auet eth pòble vielh de Vilamòs, que semble que patie es consequéncies des lauets que baishauen cada iuèrn, per aquerò, e coma resultat des maus insostenibles que patie annaument, se preneç era decision de desplaçar eth pòble entara sua situacion actuaa.

Aguesta capèla de Sant Miquèu ei d'estil romaníc primitiu e de construccion fòrça simpla. Cònte d'ua petita nau rectangulara de murs convergenti; en presbitèri es murs presenten aguesta madeisha disposicion e era construccion acabe damb ua absida semicirculara orientada ar E. Nau e presbitèri son delimitadi per un arc trionfau e cobèrti per ua vòuta semicirculara refortida damb arcs totaus que comencen en mur N. en sengles pilars, mentre qu'en costat S. comencen dirèctament deth madeish mur.

Actuaument se i accedís per ua petita pòrta damb arc de miei punt que i a en mur de meddia. Er accès primitiu qu'ère peth mur der oèst, mejançant un portau dovelat, qu'aué ei barrat per un mur.

Era capèla s'illuminaue exclusivament a trauès d'ua hièstra estreta de dobla alandada centrada ena absida e ua arquèra que i a ath dessús dera primitiva pòrta d'accès. Posteriorament se li higeç ua auta hièstra d'alandada unica ena part meridionau dera absida.

Era decoracion exteriora dera absida ei hèta damb arcadures lombardes seguides que non son part dera estructura e que, com era frisa de dents de ressèga que i a dejós dera ala deth tet dera absida, sigueren hèti d'ua manèra molt primitiva. Cau remercar era abséncia de lesenes, pròpies d'aguest tipe de decoracion e qu'enes construccions a on son presentes, contribuïssen ara formacion de sèries escarsères d'arcs cecs lombardi.

Era antiguitat d'aguest temple se manifèste enes sues caracteristiques arquitectoniques, mès pròpies der art preromanic, que la plaçarien cronologicament en ua epòca anteriora ara dera majoria de glèises dera Val:

- Es murs dera nau son hèti de paredat rustic e perbocadi per dehòra damb mortèr praube de caudia.
- Es murs non son pas parallèls senon mercadament convergenti entara absida.
- Es arcs totaus non son pas estructuraus senon hèti posteriorament per dejós dera vòuta semicirculara.
- Er arc trionfau ei fòrça remercat.
- Es murs deth presbitèri, ath delà de mercadament convergenti, non son pas verticaus e son eth perlongament dera corbadura dera vòuta que les corbís.
- Era absida non ei pas semicirculara senon mercadament el·liptica.
- Era decoracion exteriora dera absida ei hèta damb arcadures lombardes asimètriques e sense lesenes que non son part dera sua estructura.

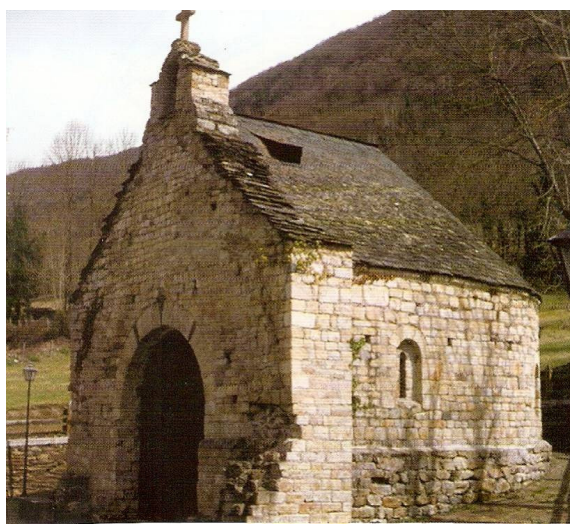

- Era frisa de dents de ressèga, plaçada, coma ja auem dit, dejós dera ala deth tet dera absida, patís era madeisha adretia ena execucion qu'era rèsta dera decoracion.

Totes aquestes característiques son pròpies der art preromànic, per açò se pòt considerar era capèla de Sant Miquèu com ua òbra hèta non pas mès tard deth sègle X (J. Sarrate), e i a era possibilitat qu'era decoracion lombarda, mès pròpia des sègles XI e XII, siguesse hijuda ath long d'aquesti sègles entà hèr mès polit eth petit santuari.

Eth 29 de seteme, hèsta de Sant Miquèu, eth pòble de Vilamòs hestege eth dia deth sòn patron damb era celebracion d'ua missa ena capèla e, ara seguida, d'un dinar de fraternitat.

3. SANT BLAI DE LES

Sant Blai. Les

Era capèla de Sant Blai de Les ei plaçada ath darrèr dera Baronia, ua bastissa nòbla deth sègle XVII. Era planta qu'ei simplament un espaci absidau de forma semicirculara e ei possible qu'era capèla actuau siguesse part deth capçau d'ua construccion mès grana, o tanben eth resultat d'ua reconstruccion hèta a partir d'elements originaus.

Era entrada entath temple se hè a trauès d'un gran portau plaçat en mur oèst e emparada jos un arc dovelat fòrça gran. Actuaument li manquen es batents de husta e er espaci ei barrat damb ua rèisha metallica.

Era illuminacion originau la proporcionarien tres hièstres d'alandada dobla que i a ena absida e ua auta, tanben d'alandada dobla ena paret de meddia.

En un registre inferior, respècte ath peirat (sòu) exterior, trobam quate hièstres damb lumedar e tapoades, sense cap de foncion aparenta que mos an hèt a pensar ena possible existència d'ua cripta.

En penau deth mur der oèst i trobam un petit campanau de paret, damb ua crotz ath dessus e qu'ath sòn laguens i a ua campana petita.

Aquesta bastissa, que cronologicament serie deth sègle XII, presente ues particularitats que mos hèn a desvelhar dobles interessants e de mau resòlver respècte ara sua estructuracion arquitectonica e es sues foncions originaus. Dilhèu ua intervencion arqueologica aportarie naues dades sus es orignes dera sua estructura e permeterie aumentar es dades que n'auem.

Eth pelegrinatge entara capèla de Sant Blai se hè eth dia 25 de junh, segon dia dera hèsta major deth pòble. Eth sant ei portat en processon dera glèisa parroquiua enquiara capèla, a on se ditz ua missa.

4. SANT ESTÈUE DE TREDÒS

Sant Estèue. Tredòs.

Aguesta capèla dedicada a Sant Estèue apareish descrita tant de glèisa, coma de capèla, mès dat que documentaument cònste que *“fue la antigua iglesia parroquial de Tredòs”*, açò mos hè a suposar que quan deishèc d'èster temple parroquiau passèc a hèr foncions de capèla, ei a dèder, deishèc d'auer un culte continuat.

Ei d'origina romanica e encara qu'a estat fòrça renauida en epòques posteriores, podem determinar era sua origina pes nombrosi vestigis d'aqueth estil artistic qu'encara aué ei de bon veir tant ena sua estructura com ena sua decoracion.

Cronologicament, eth primèr edifici serie deth sègle XI. D'aguest periòde n'i a pòqui vestigis mès fòrça significatius; aqui a on comence era antiga absida, i trobam arcadures e bandes lombardes hètes de travertin, testimoni fidèu deth primèr romanic, tanben coneishut coma *“romanic lombard”*, nòm que ven deth tipe de decoracion utilizada (arcs cècs e lesenes) e originari dera region lombarda italiana.

Era glèisa deuec patir diferents transformacions ath long dera Edat Mejana, era darrèra e mès significativa, deth sègle XV, d'aquera epòca son era pòrta dovelada e era transformacion dera absida.

Glèisa d'ua unica nau, cubèrta damb estructura de husta e lòsa, a dues aigües, sense pilars de *resalte* ne contrafòrts. Es murs son de paredat praube e perbocadi damb ua cocha de mortèr de caudia de gran grossut que denòte ua antiguitat remercabla. Laguens non se percep eth possible arriangament d'ua vòuta, çò que non suspren dada era pròpia estretor des murs, que serien insufisenti entà suportar-la.

Era entrada entath temple se hè peth mur nòrd a trauès d'ua pòrta d'arc de tèrçpunt, damb clavèths e montants trabalhadi de marme blanc, que mos permeten datar era construccion en plen periòde gotic. Semble qu'era pòrta ère protegida per un simple portic de husta, qu'encara n'auem traces en parament.

Eth campanau, emplaçat en extrem mès occidentau deth mur nòrd, ei compostat d'un mur disposat coma contrafòrt e acabat damb un campanau de paret de dubertura dobla, coronat damb arcs leugèrament ultrapassadi, que s'emparen en centre sus ua sòrta de columna acabada en ua gròssa motladura que hè de capitèth. Cau remarcar era sua estructura singulara e tanben era sua esveltesa e peth simple hèt qu'ei unic entre es campanaus dera Val.

Es hièstres son dubertures en forma d'arquèra en mur deth pan de paret; es dues que i a ath costat d'a on comence era antiga absida son d'ua unica alandada entar interior.

Era pòrta de husta, trabalhada segon es modèls medievaus, a un vorrolh de hargha bèrament guarnit e de caracteristiques semblantes ath dera glèisa de Cap d'Aran, deth madeish pòble de Tredòs.

Eth dia 27 de seteme, hèsta de Sant Estèue, patron de Tredòs, ei er unic dia der an que se ditz missa en aguest temple.

5. SANT JOAN D'ARRÒS

Sant Joan d'Arròs

Era capèla de Sant Joan de Arròs se tròbe ena arribèra de Varradòs, ena riba dreita der arriu deth madeish nòm, en un endret de vegetacion espessa e a on demore semioculta e a pòca distància deth horcalh qu'amie tà Vilamòs.

Er edifici, fòrça restaurat, cònste de nau unica qu'acabe, en costat èst, damb ua absida semicirculara damb decoracion lombarda. Entre era nau e era absida se tròbe er espaci presbiterau.

Tant era nau com eth presbitèri son cubèrti damb vòuta semicirculara qu'en sòn dia deuie èster refortida per arcs totaus, qu'ara non se'n saue sonque un; mentre qu'era absida ei cubèrta damb ua vòuta de quart d'esfèra.

Per dehòra, era bastissa presente ua remodelacion importanta e tanben ua restauracion evident (reajustament des pèires de talha damb mortèr de ciment); tant era ua com era auta li an panat er aspècte primitiu e an eliminat quauqui elements (pòrta, hièstres) o n'an camoflat d'auti, com es murs.

Era decoracion non se manifeste sonque ena absida; ath dejós d'ua cornissa i trobam ua frisa de dents de ressèga tenguda per arcs cecs lombards qu'arringuen de petites consòles, toti eri hèti de travertin. En èish dera absida i a ua hièstra damb dobla alandada e acabada damb un arc monolitic.

Maugrat eth camoflatge deth parament, com en d'auti temples dera Val (Unha), en quauques pèires tallades encara se i pòt veir incisions en forma d'aresta de peish.

Era estructura des arcadures, tallades en blòc monolitic, place cronologicament aguest element, e damb eth era capèla, laguens des formes deth sègle XII.

Eth primèr dimenge de mai se hè eth romiatge annau entara capèla de Sant Joan, administrada conjuntament pes pòbles d'Arròs e Vila.

6.SANT FABIAN D'ARRES DE JOS.

Detalh hièstra absida

Era capèla de Sant Fabian, que siguec antiga parròquia d'Arres de Jos, ei un edifici petit d'estil romaníc molt primitiu, aué sense culte e que merite fòrça atencien perque se tracte, ath costat de Sant Miquèu de Vilamòs, d'un des monuments mès antics dera Val.

Era petita bastissa cònste d'ua nau unica qu'ena sua origina ère cobèrta damb ua vòuta semicirculara, qu'encara aué ne son fòrça visibles es arringaments e que siguec remplaçada per ua simpla armadura de husta. Era construccion ei barrada, peth costat èst, per un pregon presbitèri cobèrt damb vòuta semicirculara e ua absida semicirculara damb vòuta de quart d'esfèra, guarnida exteriorament damb arcs lombards qu'arringuen de petites consòles e ua frisa de dents de ressèga peth dessús, e tanben hièstres de mieja alandada coronades per un arc monolitic.

Er aparelh que conforme era nau ei fòrça rustic, composat de blòcs pòc trabalhadi e de mesures fòrça desparières; sonque ena part deth presbitèri e dera absida trobam pèires ben trabalhades, de mesures regulares e disposades en rengs orizontaus perfecti.

En exterior s'obsèrve plan ben eth sobrelheument que patic era bastissa, e qu'encara ei mès remercabable ena part dera absida, pr'amor dera diferéncia der aparelh.

En mur de ponent, coronant eth penau, que i a un naut e simple campanau de paret d'un uelh, que s'adapte perfectament damb eth sobrelheument der edifici.

S'entre en temple a trauès d'ua simpla pòrta damb arc romaníc dovelat que i a en mur de meddia.

En mur oèst e ath dessús d'un còr de husta se daurís un hiestron qu'en exterior non ei sonque un simple horat circular de diamètre petit dubèrt en miei d'ua grana estela funerària romana, a on encara se i ven gravades es imatges de tres personas qu'es sòns busti son entornejadi per un arc circular emparat en colomnes. Aquesta composicion demoraue entornejada per ua bordadura damb decoracion de còrda, aué fòrça trincada.

Laguens dera glèisa e profitat coma banc laterau i a encastrat un blòc de marme blanc trabalhadi, gessut d'un antic autar votiu.

Probablament e segon era legenda populara, es disputes entre es dus pòbles d'Arres de Jos e d'Arres de Sus, entà aubergar era parròquia, sigueren eth motiu que hec que se bastisse ua naua glèisa en temps deth barròc. E alavetz, se hec ua glèisa naua a miei camin des dus pòbles, çò que provoquèc era pèrta dera categoria de glèisa parroquiau per part de Sant Fabian.

6. SANT ESTÈUE DE BETREN

Sant Estèue. Betren.

Sant Estèue de Betren ei eth cas oposat a Sant Estèue de Tredòs e Sant Fabian d'Arres; aguestes darrères passen d'ostentar era categoria de glèises parroquiaus a simples capèles, mentre qu'en cas de Betren ei ath revès, en assumir era foncion de glèisa parroquiau a partir dera sua condicion originau de capèla.

Originaument siguec ua petita construccion romanica deth sègle XII entà hèr de capèla, e posteriorament, enes sègles XIII e XIV, se i hèn transformacions pregones enquia qu'artenh eth sòn estat actuau. D'un aute costat, mos còste (J. Sarrate) qu'era auta glèisa de Betren, era de Sant Sernilh, qu'ère era que hège es foncions de parròquia, ja ère en estat roeinós en sègle XVI e que, en non auer era seguretat necessària entà aubergar es sues foncions abituaus coma parròquia, en conseqüència se prenece era decision de desplaçar era parròquia entara capèla de Sant Estèue. Eth hèt qu'en Sant Sernilh comencèsse alavetz ua restauracion exhaustiva e se i higesse ua auta nau, mos hè a pensar qu'ath començament, aqueth desplaçament de foncions se prevedesse transitòri. En 1829 s'entrepren ua seguida de trabalhs que non s'arriben a acabar, e d'alavetz ençà, e de manèra definitiva, era glèisa de Sant Sernilh demore sense culte, e Sant Estèue assumís era foncion de glèisa parroquiau.

Sant Estèue a ua nau unica, fòrça grana, cubèrta damb vòuta ogiva.

Eth presbitèri ei composat de tres absides pòc pregones, cubèrtes damb vòuta de quart d'esfèra e qu'es sòns arcs triomfaus son gotics, eth centrau mès gran qu'es lateraus.

Es absides presenten en exterior forma poligonau, damb cinc cares eth centrau e tres es lateraus; damb hièstres estretes damb arc de miei punt e de dobla alandada. Aguestes absides son connectades entre eres a traùs de dus arcs ogivaus petiti, d'un costat e der aute dera absida centrau, simbèu der estil gotic que se comence a imposar ena Val a partir d'aguest moment.

Es sòns paraments presenten pèires ben talhades, encaishades e de proporcions fòrça regulares; totun, en mur deth capcèr se i obsèrve un reuçaçat, posterior ara construccion originau, que mòstre un paredat praube e irregular que contraste notablament damb ea construccion originau.

Sant Estèue, catalogada coma glèisa de transicion, resumís plan ben es dus estils arquitectonics dera Edat Mejana, eth romanic e eth gotic, tant ena sua vòuta e absides com en "mostrari" de hièstres que presente e que van dera simpla dubertura damb arc de miei punt, a manèra quasi d'arquèra, ath majestuós hiestrau gotic damb rosassa, doble geminacion e tota sòrta de decoracion complementària coma colomnes, capitèths, representacions mitologiques (serena e centaure), exemples deth bestiari, etc.

En mur de ponent e ath dessús d'un hiestrau gotic esplendid, se lhèue un naut e massiu campanau de paret de doble pis, damb dues duberturas en estatge inferior e ua en superior, qu'es sòns angles èren guarnidi damb colomnetes e petiti capitèths, aué era màger part desapareishudi.

Mès, sense dobte, era òbra mèstra d'aguest temple ei eth sòn portau, estructurat en quate arquivòutes ogivaus e en degradacion, un faus timpan, colomnes damb esplendids capitèths istoriadi e un sosplog exterior tengut per consòles tanben istoriades e guarnit damb semiesfères. Es arquivòutes que corbissen era dubertura d'aguest portau, son decorades damb seishanta figures umanes en naut-reilhèu que cada imatge aucepe un unic clavèth. Es dus registres inferiors mos mòstren era idea dera resurreccion damb caishes de mòrt damb es labades lheuades d'a on gessen figures despolhades, que n'i a que pugen tath cèu e d'autes, de capenjós, devaren entath lunfèrn. Enes registres superiors i a era representacion des benaürosi, composada de musics e cantaires, reis e reines, clèrgues, hemnes e òmes expectanti.

Er amàs represente era idea dera resurreccion e eth Judici Finau, damb era glorificacion des trigadi e era condemnacion des repudiadi.

Eth faus timpan ei composat de tres plaques, ena centrau i trobam representada era Verge Maria seiguda damb eth Mainatge en braci, a quèrra era Anonciacion e a man dreita dus personatges que son de mau interpretar.

Ua dada que cau remarcar d'aguesta glèisa parroquiau de Betren ei eth hèt que, a diferència dera majoria de glèises parroquiaus dera Val, semble que jamès siguec entornejada peth cementèri, per aquerò dedusim que non se deishèc d'utilizar pas eth de Sant Sernilh, qu'originaument se trobarie ena plaça dera Carrèra, emplaçada en sòn costat nòrd, a on i auie era primitiva pòrta d'entrada tath temple. Se sap, peth rebrembe des vesins deth pòble, qu'en decenni des seishanta, quan s'empeirèren es carrèrs deth pòble, ena mentada Carrèra, ei a d'ider, deuant dera

madeisha glèisa de Sant Sernilh, gesseran ara lum nombroses sepultures que sense dobte èren dera antiga necropòli dera parròquia, que, quan era glèisa ja en estat roeinós dèishe d'auer culte, se desplace entar espaci que conformaue era nau originau dera glèisa, e posteriorament s'agranís er espaci damb er aucupat pera nau que se li volec híger en sègle XVI e que, com auem dit adès, non s'acabèc jamès.

7. Conclusion

Son fòrça d'autes mès es capèles araneses qu'an era sua origina en periòde romanic, mès qu'a conseqüència deth sòn estat actuau de roeina o de transformacion pregona patida damb eth pas deth temps e que non dèishe apreciar visuaument e de manèra precisa, era sua adscripcion ad aqueth estil artistic, mos auem interessat per aqueres que mos permeten sense cap de dobte, identificar-les coma construccions pròpies der estil romanic.

Totun, er objetiu prumèr qu'a estat enumerar aqueri edificis qu'ena sua origina auien ua foncion e que damb eth pas deth temps n'assumiren ua auta de diferenta; ei a díder, glèises parroquiaus que perderen aguesta "categoria", coma passèc damb era de Sant Estèue de Tredòs e Sant Fabian d'Arres o, eth cas contrari, capèles que per circumstàncias especiaus o de necessitat, assumissen era foncion de glèises parroquiaus, coma passèc damb era glèisa de Betren, tanben dedicada a Sant Estèue.

8. BIBLIOGRAFIA.

- AYMARD, R., *Regard sur l'Aran Chretien*. Jurançon, 1985.
- BRUNET, S., *La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sur l'Ancien Régimen*. Aspet. 2001.
- GARLAND, E. *A la découverte de l'art roman en Comminges*, PyrÉGraph, Aspet. 1992.
- GOURDON, M., *Au pays d'Aran*, Revue de Comminges, t.XXXII-XXXVII. St. Gaudens 1917-1923.
- CATALUNYA ROMANICA, Vol. XIII, *Vall d'Aran*, 1987.
- LAURIÈRE, J., *Promenade archeologique dans le Val d'Aran*, Caen, 1886.
- PUIG Y CADAFAL, J., *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans, vol. III, Barcelona 1909, reedicion deth 2001.
- ROS BARBOSA, E., *Er art romanic dera Val d'Aran*, 2a ed. Vielha. 2007.
- SARRATE FORGA, J., *El arte romanic en el Cap d'Aran*, Lérida, 1975.
- SARRATE FORGA, J., *El arte romanic en el Mig Aran*, Lérida, 1975.
- SARRATE FORGA, J., *El arte romanic en el Baix Aran*, Lérida, 1976.
- SOLER i SANTALÓ, *La Vall d'Aran, Barcelona 1906*. Reedicion. Tremp 1998.

PATRIMONI ARTÍSTIC I INDUSTRIAL AL PIRINEU CENTRAL: LES REIXES DE SENT AVENTIN DE LARBOST I SANT ANDREU DE SALARDÚ

Lluïsa Amenós

Dra. en Història de l'Art

*A Claudio Aventín-Boya,
pel seu entusiasme i ajut*

El passat pirinenc està directament relacionat amb la producció i la indústria derivada del ferro, una activitat que ha deixat nombrosos testimonis patrimonials arreu del territori. En són destacables les fargues hidràuliques, les ferreries o tallers de transformació del metall i les riques col·leccions museístiques de Ripoll i les Valls d'Àneu que expliquen la importància de la indústria derivada del ferro al Pirineu. A aquest patrimoni industrial i etnogràfic cal afegir la millor col·lecció de reixes i ferraments romànics d'Europa, bona part de les quals es conserven a l'interior de les esglésies. Es tracta d'un conjunt de primer ordre que sobresurt tant pel nombre d'exemplars com per la varietat i riquesa dels motius decoratius, l'origen dels quals es troba en els models iconogràfics difosos a través de les vies de pelegrinatge a Santiago de Compostel·la.

Al Pirineu central es conserven dues reixes de ferro destacables tant per la seva qualitat artística com pel fet de ser testimoni directe de les produccions de les antigues fargues pirinenques: són la reixa que es troba al presbiteri de l'església de Sent Aventin de Larbost (Nauta Garona), datable als segles del romànic, i la que tanca l'absis central de l'església de Sant Andreu de Salardú, obra probablement a finals del segle XVI.²⁵⁶

LL'ANTIGA INDÚSTRIA SIDERÚRGICA AL PIRINEU

L'antiga indústria siderúrgica catalana es concentrava als Pirineus i es duia a terme a les *fargues*. Una *farga* era un taller preindustrial destinat a la producció de ferro en brut que disposava d'una organització humana molt estructurada i una gestió racional dels recursos naturals (carbó, mineral i aigua).²⁵⁷ Les *fargues* produïen ferro mitjançant el procediment directe, és a dir, mitjançant la reducció del mineral en un baix forn. Entre els segles XVII i XIX, al Pirineu oriental es desenvolupà una variant tecnològica del procediment directe d'obtenció de ferro, coneguda com a farga "a la catalana", que es caracteritza per una combinació particular entre tecnologia i treball. Les fargues a la catalana, a diferència de les altres, disposaven d'una trompa hidràulica per insuflar aire a un baix forn d'estructura singular.

Les fargues fabricaven ferro perfilat per a la indústria derivada, fortament diversificada. Els ferrers, agrupats en un gremi que incloïa totes les especialitats del metall, adquirien els diversos perfils al mercat local i els transformaven

²⁵⁶ José SERRATÉ FORGA (1975), *El arte románico en el Cap d'Aran*, vol. I, Lleida, ed. de l'autor, s/p.

²⁵⁷ *La Farga Rossell. Un exemple de farga a la catalana* (2004), Andorra, Govern d'Andorra, Ministeri d'Educació, Cultura, Joventut i Esports. Àrea de recerca històrica, Col·l. «Gües del Patrimoni Cultural d'Andorra».

en producte final a la ferreria:²⁵⁸ armes, armadures, ferradures per al bestiar, material per a la construcció, utilatge agrícola i eines per a una gran quantitat d'oficis són alguns dels productes que fabricaven els diversos artesans del metall (armers, coltellers, daguers, manyans o serrallers, ferrers...)

Les fargues catalanes fabricaven perfils de ferro massís i seccions geomètriques simples. Els documents medievals esmenten, entre d'altres, la *verga*, la *plata*, el *barrot* i la *platina*, perfils que es mantingueren vigents fins al segle XVIII.²⁵⁹ L'any 1600, Pere Gil va descriure els perfils fabricats per les fargues del Conflent i la Cerdanya a la seva *Geografia de Catalunya*: "(...) los llochs ahont fan las barras de ferro se nomenan Fargas (...). Fan lo ferro en tres maneres; lo mes toscó y grosser y de manco preu lo fan ab barras grossas quadradas de casi tres dits en quadro y lo nomen *Barrot*. Lo que es un poc mes pur lo fan en barras amplas y estretas, ço es de tres dits de ample, y un dit de gros poc mes ò menys; y aquest lo nomenan *llaunas ò barras*. Lo que es mes pur i fi, y de major preu de tots tindra un bon dit de gros en quadro, y aquest lo nomenan *cayral*?²⁶⁰

Alguns d'aquests perfils s'han conservat en les reixes antigues que encara es troben instal·lades a les esglésies pirinenques.

II. LA REIXA ROMÀNICA DE SENT AVENTIN DE LARBOST (NAUTA GARONA)

La reixa és un tipus de tancament arquitectònic emprat des d'època clàssica, que es caracteritza per permetre la visió a l'interior de l'espai que protegeix. Hom considera que el seu desenvolupament arquitectònic es produeix en època medieval i està estretament relacionat amb la protecció de les relíquies i ornaments exposats en les esglésies de peregrinació. La construcció de reixes era finançada sovint a través de deixes testamentàries, tal com es documenta en diversos manuscrits medievals.²⁶¹ També era habitual fer-les amb el ferro procedent dels grillons i les cadenes que els captius alliberats havien donat a l'església com a exvot. Amb aquest sistema s'obrà per exemple la reixa de Sainte-Foy de Conques, segons explica Bernat d'Angers.²⁶²

Al presbiteri de Sent Aventin de Larbost es conserven fragments de les tres reixes romàniques que havien tancat els absis de l'església i que, segons Laurière i Bernard, es van vendre durant els anys de la Revolució.²⁶³ Els fragments recuperats es varen muntar en dos batents de porta articulats, constituït per dos plafons rectangulars als

²⁵⁸ Lluïsa AMENÓS (2006), «L'ofici de ferrer a la Catalunya Medieval», a *Butlletí Arqueològic* de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense, núm. 26, p. 175-217.

²⁵⁹ Catherine VERNA (2001), *Le temps des moulines. Fer, technique et société dans les Pyrénées centrales (XIIIe-XVIe siècles)*, París, Publications de la Sorbonne, p. 104-105. Vegeu també Íñigo MUGUETA MORENO (2010), «El comercio de hierro entre Navarra y Aragón (1349-1387)», a *Cataluña y Navarra en la Baja edad Media*, [E. Ramírez; R. Salicrú, dir.], Pamplona, Universidad Pública de Navarra, Institució Milá i Fontanals, p. 165-224.

²⁶⁰ Josep IGLÉSIES (1949), *Pere Gil, S. I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*, Barcelona, Societat Catalana de Geografia, col·l. «Quaderns de Geografia», I, p. 219.

²⁶¹ Lluïsa AMENÓS (2010), «Reixeria romànica catalana», a *Quaderns del Museu Episcopal de Vic*, núm. 4, p. 31-48.

²⁶² Paul DESCHAMPS (1947-1951), «Les relations de l'église Sainte-Foy de Conques avec la Catalogne et l'Espagne», a *Miscel·lània Puig i Cadafalch: recull d'estudis d'arqueologia, d'història de l'art i d'història oferts a Josep Puig i Cadafalch per la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 21.

²⁶³ J. de LAURIÈRE, B. BERNARD (1894), «L'église de Saint Aventin de Larboust», a *Revue de Comminges*, IX, p. 136-137. Vegeu també Paul BARRAU DE LORDE (1934), «Inventaire des monuments, objets d'art et sites naturels, classés ou à classer, situés en Comminges», a *Revue de Comminges*, vol. 48, p. 58.

quals s'hi fixen els diversos jocs de barnilles units per mitjà d'abraçadores o grapes. Cada batent va clavat a un muntant vertical de fusta que es troba adossats a cadascun dels pilars que separen la nau central de les dues laterals. Quan els dos batents es despleguen ocupen tota l'amplària de la nau central.

Les barnilles de la reixa de Sent Aventin dibuixen 3 motius decoratius diferents:

- Motius en “S”: es tracta d'un disseny força inhabitual en la reixeria romànica que es troba només en el batent dret de la reixa de Sent Aventin.²⁶⁴ Aquesta excepcionalitat fa sospitar que pugui tractar-se d'una producció posterior als segles del romànic. La voluta que forma aquest motiu és força més tancada que les que es troben al batent esquerre.
- Motius decoratius simples a base de parelles d'espivals oposades que neixen d'un tronc comú, i entre les quals s'hi poden disposar petites barnilles secundàries amb els extrems cargolats. Alguns jocs són més llargs i presenten seqüències de quatre espivals oposades a banda i banda de la tija central. Aquest motiu es troba en els plafons que formen el batent esquerre de Sent Aventin. Es tracta d'un disseny que es localitza en pràcticament totes les reixes romàniques conservades a Europa.
- Motius decoratius complexos generats per l'aplicació de barnilles secundàries. Defineixen dobles espivals oposades que neixen d'un tronc comú i enmarquen, al centre, seqüències d'espivals de menor diàmetre. Una variant d'aquest motiu presenta grups d'espivals de petites dimensions distribuïdes a banda i banda de la tija central. La reixa de Sent Aventin només conserva 4 jocs de motius complexos al registre inferior del batent esquerre. Es tracta d'una variant dels dissenys complexos que es localitzen en les grans catedrals i esglésies de peregrinació, com Le Puy o Jaca.

La reixa de Sent Aventin és coronada amb un fris horitzontal constituït per jocs de parelles d'espivals alternats amb sagetes.

Marie Noëlle Delaine data aquesta reixa al darrer quart del segle XII, mentre que Fernando Galtier la suposa contemporània a la construcció de l'església, duta a terme durant el segon quart del segle XI.²⁶⁵ Cal remarcar, no obstant, que ara per ara no disposem de cap dada objectiva –documental o analítica– que ens permeti concretar una data de realització dins el període romànic.

ILLA REIXA DE SANT ANDREU DE SALARDÚ (VAL D'ARAN)

L'absis central de l'església de Sant Andreu de Salardú està protegit amb una reixa de ferro obrada segurament a finals del segle XVI –llevat del batent de porta d'inspiració romànica, que respon a una factura moderna. Està constituïda per un seguit de barres verticals encaixades en un mur de poca alçària i travades amb dos travessers

²⁶⁴ Lourdes DIEGO BARRADO (1999), *Nacido del fuego. El arte del hierro románico en torno al Camino de Santiago*, Zaragoza, Mira Editores, p. 61, 67, 82.

²⁶⁵ Marie Noëlle DELAINE (1972), «Les grilles romanes en France», a *Revue d'histoire des Mines et de la Métallurgie*, IV, p. 152. Fernando GALTIER MARTÍ (1991), «Les églises romanes lombardes de la Vallée de Larboust (Haute-Garonne): une analyse architecturale qui pose des questions gênantes», a *Les Cahiers de Saint Michel de Cuixà*, XXII, p. 96.

horizontals: un de fusta, disposat a mitja altura, i l'altre de ferro.²⁶⁶ El mur, construït al davant de l'absis romànic, és una estructura adossada a l'arc triomfal, la qual cosa permet deduir que fou construït amb posterioritat a l'edifici romànic.

Les barres de la reixa presenten secció rectangular i es corresponen amb un dels perfils que Pere Gil va veure a les fargues del Conflent: l'anomenat "barra o llauna" (vegeu l'apartat dedicat a la indústria siderúrgica). Aquest perfil s'emprà abundantment en la fabricació de ferramentes de porta des d'època alt medieval i fins al segle XVII, i el seu ús apareix documentat en diversos capitells dels claustres romànics de les catedrals d'Elna i de Girona.²⁶⁷ Són nombroses les esglésies romàniques pirinenques i prepirinenques que conserven encara portes ferrades amb aquest tipus de perfil.

Les barres de la reixa de Salardú són coronades amb un doble registre de florons tridimensionals i puntes de sageta flanquejades per parelles de pètals de flor de lis, que al·ludeixen a la derrota de l'exèrcit francès ocorreguda l'any 1597. Conta la llegenda que els homes del vescomte de Saint Girons es donaren a la fuga després que els vilatans invoquessin la imatge romànica del Sant Crist, conservada a l'interior de l'església. L'armament abandonat s'emprà per construir la reixa.²⁶⁸ A Catalunya són nombroses les descripcions llegendàries que narren l'apropiació de reixes, portes o altres objectes de ferro dels territoris conquerits per reutilitzar-los en construccions religioses. Conta la tradició, per exemple, que l'any 1423 el comte de Cardona s'endugué les portes de ferro de la ciutat de Marsella com a record de la conquesta de Nàpols.²⁶⁹

Una altra llegenda situa la construcció de la reixa de Salardú poc després del setge del comte de Pallars a la vila, efectuat l'any 1385. Segons aquest relat, el comte quedà cec tan bon punt els veïns de Salardú van treure el Crist en processó per demanar protecció divina. Per recuperar la vista, hagué de demanar perdó durant nou dies a l'interior de l'església. El comte féu construir la reixa en agraïment.²⁷⁰

La reixa que tanca l'absis de Sant Andreu de Salardú no s'ajusta en absolut a les solucions formals i tècniques pròpies de la reixeria gòtica.²⁷¹ Per aquest motiu, m'inclino a pensar que es degué obrar entre l'any 1540, data de finalització del conjunt pictòric que ornamenta el presbiteri, i els darrers decennis del segle XVI.²⁷² Recordem que la decoració pictòrica de les naus està datada entre l'any 1584 i finals del segle XVII. Tenint en compte aquestes

²⁶⁶ Sobre aquesta peça, vegeu Daniel VILARRÚBIAS I CUADRAS (2010), «Era glèisa de Sant Andrèu de Salardú. Vision globau d'un monument aranès paradigmàtic», a *Miscellanèa en aumenatge a Melquíades Calzado de Castro "Damb eth còr Aranés"*, Vielha, Institut d'Estudis Aranès, p. 374.

²⁶⁷ Lluïsa AMENÓS (2009), «Les portes ferrades romàniques al sud del Pirineu Català», a *Quaderns del Museu Episcopal de Vic*, núm. 3, p. 57-92.

²⁶⁸ Maurice GOURDON (1884), *À travers l'Aran (itinéraires d'un touriste)*, París, G. Charpentier et Cie. [Edició facsímil (2005): Nîmes, Lacour éditeur, p. 49 i 51].

²⁶⁹ Joan SERRA I VILARÓ (1996), «Els Senyors de Cardona», a *Història de Cardona*. Llibre I, Tarragona, Sugrañes Hermanos, Editores, p. 353.

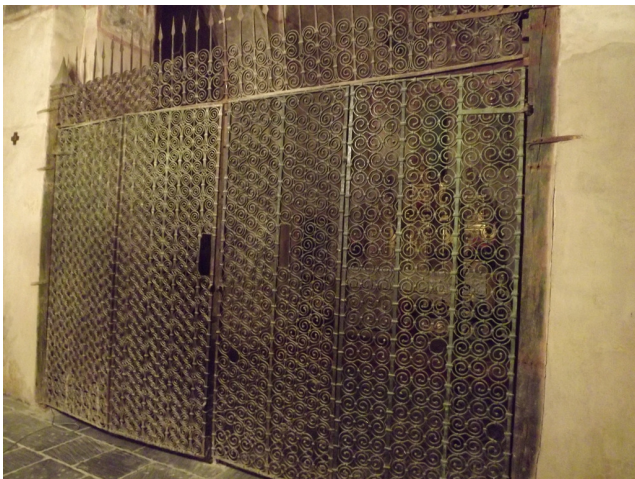
²⁷⁰ Juan Francisco de GRACIA DE TOLBA (1613), *Relación al rey Don Phelipe III : del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, iglesias y personas del Valle de Aran* (sic); *de los reyes que le hay poseydo* (sic), *sus conquistas, consumbres, leyes y gobierno* (sic), Huesca. [Edició facsímil (2005): Nîmes, Lacour éditeur, p. 25].

²⁷¹ Lluïsa AMENÓS (2008), «Les reixes», a *L'Art Gòtic a Catalunya*, vol. 8: *Les Arts de l'Objecte*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 133-141. Lluïsa AMENÓS (2005), «Reixeria gòtica a la Catedral de Barcelona», a *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. XIX, p. 87-116.

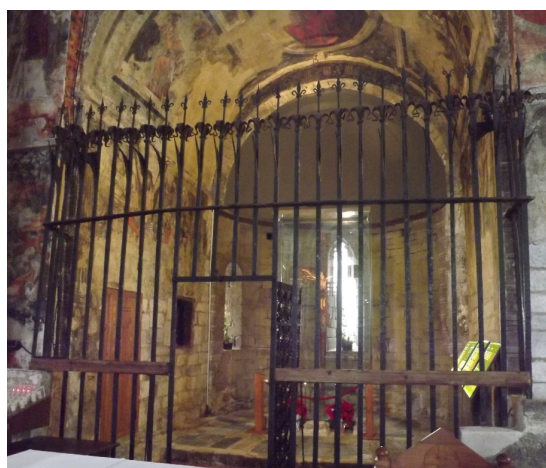
²⁷² Daniel VILARRÚBIAS I CUADRAS (2010), «Era glèisa de Sant Andrèu de Salardú...», p. 371-373.

cronologies, és possible suposar que la reixa s'obrà i s'instal·là durant la segona meitat del segle XVI, tot i que caldrà esperar a què les fons documentals confirmin o desestimïn aquesta datació.

Reixa de Sent Aventin de Larbost (Nauta Garona). Segles XI-XII

Reixa de Sant Andreu de Salardú. 1540-1600

Tres hites, tres arts

Elisa Ros Barbosa

Airau de Patrimòni Culturau. Conselh Generau d'Aran

Seccion d'Istòria. Institut d'Estudis Aranesi

e.ros@aran.org

Fòrça soent es estudis istorics e es d'istòria der art se desvolopen per vies desparières, maugrat tractar-se de fenomèns estretament restacadi pr'amor qu'era òbra d'art mos parle deth contèxe istoric en quau aguest s'a produsit. Cada còp mès soent es estudis d'istòria der art includissen ua introduccion istorica qu'ajude a comprèner era òbra d'art. Mens o bric abituau ei que trabalhs istorics includisquen ua uelhada o repàs ar art o era cultura deth moment. Ena presenta comunicacion sajaram de hèr aguesta sòrta d'exercici: plaçar, a gani trèts²⁷³, en contèxe artistic e culturau dera Val d'Aran 3 hites istoriques plan importantes entà Occitània, era Val d'Aran e Catalonha, coma son era des·hèta de Murèth en 1213, era restitucion d'Aran ara corona d'Aragon seguit der autrejament deth privilègè dera Querimònia as aranesi en 1313, e era signatura deth Tractat de Plan d'Arrem en 1513.

1213. Eth marc istoric europèu

Ena Euròpa crestiana latina s'auien ja produsit, impulsades peth Papat, diuèrses crotzades, en principi entà lutar contra er Islam e recuperar des sues mans Jerusalem e d'auti territòris de Tèrra Santa. Dètz ans abans (1202-1204) auie auit lòc era Quatau Crotzada que comportèc eth pilhatge de Constantinopla. Coma resultat d'aguest pilhatge arribèren tà Occident ua grana quantitat d'òbres d'art e reliquies.

Ena peninsula Iberica, acabaue de produsir-se ua importanta victòria sus es musulmans. Dauant deth perill que supausaue eth desbarcament ena peninsula des belicosi e fervorosi almoades tamb er objectiu de conquerir-la e aniquilar es regnes crestians, eth rei Alfons VIII de Castelha e er arquebisbe de Toledo, Don Rodrigo Jiménez de Rada, organizèren era defensa qu'eth papa Innocenci III li auie balhat caractèr de crotzada. Ad aguesta se i higeren es armades des reis iberics Sanç VII de Navarra, Pèir II, eth Catolic, d'Aragon e Alfons II de Portugal, atau coma es ordes militars de St. Jaime, Calatrava, Temple, Espitau e St. Jordi, ath delà de shivalèrs francesi, italians e d'auti parçans d'Euròpa. Aguesta grana armada crestiana eth dia 16 de junhsèga de 1212 derrotèc ara musulmana ena batalha de Las Navas de Tolosa.

Ena antica Gallia, eth reiaume de França se trape en plia expansion. En 1204 Normandia què en mans deth rei Felip August.

A nivèu espirituaue s'auie desvelhat per Euròpa ua fòrta inquietud religiosa qu'en tot refusar eth poder economic e politic dera Glèisa reclamaue retornar ara praubesa e simplicitat des prumèrs temps crestians. Coma responsa ad aguestes inquietuds se desvolopèren ua grana varietat d'assagi reformadors, quauqu'uns laguens dera Glèisa Catolica -coma era naua orde religiosa que Frances d'Assis acabaue de fondar e que just en 1209 auie recebut era aprobacion deth papa Inocenci III-, d'auti dehòra deth sòn sen pr'amor d'èster considerades eretiques, coma es patarins de Milan, es praubi de Lion o es catars, entre d'auti.

Eth catarisme que tamb fluxes e refluxes s'auie estenut per tota era Crestiandat des deth sègle X, auie ua concepcion dualista, basada ena existència de dus principis independents – eth Ben e eth Mau- responsables de dues creacions desparières: ua immateriaue, integrada peth Cèu e es esperits, blossa e incorrupta e era auta, eth mon materiaue, vedible, sosmetut ara corrupcion, ara mòrt, ath desorde, ath patiment e ara violència. Totun, Diu

²⁷³ Non pas d'ua faigon exhaustiva e soent coma simpla ipotèsis de trabalh, pr'amor dera carència d'estudis o donades fundamentades qu'ac corrobòren.

compadit des creatures captives deth Demòni, envièc a Jesucrist, non pas encarnat en òme coma explique era doctrina ortodòxa, senon coma un ange jos apareença umana. Era Redempcion des òmes se produsic, segontes es catars, pera predica non pas pera mòrt de Crist ena Crotz. Aquesta creença condusie donc ara negacion deth dogma dera Santissima Trinitat.

Entà combàter era eretgia catara, qu'ath long deth s. XII auie artenhut ua grana estenuda per Occitània, eth comde de Tolosa Ramon V, incapable d'erradicar-la auie en 1177 sollicitat ajuda as monges cistercencs. Maugrat es destitucions e reformes en naut clergat occitan non s'artenheren es resultats desirats. En 1206, era incorporacion ena luta deth monge Domingo Guzman e deth bisbe d'Osma (Sòria) comportèc un cambi d'estratègia, en tot passar a predicar tamb er exemple dera praubesa. Totun, es conversions sigueren fôrça limitades. Vist aquerò, se comencèc a pensar que sonque demoraue era via d'eliminar eth catarisme mejançant ua expedicion armada. Totun, eth desacatament as ordes papaus de Ramon VI de Tolosa, era excomunion deth comde en 1207, seguida der assassinat deth legat papau a mans d'un escudèr deth comde precipitèren es causes. Inocenci III proclamèc era crotzada en tot auferir eth comandament a Felip II August de França. Maugrat qu'aguest, aucupat enes lutes contra es anglesi, ac refusèc, permetec as sòns barons de participar ena expedicion.

Ena primavera de 1209 era armada crotzada, integrada pes senhors francesi jos era direccion d'Arnaud d'Amaury arribèc a tèrres occitanes. Ramon VI de Tolosa, a fin de salvar es sòns domenis, en un primèr moment se sosmetec e se higeç as crotzats. Pr'amor d'aquerò er atac se dirigic alavetz contra es domenis des Trencavel²⁷⁴, en tot aucupar Besièrs a on perpetrèren ua matança generau sense hèr discriminacion entre catolics e catars. Dauant der exemple de Besièrs sigueren fôrça es ciutats que se rendiren, exceptat de Carcassona que patic un long e dur sètge abans de quèir. Es domenis des Trencavel passèren a mans d'un nòble que s'auie destacat en aguesti ans de luta : Simon de Monfort.

Era violéncia tamb que s'auie actuat provoquèc eth refús deth comde e des cònsols dera ciutat de Tolosa que se neguèren a entregar es eretges que se i auien refugiat. Arnaud d'Amaury promulgucèc ua naua senténcia d'excomunion sus Ramon VI e Tolosa.

Entà hèr front a Simon de Montfòrt eth comde e es cònsols de Tolosa e es comdes de Foish e de Comenge s'adrecèren ath rei Pèir d'Aragon, -un des artifexs dera victòria des Navas de Tolosa- nomenat eth Catolic, pr'amor d'auer estat coronat peth papa en Roma er an 1204 e auer-se declarat vassalh dera Santa Sede. Maugrat aquerò e qu'eth rei Pèir auie ja prenut enes sòns territòris mesures contra es eretges, eth papa Inocenci III dèc supòrt a Simon de Montfòrt e s'arribec a ua situacion d'enfrontament armat que se resolvec eth 12 de seteme de 1213 en Murèth, tamb ua grana des hèta dera armada catalano-occitana e era mòrt deth rei Pèir.

Maugrat qu'eth domeni de Simon de Montfòrt siguec plan efimèr e qu'en 1218 ua revòlta propicièc eth retorn tà Tolosa deth comde Ramon VI, en 1226 eth papa Onori III proclamèc ua naua crotzada, dirigida ara peth rei Loís VIII de França (1223-1226), en favor deth quau, er hill de Simon de Montfòrt, auie renunciat es sòns domenis occitans. Maugrat qu'en camp militar eth comde de Tolosa gessec vistoriós, es fòrtes tensions e er estofament economic l'obliguèren a acceptar era patz de Meaux. Per aguesta acordaue maridar ara sua hilha e ereua tamb Alfons de Poitiers, frair de Loís IX de França (1226-1270), establint-se qu'en cas que d'aguest matrimòni non i auesse descendents, coma atau siguec, Tolosa s'integrarie ath domeni reiau francés. Ara mòrt d'Alfons de Poitiers en 1271 se produsic donc era integracion deth comdat de Tolosa as domenis deth rei Felip III de França.

1213. Eth contèxte aranés

Sabem que ja pendent era major part deth sègle XII era Val se trobaue jos eth domeni nominau des reis d'Aragon qu'en fôrça ocasions, la cediren en fèu a fin de garantir-se era fidelitat de desparièrs senhors. Atau, en 1175, Alfons eth Cast, pòc dempús d'auer recebut as aranesi jos era sua proteccion o emparança a cambi deth pagament d'un

²⁷⁴ Important dinastia vescomtau que senhorejaue en Nimes, Albi, Carcassona, Rasès, Besièrs e Agda

tribut annau, è donacion d'Aran a Cèntul III comde de Bigòrra. En 1192, era Val d'Aran retorne jos eth domeni dirècte deth rei d'Aragon. En 1196, eth rei Pèir II, eth Catolic, concedís a Portolà dera Moga era bailia de Garòs²⁷⁵. Totun, de nau, eth 22 de seteme de 1201, eth rei, desde Banhères de Luishon, cedís Aran tamb es sòns òmes e rendes ath comde Bernat IV de Comenge, en tot reconéisher-se aguest eth sòn vassalh per Aran e Comenge. Mès pògui ans dempús (1204). eth domeni util d'Aran retornaue tà Pèir II. En vertut d'aquerò, dempús dera des·hèta de Murèth Aran continuèc en mans dera dinastia catalanoaragonesa. Un document datat eth 30 de noveme de 1220 informe qu'un plan joen Jaime I, concedís a Guilhèm de Vielha era bailia que s'estenie entre *rivo de Garos usque ad rivos de Ros*(Arròs).

Coneishem ben pògui detalhs deth foncionament religiós d'Aran en aguesta epòca. S'a parlat d'ua comunitat catara ena Val d'Aran qu'en 1167, assistís ath concili catar de Caramanh. Totun, estudis posteriors an dobtat dera veracitat dera referéncia, en tot atribusir a un error de transcripcion dera paraula *Agenensis* per *Aranensis*. Cap auta notícia mos permet saber s'eth catarisme arribèc o non ena Val d'Aran. Totun, òc podem supausar que i auec cèrt coneishement sus era eretgia, ja qu'aguesta s'auie propagat tanben peth sud des Pirenèus. E tanben qu'era glèisa catolica, coma en d'auti lòcs, aurie sajat de combater-la.

Er an 1218 eth papa Onòri III daurís ua investigacion sus es merits e miracles hèti per Bertrand de l'Isla, qu'auie estat bisbe (1083-1123) e restaurador dera antica sedença episcopau de Lugdunum. Finaument siguec canonizat en 1222 e era sedença deth bisbat de Comenge n'adopèc eth nòm.

Per çò que tanh ar art, eth periòde comprenut entre era dusau mitat deth sègle XII e eth prumèr tèrç deth XIII ei ena Val d'Aran plan creatiu²⁷⁶. Ei en aguest moment, quan s'acaben de bastir encara en un estil romaníc fòrça arcaizant, es glèises de Sta. Maria en Arties, de St. Fèlix en Vilac, dera Mair de Diu dera Purificacion en Bossòst o de Sta. Maria en Cap d'Aran, totes eres d'acòrd tamb un modèl de planta basilicau, de tres naus e quate trams²⁷⁷, ath delà de bères autes mès umiles d'ua soleta nau. En bèth cas, coma en Arties²⁷⁸semble que substituïnt ua glèisa anterior que possiblament aurie devengut petita. Ena glèisa de Cap d'Aran coma culminacion deth long procès de bastiment encetat just un sègle abans, tamb fases ben diferenciades que dèishen intuir periòdes d'arturada e sense excludir tanpòc esbauci e modificacions en plan originau der edifici (GARLAND, 2003) e (GARLAND-ROS, 2006). En Salardú, per contra, eth bastiment dera actuau glèisa parroquiau de St. Andrèu s'encete tamb eth cambi de sègle. Maugrat aguesta data tardana, encara tamb era madeisha configuracion basilicau pliament romanica²⁷⁹.

Crismon dera pòrta meridionau de Cap d'Aran.
Ara dreita gravada era inscripcion CETVL ME FECIT

Resulte atractiu sajar de trobar quauques influéncias o repercussions dera eretgia catara o mès ben dit, des assagi que hec era Glèisa entà combater-la enes òbres araneses des sègles XII-XIII, per exemple, dilhèu en quauques iconografies de batiaderes, en quauqu'uns des elements que decòren es portades o en bères representacions iconografiques.

²⁷⁵ Aguesta division administrativa deth poder reiau se corresponie tamb eth terçon superior dera val.

²⁷⁶ Maugrat que non mos a arribat cap des actes de consagracion, er estudi des paraments, des portades e hièstres e des elements escultorics que les decòren, indique qu'a grani trèts aguesti edificis qu'estilisticament s'adscriuen ath romaníc plen o tardan aueren d'èster bastits en aguest periòde sense prejudici de que bères parts poguen auer ua cronologia mès antica o ben posteriora.

²⁷⁷ Eth modèl basilicau auie estat introdusit ena Val d'Aran a finaus deth sègle XI en Cap d'Aran e adoptat a prumèrs deth XII enes glèises d'Unha, Vilamòs e eth santuari de Santa Maria de Mijaran.

²⁷⁸ Informacion obtenguda enes cataments arqueologics amiat a tèrme entre 2007 e 2008.

²⁷⁹ Totun quan arribèc eth moment de vòutar era nau centrau s'emplegaràn vòutes gotiques de crozeria e se dotaràn es murs de cogant e tanben de meddia de hiestraus gotics.

Un des elements mès abituaus enes glèises romaniques araneses ei eth crismon que presidís era pòrta o es pòrtes d'entrada. De hèt, eth crismon, constituís de luenh, eth tèma iconografic mès espanidit peth Comenge e era Val d'Aran (GARLAND, 1988). En concrèt ena Val d'Aran auem comptabilizat 18 crismons²⁸⁰. Segon era classificacion hèta per Garland en base a critèris estilistics, serien tardans (dera fin deth s. XII o prumeries deth XIII) es de Salardú, Escunhau²⁸¹, Casarilh e Vilac e tanben eth crismon dera pòrta meridionau de Cap d'Aran qu'ei singular peth hèt de portar en un laterau gravada era inscripcion:

A I + CETUL ME FECIT

En un principi li atribuís ua datacion tardiva de finaues deth XII o principis deth XIII en tot relacionar-lo estilisticament tamb aqueth de Salardú (GARLAND, 1988). Totun, posteriorament e pr'amor des trèits arcaics dera caligrafia que mòstre era inscripcion²⁸², s'encline per ua datacion mès reculada, laguens deth primèr terç deth sègle XII (GARLAND, 2003). Tà nosati, aguesta datacion mos semble insufisament fundamentada pr'amor que dera lectura deth parament resulte evident qu'era part superiora d'aguesta pòrta, tamb eth timpan que contie eth crismon tamb era nomentada inscripcion, ei frut d'ua modificacion. Es carrèus de marme, de bones dimensions e ben trabalhadi que la formen -fòrça diferents der aparelh mès petit e irregular deth mur-, son parions ad aqueri tamb es quaus se bastiren era absidòla e era part superiora deth mur septentrionau e que s'an identificat coma era 3au fasa constructiva romanica der edifici, non anterior ara fin deth sègle XII o a primèrs deth XIII. Ei mès, Daniel Vilarrubias²⁸³ apunte era possibilitat qu'eth CETUL ath qu'era inscripcion rebrembe coma artifex o mèslèu comandatari dera òbra, se tracte deth comde Cèntul III de Bigorra qu'entre 1175 e 1192 detentèc eth domeni util dera Val d'Aran. Non ei pas descartable que pendent aguesti ans eth comde entà congraciari-se tamb es aranesi o ben simplament entà hèr evident eth sòn poder, o andues causes ath madeish temps, emprenguesse aguesta òbra entà acabar eth gran santuari marian, començat apurètz un sègle abans.

Entàs crismons de Bossòst eth dera portada septentrionau ei considerat deth romanic plen (1120-1180) e eth dera portada meridionau deth romanic tardan, ja de primèrs deth sègle següent (GARLAND, 1988).

Sigue coma sigue, toti es crismons aranesi cronologicament atribuïbles ath darrèr terç deth sègle XII o primèrs deth XIII, corresponen ad aquerò que se n'a dit de tipus trinitari²⁸⁴, ei a díder, d'aqueri, qu'ath delà des letres *xi* (X) e *rho* (P) der antic monograma cristian deth mot grec $\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$, e dera *alfa* (A) e *omega* (Ω) pòrten ua (S) en extrem inferior dera P. S'a discutit fòrça sus eth significat trinitari o non des crismons romanics d'un e aute costat des Pirenèus. Ua des bases entà sostier era reinterpretacion des caractèrs grècs deth monograma -dilhèu per desconèishment deth grèc- ar alfabet latin en tot dotar-lo d'un significat trinitari a estat era inscripcion -e quauqu'ues des traduccions que d'era s'an hèt-qu'acompanhe eth crismon dera catedral de Jaca, datat a finaues deth s. XI:

*+HAC IN SCVLPTVRALECTOR SIC NOSCERE CVRA / P. PATER . A. GENITVS . DVPLEX EST
SPirituS ALMVS / HII TRES IVRE QVIDEM DōMINVS SUNT VNUS ET IDEM*²⁸⁵

Maugrat eth significat clarament trinitari qu'aguesta inscripcion balhe ath crismon de Jaca, es estudis recents se mòstren prudents ara òra de hèr extensibla era reinterpretacion trinitària jaquesa a tot eth conjunt de crismons romanics o defensen dirèctament era continuitat deth significat cristologic maugrat era incorporacion dera letra S

²⁸⁰ Garland ena sua *Recension de chrismes* (1988) n'inventarièc un totau de 13 (Cap d'Aran de Tredòs (2), Salardú, Unha, Escunhau, Casarilh, Mont, Montcorbau, Vilac, Aubèrt, Vilamòs e Bossòst (2)). Mès desbrembèc es crismons de St. Sernilh de Betren, eth calat ena façada d'ua casa de Garòs e eth dera batiadera d'Escunhau. Tanpòc podèc veir eth que posteriorament apareishec en cors des òbres de restauracion en ua arcada d'un mur dera glèisa de Gausac, de segur reemplegat. Tanpòc includic er aué desapareishut de Sta. Maria de Mijaran, calat sus era pòrta.

²⁸¹ Ath delà deth crismon deth fris superior dera portada, e de factura pariona ad aguesti i a eth crismon dera batiadera.

²⁸² Arredoniment des letres C e E.

²⁸³ Autor dera Memòria istoricoartistica dera nomentada glèisa encomanada peth Conselh Generau d'Aran, 2009 trabalh inedit.

²⁸⁴ Sonque eth crismon deth portau occidentau de Cap d'Aran, atribuïble ath s. XI, non possedís S.

²⁸⁵ "Lector, en aguesta escultura procura reconèisher ço que seguís: era P ei eth Pair, era A [e Ω] er Engendrat, era dobla (letra) [X] er Espirit que da vida. Eri tres son, sens dobtè, per dret pròpi, un unic e eth madeish Senhor" segon traduccion deth professor J. F. Esteban Lorente (1996).

(BROWN, 2004; GARCIA, 2010). De hèt, era inscripcion de Jaca tanpòc aclarís eth significat dera *S* e era incorporacion d'aguesta ben podie indicar simplament era darrèra consonant deth nominatiu *Χριστος* ena abreviatura o ben era incorporacion dera iniciu deth predicat *σωτηρ* (sauvador) ara abreviatura de Crist (ESTEBAN, 1996).

Trinitaris o cristologics sense descartar coma apunten quauqui autors, era dobla lectura simbologica, era sua abituau preséncia enes pòrtes d'accès dera glèisa, o ena batiadera, en cas d'Escunhau, semble cercar ua voluntat d'afirmar e proclamar dogma: ben, eth cristologic, dera sauvacion der òme mejançant eth sacrifici de Crist, diu e òme; ben eth dera trinitat, andús qüestionadi peth catarisme.

Tanben ena escultura figuratiua trapam aguesta voluntat de proclamar dogma, entà instruir as fidèus e aluenhar-les de doctrines erronèes.

Dues òbres mèstres de plen s. XII, exemptes talhades en husta, eth Crist de Mijaran e eth Crist de Salardú, mèrquen es dues linhas iconografiques que se continuaràn enquiara fin der estil romaníc ja entrat en s. XIII. Ua, era mès prolífica, era representacion deth Crist sofrent (*Christus patiens*) que partís deth Crist de Salardú, balhe eth Crist de Cap d'Aran ara fin deth sègle XII; eth de Casarilh ath torn de 1200, e encara eth Crist d'Escunhau ja ben entrat eth sègle següent.

Era madeisha iconografia la trapam a darrerries deth XII o inicis deth XIII, sus supòrt de pèira, encara que tamb representacions fòrça mès esquematiques e maladretes, en timpan dera glèisa d'Escunhau, e es que de segur presidien es antiques portades romaniques des glèises de Gausac e Vielha, ara en mur laterau des respectius nartèss.

D'abitud aquestes representacions de Crist ena Crotz lo mòstren, coma en de Salardú, despolhat, sonque cubèrt tamb eth *perizonium*; tamb es uelhs dubèrts, triomfant sus era mòrt, a excepcion deth Crist de Casarilh qu'apareish mòrt, tamb es uelhs barradi. Quauqu'uns son coronadi, manifestant atau era sua naturalesa divina, mès ath madeish temps, es signes deth martiri se representen en quauque goterèr de sang.

Eth Crist de Casarilh, un christus patiens coronat deth 1200 (MdVA)

De quauqu'uns mos an arribat es crotzes de husta enes quaus èren cluadi, que fòrça soent -enes crotzes de Salardú (s. XII), Bagergue (circa 1200) e Escunhau (s. XIII)- consèrven ua bèra decoracion policroma. En revèrs, totes coincidissen ena representacion der Agnus Dei en centre e deth Tetramòrf enes extrems des quate paus. Era iconografia deth Devarament s'encete magistraument tamb eth bust deth Crist de Mijaran, datat laguens dera dusau mitat deth s. XII – o darrèr quart deth XII (BRACONS, 1998)- e indiscutiblement era òbra culminant deth nomentat talhèr d'Erill, totun qu'enes darrèrs ans se comence a veir coma òbra d'un talhèr diferenciat justament pera qualitat fòrça superiora as produccions deth nomentat talhèr (SUBES,2010) e tanben pr'amor dera exiténcia d'autes òbres estilisticament relacionades ena madeisha Val d'Aran, coma es imatges deth crist sofrent de Salardú, Cap d'Aran o Casarilh (CAMPS,2008).

Revèrs dera crotz policromada deth Crist d'Escunhau, tamb er Agnus Dei e eth Tetramorf

Exceptat dera man de Josèp d'Arimatèa qu'apareish per dejós des costelhes de Crist, esculpida en madeish blòc de husta, es imatges des auti personatges qu'integrarien eth conjunt deuren desaparèisher en un moment presumiblement fòrça reculat, dilhèu, sense descartar d'auces possibilitats, pendent es guèrras tamb Joan II que pendent era fin deth s. XV, provoquèren er abandon e enroïnament deth santuari e monastèri de Sta. Maria de Mijaran.

Possiblement per aguesta mancança, ena documentacion antica s'aludís ath Crist, de manèra erronèa, coma eth bust d'un gran *Ecce Homo* (BASTARDES, 1978). Coneishem per ua fotografia²⁸⁶qu'en Arties, enquia 1936 s'auie conservat eth Crist²⁸⁷ d'un aute Devarament, encara que de cronologia mès tardana, que calerie plaçar ja amiejn sègle XIII en tot coïncidir tamb eth Crist d'Escunhau tamb eth quau se traparie estilisticament restacat (BRACONS,1998).

Tanben era iconografia deth Devarament vie a proclamar aquerò qu'es credences cataras negauen: es sagraments e en particular, era Eucaristia e eth sacrifici de Crist mòrt ena crotz entà sauvar ara umanitat. Era representacion deth Devarament, per contra, mòstre coma eth còs de Crist, ja sacrificat, ei liurat as òmes, çò que le balhe un clar significat eucaristic. Per aute costat s'obsèrve ua coincidèncià entre era geografia des Devaraments e era arribadadeth catarisme en Catalonha, hèt que permet atribusir ad aguestes representacions escultòriques ua clara intencionalitat didactica e doctrinau, en tot jogar un papèr important en combat ideologic contra era eretgia (BRACONS 1998).

Es prumèrs Devaraments –entre es quaus es dera Val de Boí e eth de Mijaran apareisherien a compdar de miejan s. XII en correspondèncià tamb eth moment algid deth catarisme. Era dusau generacion –ara quau pertanherie eth Devarament d'Arties- se produsirie en temps de Jaime I, ena prumèra mitat deth sègle XIII, entà combàter era difusion des idees eretiques per Catalonha coma consequéncia des nombrosi occitans que se i refúgien.

Era soleta pintura deth 1200 que se mos a conservat ei un repintat qu'en aguest moment se realizèc ena pintura dera Mair de Diu que i a en un pilar dera nau centrau dera glèisa de Cap d'Aran. Era pintura originària, datada ara fin deth sègle XI formarie part deth conjunt dera absida atribusit ath cercle deth Mèstre de Pedret. Per bèth motiu era Mair de Diu representada en pilar s'aurie hèt a hóner e siguec rehèta apuprètz un sègle mès tard, especiaument era part centrau corresponenta ath mainatge. Aguest se mos mòstre donc entrevirat en jolh quèr dera mair representat tamb linhas arredonides qu'accentuen es plec des dera tunica. Tanben corresponderie possiblement ad aguest moment eth mantèu dera Vèrge e era part quèrra deth tron (PAGÈS, 2010).

Pintura dera Mair de Diu en un pilar dera glèisa de Cap d'Aran. S'obsèrven es repintats estil 1200 en Mainatge, eth mantèu dera Vèrge e ena part dreita deth tron

²⁸⁶Cliché R-5314 impressionat eth dia 4 d'agost de 1921 per Joan Roig e Font, sauvat en Archiu Fotografic d'Albert Bastardes

²⁸⁷D'aguesta imatge de Crist, tanben de granes proporcions, des-hèt en 1936, se sauven encara ena glèisa de Sta. Maria d'Arties es avantbraci e era crotz.

R-5314 Crist

Devarament d'Arties. Fotografia hèta eth 4 d'agost de 1921. (R-5314, Archiu Bastardes)

1313. Eth marc istoric europèu

En 1291 tamb era queiguda d'Acre, es templaris son obligadi a deishar Tèrra Santa, en tot retirar-se tà Chipre. Abandonadi pes potències europèes en sòn objectiu de recuperar es sants lòcs son pressionadi entà acceptar ua reforma e remodelacion dera orde.

Eth 5 de junh de 1305 dempús d'un long interregne provocat pes disputes entre cardenaus francesi e italians en conclau cellebrat en Perugia, eth francés Bertrand de Got, qui, non desbremem, entre 1295 e 1299 auie estat bisbe de Comenge, ei elegit Papa en tot succedir a Benet XI. Eth nau Papa qu'adoptèc eth nòm de Clement V, devenguec un esturment ath servici des interèssi deth rei Felip IV de França.

Clement V a passat ara istòria per trasladar en 1309 era sedença papau tà Avinhon, pr'amor dera convulsa situacion que se viviue en Roma, a on non se trapaue segur e per ahèr e disolucion dera Orde deth Temple.

Eth 13 d'octobre de 1307 Felip IV, eth Bèth, de França, fòrtament endeutat tamb era Orde deth Temple, ordene capturar a Jacques de Molay, eth gran mèstre dera Orde e a d'auti 140 shivalèrs templèrs en tot acusar-les d'eretgia, sacrilègi, sodomia e idolatria. Felip IV pressionèc ath Papa entà que siguessen processadi. Sigueren entregadi ara Santa Inquisicion entà èster torturadi, jutjadi e condemnadi per toti aguesti crims. Maugrat qu'inciaument Clement V sagèc de resistir-se-i pr'amor que supausaue ua intromision deth poder temporau ena esfèra de persones susmetudes ara jurisdiccio papau e per aquerò anulèc eth judici e es poders de bisbes e inquisidors francesi, posteriorament, a compdar de 1308, les retornèc es poders entà jutjar as persones en tot reservar ara comission papau eth jutjar ara Orde coma institucion. Maugrat qu'aguesta non podec provar cap des crims imputadi e qu'en Concili de Vienne deth Delfinat, eth 16 de octobre de 1311, era majoria siguec favorable ath mantenement dera Orde, eth secutament dera corona francesa sus era persona deth Papa, arthenhec qu'aguest decretèsse non era sua condemnacion mès òc era disolucion mejançant era bula *Vox clamantis* de 22 de març de 1312.

Clement V se reservèc tanben era causa deth gran mèstre e des tres prumèrs dignataris que s'auien declarat culpables. Se planejaue hèr ua reconciliacion publica. Totun pendent er acte Molay proclamèc era inocència des templèrs e era faussetat des confessions de culpabilitat arthenhudes mejançant tortura. Coma eretic reincident siguec cremat ena hoguèra amassa tamb Geoffroy de Charnay dauant dera catedrau de Notre Dame eth 18 de març de 1314. Pòc dempús, eth 20 d'abriu moric Clement V e eth 29 de noveme deth madeish an Felip IV de França.

Es bens dera Orde sigueren repartidi entre es diuèrsi estats europèus e era Orde des Espitalèrs.

1313. Eth contèxte aranés

Damb motiu dera excomunión de Pèir III per part deth papa Martin IV en març de 1283 pr'amor dera conquista de Sicília, en noveme deth madeish an tropes franceses, comandades peth senescau de Tolosa, Eustaqui de Beaumarchais invadiren era Val d'Aran. Es francesi i bastiren era fortificacion de Castèth-Leon apròp d'Es Bòrdes. Pendent fòrça ans es francesi retingueren Aran en tot allegar que per dret les pertanhiè e qu'era invasion non auie arren a veir tamb era guèrra tamb era corona d'Aragon ne tamb era "crotzada", mejançant era quau, pòc dempús auien aucupat Catalonha. Era titularitat demorèc en litigi enquiath 1313, prumèr jos eth domeni francès dirècte e des de 1298 jos eth domeni des reis de Malhòrca, as quaus s'auie confiat, mentre non se produsís era senténcia arbitrau deth Papa pera quau s'auie acordat dirimir eth litigi. Es ans de govèrn malhorquin sigueren plan positius. Eth governador Arnau de Sant Marçal hec era prumèra recopilacion des dreus consuetudinaris des aranesi.

Totun, coma qu'era convulsa situacion entre França e eth Papat retardauen era senténcia, Jaime II d'Aragon encetèc negociacions dirèctes. Dempús d'ans de resultats infructuosi Felip IV, eth Bèth, de França accèpte qu'ua comission mixta de juristes analisèsse es dreus de cada corona sus era Val d'Aran en tot compromèter-se a que se se demostraue qu'èra d'Aragon, la retornarie. En agost de 1312 aguesta comission se trasladèc tà Vielha a on interroguèren a desparières personalitats. Per grana majoria es entrevistadi testifiquèren qu'era Val d'Aran abans dera guèrra tamb França ère deth rei d'Aragon e ac corroborèren tamb documents. Totun, vist qu'era restitucion non se produsie, Jaime II en abriu de 1313 envièc delegats tà Paris, entà entrevistar-se tamb eth rei de França e exigir-li era devolucion. Finaument, mejançant eth Tractat de Poissy, Felip IV restituic formaument era Val d'Aran ath rei d'Aragon. Eth rei Sanç de Malhòrca er 1 de junhsèga ordenèc a Pèir Castell, governador d'Aran, eth liurament efectiu dera Val d'Aran a Guilhèm de Castellnou, delegat de Jaime II. Eth dia 17 deth madeish mes aguest prenec possession d'Aran e dera fortificacion de Castèth Leon. Eth dia 25 es cònsols des pòbles aranesi s'amassèren ena glèisa de St. Miquèu de Vielha entà escuelher e dar instruccions as delegats qu'auien de prestar jurament de fidelitat ath nau rei e demanar-li eth reconeishement des sòns fòrs, privilègis e libertats. Eth dia 12 d'agost era delegacion aranesa prestèc fidelitat a Jaime II en Palai dera Suda de Lhèida. Pògui dies dempús Jaime II en atencion ara demana des aranesi, les autregèc eth privilègi d'Era Querimònia, amàs e confirmacion d'usi, costums e privilègis qu'auien regit ena Val d'Aran des de temps immemorial e basa organizativa deth sistèma legau e institucionau que tamb quauques modificacions a estat vigent en Aran enquiath sègle XIX.

Per cò que hè ara organizacion eclesiastica, sabem que tamb anterioritat ara restitucion, era Val d'Aran, laguens dera diocesi de Comenge, constituie un archidiaconat, integrat per vint-e-sies parròquies e tres glèises annèxes. Ath delà, se dividie en dus archiprestats, un entara part inferiora dera val e er aute entara superiora, qu'enquiath torn de 1350 auien sedença respectivament en Vilac e Gessa. Er archidiague residie en Vielha a on auie curia entà resòlver es ahèrs normaus e sonque es de major gravetat se trasladauen tara curia episcopau. Rectors e caperans auien d'èster naturaus dera Val. Es prumèrs èren causidi entre es caps de casa dera parròquia presididi peth baile e er archiprèst. Eth clergat, plan nombrós e compacte, soent s'enfrontaue as disposicions deth bisbe per qüestions que tanhien as dèumes, en tot reclamar qu'aguesti demorèssen enes pròpies parròquies dera Val, en lòc d'anar entath bisbat. Totun, a compdar de 1314, tamb eth supòrt deth rei Jaime II, se negaràn tamb rotunditat ath pagament d'aguest que se repartirà ua mitat entara comunautat (taula o mesau) de caperans de cada lòc -aperats d'ara ençà *porcionaris* (de dèumes)- e era auta mitat entara òbra de cada glèisa.

Tradicionalment s'a parlat dera preséncia des templèrs ena Val d'Aran en tot atribuir-les quauques glèises e castèths encara que cap de document ac avale. En 1613 Juan Fco. de Gracia de Tolva ena sua "*Relación*"²⁸⁸ atribuís en origina ara Orde deth Temple es glèises de St. Joan d'Arties e de Sta. Maria de Vilamòs. Totun, quauqui autors posteriors hèn extensibla aguesta possibla origina templèra tanben ara glèisa de Sta. Maria d'Arties, de segur peth

²⁸⁸ *Relación al rey don Felipe III del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, iglesias y personas del Valle de Aran; de los reyes que le han posseído, sus conquistas, costumbres, leyes y gobierno.*

hèt d'èster plaçada laguens dera fortificacion deth castèth e tanben fôrça d'autes glèises, (SOLER, 1906; SARRATE, 1975; CALZADO, 1986).

Maugrat es plan nombroses legendes que per tot, non sonque ena Val d'Aran, s'inclinen per ua origina templèra de multitud de lòcs – espciaument en aqueri a on glèisa e castèth son restacadi-, estudis recents an demostrat qu'era Orde deth Temple non demostrèt jamès interès pes Pirenèus (MAHOT, 2001), ja qu'era sua rason d'èster ère era defensa dera crestianitat en lòcs a on aguesta ère menaçada pès musulmans, espciaument en Tèrra Santa e en menor intensitat tanben ena peninsula Iberica en procès d'expulsion des musulmans coneishut coma Reconquèsta. Mès en moment dera implantacion dera Orde, eth s. XI, es Pirenèus non èren pas menaçadi pes musulmans. Atau sabem que sonque i aueren quauques possessions, en tot cas modèstes, aquerides a trauès de donacions. Major insercion enes Pirenèus aueren es Espitalèrs de Sant Joan, qu'aueren fôrça comanderies e possessions en un e aute versant dera cadia pirenenca. En aguest cas, òc qu'auem constància qu'era comanderia de Frontès-Juzet, ena vesia val de Luishon, auie possessions en Hòs, Toran, Canejan, Bausen, Arròs e Vilac (BARRAU DE LORDE, 1946-47) a on ath delà de rendes regentarien espitaus de peregrins o viatgèrs.

Segon era istoriografia classica, pògui ans dempús dera restitucion, en 1316, eth Papa Clement V concedic indulgències e eth jubiléu a toti aqueri que se julhèssen deuant dera imatge romanica deth Sant Crist de Salardú, tamb fama de miraculós, que se veneraue e se venère tostemp ena glèisa parroquiau d'aguesta localitat. Semble possible qu'aguest eveniment coïncidís tamb er acabament des òbres de bastenda dera glèisa (VILARRUBIAS, 2013). En realitat, hège dus ans que Clement V ère mòrt e ath delà, jamès s'a podut trapar era bula originària. Totun, es miracles deth Sant Crist, o dera Santa Creu de Salardú, redigits per oficiau eclesiatic de Comenge en 1403, Odon de Saint-Jean, confirman ua grana devocion que s'espandís pendent eth sègle XIV e qu'ena epòca apòrtaue 12 florins d'aur annaus (BRUNET, 2011).

Er elegant hiestrau gotic dera façada occidentau de St. Andrèu de Salardú.

Possiblement, pendent eth periòde jos eth govèrn francès (1283-1298) e malhorquin (1298-1313) se produsís era primèra penetracion der estil gotic ena Val d'Aran qu'artenh un floriment fôrça inusuau enes nautes vals pirenenques. I pòt auer contribusit eth hèt que per aquestes dates, concrètament en 1304, se comence era remodelacion dera catedrau de St. Bertran, projectada e finançada per Bertran de Got, posteriorament Clement V. Es glèises de Salardú e Vilac, andues en fasa de bastiment siguèren es primèras en adoptar eth nau estil. En cas dera glèisa de St. Andrèu de Salardú en barrament dera façada occidentau qu'incorpòre en centr un ampli e elegant hiestrau e en curbiment dera nau centrau tamb vòutes de crotzeria. Totun s'obsèrven quauques diferències entre es nervadures des primèrs trams de vòuta, de seccion carrada e bordon e es deth tram mès occidentau, de seccion semioctogonau lisa. Tanben resulte significativa, e possiblement indicadora der escambi politic de 1313 ena Val d'Aran, er escut tamb es quate paus d'Aragon que presente era clau deth tram mès occidentau, en tot qu'enes trams plaçadi mès ar èst i son esculpidi er *Agnus Dei*, un glòb terraqui e era *Dextera Domini*. Aguest madeish escut reiau presidís es pòrtes gotiques deth campanau de Salardú e d'un edifici annexat ara glèisa d'Arties.

Ath madeish talhèr que trabalhèc en Salardú podem atribosir era polida òbra dera tor de campanau de Vilac, lheuada dera madeisha faïçon qu'ena catedrau de Comenge, sus eth darrèr tram de vòuta dera nau centrau dera glèisa, en ua ostentacion de gran domeni tecnic. Pr'amor d'aquerò es sòns murs an pòc cell. Ena part inferiora sonque se i daurissen estretes arquières, en tot qu'es dus pisi superiors dispausen d'amplies dubertures: en avant-darrèr pis, en cadua des cares se i daurís un ampli hiestrau gotic abocinat e suenhadament decorat tamb colomnetes, bases e capitèus tamb flors de lis de gust francès que denòten un plan bon mestier de picapèirèr

(VILARRUBIAS, 2013). En pis superiòse i daurissen hiestraus geminadi aparelhadi tamb arcs gotics lisi, exceptat dera cara occidentau que mòstre ua susprenenta configuracion irregulara tamb quate hiestraus. Son tanben remercables es merlets de caractèr defensiu que coronen era fàbrica dera tor per dejós dera agulha dera cobèrta.

A un aute talhèr contemporanèu o leugèraments posterior, de ja entrat eth sègle XIV, possiblament de caractèr mès locau e que mantie un estil fòrça retardatari, poirièm atribusir eth bastiment –o se mès non er acabament- dera glèisa de St. Estèue de Betren, de part deth campanau d'Arties e des portades de Vielha e de Betren. Aquest talhèr que trabalhe tamb un aparell mès gran e irregular, emplegue uns repertòris decoratius fòrça mès simples e primitius, encara tamb tenguda d'elements de tradicion romanica coma pòden èster es bòles o dobles boles e d'arcatures cègues.

Enes portades de Betren e Vielha, hè us des arquivòutes coma supòrt d'ua abundosa escultura qu'en andues tracte era tematica deth Judici Finau, ua tematica plan estenuda en art gotic. Eth timpan se redusís adoptant ua singulara forma de mieja lua, entre er arc de miei punt dera dubertura e es apuntadi des arquivòutes.

Campanau de St. Fèlix de Vilac. Inicis s. XIV

A nivèu de configuracion der espaci, semble en St. Estèue de Betren partir encara dera planta basilicau en tot mantier, maugrat era adopcion d'ua nau unica, ua cabecèra tripartita integrada per ua absida principau e dues absidiòles lateraus, intèrnament semicirculars, encara que poligonaus en exterior. En St. Joan d'Arties de datacion possiblament mès auançada laguens deth sègle XIV, va mès enlà pr'amor qu'era cabecèra tripartita adòpte ja ua disposicion radiau.

Portau de St. Miquèu de Vielha (s. XIV)

Per çò que tanh ara escultura en husta a compdar de 1965²⁸⁹ s'a podut anar identificant un grop d'escultures gotiques en husta, de plan nauta qualitat e gust francigen que s'an datat ath torn deth 1300, coneishut coma eth talhèr de Comenge²⁹⁰. Era major part des escultures d'aquest grop an era sua origina o ben se tròben ena Val d'Aran que, non cau desbrembar, formaue part deth bisbat de Comenge. I son representades vèrges, sants e santes, generaument seigudi en ua banqueta, toti tamb uns trèits dera cara fòrça convencionaus e caracteristics: configuracion simetrica e uelhada frontau; elevacion des arcs des celhes; traçat lineau de barba e cabeladura –longa e tamb ondas enes representacions femenines- e posicion baisha des aures que s'entreven dejós deth peu en cas des representacions masculines.

Ena major part qu'an sauvat era policromia eth peu ei d'aur e era carnacion ei clara tamb gautes vermelhes. Vestissen tuniques –sarrades ena cintura enes figures femenines- tamb amples manges que deishen veir era manja d'ua camisa interiora. Enes figures sedentes era ròba forme ondas entre es jolhs. Es imatges femenines se curbissen tamb un mantèu. En cas des vèrges pòrten corona e eth mainatge, tanben coronat, ei seigut en jolh quèr

²⁸⁹ Carme Batlle "Un grupo de esculturas del Pirineo francés en el Museo de Arte de Cataluña (Barcelona), en *Anuario de Estudios Medievales*, 2, pags. 509-510.

²⁹⁰ S'a dat eth nòm pr'amor dera inscripcion que hè referènciath Bisbat de Comenge qu'ena basa pòrte era imatge d'ua santa pertanhent ath grop conservada en MNAC (num. Inv. 064015-000).

dera mair. En cas de sants, un libre barrat fòrça alongat ei un atribut fòrça abituau. Ua auta característica ei qu'an eth dors vuedat e que semblen hètes entà anar adossades.

Imatges de Sant Joan Baptista d'Arties e dera Mair de Diu de Vilac, òbres capdaus deth talhèr de Comenge

Des d'aguestes linhas, voi deishar constància deth besonh d'amiar a tèrme un estudi monografic rigurós e exhaustiu d'aguest talhèr pr'amor que sò convençuda qu'ena Val d'Aran, ath delà des òbres identificades en estudis precedents -eth St. Joan Baptista d'Arties, eth sant diacon de Tredòs e era Mair de Diu de Bagergue- se i pòden adscriuer fòrça mès òbres, entre es quaus, es Maïrs de Diu de Vilac, d'Arròs, de Casau, e dilhèu, era de Cap d'Aran; e possiblement tanben un sant Jaime e un St. Estèue d'Arties, e ua santa Anna d'Aubèrt. Per aute costat, calerie estèner er estudi a imatges depausades en musèus, soent de procedència desconeishuda qu'en cas de desnishar-se, sospiti qu'en bèth cas poirien passar a engrossir eth grop²⁹¹. Tanben serie de besonh estèner er estudi ath Comenge, a on existissen imatges dera Mair de Diu, estilisticament plan pariones.

1513. Eth marc istoric europèu

Ena darrèra decada deth sègle XV, ena Espanha des Reis Catolics, -jos es quaus se reunissen es corones d'Aragon e Castelha- se produsissen dues hètes plan subergessentes: era presa dera ciutat de Granada eth 2 de gèr de 1492 pes tropes castelhanes que met fin ath reiaume nassarita de Granada e ad aquerò que s'a nomenat era reconquèsta dera peninsula Iberica per part des reiaumes crestians; e era descubèrta d'America per Colon eth 12 d'octobre deth madeish an. Era descubèrta, exploracion e colonizacion d'aguest nau continent transformarà eth mon e en particular aurà ua grana repercussion ena creacion der empèri espanhòu qu'en aquest moment comence a hargarse. Totun un periòde d'egemonia espanhòla tanben s'encete en Itàlia a on eth contròle peth reiaume de Nàpols enfronte en ua guèrra (1501- 1504) a Loís XII de França tamb Ferran II d'Aragon. Dempús de des·hètes en Ruvo, Seminara, Cerinola -era prumèra batalha a on se hè us d'armes de huec- e Garellano, França se retire en tot deishar Nàpols en mans aragoneses.

Eth 22 de març de 1506, Ferran eth Catolic, veude d'Isabel I de Castelha, se maride de nau tamb Germana de Foish, neboda de Loís XII de França, tamb era voluntat d'arténher un eretièr masculin entath reiaume d'Aragon.

²⁹¹Ena I Jornada Mercat de l'Art, Col·leccionisme i Museus celebrada en octubre de 2012, Jaime Barrachina ena ponència titolada: "Unes anotacions de procedències de la mà de Maties Muntadas dèc a conéisher era notícia qu'en inventari d'aguesta colleccion ua anotacion sus era imatge gotica dera santa deth MNAC, tamb era inscripcion bisbat de Comenge, la he procedenta d'Unha. Pags. 20-21. Arregraïm a Carla del Valle era informacion.

Maugrat aquerò, er enfrontament entre andues monarquies pera egemonia d'Itàlia contunharà. En 1511 se cree era Liga Santa, qu'integrada pes Estats Pontificis, Venècia, Espanha, eth Sacre Empèri Roman Germanic, Soïssa e Anglatèrra vò expulsar França d'Itàlia.

Ferran II, eth Catolic, en arregraïment ara sua participacion ena Liga Santa, obtie deth Papa Juli II, dues bules d'excomunion contra era casa d'Albret, aliada de França, mejançant era quau, demoraue despossedida deth reiaume de Navarra. Aquerò permetec a Ferran II apropiar-se de Navarra en 1512.

En 1516 ara mòrt de Ferran II de Aragon, eth sòn arrèrhill Carles, per incapacitat de sa mair, era reina Joana, crete es reiaumes de Castelha, Aragon, Navarra, Nàpols e Sicília.

A nivèu artistic, aguest periòde coincidís en Itàlia tamb era plenitud deth Renaishement. Atau en 1503 Miquèu Angel esculpís eth David, Leonardo da Vinci comence a pintar era Gioconda e se comence a bastir era Basílica de Sant Pèir deth Vatican e dètz ans dempús, justament en 1513, Miquèu Angel acabe de pintar era vòuta dera Capèla Sixtina. Totun, en d'auti païsi d'Euròpa se manten encara eth gotic que, tamb compdades excepcions, perdurarà enquia ben entrat eth sègle XVI.

Coma reaccion ara ostentacion e males practiques dera Glèisa apareish un moviment que preconize eth retorn ara simplicitat deth primèr cristianisme. En 1517 Martin Luther expòse ena pòrta dera catedral de Wittenberg es 95 tèsis que denòncien era avarícia e paganisme dera Glèisa e reclamen un debat teologic sus eth valor des indulgències, hèt tradicionaument considerat coma er inici deth Protestantisme.

1513. Eth contèxte aranés

Detalh des arquets canopias qu'adòrnen eth maçacp deth campanau de Vielha, bastit per privilegi de 1510 de Ferran II

Ena Val d'Aran, eth darrèr tèrç deth sègle XV ei plan convuls. Prumèr es guèrras entre Joan II e era Generalitat catalana, que se contunhèren tamb eth comde de Palhars, Ug Roger III enquia 1488. En cors dera guèrra era Val d'Aran siguec invadida peth comde successivament pendent es ostius de 1482 e 1483. Laguens d'aguesta situacion de conflicte e anarquia prosperèren bandolèrs coma Capdet Ramonet e Machicòt qu'en determinats moments se heren tamb eth poder efectiu dera Val.

A darreries de 1491, eth comde Ug Roger III de Palhars ei condemnat en rebeldia e es sues tèrres son confiscades e cedides peth rei Ferran II as Cardona en qualitat de marquisat. Eth rei pacifique alavetz era Val d'Aran en tot liberar-la des bandolèrs que la controtauen. Mès as pògui ans tornèren es ostilitats ena termièra.

En aguest contèxte de turbulències es abitants des vals pirenenques franceses e espanhòles s'aguen de preservar es relacions comercials e de peisheus entre eri –vitaus entà arténher es forniments de besonh entara subsistència-mejançant convènís. Son es convènís, coneishuts coma *lies e patzeries*, en vertut des quaus es comunitats signantes s'obligauen a ajudar-se e a garantir era circulacion de personas e bens des zònes aliades, maugrat er estat de guèrra entre es estats a qué pertanhen.

Eth 22 d'abriu de 1513 en Plan d'Arrem, en Hòs (França), ena termièra franco-espanhòla e ath cant madeish dera Garona se signe un ampli tractat qu'includís per part francesa es vals de Loron, Larbost, Varossa, Uelh, Banhères, Aura, Nèsta e Frontinhes, era castelania de Sent Beat, era baronia d'Aspet, era castelania de Castilhonés, eth vescomdat de Coseran e era vila de Sent Liser. Per part espanhòla es signants son es vals d'Aran, Benasc, Gistain, Bielsa e Barravés, eth marquesat de Palhars, eth vescomdat de Vilamur, eth comdat de Ribagorça, era baronia d'Erill, era abadia de Lavaix, era baronia e conca d'Orcau e era vila de Tremp. Aquesta grana aliança les permetec assegurar-se era pacificacion d'uns territòris fòrça convulsi. Eth tractat siguec ratificat eth 18 de deseme de 1514 peth rei de França Loís XII e pera reina Germana de Foish enes corts de Lhèida eth 14 de deseme de 1515. Interessau tanben a andues monarquies de mantier un pònt comerciau a traùs dera Val d'Aran e deth Comenge (CÒTS 2003).

Maugrat era inestabilitat deth moment auem fòrça bastisses que se i pòden atribuir. Ei eth cas des tors campanaus d'Arties, Salardú, Vielha e Gausac. Totun, sonque en cas de Vielha auem ua referéncia documentau: un privilègi datat en 1510 de Ferran, eth Catolic, as còsuls dera vila entà que poguen bastir campanau fòrt entà deféner-se, ath delà de dus pònts e era licéncia entà financiar-se mejançant eth rendament dera tavèrna e d'impòsti sus eth pan, vin, òli e carn (SOLER, 1906; GUDIOL, 1907). Maugrat aquerò, non ei clar s'aguest privilègi se referís ath bastiment dera totalitat dera tor o simplement ath maçacap superior, un element eminentament militar, d'ua fabrica leugèrament diferenta e decorat tamb arquets conopiaus tipics dera fin deth XV e dera prumèra meitat deth s. XVI. S'apuam era ipotèsi qu'eth document sonque se referís ath maçacap, era tor s'aurie podut bastir en un moment immediatament anterior, ara fin deth s. XV. Eth campanau de Gausac beu dirèctament dera tor de Vielha e pr'amor d'aquerò cau supausar-la un shinhau posteriora.

Eth campanau de Gausac, ua replica deth de Vielha

Presente era madeisha tipologia de tor octogonau entrevirada sus un basament rectangular qu'alòtge era pòrta tamb nartèx, mès ací desprovista de maçacap e tamb ues proporcions mens esvèltes.

Mès dificiles ara ora de determinar-ne era cronologia resulten es tors-campanaus d'Arties e de Salardú. En cas d'Arties sonque eth bastiment deth pis superior semble que poirie correspóner ath moment que tractam.

Efectivament en aquest pis en quau se daurissen tres dubertures en cada cara, s'obsèrve un cambiament en aparelh ara nautada der arrincament des arcs remercat per ua impòsta. Tanben en Salardú era cronologia ei plan controvertida. Mès eth bordon que recor quauqu'ues des granes hièstres des dus pisi superiors, parion as de Vielha, permeterien plaçar-lo, tamb tota prudéncia, laguens deth prumèr tèrç deth s. XVI (VILARRUBIAS, 2013). E encara volem parlar d'un darrèr campanau que s'a considerat dera prumèra meitat deth sègle XVI:

Letreria gotica dera campana St. Sernilh-5 deth campanau de Betren de 1533

eth de St. Sernilh de Betren pr'amor d'ua hiestreta tamb arc conopiau que i a a pòga nautada ena cara nòrd qu'entroncarie tamb es arquets deth maçacp de Vielha (VILARRUBIAS, 2013). Cèrtament, pensam qu'aguest ei un element massa fèble entà datar ua tor que pera ipologia -planta carrada, escasses dubertures e paraments de mamposteria perbocadi- mos hè a pensar mès enes campanaus de finaus deth sègle XVI e sustot deth XVII. Totun, auem trapat dus elements non arquitectonics que reforçarien era ipotèsi d'ua datacion laguens dera prumèra mitat deth sègle XVI. Un ei ua campana (St. Sernilh-5 der inventari²⁹²) que se sauve en madeish campanau era letreria gotica dera quau, mos balhe era data de honuda: 1533. Aguesta ei era transcripcion²⁹³:

avemaria(verge dreita amb el nen)*xpumilo*(roseta)*d*(roseta)*x::x::x:: iii*(roseta)*+*(roseta) (flor de lis) (Ecce Homo)

Detalh des personatges enes scènes dera vida de St. German, pintades en 1484 segon informe ua inscripcion

Eth dusau element se tracte d'ua pintura sus taula recuperada d'un tenhat deth campanau que contie dues scènes, ua representant era predicacion de sant Sernilh e era autarepresentant eth martiri deth sant en Tolosa de Lengoadòc²⁹⁴. Estilisticament era pintura sage d'introdusir era perspectiva mès encara tamb elements ancoradi en gotic. Pr'amor d'aquerò se la considèra dera prumèra mitat deth sègle XVI. Resulte evident qu'aguestes dues pèces, campana e retaule, sigueren hètes exprèssament entara glèisa –aué des·hèta- e eth campanau de St. Sernilh, possiblament immediatament dempús der acabament dera òbra.

Encara auem ena Val d'Aran ua auta campana dera prumèra mitat deth s. XVI, de tradicion gotica en campanau de Vilamòs (Vilamos-4) decorada en aguest cas tamb ua suenhada letreria gotica a on se lieg era data 1545. Aguesta ei era transcripcion²⁹⁵:

+ibs(Ecce homo)*m^alanmih^oex::x::x::sbarraora*pronobis

Maugrat que non ei era intencion poiriem parlar longament dera pintura dera epòca. En prumèr lòc cau ressenhar es tres retaules –o parts de retaule- atribuïts ath Mèstre de Vielha: eth dera glèisa de St. Miquèu de Vielha, es taules procedentes de Vilac que se sauven actuaument en Musèu e un dusau retaule dedicat a St. Sernilh, tanben procedent deth pòble de Betren e actuaument en lòc desconeishut. Aguest pintor anonim que trabalhèc ena Franja e enes vals pirenenques entre es ans 1484 e 1510 a estat identificat ena persona de Bartomeu Garcia, hilh de un aute pintor, Pere Garcia de Benavarri, fòrça ben coneishut (VELASCO, 2006).

Ena glèisa d'Unha, dus ensembles de pintures gotiques tardanes decòren es murs. Eth mès antic, qu'aucepe eth prumèr tram deth mur perimetrau nòrd, ei dedicat a Sant German d'Auxerre, ua advocacion bric abituau enes nòstes latituds. Desparières scènes dera vida e des miracles realizadi peth sant se distribusissen, a mòde de retaule, ath torn d'un compartiment centrau que contie era imatge de sant German representat coma bisbe dejós d'un arc de traceria gotica. Estilisticament e pera vestimenta des personatges, le correspon ua datacion de finaus deth sègle XV. Aguesta datacion vie corroborada pera ua inscripcion tamb letra gotica en fòrça mau estat que se consèrve ena part mès superiora:

²⁹² Inventari de campanes dera Val d'Aran amiat a tèrme per Daniel Vilarrubias entre 2006 e 2008 e publicat en 2013 en libre *Campanaus e campanes dera Val d'Aran*. CGA.

²⁹³ Pag. 176 Ibidem

²⁹⁴ Sernilh siguec bisbe de Tolosa a miejans de s. III a on en negar-se a adorar es dius pagans siguec martirizad en tot èster arrossegat per un taure furiós peth *cardo* dera ciutat romana enquiara mòrt. Part d'aguest recorrut encara aué se coneish coma era *Rue du Taur* e eth lòc a on auciren eth taure coma *Matabian*.

²⁹⁵ Vilarrubias, D. *Campanaus e campanes dera Val d'Aran*, pag. 230.

mil·CCCC·L·XXX·III·di·XI·de octubre·fu·feita e mès endauant: [...] *au et bailus* [...]. (1484 de 11 d'octobre siguec hèta ...au(?) e batlle).

Es auti trams deth mur septentrionau dera glèisa son aucupadi per un aute conjunt de pintures tanben gotiques que semblen lèugerament mès tardanes, qu'ath long de sèt scènes relaten de dreita a quèrra era Passion de Crist e eth Judici Finau (Oracion en uart des olivèrs, Prendiment de Crist, Flagellacion, Crist deuant de Pilat, Crist camin deth Calvari, Crucifixion e Judici Finau). Aguestes pintures estretament restacades tamb es dera glèisa de Benquèr Dessús en Luishonés (França) sigueren prumèrament datades a prumèrs deth sègle XVI, encara que posteriorament s'an considerat contemporanèes o pòc mès tardanes qu'ès de St. German, encara de darrèrs deth s. XV (SIERRA, 2010)²⁹⁶

Posterior ara Grana Patzeria de 1513, mès, lèu segur, laguens dera prumèra mitat deth sègle XVI se heren en Arties diuèrses pintures. Ena glèisa de Sant Joan, un pintor de Barcelona signe eth retaule de St. Sabin, tamb era inscripcion que seguís:

L'AN DE LA NATIVITAT DE IHS XPIT MILCCCCXXXI LO XXIV DE DECEMBRE FOC ACABAT LO PRESENT RETAVLE PR MESTRE MIQL VILELA DE BARCELONA

Malurosament eth retaule non se mos a conservat mès ei descrit coma de qualitat acceptable (LAURIÈRE, 1886) e era soleta fotografia existenta²⁹⁷ –plan fosca e borrosa- sonque mos permet discernir tamb claretat ua configuracion encara laguens dera tradicion gotica coma en d'auti retaules que coneishem dera epòca (eth compartiment ath quau ja mos auem referit deth campanau de St. Sernilh de Betren e as retaules, tanben desapareishuts de Gausac o Casau).

Eth Diu Pair pintat ena vòuta de Sta. Maria d'Arties

Plan mès important siguec era òbra amiada ena glèisa de Santa Maria. Se i pintèc un ampli ensems integrat pes scènes de Diu Pair e deth Judici Finau qu'aucupen respectivament era vòuta deth presbitèri e deth prumèr tram dera nau centrau; es sants Cristofòr e Antòni en prumèr parelh de pilars; es Vertuts, en mur septentrionau; un Sant Sopar, en mur meridionau; era legenda deth sacrifici de Lucrècia, ena vòuta laterau nòrd e ues chocantes scènes de caça e de batalha entre ua armada crestiana e ua armada musulmana enes quaus podem veir tamb detalh er armament e vestimenta dera epòca. Ena òbra i deueren intervier mans desparières -possiblement eth mèstre ajudat per un o dus pintors segondaris-, hèt fòrça logic s'auem en compde era sua grana estenuda. Maugrat qu'a dia d'aué desconeshem eth nòm d'aguest pintor, sabem que possiblement ère catalan pr'amor des inscripcions en aguesta lengua que trapam enes filacteries deth Judici Finau e deth Sant Sopar e que trabalhèc tanben en Palhars a on s'an podut identificar per coincidències d'estil quauques autes òbres (València d'Àneu, Sorpe e Pobleta de Bellvei). Er estil ei encara fòrça arraitzat en gotic, encara que sense que se i obsèrven relacions dirèctes tamb d'auti pintors gotics der airau, mès ei capable de representar un Diu Pair plen de fòrça e dinamisme, objèctes e vestimentes dera epòca tamb detalh e realisme, tèmes dera antica Roma, grotèsques e architectures renaishentistes (SIERRA, 2010). Dus factors mos ajuden a fixar-ne era datacion. Eth *terminus ante quem* lo constituís era faussa vòuta de husta pintada en 1589 que caperaue eth Diu Pair entorat des quate Evangelistes pintat en mur. Aguestes taules reproduissen, tamb mens ben, era composicion deth mur possiblement perque era pintura ja s'auie hèt a hòner, e

²⁹⁶Deuem a A. Velasco auer desnishat ena inscripcion plan borrosa que cor dejós des scènes dera Passion era data de 1493 que ben poirie corresponer ar acabament dera òbra.

²⁹⁷Fotografia 113 der Album fotografic de Laurière-Bertrand de Gorsse (1985).

per tant serie logic pensar que portauè hèta, coma minim, quauqua decada. Per aute costat, eth *terminus post quem* pòt èster era scèna dera batalha se consideram que se tracte d'ua representacion reau d'ua batalha qu'auèsse auut ua fòrta repercussion ena epòca. En aquest supòsit es possibilitats se reduissen a tres: era presa de Tunis (1535), era guèrra des Alpujarras (1568-1570) e era batalha de Lepant (1571). Descartam es dues darrères pr'amor que mos semblen massa tardanes e, ath delà, Lepant siguec navau e era guèrra des Alpujarras a deishat escasses representacions. Per contra, era presa de Tunis per part der emperador Carles I, maugrat que non siguec decisiu militarament generèc fòrça iconografia (SIERRA, 2010). Tot aquerò mos permet pensar qu'er important conjunt pictoric d'Arties se pintèc pendent eth dusau tèrç deth s. XVI en tot representar plan ben ena Val d'Aran eth pas deth gotic ath reneishement e dera edat mieja ara epòca modèrna.

Detalh deth mautaire vestit tamb *coletó* e polaines de pèth e armat tamb lança e còrna ena scèna de caça d'Arties

Era armada crestiana integrada per artilheria, infanteria e cavaleria ena batalha pintada ena glèisa d'Arties

BIBLIOGRAFIA

- AA.VV. (1987) *Catalunya romànica. El Solsonès. La Vall d'Aran*. Vol. XIII. Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona
- BARRAU DE LORDE, P. (1946-47): "Frontès-Juzet. Histoire d'une Commanderie au Pays de Luchon" *Revue de Comminges* - T. LVIX. 4t
- BARRACHINA NAVARRO, J (2013) « Unes anotacions de procedències de la mà de Maties Muntadas » en *Antiquaris, Experts, Col·leccionistes i Museus. El comerç, l'estudi i la salvaguarda de l'art a la Catalunya del segle XX*. Memoria Artium 15. UAB, Barcelona.

- BASTARDES PARERA, R. (1978): *Les talles romàniques del Sant Crist a Catalunya*. Artstudi num. 9. Barcelona.
- BOIX POCIELLO, J. (2003): "Les esglésies de la Vall d'Aran" en *L'art gòtic a Catalunya*, Vol. II, pags. 168-173. GEC. Barcelona.
- BRACONS I CLAPERS, J. (1998): "Els Davallaments romànics a Catalunya i l'heretgia albigesa. Propostes d'interpretació i aproximació a la seva datació" en *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaut de Lasarte*, Vol 1, MNAC, pags. 197-205. Barcelona.
- BRUNET, S. (2011): "Era naishença des grani perdons de Sant Bertrand de Comenges e dera Santa Crèu de Salardú: efèctes deth Gran Cisma sus era termièra des Pirenèus" en *Tèrra Aranesa*, IIau epòcanum 10, pags. 51-66. Fundacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran. Vielha.
- CALZADO DE CASTRO, M. (1986): *Pes camins dera nòsta istòria*. Conselh comarcau de Montanha dera Val d'Aran. Generalitat de Catalonha. Ajuntaments d'Aran.
- CAMPS, J. – DECTOT, X. (2004): *Obres mestres del romànic. Escultures de la Vall de Boí*. Catalòg dera exposicion. Paris-Barcelona 2004-2005. Barcelona.
- CAMPS, J. (2008): "El Crist de Cap d'Aran. Una talla romànica identificada al MNAC" *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Vol. 9, pag. 137-143. Barcelona.
- CÒTS E CASANHA, P. (2003): *Los derechos de paso, pastos y aguas entre Aran, Comenges y Coserans y su relación con los tratados de Lies i Patzeries*. CGA. Vielha.
- CÒTS E CASANHA, P. (2010): "Arribèren es eretgies medievas ena Val d'Aran e zònes vesies? Estat dera qüestion" en *Miscellanèa en aumenatge a Melquíades Calzado de Castro. Damb eth còr aranés*, pags. 211-229. IEA. Vielha.
- ESTEBAN LORENTE, J. F. (1996): « Las inscripciones del tímpano de la catedral de Jaca » en *Artígrama*, num. 10, 143-161. Saragossa.
- GARCIA GARCIA, F. (2010) : « El Crismón » *Revista Digital de Iconografía medieval*. Vol II, num 3, pag 21-31. Universidad Complutense, Madrid.
- GARLAND, E. (1988) « Le décor sculpté des églises romanes du Comminges. Recension des chrismes » *Revue de Comminges*. T CI, 1er trim. (pag. 15-31) ; 2au trim. (pag. 161-172). St. Gaudens.
- GARLAND, E. (2003): « L'église romane Sainte-Marie de Cap d'Aran, dans l'ancien diocèse de Comminges » *Mémoires de la Société Archéologique du Midi de la France*, pag. 1009-131, t LXIII, Tolosa de Lengüadòc.
- GARLAND, E.-ROS, E. (2006): « À propòs de l'église de Sainte-Marie de Cap d'Aran de Tredòs, dans l'ancien diocèse de Comminges » *Mémoires de la Société Archéologique du Midi de la France*, t LXVI, Tolosa de Lengüadòc.
- GOURDON, M. (1884) : *A travers l'Aran. Itinéraires d'un touriste*. Paris. Reimpression facsimil- Lacour Éditeur. Nimes 2005
- GRACIA DE TOLBA, J.F. (1613) : *Relación al rey don Felipe III del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, iglesias y personas del Valle de Aran; de los reyes que le han poseydo, sus conquistas, costumbres, leyes y gobierno*. Huesca. Reimpression facsimil- Lacour Éditeur. Nimes 2005
- LAURIÈRE, J. (1886) : *Promenade archéologique dans le Val d'Aran*. Caen. Reimpression facsimil- Lacour Éditeur. Nimes 2005
- LORÉS, I.-PARET, J.-MARSÉ. M.-GRACIA, M.J.-DOMEDEL, L. (2012) : « La sculpture romane catalane sur bois : étude et réstauration du Christ de Casarilh et de la Majesté de Beget » en *Gestes et techniques de l'artiste à l'époque romane*. Cahiers de St. Michel de Cuxà. Vol XLIII, pags. 101-112. Codalet.
- MAHOT, P. (2001) : « Les ordres militaires dans les Pyrénées au Moyen Âge. Implantations et approche documentaire », *Revue de Comminges*. CXVII, St. Gaudens.
- PAGES I PARETAS, M. (2010) : « Es pintures romàniques de Santa Maria de Cap d'Aran » en *Miscellanèa en aumenatge a Melquíades Calzado de Castro. Damb eth còr aranés*, pags. 319-336. IEA. Vielha.
- ROS BARBOSA, E. (2007): *Er Art Romanic dera Val d'Aran*. CGA. Vielha
- RIERA SOCASAU, E. –ROS BARBOSA, E. (2008): *Aran Clavis Regni. Era defensa d'un país*. Catalòg dera exposicion. Musèu dera Val d'Aran. CGA. Vielha
- SARRATE FORGA, J. (1975): *EL arte románico en el Mig Aran*. Lleida
- SARRATE FORGA, J. (1975): *EL arte románico en el Cap d' Aran*. Lleida
- SARRATE FORGA, J. (1976): *EL arte románico en el Baix Aran*. Lleida
- SOLER I SANTALÓ, J. (1906): *La Vall d'Aran*. Barcelona. Reimpresió 1998. Tremp.
- SUBES, Marie-Pasquine (2010) : « Le Christ de Mijaran et ses liens avec la sculpture romane d'Erill la Vall et de Ripoll », *Quaderns del Museu Episcopal de Vic*. Vol. IV, pags. 9-30. Vic.
- VELASCO, A. (2006) : *El Mestre de Vielha : un pintor del tardogòtic entre Catalunya i Aragó*. UdL-CGA, Lleida.
- VILARRUBIAS I CUADRAS, D. (2009) : *Memòria istoricoartística sus Santa Maria de Cap d'Aran de Tredòs*. CGA, treball inèdit.
- VILARRUBIAS I CUADRAS, D. (2010) : « Era glèisa de Sant Andreu de Salardú. Vision globau d'un monument aranés paradigmatic », en *Miscellanèa en aumenatge a Melquíades Calzado de Castro. Damb eth còr aranés*, pags. 353-378. IEA. Vielha.
- VILARRUBIAS I CUADRAS, D. (2013) : *Campanaus e campanes dera Val d'Aran. Estudi descriptiu des tors-campanau e des campanes araneses : era sua istòria, es sues foncions e peculiaritats*. CGA. Vielha.

Er encensèr romaníc de Betren. Un exemple de patrimoni retrobat dehòra des nòstes termières

Carla del Valle Lafuente

Traduccion ar aranés per Elisa Ros Barbosa

Prològ

Era òbra que serà estudiada en aguest article siguec *redescobèrta* en seteme de 2012, pendent es trabalhs de documentacion de Sant Estèu de Betren, entara *Enciclopedia del Románico en España*. Se tracte d'un encensèr romaníc que desapareishec dera glèisa en prumèr tèrç deth sègle XX; eth quau podí localizar ena *Fundación Lázaro Galdiano* (FLG), musèu de Madrid a on ère –e ei– exposat, catalogat damb eth numèro d'inventari 2801, deth quau non se coneishie era procedéncia. Era identificacion non auesse estat possible sense era inestimabla colaboracion de Carmen Espinosa Martín (Conservadora en cap deth FLG) e d'Elisa Ros (Airau de Patrimòni deth Conselh Generau d'Aran), qui metec en evidéncia, a trauès d'un estudi de bens eclésiàstics, era desaparicion dera òbra, en tot includir-i tot eth recueilh de hònts que la descriueren o fotografièren encara laguens dera glèisa.

Es encensèrs. Usatges e istòria

Er encensèr ei un objècte portable, en generau de metau, destinat a cremar encens e, conseqüentment, desprèner hums aromàtics. Ei format per un brasèr o caudereta caperada per ua tapa, tostemp perforada, donques ei per a on ges eth hum. Acostumen a portar anères, tant ena zòna perimetrau des dues parts nomentades, coma ena part superiora dera caldereta. A trauès d'aguestes anères, i passen es cadees, que permeten, en prumèr lòc, era union d'andues parts, e en dusau, eth desplaçament superior dera tapa a fin de poder retirar es brases der encens e ath delà, eth contraròtle deth movement pendular, ja se trapi er objècte pinjat deth tet –serie eth cas deth coneishut *Botafumeiro*–, coma enes nòstes mans. Er encensèr acostumaue a anar acompanhat d'ua naveta o *acerra*, un recipient petit en forma de nau, a on se sauvaue er encens, provista d'ua culhereta, entà préner er encens e depausar-lo ena brasa incandescent dera caudereta.

Er origen d'aguest tipe d'objecte se remontarie enquiar an 700 aC, documentat alavetz enes inventaris des temples dera antiquitat, coma objèctes votius, dat que s'aufríe encens tas divinitats paganes. En mon classic adoptèc d'auti usatges, de sòrta que s'emplegaue en encastre funerari, imperiau –pendent processions dera cort romana– e tanben domestic, donques se credie qu'auie poders terapeutics, aluenhaue es maus esperits o, simplaments, entà perfumar er aire.

Er usatge tant frequent der encens en mon pagan contribuïc a que, pendent es prumèrs tempsi deth cristianisme, non se vedesse damb boni uelhs era implantacion d'aguest en context religiós²⁹⁸. Calerà demorar enquiath sègle IV entà veir eth sòn us associat ath culte religiós, concretaments, a processions de caractèr funerari. Un des exemples mès illustratius dera epòca paleocristiana lo trobaríem ena placa d'evòri bizantina de

Evòri de Trier, s. V. Tresaur dera Catedrala de Treveris (Renania, Alemanha)

²⁹⁸ Segontes Tertulian (Quintus Septimius Florens Tertullianus), escritor e sacerdot crestian des sègles II e III dC en Empèri Roman, era tenguda der encens equivalie a seguir adorant es idòles pagans: “No le ofrezco granos de incienso, [...] sino lágrimas de un corazón quebrantado; [...] no la vida de un buey sarnoso, [...] sino la vida misma que me dio”, Tertuliano (200, edicion de 1947).

Trier (Renania, Alemania), deth sègle V que decorarie era cara d'un reliquiari. Se i represente ua scèna de procession, ena quau un reliquiari ei portat entath temple a on serà depausat. Era solemnitat der acte se met en evidència a traùs de nau turiferaris²⁹⁹, que bandolegen es encensèrs des des hièstres deth palai imperiau.

A mesura qu'anèc passant eth temps, aguesti objèctes preneren un papèr mès important laguens era litúrgia crestiana. Er autar ère encensat en començar era missa, entà remèrcar era sua qualitat d'espaci sagrat, donques qu'er encens constituïe ua alegoria des oracions destinades a Diu³⁰⁰.

Encensèr representat enes pintures muraus romaniques deth cicle agiografic de Sant Tomàs Becket, finaus s. XII. Glèisa de Santa Maria, Terrassa. Imatge cedida per Carles Sánchez Márquez.

A compdar deth sègle X e pendent tota era epòca romanica, trobam ensencèrs, majoritàriaments, de forma esfèrica o ovalada, damb cobertadèrs caladi plan ornamentadi o, autanplan, damb medalhons esmaltadi incrustadi damb figuracion (sègle XIII). Es modèls evolucionen, de sòrta qu'en gotic trobam –enes centres de produccion mès importants– vertadères filigranes enes caperadèrs, qu'adòpten forma de pinacle, tor o de copòla.

Eth cas de Sant Estèue de Betren

En tèrme de Betren i trobam dues glèises d'origen medievau, plan propères e connectades per un carrèr. Era glèisa de Sant Sernilh, erigida en epòca romanica e parròquia enquiath sègle XVIII, se tròbe actuaument enroïnada, per causes incèrtes, de manera que funcione sonque coma recinte qu'acuelh er actuaument cementèri deth pòble. Era actuaument parròquia de Sant Estèue siguec bastida en ua epòca un shinhau mès auançada (segles XIII-XIV), çò que resulte visible pera sua clara apariéncia gotica.

Glèisa de Sant Estèue de Betren, a on se sauvaue er encensèr. Origen s. XIII

Sembla fòrça coerent pensar qu'eth deteriorament de Sant Sernilh contribuic a que es objèctes d'un determinat valor siguessen custodiadi ena parròquia de Sant Estèue. Maugrat tot, era sauvaguarda non siguec suficienta entà que quauques objèctes que figuraven ena glèisa, entre finaus deth sègle XIX e començaments deth XX, anessen desapareishent progressiuament; fenomen qu'afectèc d'agues glèises dera Val e, en generau, des Pirenèus.

Aguest siguec eth cas d'un encensèr romanica, documentat ena glèisa de Sant Estèue des de 1885 enquia 1928. Era sua singularitat –non se documentèc cap objècte mès d'aguest tipe ena zòna– e caracteristiques esteticas portèren, as visitants dera glèisa, a documentar-lo mejançant descripcions (Laurière, 1886; Soler i Santaló, 1906;

²⁹⁹ Nòm que reciben es encargadi de portar es encensèrs.

³⁰⁰ “*Que suba a tu presencia mi plegaria, como una ofrenda de incienso*” (Salm 141:2).

Espouy, 1908; Bertrams Solsona³⁰¹, 1928) e fotografies (M. Bertrand de Gorsse, 1885; Centre Excursionista de Catalunya, 1907; Institut Amatller d'Art Hispànic, 1918)³⁰².

Comparacion dera òbra damb era fotografia de 1885, der album fotografic deth viatge tara Val d'Aran de Jules de Laurière e Bertrand de Gorsse. Hons dera Bibliotèca privada de M. Bertrand de Gorsse, Banhères de Luishon, França. Còpia digitau deth Conselh Generau d'Aran

En tot seguir pera linha bibliografica, er encensèr non tornèc a èster nomenat en ua publicacion enquiar an 1975, quan José Sarrate i Forga se hec resson dera sua desaparacion, en tot atribuir-ne era causa ara guèrra civila espanhòla³⁰³.

Eth cas dera Fundación Lázaro Galdiano. Era trobalha

Era trobalha se produsic en moment de documentar-me en matèria d'encensèrs romanics, entà pr'amor d'associar eth desapareishut a un centre de produccion, o cercar exemplars damb analogies tipologiques e estilistiques, damb era finalitat de corroborar que se tractés d'ua pèça romanica. Aquesta recèrca me portèc tara Fundación Lázaro Galdiano, que possedís ena sua colleccion un gran nombre d'objèctes d'art, e en particular a un encensèr (numèro d'inventari 2801), aparentament, identic ath de Betren e de procedècia desconeishuda. Inmediatament, calie procedir a contactar damb era FLG, entà desnishar se se podie tractar deth madeish objècte o, se peth contrari, èren desparièrs encara que dera madeisha hornada. Segontes Carmen Espinosa Martín, conservadora en Cap, era catalogacion dera pèça corresponie a un antic inventari, het entre 1949 e 1950, a on apareishie datat entre es sègles XII e XIII, considerat *probablemente español*.

Es indicis cronologics apuntauen a que se podesse tractar der encensèr de Betren, que aurie desapareishut en quauque moment entre 1918 o 1928 e 1949; totun qu'èrè imprescindible comparar es imatges d'archiu damb era pèça deth musèu entà poder corroborar se se tractaue dera madeisha pèça.

³⁰¹ Cau ressenhar qu'aguest autor repetís, lèu damb es madeishes paraules, aquerò qu'auie escrit Soler i Santaló er an 1906; pr'amor d'aquerò, cau mèter en dobt se reament Bertans veigues er encensèr.

³⁰² Eth trabalh de documentacion lo portèc a terme Elisa Ros, en sòn *Estudi documentau sus eth patrimòni des glèises dera Val d'Aran*, a on recuelh totes es hònts nomenades.

³⁰³ [...] *desaparecidos en la pasada contienda civil. La pieza de más alto valor desaparecido consiste en un interesantísimo incensario románico del siglo XII de bronce cincelado*", Sarrate i Forga (1975), s/n.

Descripcion formau ath detalh

Er encensèr de bronze, de 15,5 cm de nautada e de forma esferica, se compause de toti es elements abituaus d'aguest tipus d'objècte: eth brasèr -sostengut per un petit pè circular- e eth sòn corresponent caperadèr, acabat en ua petita piramide e coronat per ua anèra. Ena part perimetrau, se i dispausen tres parellhs mèts d'anèras, a trauès des quaus passarien es cadees, presentes enes fotografies d'archiu, mèts que ja non arribèren entara FLG.

Eth caperadèr ei ua superfície calada, trabalhada a cisèu e decorada a base de motius entrelaçadi consistents en tires ondulantes soguejades. Dessús d'aguesta ornamentacion, se dispause ua seqüència de petiti triangles invertidi, perforadi per un petit cercle. Tanben se tròbe soguejat enes cants deth caperadèr e en extrèm superior deth brasèr. Aguest darrèr, ei ornamentat damb incisions rectes orizontaus e parallèles.

Es caracteristiques intrinseques dera pèça, ei a díder, defèctes materiaus o irregularitats ena seqüència ornamentau, constituissen er indici clau entà cercionar-se de que era òbra documentada en Betren se tracte deth madeish encensèr conservat ena FLG. Es detalhs que miellhor ac corroborèn serien, per ua banda un horat que trauque eth bronze, ena part inferiora quèrra dera caudereta; o ben un aute, de forma circulara, plaçat ena interseccion de dus entrelaci. Eth parallelisme se hè encara mèts evident se mos fixam en ua des cares dera caudereta, a on tres linhas verticaus braquen perpendicularament es incisions orizontaus d'aguest airau. Dera madeisha façon, eth celh des entrelaci, variable en funcion dera zòna, o ben era direccion que prénen es incisions en diagonau que conformen eth soguejat, denòten qu'ei era madeisha òbra.

Encensèr conservat en Museu Frederic Marès. MFM-S-10347

Ua pèça singulara e ua seria d'interrogants

Era singularitat dera òbra residís, d'un biais, en het que non s'agen conservat mèts encensèrs romantics (o medievaus) en parçan e, d'aute biais, en non auer trobat cap d'aute exemplar damb era madeisha ornamentacion en caperadèr. Maugrat tot, s'encastre laguens d'ua tipologia d'encensèr freqüent en context romanica catalana: esfèric e d'aspècte compacte, damb eth caperadèr calat e sense esmalt, que tant podem trobar en bronze coma en coeire –o d'aliatges d'andús–. Es òbres que responerien ad aquestes caracteristiques an estat datades pera istoriografia entre finaus deth sègle XII e pendent eth XIII, çò que supausarie un indici entà datar, aproximadament, er encensèr de Betren. Es exemples mèts representatius d'aguesta tipologia que se sauen en musèus de tèrres catalanes serien er encensèr d'Oliana, MEV 3320; MEV 9742; MNAC 12118; MDL 852; o MFM-S-10347 (Fig. 5), entre d'auti.³⁰⁴

De mentre que es nomentadi presenten ua decoracion fòrça pariona en caperadèr a base de motius vegetaus, eth de Betren se'n aluenhe considerablament pr'amor qu'es caladi prenen forma de soguejat. Totun que aquesta diferència dificulte establir un nèxe dirècte damb era rèsta de produccions catalanes, non cau desbrembar era semblança des formes. De moment, eth possible origen dera pèça, o era sua pertanhença a un determinat cercle de produccion, constituissen un interrogant que exigís seguir damb era recèrca de manèra exhaustiua.

Un aute des qüestions qu'er encensèr plantege, i mèts ara a compdar dera sua localizacion, correspon ath sòn periple, des de que gessec de Betren, enquia que arribèc a mans de Lázaro Galdiano. A diferència d'aquerò qu'apuntaue Sarrate, qui associaue era desaparicion ara Guèrra Civila, mossèn Amiell a noticies sus qu'era pèça siguec portada a Barcelona damb motiu dera Exposicion Universau der an 1929. Malurosament, non lo trobam

³⁰⁴ Es sigles correspónen ath Museu Episcopal de Vic (MEV), Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), Museu de Lleida (MDL), Museu Frederic Marès (MFM) e es numèros, as numèros d'inventari laguens de cada museu.

documentat en catalòg dera exposicion d'art sacre, a on es unencs encencèrs que apareishen son datadi enes sègles XVI (num. 277) e XVII (num. 245). Maugrat tot, non cau descartar qu'era òbra siguesse portada tà Barcelona, amassa damb autes bens eclesiastics dera Val d'Aran, que òc que se i documentèren.

Un camín ena recèrca e era colaboracion

Era prumèra meitat deth sègle XX siguec ua epòca convulsa entath patrimòni eclesiastic, En tot qu'es colleccionistes particulars acquerien òbres, especiaument enes Pirenèus, entà enriquir eth sòn tresaur privat, es autoritats en matèria de cultura se pressauen entà sauvaguardar eth patrimòni, en tot salvar-lo enes musèus. Era situacion se veiguec agreujada pendent era Guèrra Civila, quan eth vandalisme non sonque contribusic en qu'es panatòris seguissen, senon tanben en que quauqu'uns des objèctes desapareishuts gràcies as inventaris eclesiastics o, coma en cas der encensèr de Betren, as testimonis escrits e fotografics des visitants.

Es hònts, especiaument es imatges d'archiu, representen era mielhor pista entà cercar era localizacion d'aguestes òbres, que soent se consèrven en tot desconeisher-se'n era procedéncia. Ara ben, eth valor d'aguestes hònts a d'èster auut en compte per part d'aqueri que son coneishedors des òbres desapareishudes e tanben per aqueri que les consèrven sense saber-ne era procedéncia. Era colaboracion entre aguesti agents afavorís que se produssisquen casi coma era presenta trobalha der encensèr de Betren. Aguest non ei un cas isolat, de hèt, er an 2006 se podec localizar ua talha romanica d'un Crucifix, qu'auie sigut fotografiat ena glèisa de Santa Maria de Cap d'Aran er an 1917³⁰⁵, que posteriorament formèc part dera colleccion Plandiura e fin finau ingressèc en MNAC (inventari num. 3934), a on se sauvaue en tot desconeisher-ne era procedéncia³⁰⁶

Crist romanica de Cap d'Aran, MNAC 3934, conservat ena resèrva deth musèu

Exemples coma aquest méten de manifest qu'er estudi exhaustiu des hònts pot hèr possible era recuperacion, a nivèu simbolic, de bens integrants deth patrimòni qu'en sòn dia se disgreguèren e que dauem per perdudi. Maugrat conservar-se òbres dehòra deth sòn lòc d'origen, a on probablament non poiran retornar, som conscients que son part dera nòsta istòria e que seran metudes en valor e ara vista de toti, tant en musèus e institucions a nivèu estatau –coma era Fundacion Lázaro Galdiano– o mès enlà deth nòste

continent –coma en cas des fresqui romanics de Cap d'Aran, conservadi en Nova York–. Expausades ath dessús dera cartella qu'informe dera sua procedéncia aranesa, poden existir mielhors embaishadors entà aquesta tèrra?

Bibliografia

- BERTRANS SOLSONA, José, *Valle de Arán, (Suiza española). Prólogo del Excm. Sr. Don Severiano Martínez de Anido*, Barcelona, 1928, pags. 101-102.
 CAMPS I SÒRIA, Jordi, “El Crist de Cap d'Aran. Una talla romànica identificada al MNAC”, *Bulletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, IX, 2008, pags. 137-143.
 CATALUNYA ROMÀNICA, Vol. XIII, *El Solsonès. La Vall d'Aran*, Barcelona, 1984-1998 (27 volums), pag. 424.
 ESPOUY, Fernand, “Catalogue des richesses artistiques du Val d'Aran”, *Revue de Comminges*, 23 (1908), pags. 158.
 LAURIÈRE, Jules de, “Promenade Archéologique dans le Val d'Aran”, *Bulletin Monumental*, 52, (1886), pag. 469.
 LUPIA, John N., “Censer”, en TURNER, Jane (ed.), *The Dictionary of Art*, vol. 6, Grove, New York, 1996, pags. 173-174.
 ROS BARBOSA, Elisa, *Estudi documentari sus eth patrimòni des glèises dera Val d'Aran*, Vielha, 2005, vol II, pags. 25-27 (inèdit).
 ROS BARBOSA, Elisa, “Ua Uelhada ath passat des nòstres glèises”, *Tèrra Aranesa*, Iiau Epòca, num.11, an 2012, pags. 45-67
 SARRATE I FORGA, José, *El arte románico en el Mig-Aran*, Lleida, 1976.

³⁰⁵ Era fotografia se sauve en Arxiu Salvany, Biblioteca de Catalunya, 386-05.

³⁰⁶ Era trobalha siguec producte dera colaboracion entre Elisa Ros (Airau de Patrimòni deth Conselh Generau d'Aran) e Jordi Camps (Conservador en Cap dera Àrea de Romànic deth MNAC).

SOLER I SANTALÓ, Juli, *La Vall d'Aran: 1906*, Barcelona, 1906 (Trempl, 1998), pàg. 231.

VALLE LAFUENTE, Carla del, "El hallazgo de una obra desaparecida: El incensario de Betren en la Fundación Lázaro Galdiano", *Románico (Revista de Arte de los Amigos del Románico)*, n° 15 (diciembre 2012), pàgs. 58-59.

Eth sistema defensiu medievau enquiara visita de Juan Francisco de Gracia en Baish Aran

Pèir Còts e Casanba

Institut d'Estudis Aranès

Tà començar cau d'èder qu'aguesta comunicacion ei ua prumèra aproximacion ath tèma, ja qu'ath dia d'aué encara manque desvolopar fòrça treball d'investigacion documentau e prospeccion de camp, e qu'en aquest article sonque mos centram ena part baisha dera Val d'Aran. Em conscients qu'encara mos manque informacion pr'amor de dar ua vision ath 100% d'aquest airau, mès auem hèt un esfòrç pr'amor de dar ua vedença çò mès rigorosa possible. Tanben cau d'èder qu'eth hèt d'auer actuat arqueologicament en dues des fortificacions deth Baish Aran mos a permès desvolopar era recèrca en aquest airau, e per tant deisham tà mès endeuant era publicacion des nòsti resultats ena resta dera Val d'Aran, ja qu'encara auem fòrça mancances e huets ena documentacion e ena informacion de camp qu'auem de besonh pr'amor de redigir es conclusions globaus deth territòri.

Era situacion politica tan especiau dera Val d'Aran, vinculada damb es territòris dera vessant sud deth Pirenèu des d'època luenhana, prumèr damb eth comdat de Ribagorça des deth sègle IX e dempús dera Corona des deth XI an influït, e fòrça, en sòn procés d'autodefensa, ja qu'es poders politics pròpleus ath nòste territòri (comdats de Comenges e Pallars Sobirà e posteriorament eth reiaume de França), tostemp an agut pretensions territoriaus ena madeisha, e inclús en certs moments istorics, an format part d'aguesti territòris coma feudes. Açò, coma digui, a forçat a crear un entrellaçament de defensa fòrça dens pr'amor dera grana distància que mos a separat tostemp deth poder dera corona e des sues estructures militars. Per tant a existit des d'antic un gran sentiment d'autodefensa generant per tant un hilat defensiu pròpi e suficientment ben organizat pr'amor d'evitar ath long des sègles era annexion deth nòste territòri as pretensions des nòsti vesins.

Se pot d'èder qu'era distribucion der abitat dera Val d'Aran tau e coma la coneishem aué en dia se produisic, lèu ena sua totalitat, pendent era Nauta Edat Mieja. Aquest nau modeu d'ordenacion sociau e economica que se desvolope pendent aquestes centúries caracterizarà decisiuament non sonque era articulacion posteriora senon tanben eth redreçament der espai en foncion des besonhs que genere aquesta naua forma d'estructurar-se sociaument. Un modeu d'abitat ben definit que conjuge en sòn sen era fortificacion e era concentracion deth populament rurai se difonerà amplament peth territòri ath long dera Nauta Edat Mieja, en perfectà consonància damb es profundes transformacions que s'amien a tèrme laguens des estructures sociaus e politiques. Aquest procés constant que se met de manifest en voluntari agropament dera gent e ua fortificacion intensa deth territòri e des poblacions existents respon a ua precisa e determinada dinamica de dreçament deth terrador, fideu rebut des repercussions que dessus dera ocupacion der espai genere era implantacion d'un nau modeu d'organizacion sociau.

Es conèishements actuaus son precaris e parciaus. Ei evident que laguens dera estructuracion d'aquest àmbit territorial que acabam de definir existís ua jerarquizacion que se fonde en base a dus elementis claus: un hilat castrau ben articulat e un entrellaçament parroquial que completè era organizacion deth territòri.

Un viatge dit açò poden lèu afirmar damb seguretat qu'aqueres afirmacions hètes per cèrtes descripcions territoriaus redigides en hònts documentaus e en cèrtes relats de viatges qu'ena Val d'Aran existien ath torn de dues-centes estructures militars, non son pas exagerades e que se definim coma fortificacions es castèths, tors,

campanaus fortificadi e cases fòrtes podem arténher aguesta chifra sense grana dificultat. Per tant podem afirmar sense pòur qu'ena Val d'Aran existís ua estructura paramilitar d'autodefensa de prumèra magnitud.

En aguest article sonque mos centraram en espai restringit entre eth Castèth de Les e Castèth Leon (Es Bòrdes) e enes tors plaçades en aguesta delimitacion. Tors e castèths que basicament defensen era via principau de gessuda e entrada ena Val d'Aran coma ei eth Camin Reiau. Non cau desbrembar tanpòc eth papèr de defensa qu'an es campanaus de totes es poblacions englobades en aguest espai territorial, acabant de fortificar aguest airau.

1 Castèths:

1.1 Castèth de Les:

Plaçat ena ribèra dreita dera Garona, ath costat esquer deth Barranc dera Muleta localizat ath nòrd, dominant era Lana de Les e defensant eth territori de Les, ja que contròtle era principau via de penetración peth nòrd deth Baish Aran. S'i pòt accedir per dus punts: a) Des deth sud-oèst dera fortaleza pera zòna deth pòble demoren es restes en fòrça mau estat der antic accés format per un camin que s'introduis en bòsc enquia arténher ua bòrda plaçada ath sud-èst deth castèth. b) Des deth nòrd-oèst enquia arribar ath pè deth Barranc dera Muleta seguint eth Camín de Portèth, pendent apruprètz uns 375 mètres, sender que comence ena comada plaçada ena part nauta de Savièla. Un viatge artenhut eth barranc cau pujar de forma parallela ath madeish pendent uns 200 mètres de fòrta pendent e anar costejant des d'aquieu enquiath sud 300 m. tà arténher era fortaleza. Ei propèr a dues vies de comunicacion, ua modèrna, coma ei era carretèra N-230 que passe per aute costat dera Garona, e per dejós e ar

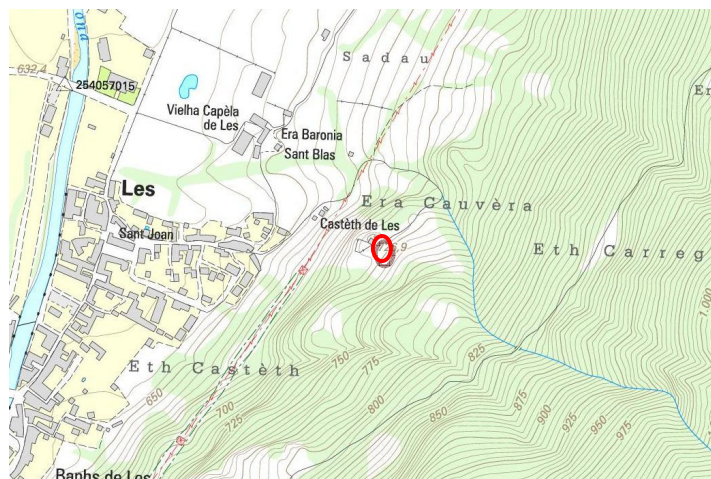
oèst transite er antic Camín Reiau o Camín dera Lana. Es rèstes que mos an arribat dera tor se lheuven ath dessús dera penha sauvant era estructura ua planta quadrada (8'40 x 7'90 m), damb tres plantes conservades (15 m. apruprètz de nautada) damb pòrta elevada en prumèr pis e dues hièstres en segon. Eth recinte ei definit per ua muralha en forma de nau, prominenta a lheuuant (21 m. de longitud per 2'10 m. d'amplada), bastida damb pèires mejanes e granes de granit e pissarra junhides damb mortèr de caudía e dispausades en hilades mès o mens regulars damb eth refòrç des cantoades mejançant carreus mès grani bastides en alternància d'arestes. Era sua còta maxima ei de 725'88 m. Ena part mès nauta s'assente era base dera tor.

Era tor a principis deth sègle XX

Aguesta estructura militar, ara com ara, ei era mèns ben sauvada de tota era Val e era qu'a permès un estudi mèns exhaustiu dera sua composicion. Pr'amor d'açò podem extrapolar aguesta informacion ara resta de fortificacions, encara qu'ena majoria d'eres es rèstes qu'an arribat as nòsti dies son fòrça escadusseres e en fòrça mau estat. Era tor ei constituïda per diuèrses plantes que se pòden diferenciar perfectament degut as variacions des amplades

des parets a mesura que se va pujant en nautada, segontes el metòde tradicionau dera arquitectura domestica aranesa. Actuaument sonque se sauen tres d'aguestes, ja que dera quataua sonque demore er arringament des parets ena cara oèst dera tor. Dempus de documentar-les, s'esbauzeren degut ath sòn mau estat, pr'amor de poder trabalhar damb totau seguretat en interior dera tor. Pera part exteriora es nautades des cares non son pariones, ja que s'adaptan as irregularitats dera penha naturau e vedem qu'oscille entre es 12 m. deth mur nòrt e es

15'67 der èst. Aué en dia, en totes es plantes, se sauen e se pòden veir es horats des bastides que serviren en sòn dia tà anar pujant es parets de forma regulara. Cau remarcar qu'aguesta tor anaue perbocada tant per laguens coma per dehòra damb mortèr de caudia. Era planta baisha a ua base irregulara, ja que cap des quate parets a es madeishes dimensions: 8 x 7'65 x 8'96 x 7'63 m. Atau madeish eth sòn celh tampòc ei homogeni e oscille entre es 1'65 e es 2'07 m. d'amplada. Seguint es criteris anteriors, podem díder qu'era nautada interiora des murs en aguesta cimentacion dera tor tampòc ei regulara, degut as desniveus dera penha naturau ena quau se sustente e fluctuen entre es 3'56 e es 4'04 mètres. En aguesta planta baisha eth perbocat interior se saue encara en fòrça bones condicions ena part qu'ere caperada pera estratigrafia arqueologica. Segontes es petiti mechinaus localizadi enes parets que conformen aguesta cimentacion, podem díder qu'estarie dividida en dus pisi bastidi damb elements fungibles de husta, pr'amor de profiter mielhor aguest espai de grana nautada. Non auem de desbrembar, qu'aguest àmbit serie eth magasem dera fortaleza, tant d'elements sòlids coma líquids. Ena prumèra planta el celh des parets ja a disminuït leugerament e vedem

coma oscillen entre es 1'35 e es 1'50 m. d'amplada. Aciu ja podem parlar de nautades modulades e per tant regulars, mesurant 3'68 m. de nautada. Ena cara oèst d'aguesta trapam era pòrta d'accés ara tor, plaçada a 5 m. respècte ath nivèu exterior dera atalaia. Non auem de desbrembar qu'enquith sègle XIV er accés ara majoria des estructures turriformes s'hège a compdar de construccions situades a cèrta nautada coma adaptacion estrategica e

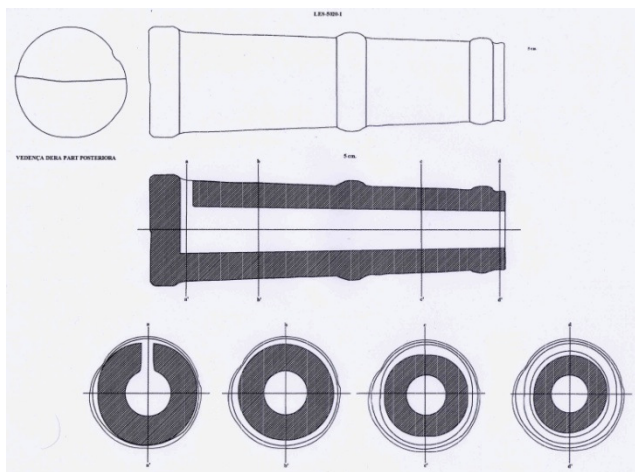

defensiua des madeishes. Auem de creir qu'aurie ua armadura fungible, aué en dia perduda, ja qu'encara se pòden veir dus grani mechinaus ena sua base e pensam que sustentarien cèrta disposicion mòvil que se poderie trèir en cas de conflicte. Aquesta tanben ostentarie, pera cara exteriora, ua portalada hèta de marme, tanben despareishuda a excepcion des impròntes deishades pes pèires un viatge sigueren aringades. Damb aquestes s'a pogut hèr ua reconstruccion ideau dera madeisha e exteriorament aurie ua nautada de 1'90 m. e ua amplada de 95 cm.; interiorament variarien e aquestes serien es de 2'07 m. de nautada e 80 cm. d'amplada. Pensam que per laguens se poderie barrar damb un passador de granes dimensions, ja qu'encara se sauve eth horat ena paret a on s'introduzirie un viatge se dauriguere era pòrta. A mès a mès, en aquesta planta trapam tota ua sèrie d'estructures tà dar lum e visuau, coma son es hièstres. Per rasons estrategiquas son fòrça mès petites e estretes ena sua cara exteriora que non en interior e tecnicament les podem definir coma de derrame simple. Era plaçada ena cara èst a ues dimensions intèrnes de 61'7 cm. x 1'28 m. e extèrnes de 22'4 x 84 cm., e era emplaçada ena façana sud es interiores son de 60 x 93'3 cm e exteriores de 20 x 55 cm. Era solera de husta se sustentarie sus eth ressalt des parets damb mès celh dera planta baisha. Ena segona planta eth celh continue menguant, encara qu'aciu ja non ei tan aparatos coma ena anteriora: vedem coma era amplada oscil•le entre es 1'33 e es 1'40 m. Coma es pisi son moduladi, tanben mesure 3'68 m. de nautada. En aquesta eth perbocat interior se sauve fòrça ben, especiaument ena cara oèst. Ena base dera paret sud trapam un cabiron encostat que servirie tà sustentar era resta deth cabironatge que conformarie era solera d'aquesta planta, en un totau de set (aurien ua mesura de 20 x 27 cm.). Curiosament encara se conserveren ues porcions dera madeisha, que mos pòden servir tà elaborar estudis de dendrocronologia, e poder datar damb exactitud, era epòca de construccion d'aquestes estructures fungibles, aué en dia despareishudes. Aquesta semble éster que serie era planta nobla dera tor, ja que trapam elements de prestigi e d'un cèrt luxe coma son dues hièstres de tipe hestejador, ua ena cara sud qu'aurie ua nautada interiora de 2'36 m e ua d'exteriora de 1'83 m. e ua amplada de 1'14 m. damb un bastiment exterior. Era plaçada ena façana oèst aurie ua amplada originaument de 1'81 m., mès en un moment indeterminat patís ua refraccion e es sues dimensions se redusisen ath tornar a bastir tot er arc de miei punt, quedant interiorament en 1'20 x 2'52 m, e exteriorament damb ua nautada de 1'88 m. Era rotura parciau deth gran paredau e possible esbaussament parciau dera darrèra planta e cobèrta e conseqüenent d'aquesta hièstra, actuaument damb eth nòste grad de coneishement se hè fòrça difícil de díder quan passec, mès coneishem eth tèrratrem der an 1373 que mos pòt servir de pista, ja que non auem de desbrembar que siguec un seisme de grad 7 ena escala de Richter. Podem veir tanben ena paret nòrd, es rèstes de dues pilastres de marme trabalhades damb ua especie de capitèth ena part superiora dera plaçada mès enquiar èst, que conformarien es lateraus deth larèr situat en aquesta abitacion. Aquestes, a mès a mès, se sustenten sus ues bases. Sustentarien era campana deth madeish, ja qu'encara se pòden veir es hurats a on anarien es cabirons dera madeisha. Es labades de pèira a on s'efectuaria era combustion dera lenha, sigueren trapades ena catacion der interior dera tor. Era tresaua planta, aué en dia se trape despareishuda. Sabem pes rèstes qu'encara demorauen de sonque 80 cm de nautada, qu'en aquesta es parets aurien 70 cm. d'amplada, e a traues de fotografies de principis deth sègle XX, auem de supausar qu'aurie era madeisha nautada qu'es dues anteriores, ja qu'es criteris de construccion son modulars, e per tant serie de 3'68 m. de nautada. Se sustentarie ena sua part superiora, era cobèrta de quate pales que barrarie aquesta estructura turriforme. Aquesta s'a constatat arqueologicament, tant en

interior dera atalaia coma en exterior dera madeisha, servint-mos ath madeish temps tà datar era destruccion dera fortaleza aconceishuda a finaus deth sègle XV. Aguesta datacion mos la facilite era aparicion d'un fòsil director coma ei era espasa qu'apareish en nivèu de destruccion per miei der ahlament dera tor. Era presència d'abundantes pissarres en estrat vinculat ath hèt, format per un gran volum de cendra e carbons, acompanhadi per elements constructius que constituïen er entramat dera cobèrta (gabarres, puntes, claus de hèr horjat entara sujeccion des lòses, etc.) constaten de manera fehahènt era sua existència.

Pensam qu'era construccion d'aguesta tor qu'auem descrit la podem ubicar entre eth darrèr quart deth sègle XIII (invasion d'Aran pes tropes franceses gràcies ar ajut deth Senhor de Les e possibla remodelacion dera fortaleza) e

principis deth sègle XIV (desaparicion deth senhoriu e emplaçament d'ua guarnicion dera Corona en aquest lòc de termièra damb er estat vesin e enemic de França) (CÒTS, 2004: 421-438). Mos basam ena estratigrafia dera prumèra campanha de catacions arqueologiques der an 1994, a on vederem coma era muralha, qu'ei bastida ath madeish temps qu'era tor, talhaue totes es estructures prèvias e presumptament redusie era extension dera fortaleza, ja que les bracaue en diagonau.

Açò se poderà acabar de confirmar o desmentir en

proplèus actuacions ena cara exteriora dera murada qu'aué en dia se conserve. Era afirmacion d'aguesta cronologia la basam a priori, ena trobalha d'un element arqueològic coma ei un canon d'avantcarga de bronze (actuaument en estudi), en un des prumèri nivèus d'utilizacion d'aguesta talaia. Mès cau díder qu'aguesta afirmacion ei provisionau, perquè mos cau hèr un estudi damb mès profunditat sus aquest tipe d'armament, era datacion deth quau non ei ath dia d'aué massa clara, encara que damb era bibliografia e persones consultades enquiath dia d'aué, semble qu'òc que podem afirmar qu'er origen d'aguesti elements d'artilheria se'n va a principis deth sègle XIV, mès tanben sabem qu'en aguesta epòca aguesti elements s'emplegauen encara de forma fòrça escadussera, e a mès a mès mos trapam en ua fortaleza fòrça aluenhada des grani centres militars deth moment, encara que non podem desbrembar qu'eth Castèth de Les, aqueris ua importància capitau a compdar dera invasion dera Val d'Aran pes francesi er an 1283. Mès tanben podem díder, qu'aguesta s'ampliarà, sustot a compdar de 1313, qu'ei quan era Corona torne a recuperar era Val d'Aran qu'auie estat jos segrest pendent eth periòde 1283-1313.

Mès mos cau remarcar qu'er origen d'aguest castèth a d'éster Naut Medievau e dilhèu estec vinculat des d'epòca fòrça luenhana damb era familia des Sent Beat des quaus auem era prumèra referéncia en data 8 d'agost der an 1003 ena donacion de Sulmus, Senhor de Sent Beat (Comenges), ar abat Hug des glèises de Sent Beat e de Sant Vicenç *quae est super aliam ripam Garumnae* (CASTILLON, 1842: 426-427).

Segontes era descripcion hèta per Juan Francisco Gracia de Tolba (1613: 36-37) podem díder qu'eth finau d'aguesta fortaleza en sòn conjunt succeirie dilhèu en transcurs des eveniments de finaus deth sègle XV ja qu'ena sua descripcion se referencien ua série de hèts fòrça significatius, mès que non demoren massa clars. Louis XI l'Araignée, Rei de France, pr'amor de protegir era rebellion deth Comde de Pallars Sobirà, Hug Roger III, envadis

¹Hilh de Charles VII le Victorieux, Rei de France

era Val d'Aran e era de Benasc damb un exercit dirigit pes Senescaus d'Armanhac, Aura e Comenges, damb tres-cents shivaus e cinc mil de a pè "*Mientras los Franceses se hallavan delante Perpiñán para divertir las fuerças, entraron en Cataluña por los Valles de Benafques, y de Arán treçientos Cavallos, y finco mil Infantes, gobernados por los Senefcales de Armenaque, Aura, Comenge, y otros Capitanes*" trapant-se Alfonso VI, Baron d'Arenós, Comde de Ribagorça e Senhor deth comtat de Cortes, en Lleida (anaue a amassar-se damb Ferran, Rei corregent de Sicília, Príncep de Girona, Duc de Montblanc e Senhor de Balaguer, en Zaragoza) auent avís qu'aqueres gents deliberauen entrar en comtat

de Ribagorça, avisec ar Arquebisbe qu'ere eth sòn frair e as diputadi d'Aragón qu'enviessen quauqua gent as termieres pr'amor de bracar-les eth pas. Es prumèri Capitans que s'amasseren sigueren *Cebrià de Mont, Benito Marco Sapena e Ferran d'Angulo* damb vint shivaliers e set-cents peons aragonesi; auent entrat es capitans francesi e hènt grani maus les ataqueren, agarrant as Senescaus d'Armanhac, Comenges e Aura, as Senhors de Montagut e Mauleon, ath bastard de Lavadan, as Senhors de Tavida e de Fabara, ath Capitan Carbó e a Jaime Barrau, e desbaratant as cinc mil peons e tres-cents lances, morint mès de tres mil "*Hallavafe en Lerida el Conde de Ribagorza, dió orden a los de su Condado, para que tomassen los passos, y se opusiesen a los Enemigos, affitieronles los vezinos, acudió Ciprian de Mur, Benito March, y Fernando de Angulo, figuieron a estos Cavalleros, veinte de Cavallo, y setecientos de pie: Acometieron a los Enemigos, derrotaron enteramente, con prifion de los Capitanes, y de otros muchos, y muerte de mas de tres mil: Concedió el Cielo esta Vitoria a 14 de Setiembre*". Expugneren eth castèth de Les e recupereren tara Corona d'Aragon es lòcs deth Terçon de Bossòst, deth quau en ere un Les, a on un shivalier francés dit Dester, ac auie saquejat e oprimit,

intitulant-se senhor de dit país. Se recuperec tanben eth castèth de San Juan de Gistaín e era fôrça de "Bellfos" Bossòst? (ZURITA, 1562, 7 vol.: 731-732; FELIU, 1709: 68; PIFERRER, 1858: 45; LLADONOSA, 1967: 31).

A nivèu arqueològic podem confirmar aguestes dades istoriques, ja que s'a pogut documentar eth darrèr moment d'utilizacion dera tor, perfectament comprovat damb er estrat de destruccion dera madeisha a conseqüència deth huec. Açò ac podem afirmar ja que s'a trapat tota ua succession d'estrats fôrça clars ocasionadi per ua accion d'aguestes caracteristiques, dant coma resultat potenti sediments de cendres e carbons e mès important, era documentacion deth darrèr losat dera tor esfondrat ath hons dera madeisha, e atau madeish cremat. Era datacion d'aguest moment mos coincidís fôrça damb era cronologia que mos subministren es hònts escrites, ja que coma element d'aguest moment, auem agut era grana sòrt de trapar ua arma, e mès concretament ua espasa, que sonque se fabriquet a compdar dera segona meitat deth sègle XV enquia principis deth XVI³⁰⁷. Per tant

³⁰⁷Hilh naturau deth Rei Joan II eth Gran e de Leonor de Escobar

³⁰⁷Hilh deth Rei Joan II eth Gran e Juana Enríquez

³⁰⁷Era empunhadura o guarnicion (ei a dider, de tota era part dera espasa que non ei era huelha) correspon a ua tipologia des genericament nomenades "guarnicions de pitons" ("*guarnición de pitones*" en castelhan), tipicament peninsulara, dera que comencen a trapar-se referències iconografiques a finaus deth XIV e que perdure enquia ben entrat eth XVI. Era huelha ei deth tipe Oakeshott XIX, qu'ei eth que sò correspon a aguestes guarnicions e en aguest periòde. S'endonvie un canau centrau estret e ua seccion mès gruishuda (segurament rectangulara) ena part mès propèra ara guarnicion,

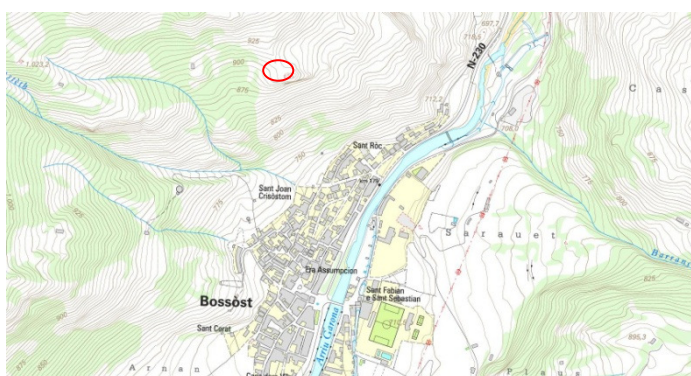

podem assegurar damb un marge d'error fòrça petit, qu'aguesta fortaleza siguec destruïda enes aconteishements succèidi ena Val d'Aran en darrèr quart deth sègle XV, e mès concretament entre es ans 1471 e 1473, que per manca de mès documentacion, non podem afinar mès. Tà acabar de confirmar aguesta dada, auem agut era sòrt de trapar un petit fragment de ceramica de rebats metèllics, que servís tà corroborar aguestes cronologies. Se pòt detectar en aguest darrèr estrat coma s'alhameren totes es estructures, tant deth losat coma des plantes interiores, ja qu'auem pogut recuperar un gran nombre d'elements constitutius d'aguestes, coma són es *gabarras* e es puntes e a títol anecdòtic, un gran nombre tanben de pèires garonenques, que pensam que serien emmagazemades laguens dera tor coma projectils de defensa.

1.2 Casteràs de Bossòst:

Eth Castèth ei plaçat ath nòrd-oèst deth pòble de Bossòst, sus eth raval de Sant Ròc, ena part nauta dera ròca nomentada Casteràs, a 914'60 m. de nautada.

Aguesta petita fortificacion plaçada en un aflorament de roca, observe un accés difícil damb un estat de conservacion bastant bon, laguens

d'un context de terrenh erm, pròp d'un bòsc caducifòli. Se trape emplaçat ena riba quèrra dera Garona, entre es sòns dus afluent, eth Barranc de Sorieus e eth Gotèr des Clòts, defensant eth territòri de Bossòst, ja que controtaue es principaus vies de penetracion deth Baish Aran: era val der arriu e Eth Portilhon. Tà ascendir a aguest lòc, trapam tres camins: Eth primèr, ei pujar per oèst, ascendint peth dipòsit d'aigües a on er itinerari non a cap dificultat e non ei caperat pera vegetacion. Era

segona rota da ath costat èst deth castèth, encarant-se per Sant Ròc presentant un shinhau de complicacion degut as ròques. Eth tresau puje superant es uarts e es matarrassi arribant just dejós dera tota. Per dejós deth lòc a on se situe eth castèth, modernament passe era carretèra N-230, qu'en aguest endret se superpause ar antic Camín Reiau. Dejós deth Castèth i trapam ua bauma laguens dera quau i a es ruïnes d'un petit temple

dedicat a Santa Eulàlia, advocacion que ja indique era sua antiquitat, dilhèu vinculat directament damb era estructura castral plaçada ath dessús dera madeisha. Ei ua cavitat naturau dubèrta ena ròca, a 15 o 20 mètres per dejós deth castèth, qu'aué se presente deformada a causa dera erosion deth temps. Aué a uns 20 m. d'amplada ena boca e 15 m. de profunditat. Es condicions d'abitatge qu'auferis són bones, ja que demore encarada vers era

caracteristiques aguestes tipiques des huelhes de tipe XIX. Preséncia en aguest exemplar de dues viroles (aneres de forma troncoconica) enes dus extrems deth punh (era part per a on s'agarre) dera espasa, qu'en aguest poderien èster de hèr daurat. Informacion facilitada peth Dr. Marc Gener Moret der *Instituto de Historia - Centro de Ciencias Humanas y Sociales (IH/CCHS - CSIC)* de dependet deth CSIC de Madrid.

solana e s'i observen filtracions d'aigua. En principi cau hèr referéncia as diferents horats que se ven excavadi ena ròca e que se pòden interpretar coma basaments des antiques estructures de husta o, des escales tà pujar ath cim dera penha a on i a eth castèth e i deuie auer era tor. Dera estructura que se saue aué se pòt dedusir era existéncia d'ua primitiua bauma-refugi fortificada a on s'i trapen es runes dera antica glèisa que poderie éster eth temple despareishut dera fortificacion. Dera primitiua muralha que barraue eth recinte dera bauma demore era base de 1'20 m. d'ample.

Eth cercle de paredaus deth castèth ei un parallelogram bastant regular, es costats N e S son sensiblement parallels entre eri. A ua pòrta plaçada tath Sud e dant lèu ben directament ar uet. Tanben i trapam ua tor quadrada qu'a es fundacions descansant en gran part sus era ròca, elevant-se ena part orientau deth cercle de muralhes a on eth mur se li autrage en angle nòrd-èst. En costat occidentau, en interior tath angle nòrd-oèst, trapam un paredau en forma de herradura. Son parets aparelhades a banda e banda damb carreuons, agarradi damb mortèr de caudia e dispausadi en hilades mèns o mens regulars, auent ua amplada majoritariament de 90 cm. Dera sua estructura aué se saue era base enquia ua nautada de 2 mètres, sense era part de lheuand, demorant parciaument des·hèt er angle sur-occidentau. Era visuau des deth lòc la podem resumir en aguesti parametres: Maxima visuau en direccion Nòrd-èst 2500 m., en direccion Sud 2000 m., en direccion Sud-èst 1300 m., en direccion èst 1150 m., en direccion Sud-Oèst 700 m., en direccion Oèst 450 m. e minima visuau en direccion Nòrd e Nòrd-Oèst 125 m. En quant a materiaus arqueològics se coneishen des de hè fòrça temps ua Moneda Naut Imperiau deth grop de Publius Aelius Hadrianus (Solidus Aureus) datada entre es ans 117-138. Aquesta moneda ei propietat deth senhor Sarrate e siguec catalogada en Gabinet Numismàtic dera Diputacion de Lleida er an 1976. Eth primèr trabalh de documentacion d'aguestes estructures siguec hèt per investigador francés Maurice Gourdon e mèns concretament, en mes de Mai de 1905. Es uniques actuacions de documentacion realizades posteriorament en lòc siguieren hètes per Sergi Delseny a finaus des ans 80, damb diuèrses plantes e auçats der endret. A 2 quilòmetres 100 m. apruprètz en línia recta e direccion sud i trapam era Tor de Santa Hè; plaçat a un quilòmetre e miei ath nòrd-èst i trapam eth Casterèth de Les (segontes quaquí autors, de Bossòst).

Era noticia mèns antica coneishuda ei deth sègle XII e mèns concretament der an 1192 en que ja se citen coma antics es castèths de Bossòst e de Sentèths, es quaus *Alfons eth Cast*³⁰⁸, autregec en feu a *Pere d'Esplanha* e ath sòn frair *Bonhòn* (A.C.A., Reg. 2, fol. 103. VALLS, 1918: 209).

Ja deth sègle XIII auem mèns informacion encara qu'ei tardana e correspon ara segona meitat d'aguesta centúria. Eth 2 de noveme de 1266, *Bernat VI*³⁰⁹, assistis ara reforma dera comanaria de Frontès-Juzet (Banhères de Luishon, Comenges), a on tanben i auie eth Senhor de Larbost, *Peregrí*, Senhor de Montauban, quate conselhers damb es dus cònsols de Banhères de Luishon e *Ademar*, Senhor de Bossòst, e *Martí Camon* e *Garcia Carrera*, cònsols. Ac redigís eth notari *Raymo de Fabro*, *notarius auctoritatibus de capitulo Tholose* (A.D.H.G., H, Malte, Frontès, I, 5, 6, 7. Copies dels s. XVI-XVIII. CASTILLON, 1842: 357; CASTERAN, 1894: 79-98). Ar an

³⁰⁸Rei II d'Aragón, I de Catalunya, Comde de Barcelona, Girona, Besalú, Cerdanya, Ribagorça e Rosselló, Vescomde de Carladès

³⁰⁹Comde de Comenges, Senhor de Muret e Samatan

següent, eth dia 5 de junhsèga, *Jaume I*³¹⁰ *Eth Conqueridor*, nomenete ath presbíter *Raimon de Bellsost*, Baile dera zòna compresa entre *Pònt d'Arròs* e *Canejan*, "*Ponte de Ros usque ad losam Cannies*". Agustè auie eth madeish caractèr e analogues atribucions qu'es auiti Bailes catalans: "*quod tu sis bajulus dicti loci et colligas et percipias omnes redditus, exitus et proventus nostros atque lezdas et facias omnia alia que bajulus debet facere*" (VALLS, 1918: 213; REGLA, 1951: 174). Sabem qu'a aguest cargue enquiari an 1278, en qu'ei nomenat *Arnau de Bossòst* enquia "apruprètz er an 1315", mèis qu'aguesta informacion non ei massa fidedigna ja qu'ei eth moment dera invasió francesa dera Val d'Aran. Er an 1282 sabem que probablement membres des classes benestants dera Val d'Aran (entre eri *Ademar de Pònt*, *Sanç de Vilamòs*, emparentadi damb es bailes de Bossòst, e eth sòn hilh *Arnauet*, o eth madeish baile de Vielha, *Pèir de Pònt*) acompanhadi des sues respectives comitues crotzeren enquiari parts de Comenges e Coserans d'on retorneren portant damb eri bon nombre de caps de ramat que prengueren a vesins de tanta importància coma *Arnau Ramon de Spello*, *Guerau d'Asset*, ardiaca dera glèisa de Sent Bertrand, etc (GARCIA, 1991: 172). De finaues d'aguest sègle coneishem qu'eth 2 de deseme der an 1293 i a ua cession de deumes ath capítol dera Ciutat de Comenges per *Bertrand de Sant Meneto*, a *Bolsost* (Bossòst, Val d'Aran) jos era fiança d'*Auger de Bolsost*, shivalièr (Inv. E, lligall 6, n° 2. LARCHER, 1932: 346; MAHOT, 1994: 251).

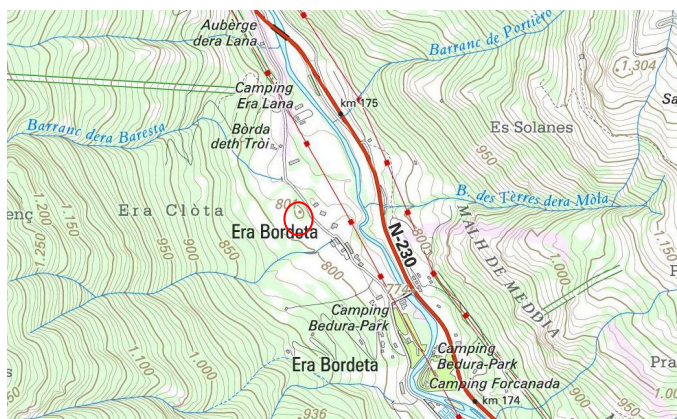
A principis deth XIV, e abantes d'èster recuperada era Val d'Aran pera Corona d'Aragon, sabem qu'er an 1312, *Aimar de Bossòst* s'installe ena Val d'Uelh, a on enlace damb eth linatge francés des Mayrènha (SOLER, 1933: 338; REGLA, 1951: 292). Segurament conseqüència dera sua collaboracion damb es envasors dera Val, e abantes deth sòn retorn a Aragon se'n va des sues possessions araneses. Un viatge en mans aragoneses era Val, er an 1315, *Jaume II*³¹¹ eth Just, nomenete a *Bernat de Castellvaquer*, Baile deth Terçon de Bossòst. Pògui ans dempus, concretament en 1322, coneishem era confirmacion de *Jaume II* a *Arnau de Pònt*³¹² dera Bailia deth Terçon de Vielha e a *Bernat de Castellvaquer* dera Bailia deth Terçon de Bossòst damb caractèr ereditari (VALLS, 1918: 213). Confirmant qu'er antic senhor de Bossòst ja non demore en aquesta poblacion e per descomdat en sòn castèth, vedem coma eth 24 de març de 1332, era família *Latour* quite ath capítol 92 lhiures e 18 sòus romanent en regla sus era venda d'ues mòles, ja que dus nòbles, *Géral d'Aura*, senhor de Montauban en Larbost, e *Auger de Bossòst* dera Val d'Aran, auien pagat a *Latour* aquesta suma qu'eri deuien ath capítol pes deumes de Montauban, d'Aventin e dera Val d'Uelh (A.D.H.G., 3G49, copia posterior a 1352. LARCHER, 1932: 435, sus era letra G, lhigall 1, n° 4). Damb eth cambi de rei vedem coma en an 1336, coneishem era ratificacion de *Pèrre*³¹³ *eth Cerimoniós* o deth *Punbalet*, a *Arnau de Pònt* dera Bailia deth Terçon de Vielha e a *Bernat de Castellvaquer* dera Bailia deth Terçon de Bossòst (VALLS, 1918: 213). A ores d'ara non ei clar a on demorarien es Bailes, mèis ei clar qu'es fortificacions de Les, Bossòst e Sentèths serien jos es sues mans, atau coma totes es petites fortificacions vinculades damb eres.

³¹⁰Rei d'Aragón, Mallorca e València, Comde de Barcelona, Girona, Osona, Besalú, Pallars Jussà, Ribagorça, Rosselló, Cerdanya, Comde intrús d'Urgell, Vescomde de Carladès, Senhor de Montpelhier, Baron d'Omeladès

³¹¹Rei d'Aragón, València, Sardenya e Còrsega, Comde de Barcelona, Girona, Osona, Besalú, Pallars Jussà e Ribagorça

³¹²Hilh de *Pèir de Pònt*, Baile deth Terçon de Vielha

³¹³Rei IV d'Aragón, III de Catalunya, Rei de València, Sardenya e titular de Còrsega, Comde de Barcelona, Girona, Osona, Besalú e Pallars Jussà

Auem de demorar fôrça temps entà tornar a auer notícies de Bossòst, ja qu'enquia finaus deth sègle XV, e mès concretament en 1470 en que sabem qu'es tropes franceses sagen ena primauèra un aute viatge d'entrar ena Val d'Aran, apoderant-se deth lòc e Castèth de Les, e d'aui deth Terçon de Bossòst, a on hèren grani danhs. Dempus es Capitans de *Joan*³¹⁴ *II eth Gran*, e *Ferran* eth sòn hilh les subjugueren e sigueren restituïdes e agregades ara Corona Reiau

d'Aragón (GRACIA, 1793: 82; MADDOZ, 1847; LLADONOSA, 1967: 30). Tres ans dempus, eth 14 de seteme, tornam a auer combats en Baish Aran e pensam que son es madeishi qu'afecteren ath Castèth de Les e per tant non cau repetir-les. Deth sègle XVI, sonque auem era noticia de noveme der an 1524, damb era entrada des gascons per tres pòrts cremant era poblacion de Bossòst e emportant-se bestiar menut e gròs del pòble de Bausen (A.I.G.A., C.G. 358 (1527).

1.3 Castèth de Sentèths:

Controlant directament eth Camin Reiau, apruprètz a 140 mètres ath nòrd-oèst deth nucli d'Era Bordeta e emplaçat ena riba querra dera Garona (apruprètz a 175 m. en línia recta), ath sud deth Barranc dera Baresta (100 m.). Tà arténher eth castèth cau agarrar era carretèra N-230, e ara nautada deth sòn quilomètre 174, se trauesse eth Pònt sus era Garona qu'amie ath petit nucli d'Era Bordeta, prenent-se eth camin Reiau en direccion nòrd que transcorris pera banda quèrra der arriu pendent apruprètz 390 mètres enquia arténher ua petita penha, accedint pera sua banda èst as rèstes dera fortificacion que son en un terren format per prats e era sua ubicacion ei entornejada d'un bòsc caducifòli format per cashes. Se trape a ua còta de 801 mètres damb un accès fàcil e un un estat de conservacion bon. Ei de planta irregulara damb un eish maxim N-S de 34 mètres de longada per ua amplada maxima E-W de 21 mètres, delimitant un perimètre de 85 m. e un espai útil d'apruprètz 440 m². Dera sua estructura se saue aué sonque ena part mès ben conservada (extrem nòrd-oèst deth recinte) 3 m. de nautada, observant-se er angle sud-orientau bastant deteriorat e es murs bastant maumessi. A uns pareaus de 1'50 m. de celh bastidi damb mortèr de caudia ena sua porcion nòrd-oèst; era resta an apruprètz 80 cm. Ena cantoadada nòrd-oèst se sauen dues hièstres de 60 cm. de nautada per ua amplada de 35 cm. Visuaument contròtlaue basicament er eish Nòrd-Sudèst ja qu'en direccion nòrd e nòrd-oèst dominaue 625 mètres e tath sud-èst 875 mètres. Era sua observança ere minima en direccion sud-oèst ja que sonque ere de 350 mètres. Aquesta fortificacion ere vinculada

³¹⁴Rei de Navarra, Aragón, València, Mallorca e Sardenya, Corregent de Sicília, Comde de Barcelona, Besalú, Cerdanya, Urgell e Pallars Jussà

damb era Tor de Miei Bòsc situada a mil set-cents mètres ath nòrd-oèst e damb eth Casteràs d'Arró a mil cent-cinquanta mètres ath sud-èst.

Tà impausar era sua autoritat as rebels aranesi, que se negauen a prestar-li obediència, eth Comde de Comenges, Vescomde de Marsan, Senhor de Muret e Samatan, ordenec era construccion deth castèth de Sentèths, dilhèu a compdar der an 1134, quan *Bernat I*, Comde de Comenges, visitec era còrt deth rei *Alfonso el Batallador* pr'amor de sotmeter-se a vassallatge, confirmat dempús dera sua visita a *Barbastro*, peth féu reiau jos aguest comtat agropant Cahors, Narbona, Albi e Fois e era inclusion jurisdictionau dera Val d'Aran (CÒTS, 2003: 21). Damb posterioritat ath mes de seteme d'aguest madeish an sabem qu'acudisen a Zaragoza -mor *Alfonso el Batallador*- damb objecte de prestar obediència a *Alfonso VII el Emperador*, Rei d'Asturias, Galicia, León e Castilla, *Ermengol VI*, Comde e Marqués d'Urgell, *Ramon Berenguer IV*, cunhat d'*Alfonso*, Comde de Barcelona, Girona, Osona, Besalú, Cerdanya e Comde Nominau de Carcassona, Rasès; *Sant Olegari*, Arquebisbe de Tarragona; *Guin*, Bisbe de Lascuarre, *Alfons Jordà*³¹⁵, Comde de Tolosa e Sant Gil; *Bernat I*, Comde de Comenges; *Artau III*, Comde de Pallars Sobirà; eth Comte de Fois; *Guilhem*, Senhor de Montpelhier, damb auti shivaliers e rics-òmes castelhans, catalans, aragonesi e occitans (ZURITA, 1562: Cap. LVI, fol. 54; GRACIA, 1613: 67-68). Pògui ans mès tard, e mès concretament er an 1143, coneishem eth viatge a Catalunya hèt per *Bernat I*, probablement damb era idia de negociar sus era Val d'Aran, damb *Ramon Berenguer IV*³¹⁶ eth *Sant* (MARCA, 1688: Col. 497-498, 1291-1294; HIGOUNET, 1947: 314). Era relacion damb es de Comenges non deu ester bric bona ja qu'ar an següent coneishem un conveni entre es òmes dera Val d'aran e eth Comde *Artau III* de Pallars Sobirà, prometent-li, entre d'autes causes, fidelitat e compromentent-se a seguir-lo contra toti, mens contra *Ramon Berenguer IV*, e especiaument contra *Bernat I*, damb qui non harien cap tractat sense sòn consentiment, en tant qu'eth Comde de Pallars Sobirà se comprometie, mentre es aranesi complissin era sua paraula, a ajudar-les, excepte contra eth Rei d'Aragón (LLOBET, s.d.: Fol. 38. VALLS, 1915,1918). Ara mòr de sa pair vedem coma damb data 1 de gèr de 1145, eth Comde *Bernat II* de Comenges ena donacion hèta per *Ramon Guilhem I*, Senhor de Benque (Aurinhac, Comenges), as Espitalers de Gavarnie (Luz, Lavedan) dera meitat de Pech de Sant Marcet (Sent Gaudens, Nebosan) s'intitulec: *Facta est carta hujus donationis anno ab incarnatione domini .m^o.cxl^o. Rogerio Convenarum episcopo eth Bernardo comite nobilissimo comite dominante in terra Convenarum, in Saves, in Coserans et in Aranno*, Mès ja damb data de mai de 1176, sabem que *Dodon* o *Bertrand III*, Comde de Comenges, desmembrec eth Comdat entre es sòns hillhs e entrec en Temple de Montsaunès (Salies du Salat, Comenges), mès en aguest moment ja non se cite era Val d'Aran, ja que *Bernat IV* saue era antica tèrra de Comenges, es vals Castilhoneses (Coserans) e es senhories de Muret (Tolosan) e Samatan (Comenges), mens es dominis que formeren eth senhoriu de Santa Foy (Sant Lys, Tolosan) e de Savès donadi ath sòn frair *Gui Roger*; er aute germà, a eth Vescomdat de Coserans, ei a díder era cònca deth naut Salat (A.D.H.G., H, Malte, Saint Marcet, I, 1; Montsaunés, Lhigalh F, n° 7, acta 80. BOURG, 1883: Doc. 52; MONDON, 1913: 2-4; HIGOUNET, 1947, 1949). Auem mès notícies deth sègle XII e mès concretament der an

³¹⁵Hilh de Ramon IV, Comde de Tolosa

³¹⁵Hilh de Ramon Berenguer III, Comde de Barcelona, Girona, Osona, Carcassona, Rasès, Besalú, Provença, Gavaldà e Cerdanya, e Dolça I de Provença

³¹⁶Hilh de Ramon Berenguer III, Comde de Barcelona, Girona, Osona, Carcassona, Rasès, Besalú, Provença, Gavaldà e Cerdanya, e Dolça I de Provença

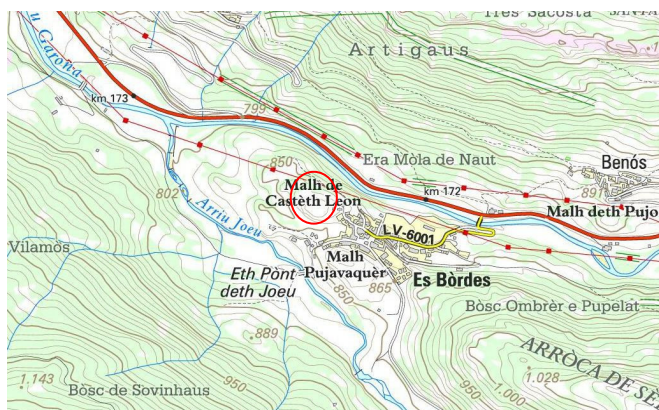

1192 en que ja se cite coma antic aguest castèth ena concession deth madeish per part deth rei as membres dera familia *Espanba* (A.C.A., Reg. 2, fol. 103. VALLS, 1918: 209), confirmant donques damb tota probabilitat era prumèra data tath sòn bastiment, o aumens entara sua aucupacion pes de Comenges, ja qu'aguesta estructura militar ja podie existir en aqueres dates.

Mès es abitants dera Val d'Aran, reaccioneren contra es tropes deth Comde e destruièren era fortalesa entre es ans 1213 e 1220. Encara que non cònte era data de tau accion, deu referir-se a aguesti ans, prumèr perquè non ei probable qu'era rebellion aranesa se mostrese en vida de Pèrre eth Catolic, o sigue entre 1201 (donacion d'Aran un aute viatge ath Comde de Comenges) e 1213, ja qu'eth Rei ac aurie empedit a fin d'evitar un focus de perilh enes sòns dominis pirenaics, e, en segon lòc, perquè es ànsies de libertat dera Val se veirièn facilitades e damb un clima propici enes ans que seguisen ath desastre de Muret (LAUER, 1921: 29; REGLA, 1949, 1951). Es hèts e aconteishements posteriors e era possession d'aguesta fortalesa, van estacadi damb es descripcions hètes mès ensús tas castèths de Bossòst e Les, quan parlam des Bailes coma representants deth rei en aguest airau e es hèts bellics. Sabem que siguec restaurada e que continuaue existint en sègle XVI gràcies ara notícia de 26 de noveme de 1572 que mos parle des esponsalics de *Ramon Joan Cao de Benos*, Capitan d'Infanteria e *Dorotea Condessa e Arró*. De hèt sabem qu'eth sòn pair, *Arnau Cao de Benos*, ostente es títols de Senhor dera tor de Nardias e des castèths de Sant Vicenç de Sentels, de Molina e de Nivallete. Era darrèra notícia qu'auem d'aguest castèth se remonte ath 16 de noveme der an 1649, en que *Felipe*³¹⁷ *IV el Grande*, confirme e comissiona ar efecte ath Capitan *Luis Espluga*, Governador dera Val d'Aran, tà que se li donguen a *Ramon Joan Cao de Benós*³¹⁸, maridat damb *Dorotea Ademà e Arró*, es títols de Senhor dera tor de Nardias e des castèths de Sant Vicenç de Sentels, de Molina e de Nivallete. Tanben se li da era deguda possession reiau e corporau dera Baronia de Les e de toti es sòns privilegis estant eth prumèr Baron de Les dera segona raça, coma legítim successor deth Capitan *Benedictus Marco*, Baron de Les, de qui eretec eth títol per trapar-se extingides es branques dirèctes de *Marco* e de *Sapena*, dant-li plena possession dera Baronia damb toti es sòns privilègis. Aguesta siguec autrejada dauant Mossèn *Jaime Bernadets*, Notari (Papèrs d'Hòs. PIFERRER, 1858: 36; SOLER, 1906: 350; GARCIA, 1926: 12).

1.4 Castèth Leon:

Castèth Leon ei situat ena part mès nauta deth ticolet, ara solana deth quau s'assente, era vila d'Es Bòrdes qu'ei de formacion modèrna (quauque indici en sègle XVII e expansion a compdar deth XVIII). Ei plaçat en horcalh de dus arrius plan importants tara Val coma son era Garona e eth Joeu. Ara riba esquèrra dera Garona (100 m.) e ara dreita

³¹⁷Rei de Castilla, III d'Aragón, València, Mallorca, León, Galicia, Navarra, Sardenya, Nàpols e Sicília, Sobiran des Païsi Baishi deth Sud, Duc de Milano, Comde de Barcelona, Urgell, Besalú, Cerdanya, Pallars Jussà, Ribagorça e Rosselló

³¹⁸Hilh d'Arnau Cao de Benós, Senhor dera Tor de Nardias e des Castèths de Sant Vicenç de Sentèths, de Molina e de Nivallete e de Dorotea de Pedcondò

deth Joeu (125 m.). Se trape a 888'65 mètres de nautada en ua posició de maxima importància pr'amor dera defensa dera Val dominant eth punt mès estret dera madeisha e atau madeish coma era resta de fortificacions importants dera Val, defensant eth Camin Reiau plaçat ath sud deth castèth. Ei relatiuament apròp de poblacions dera part baisha deth terçon e des sòns campanaus que formarien tanben part d'aguest hilat defensiu. Arrò a 575 m. en línea recta, Benós a 775 e Begós a 1425. Visuaument contròtlaue basicament er eish Nòrdoès-Èst ja qu'en direccion nòrd-oèst dominaue 3600 mètres e tar èst 3750 mètres. Era sua observança ere minima en direccion nòrd ja que sonque ere de 550 mètres.

Eth bastit per part des fòrces franceses d'Eustaquí de Beaumarchais, Senescau de Tolosa, en 1283 damb posterioritat ara invasió d'Aran, aubedic ath desir d'emparar er accés ath Baish Aran francòfil e contròtlar era segona rota d'entrada entara Val d'Aran coma ere era Artiga de Lin connectada damb era Val de Benasc. Lo lògic serie pensar qu'en aguest lòc tan estratègic ja i aurie ua cèrta estructura militar prèvia, mès enes trabalhs amiadi a tèrme enquiath dia d'aué d'aué (s'an dubèrt ath torn de 1200 m²), non s'an trapat rèstes anteriors, encara que non se pòt descartar aguesta opció, pera gran porció d'espai qu'encara non s'a dubèrt.

Er envadiment pes tròpes dera senescalía s'amiec a tèrme en onze diez, çò que denòte ua certa resisténcia des aranesi embarrassant aguest auanç. I demoraran es prumèri governadors francesi (1283-1298), es lòctenents deth Rei de Mallorca (1298-1313) e dempús dera restitució, es governadors dera Corona enquiath sègle XVII.

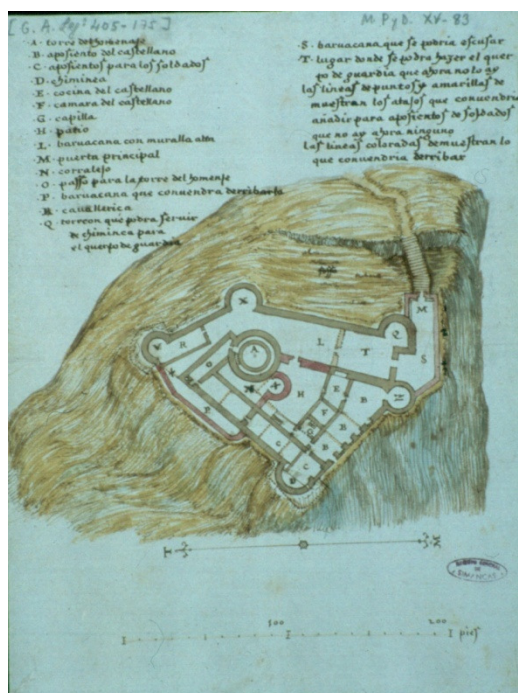
Eth conjunt des anteriores fortificacions mos dan fòrça informacion de coma eren es castèths, mès mos en dan pòga o cap sus es sues guarnicions o deth sòn armament. Aguesta informacion la completam damb era documentada de Castèth Leon que apart se pòt generalizar ara rèsta deth territori.

1.4.1 Militarizacion d'Aran:

Era prumèra referéncia qu'auem deth nombre de soldats que trapariem ena fortalesa date deth 5 de junhsèga de 1313, quan *Jaume II eth Just*, des de Cornudella (Areny de Noguera, Baixa Ribagorça) requerís a *Pere de Castell*, Lòctinent deth Rei de Mallorca ena Val d'Aran, tà que liurese era possession dera madeisha a *Guillem de Castellnou* (Sobrejunter de Ribagorça, Sobrarbe e es Vals), comunicant-li auer-lo nomenat Governador dera madeisha e casteran de Castèth Leon; atau madeish li ordene que, damb sies

shivaliers e cinquanta clients, se dirigisque entara Val d'Aran tà prenene possession damb *Domingo Donagracia*, Justicia d'Aínsa (Sobrarbe) e Baile Generau de Ribagorça, coma conselher deth madeish (A.C.A., Reg. 234, fol. 13 vº14 r. REGLA, 1951a,b). Mès auem que matisar, qu'en aguesti moments sonque existie ua tor en endret, que dempús des nòsti trabalhs podem dider qu'aurie un diàmètre exterior de 10'80 m. per un diàmètre interior de 5'40 m. Açò implique que sonque residirien laguens dera tor eth governador e dilhèu un redusit nombre de militars

dera sua escòlta, ja qu'era rèsta suposam que serien acampadi pròp d'aguest lòc. Encara qu'açò se solventarà en un periòde breu de temps, ja que sabem qu'entre es ans 1318 e 1320, *Jaume II*, escomet importants òbres en Castèth Leon, fortificant-lo mès e perfeccionant es sues defenses (REGLA, 1951a: 299; CAHNER, 1973; CATALA, 1979: 1512, 1518; OLIVERA et alii, 1994: 98).

Aguesta estructura se mantierà enquiath finaus des sòns dies en 1719. Dempús des trabalhs arqueològics amiadi a tèrme enes darrèri ans, podem afirmar qu'era documentacion realizada en sègle XVI deth madeish, rebat es estructures bastides en aguest moment, que sonque patiran petites variacions ath long deth temps. Ja en sègle XVII s'ampliaran en direccion oèst, mès mantenguen aguest nucleu principau d'origen medievau. Es estructures medievas ocuparien ath torn d'uns 1000 m² e damb es ampliacions deth sègle

XVII artenherien apruprèt 3250 m², damb un perimètre ath torn des 211 m.

Auem notícies de que i a ua confirmacion er an 1552, per part de *Felipe*³¹⁹, Príncep de Girona e Asturias, Duc de Montblanc, Calàbria e de Milano, Senhor de Balaguer, deth privilegi dat per *Joan I* eth dia 1 de març de 1387 a on enfranquis as òmes dera Val d'Aran de toti es drets de generalitats, de tota leuda, peatge, pes, mesures, carnatge e borregatge e de qualssevolha d'auta exaccion e d'auti drets deth *General* o *Diputació de Catalunya*, en toti es sòns dominis, dant facultat, que se per eth o es sòns successors siguesen en bèth temps alienadi, poguessen resistir damb armes, ath que damb fòrça de tau alienacion, volguese prene era possession dera Val (GRACIA, 1613: 79-81, 91). Dempus de passar un long periòde de temps sense documentacion sus era composicion dera guarnicion, en 1555, *Joaot Salba* deplore er estat der armament e des reduïdi efectius que, de manera establa, defén era fortaleza (sonque 8 o 9 òmes) encara que reconeish qu'en cas de guèrra ei reforçada per òmes des pòbles vesins, que pot arténher enquiath 86 persones (Archivo General de Simancas. Leg. 319 "*Memorial de todos los lugares e la Vall Darán i Vezinos naturales*". IGLESIES, 1979: 23-24, 78, 293-294; CATALA, 1979: 1512; POUJADE, 1998: 50, 105, 107). Entar an 1590, a compdar des dades d'armament intern dera fortificacion, auem qu'entene que i a un mínim de 20 soldats ena guarnicion. Pògui ans dempus, damb data 26 d'abriu de 1594, quaranta ei eth nombre de militars qu'aurie demanat de plaçar en Castèth Leon *Felipe II el Prudente*³²⁰, des d'Aranjuez, a *Juan de Gurrea*, Virrei o Lòctinent Generau d'Aragon, ja que se preocupe de reforçar eth sistèma de defensa des Pirenèus damb pròp de 1000 efectius a repartir enes castèths aragonesi (Aljafería de Zaragoza: 200, Jaca: 400, Canfranc: 50, Berdún: 100, Benasc: 80 e Aínsa: 130). Pòc temps dempus sabem que damb data 20 de mai de 1598, dempus d'ua incursion deth Vescomde de Sant Guirons, eth Capitan *Juan Gómez*, Governador dera Val d'Aran, demane qu'es aranesi

³¹⁹Hilh der Emperador Carlos V e d'Isabel de Portugal

³²⁰Rei de Nàpols, Aragon, València, Mallorca, Castilla, Leon, Galícia, Navarra, Portugal, Sardenya e Sicília, Sobiran des Païsi Baishi deth Sud, Comde de Barcelona, Urgell, Besalú, Cerdanya, Rosselló e Pallars Jussà, Duc de Milano

recebiguen dus-cents arcabussi e quauques mosquets, ja qu'eth sonque a 34 soldats tà 40 places (A.C.A., Consell d'Aragó, leg. 98. CAMON, 1956: 119; BOURRET, 1995: 101; POUJADE, 1998: 101, 103-105).

Er an 1613, a trauès dera edicion deth Libre deth Dr. *Gracia*, sabem qu'en Castèth Leon i auie 25 òmes ena guarnicion tà 40 places. (GRACIA, 1613: 62-63; DRUENE, 1959: 22; BRUNET, 1990: 247; POUJADE, 1998: 30, 43, 45-46, 79, 105, 107-108).

1.4.2 Es prumères armes de huec:

Un viatge passat eth periòde medievau damb er empleg d'espasses, lances, guinhauets, arcs e barestes arribam ara epòca modèna que darà un gran pas a nivèu militar damb aparicion des armes de huèc, encara qu'es elements medievaus continuaran vigenti e les acompanyaran en tot moment. A compdar de 1520, eth panh de arròda enes armes de huec comença a proliferar e dètz ans mès tard, eth panh de percussion dit xenepan siguec inventat en Holanda. Ja er an 1535, *Carlos V*³²¹, propiciec era unificacion de calibres laguens dera artilheria, e es honeries jos eth sòn contròtle, e singularment es de Málaga, potencieren era produccion de quate canons estàndards: 40, 24, 6 i 3 liures, hèti en bronze e pensadi tà lançar bòles de hèr.

A compdar de 1567, es castelhans adòpten eth mosquet, d'un calibre leugerament superior ar arcabús (disset millimètres), un shinhau mès pesat (set a ueit quilòs) podent tirar ua bala de trenta grams a tres-cents mètres damb ua major, mès encara relatiua, precision (BELY, 1992: 302; PILLORGET, 1996: 830-831; POUJADE, 1998: 110; HERNANDEZ 2003: 154, 162). Era proliferacion des armes deuec èster pro preocupant, perquè ja a finaus de sègle, es ans 1575, 1581, 1584, 1585, 1588, 1595 e 1599 es autoritats sageren de proibir es pedrenhaus cuerti, damb resultats dubtosi (HERNANDEZ, 2003: 159, 174, 176, 179). Encara qu'en contraposicion, vedem coma pròp de casa nòsta, er an 1580, damb data 27 de seteme, s'establis ena Seu d'Urgell que: "*Cada senyor Canonge haia de tenir i tinga en sa casa dos pedrenyals o dos boques de foch, i dos servidors i per lo manco un mosso ho servidor pràctic de les armes*" (*Liber Conclusionum*, ACSU (Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell), s. sig. fol. 101r. BORRAS, 1979: 380).

T. *Spanochi* damb data 5 de gèr de 1584, enviaue ar còrt ua afortunada descripcion dera topografia e gents dera Val d'Aran a on explicaue que se non ere totau er abandonament de Castèth Leon, pòc mancaue, auent estat robat en successives ocasions, trapant-se sense pòrtes ne hièstres, pòbre de tirs e autes armes majors, ua situacion desesperada que *Luis de Saportella*, shivalier aragonés e casteran de dit castèth rebatie en un memoriau (A.G.S. Guerra Antigua. Leg. 169, fol. 81. PORRAS, 1995: 374). Coneishem ua carta damb data 25 de junhsèga der an 1587 de *Felipe II*, pera que se suspenie era sentència contra es d'Aran, per embargament de dus-cents arcabusi³²²e povora, que les i auien hèt (A.I.G.A., n° 72. ABIZANDA, 1944: Fol. 37, P. 31). Eth dia 1 de junhsèga de 1588, se pòrten des de Barcelona ara Val quate pèces d'artilleria e municions (A.C.A., *Mestre Racional*, 2421, Pàg. 59-62. PUIGARNAU, 1995: 372). Dempús d'un cèrt periòde de temps e dauant des eveniments, vedem qu'en 1589,

³²¹Sobiran des Païsshi Baishi, Rei d'Aragon, València, Mallorca, Castilla, León, Galícia, Navarra, Sardenya, Sicília, Nàpols e Germània, Arxiduc d'Austria, Duc de Brabant, Limburg, Luxemburg, Estíria, Carniola, Caríntia e Milano, Comde de Flandes, Bourgogne, Artois, Charolais, Lovaina, Brusel·les, Hainaut, Holanda, Zelanda, Barcelona, Urgell, Besalú, Cerdanya, Rosselló, Pallars Jussà, Habsburg e Tirol, Comde Princesc de Gorízia, Marcgravi d'Istria, Landgravi dera Nauta Alsàcia, Marquès d'Anvers e de Namur, Senhor de Malines, Gran mèstre dera orde deth Toison d'Or

³²²Arcabusa (paraula d'origina alemana): 1,30 m de longitud e 6 quilòs de pes que tire projectils de 30 g.

Manrique de Lara y Girón, Virrei o Lòctenent Generau de Catalunya, entà evitar eth pas pera termièra aranesa de nauï contingents de huganauts, ordenèc a *Miguel Ferrer*, capitan dera guarnison de Castèth Leon, governador dera Val d'Aran, e ath lòctenent *Alemaný de Tragó*, fortificar era fortalesa, armant-se de fòrta artilheria e arcabuses, e li liurèc cinc-centes arcabuses, coma còste en ua labada provenenta deth desparsidut castèth e aué plaçada en lumedar d'ua hièstra deth vesin pòble d'Es Bòrdes, en Çò des de Turmò, que ditz: “*Esta obra mando hazer el muy Ill^e señor capitan Migvel Ferrer siendo castella y fortifico este castillo y le puso artilleria armo la pnte val de arcabuzes en el año de 1589*” (ROCAFORT, 1906: 918; SOLER, 1906: 314; LLADONOSA, 1967: 37-38; SARRATE, 1976; CATALA, 1979: 1513-1514, 1518; POUJADE, 1998: 108). Er an següent, eth 2 de junhsèga de 1588, se hè un inventari per part des conselhèrs dera Val d'Aran d'aquerò que i a en Castèth Leon, damb es claus e era administracion, dempús dera mòrt deth capitan *Miquel Ferrer*. I a 20 arcabuses e sèt d'autes pèces d'artilheria (A.I.G.A., n° 46. *Inventari y entrega del castell Lleó feta per Alemaný de Tragó als consellers de la vall per mort del capità Ferrer en lo any 1590*. ABIZANDA, 1944: Fol. 18, P. 22; POUJADE, 1998: 105). Eth mes de seteme de 1598, sigueren autrejadi 200 arcabussi e 100 mosquets pes Conselhèrs barcelonesi ara “*Universitat y singulars de la vall de Aran*” (SALES, 1989: 97; POUJADE, 1998: 109). Pòc temps dempus, es cònsols aranesi eth dia 19 de noveme de 1598, s'afaneren en amassar es armes que les i auien estat auançades mès, *Felipe III²³ el Piadoso*, les canviec eth termini (BRUNET, 2001: 129-130). Ar an següent enes Còrts catalanes de Barcelona, damb data 30 de junh, *Felipe III*, confirme toti es Privilegis concedidi e, en especiau, deth privilegi dat per *Joan I* eth dia 1 de març de 1387 tornant a dar facultat, que se per eth o es sòns successors siguesen en bèth temps alienadi, poguessen resistir damb armes, ath que damb fòrça de tau alienacion, volguese préner era possession dera Val. Es Sindics d'Aran, tanben se queishen en aquestes Còrts, d'auer estat obligadi a comprar as Conselhèrs de Barcelona, tà hèr frònt as incursions gascones de 1595-1599, “*200 arcabussos i 100 mosquets ab sos flascos, flasquillos, motllos i rescladós?*”. Sabem tanben, qu'a compdar d'aquestes Còrts se torne a proibir per enèsim viatge eth portar pedrenhaus (A.I.G.A., n° 34. GRACIA, 1613: 79-81, 103-104, 115-117; ABIZANDA, 1944: Fol. 12, P. 14, 43; SALES, 1989: 57-59; TORRES, 1997: 164; POUJADE, 1997, 1998).

Vedem coma a principis deth sègle XVII continuaue era obsesion peth contròtle des armes ja qu'eth 16 de junhsèga de 1601, trapam “*la prohibitió del port de pedrenyals a cavallers y sos mossos, y la prohibició de armes a persones militars*” (*Dietari de l'antic Consell barceloní*. Tom VII, Pàg. 364. ROVIRA, 1978: 644). Er an següent tornam a trapar coma en Catalunya en luta contra eth bandidatge, era autoritat de *Joan Terés i Borrull*, Arquebisbe de Tarragona e Virrei o Lòctenent Generau de Catalunya, proibis es pedrenhaus (arcabussi cuerti, armes de huec), mès aquesta mesura de desarmament generau non a efècte ja qu'es shivaliers, soent caps de banda, son autorizadi a portar armes pes Constitucions de Catalunya. Er an 1603 en mes d'abriu, era autoritat d'*Ettore Pignatelli e Colonna*, Virrei o Lòctenent Generau de Catalunya, publique es *Constitucions des Corts* der an 1599 e torne a proibir es pedrenhaus “*foren prohibits in totum los pedrenyals y pedrenyales tamt llarchs com curt?*” ja que “*dins un any han mortes en Catalunya passades de trescentes persones de tirs de pedrenyal. Cosa horrenda i bàrbara?*”. Era violència deurie èster ara orde deth dia, ja qu'eth 15 de seteme de 1610, coneishem era decission pressa peth conselh de Salardú e Tredòs, de qu'es òmes assistents

³²³ *Arcabusa* (paraula d'origina alemana): 1,30 m de longitud e 6 quilòs de pes que tire projectils de 30 g.

³²³ Rei de Castilla, Aragón, València, Mallorca, León, Galicia, Navarra, Sardenya, Nàpols, Sicília, Portugal, Duc de Milano, Comde de Barcelona, Urgell, Besalú, Cerdanya, Rosselló, Pallars Jussà e Ribagorça

auran de deishar es sues dagues e armes a “*deu passos lluny al consell*” jos pena de 10 sous. Continuant laguens dera línia de proibicions que ja ei ua constanta, coneishem era “*pragmática de Almazarán*” contra eth bandidatge deth *Consejo de Aragón* de data 30 de març de 1612, a on tornen a proibir es pedrenhaus cuerti, ja qu’aguesti se pòden dissimular facilment jos era ròba; es pedrenhaus longui son autorizadi, açò òc. (I.E.I., C/ 45-27; A.C.A., Consell d’Aragón, leg. 269. GARCIA, 1985: 121; REGLA, 1987: 102; ELLIOTT, 1989: 100; SALES, 1989: 266; POUJADE, 1998: 111, 128-129). Parionament qu’en Naut Aran, trapam pòc temps dempús er an 1613 coma en Vielha tanben se prohibie portar armes enes assemblees: “*capitularen que de aquesta hora en davant ningun home de qualsevol estat [?] sia de dita vila de dit consell ni consells de dita vila, ni en les comestions de dita vila ningun genero de armas de foch, ni espasa ni daga, sino a les comestions que puga portar ganivets de mig per exemple de lonch y aço en pena contravinent al predit de sis migeres de vi y esser ipso facto foragitats del consell y emoluments de dita vila sens misericordia alguna*” (A.M.V., Llibre d’actes del Consell de Viella (1592-1649), f. 256-256v. SANLLEHY, 1996: 92-93). A nivèu de Catalunya, coneishem tanben ua naua proibició des pedrenhaus cuerti (HERNANDEZ, 2003: 174).

Er an 1613, a trauès dera edicion deth libre deth Dr. *Gracia*, sabem qu’en Castèth Leon i auie 40 arcabuses, 10 mosquets³²⁴ e 20 d’autres pèces; tanben i a 700 arcabuses repartides peth territòri (GRACIA, 1613: 62-63; DRUENE, 1959: 22; BRUNET, 1990: 247; POUJADE, 1998: 30, 43, 45-46, 79, 105, 107-108). Atau madeish, en contèxte der armament en aguesta epòca, coneishem laguens deth territòri de Catalunya ua seguida de proibicions en referéncia as *pedrenyals* cuerti: aguestes comencen en 1575 e arriben enquiara Guèrra des Segadors.

1.4.3 Composicion des exèrcits en epòca Modèrna:

En España era estructura ei eth “*Tercio*”, qu’ei un còs professionau, format per 12 companhies de 250 mèmbers teòrics sumant un totau de 3000 soldats, comandadi per un Mèstre de Camp ajudat per un Sergent Major. Cada Companhia³²⁵ ei comandada per un Capitan, un Alferes (a coma mission era custòdia der estendard), un Sergent, un Furrier, un Barbèr, un Capelhan, dus Tambors e un Pifre. Pr’amor de protegir as soldats damb arcabús o mosquet, existien es piquers. Aguesti a mès a mès dera pica, portauen espasa e en certs casí, cuirassa e casc. Es piques castelhanes auien ua longitud de 5’46 m. e es franceses eren fòrça mès cuertes, mesurant sonque 3’50 m. En Catalunya non i a un exèrcit professionau, encara que s’organize d’ua forma semblanta, mès damb era diferéncia de qu’es companhies són de 100 òmes. Coma en aguesta epòca encara non existien es uniformes un element de diferenciacion des bàndols en combat ere era ploma deth barret. Es castelhans en portauen ua de color vermell e es francesi, de color blu. Es prumèri *tercios* se creen a raitz dera expedicion a Túnez eth 15 de noveme der an 1536 e son organizadi dempús d’aguesta campanha, neishent tà combàte ena Berberia e sustot en tèrres italianes (*Tercio de Nápoles i Sicília, Tercio de Lombardia, Tercio de Màlaga*), per tant procedenti dera Corona d’Aragón. Sigueren formadi per arcabussers e piquers; dempús ua part des arcabussers se reconvertiren en mosqueters. A compdar de 1560, eth modeu francés, que tanben incidic en Catalunya per rasons òbvies, se basec en Regiment, de

³²⁴Rei de Castilla, Aragón, València, Mallorca, León, Galicia, Navarra, Sardenya, Nàpols, Sicília, Portugal, Duc de Milano, Comde de Barcelona, Urgell, Besalú, Cerdanya, Rosselló, Pallars Jussà e Ribagorça

³²⁴Mosquet (paraula d’origina castelhana) (la coneishem a compdar der an 1567): entre 1,40 e 1,80 m de longada, entre 7 e 10 quilòs de pes, damb un calibre entre 18-20 mm que tire projectils entre 40-60 g. Auien de besonh ua horqueta tà tirar. S’empleguen 23 g de povora per tir, que pòt arténher es 300 m, encara que sonque ei letau a 100 m. Entre tir e tir passen uns 5 minutes.

³²⁵Era Companhia estàndard ei compausada per 100 Piquers, 90 Arcabussers e 40 Mosqueters.

caracteristiques, composicion e desplegament similar ath *Tervio* espanhòu (VALLECICO: 549-566; HERNANDEZ, 2003: 164). Es shivalièrs eren organizadi en Regiments d'entre 500 e 1000 combatents, divididi en Companhies o Esquadrons de 80/90 soldats. Aquesti Regiments són comandadi per un Mèstre Shivalèr, un Tinent, Suboficials e Caporals, un herrador e 1-2 Trompetes que portauen er estandard. Normaument portauen ua armadura de 12 quilòs de pes, ua espasa e dues pistoles longues, encara qu'a viatges tanben podien portar un arcabús.

Era evolucion des exèrcits en aguesta epòca ei imparabla ja que sabem qu'en temps de *Felipe II*, aguest contròtlau eth sòn emperi damb 40.000 soldats, mès er exèrcit francés anec creishent de forma exponenciau, ja qu'er an 1598 auie 7000 soldats, mès en 1610 ja eren 32.000.

2 Tors de defensa e vigilància:

A continuacion vam a sajar de desvolopar aguest apartat diferenciant es estructuras principaus coma són es castèths, des sues annexes o complementàries coma serien es tors que les enlacen pr'amor de contròtlar eth territori de forma més eficienta. Aguestes talaies se conecten entre eres de forma visuau e vedem que mantien ua distància similara entre eres propèra as 500 mètres.

2.1 Terme municipau de Les:

2.1.1 Casterèth de Les:

Apruprètz a 1'5 quilomètres ath sud dera populacion de *Les* e a un quilomètre set-cents cinquanta mètres ath nòrd de Bossòst. Emplaçat ena riba dreita dera Garona (apruprètz a 150 m), entre es sòns dus afluent, er *Arriu dera Soberpèra* ath nòrd (650 m.) e eth Barranc de Margalida ath

sud, defensant eth territòri de Les, ja que contròtlau era principau via de penetracion deth Baish Aran: era val der arriu. S'i pòt accedir per dus lòcs des dera N-230: a) Des deth sud ara nautada deth sòn quilomètre 181 se pot trauessar era Garona per un pònt que da as antics abocadors des mines Margalida. Per aguest endret passau anticament eth Camín Reiau que transcorris pera banda dreita der arriu pendent apruprètz uns 700 mètres enquia

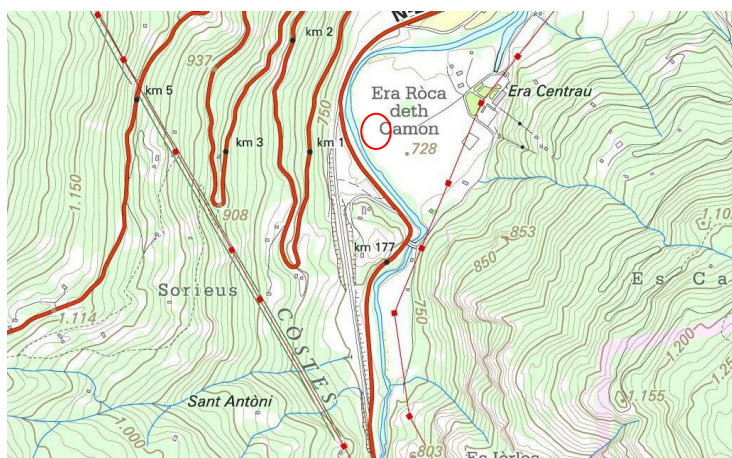

assolir eth pè dera ròca ara quau s'i accedis pera sua banda sud-èst. b) Des deth nòrd ara nautada deth quilomètre 182 se trauesse eth pònt que comuniquè damb era antica Centrau Idroelectrica de Cledes e s'agarre eth vial que corresponderie ar antic Camín Reiau e se seguís pendent apruprètz 350 m. enquia arténher era base deth penhal ath quau s'i accedis pera sua banda nòrd-èst. Es rèstes d'aguesta tor tanben son en un terren erm entornejat d'un bòsc caducifòli e plaçadi en un aflorament de ròca plutonica. Se trape a ua còta de 754 mètres damb un accès fàcil e un estat de conservacion excellent. Dera sua estructura se saue aué sonque era base enquiath prumèr pis (2'40 m. d'altitud), e se pòt observar er angle sud-occidentau bastant deteriorat e es murs bastant maumessi. Ei de planta rectangulara (4'20 x 5'20 m), e a un espaci útil de 12 m². Observe uns murs de 1'10 m. de celh bastidi damb mortèr de caudia. Er auçat dera tor aporte diferents solucions constructiues; era verticalitat decreishent, er endrèçament des hilades per rengles disposadi ar inrevès, eth reforçament des cantoades damb carreuons mès grani e afaçonadi en alternança d'arestes e er inici d'ua vota de canon nòrd-sud que deuie dar supòrt ath prumèr pis dera tor. Visuaument controtaue basicament er eish Nòrd-èst Sud-oèst ja qu'en direccion nòrd-èst dominaue 1900 mètres e tath sud-oèst 1100 mètres. Era sua observança ere minima en direccion sud-èst ja que sonque ere de 250 mètres. Aguesta tor ere vinculada damb eth Casteràs de Bossòst situat a un quilomètre e miei ath sud-oèst e a mil ueit-cents mètres ath sud-oèst deth Castèth de Les.

2.2 Terme municipau de Bossòst:

2.2.1 Tor de Santa Hè:

Emplaçada ena riba quèrra dera Garona (a uns 70 m. en línia recta), entre es sòns dus afluent, er Arriu des Castèths (a 250 m.) que se trape ath sud e eth Barranc de Sorieus, e apruprètz a 1'5 qm. en línia recta deth pòble de Bossòst, plaçat ath nòrd deth jaciment, e tanben a 2 qm e 600 m. de distància deth petit caseriu d'Era Bordeta que se place ath sud deth madeish, defensant tanben eth territòri de Bossòst. Eth Camín Reiau transcorrie pera sua banda oèst

pendent apruprètz uns 425 mètres enquia assolir ua bòrda ath pè dera ròca. Malurosament aguest tram siguec arrassat e destruit er an 2004 quan se bastic era varianta tà eliminar eth pas pera corba vinculada ath Pònt de Hèr, enes òbres de condicionament dera carretèra N-230 entre es quilomètres 176'6 e 179'7, dirigides peth *Ministerio de Fomento* e realizades pera empresa COMSA. En aguest endret se rebaishec tota era superfícia pr'amor d'eliminar eth desnivèu. En aqueri moments encara se podie detectar en bon estat er empeirat d'aguest camín. Aguest fragment se trapaue ubicat ena riba quèrra dera Garona (a 30 mètres en sòn lòc mès propèr e a uns 220 en lòc mès aluenhat) entre es 736 e es 772 m. de nautada. Aguest demoraue ar oèst dera antica carretèra nacionau e ar èst dera C-141 que da accès ath *Portilhon*, trapant-se apruprètz a 60 mètres en punt mès pròxim que serie en sòn tram nòrd. Observe un estat de conservacion excellent, damb ua amplada qu'oscillaue entre es 4 e es 5 mètres e ua longitud

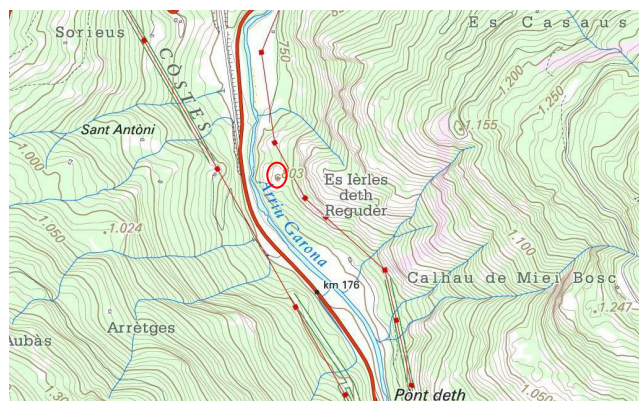

d'apruprètz 850 mètres. Es rèstes d'aguesta tor tanben son en un terren erm entornejat d'un bòsc caducifòli e plaçadi en un aflorament de ròca plutonica. Se trape a ua còta de 785 mètres damb un accès fàcil e un estat de conservacion regular. Encara se pòden observar es estructures plaçades en aquest endret qu'ocuparien ua extension de 13 mètres d'amplada per apruprètz 20 m. de longada (260 m²). Era sua nautada maxima ei d'apruprètz 60 cm. Ara com ara sonque se ven pèires de mesura mejana e petita remuntades damb era tecnica dera pèira seca, que segurament son plaçades ath dessús dera antica estructura enmascarant-la e caperant-la. Visuaument contròtlaue basicament er eish N-S ja qu'en direccion nòrd dominaue 1300 mètres e tath sud 850 mètres. Era sua observança ere minima en direccion èst ja que sonque ere de 230 mètres. Aguesta tor ere vinculada damb eth Casteràs de Bossòst, damb era fortificacion de Sentèths e era Tor de Miei Bòsc qu'ei a 600 mètres ath sud.

2.2.2 Tor de Miei Bòsc:

Situada ena riba drèta dera Garona, apruprètz a 70 mètres de distància e peth dessús der arriu, defensant eth territori de Bossòst, ja que contròtlaue es vies principaus de penetracion deth Baish Aran: era val der arriu damb eth Camin Reiau e Eth Portilhon. Tanben vigile un petit camin que junhís er actuau Pònt de Hèr damb eth Pònt deth Lop. Ei apruprètz a 2 quilomètres en línia recta deth pòble en direccion sud e tanben ara madeisha distància d'Era Bordeta qu'ei tanben a meddia

dera madeisha. Se trape en un terren erm entornejada d'un bòsc caducifòli a on predominen es hereishos, cashes e hais. Ei plaçada en un aflorament de ròca plutonica, de granit leucràtic moscovític, que va associada a ua aureòla de metamorfisme regionau hercinian que l'afecte. Se trape a ua còta de 803 mètres damb un accès dificil e un estat

de conservacion relativament bon. Encara se pòt observar es dimensions dera base dera tor, que oscillarien en ua planta d'apruprètz 4 per 4 m. Ath dessús dera madeisha se sauve tot er esb aussament des parets caperant ua part des madeishes qu'aurien ath torn d'un mètre e miei de nautada. Ei bastida damb pèira de granit e mortèr de caudia, damb es murs aparelhadi a banda e banda, disposada en hilades més o mens regulars. Visuaument contròtlaue basicament er eish N-S ja qu'en

direccion nòrd dominaue un quilomètre e tath sud 750 mètres. Era sua observança ere minima en direccion èst ja que sonque ere de 100 mètres. Aguesta tor ere vinculada damb eth Casteràs de Bossòst, damb era fortificacion de Sentèths e era Tor de Santa Hè qu'ei a 600 mètres ath nòrd.

2.3 Terme municipal de Vilamòs:

2.3.1 Casteràs d'Arró:

Emplaçat ena riba quèrra dera Garona (apruprètz a 50 mètres en línia recta), entre es sòns dus afluent, eth Barranc dera Barèsta ath nòrd e eth Barranc d'Arrigüeleths ath sud (225 m.), defensant eth territòri d'Arró e controlant eth Camin Reiau plaçat peth sòn costat èst e per dejós. Tà arribar ara tor cal agarrar era carretèra N-230, e ara nautada deth sòn quilomètre 174 se pren un trencant en direccion oèst per on se trauesse eth Pònt d'Arró sus era Garona, agarrant-se ua pista forestau que da accès ara montanha d'Arres seguint-la pendent apruprètz uns 350 mètres e assolir un

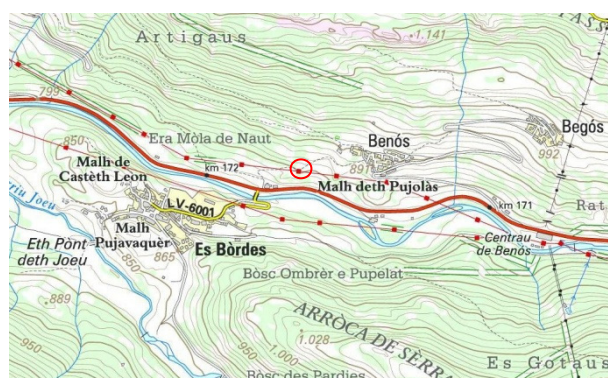
lòc on i a ua corba bastant pronunciada, prenent un trencant en direccion nòrd e continuar-lo 125 mètres enquia arténher eth pè dera tor peth sòn costat oèst. Es rèstes d'aguesta talaia tanben son en un terrenh erm entornejat d'un bòsc caducifòli e plaçadi en un aflorament de ròca plutonica. Se trape a ua còta de 821 mètres damb un accès fàcil e un estat de conservacion regular. Dera sua estructura se saue aué sonque era base deth parament nòrd dera madeisha (2'40 m. d'altitud) e apruprètz quate mètres de longada, damb 1'10

mètres d'amplada. Murs formadi per pèires mejanes damb mortèr de caudia, aparelhadi a banda e banda mejançant es madeishi bastiments, damb carreuons dispausadi en hilades mès o mens regulars. Visuaument contròtlaua basicament er eish nòrdoèst-sudèst ja qu'en direccion nòrd-oèst dominaue 1475 mètres e tath sud-èst 1850 mètres. Era sua observança ere minima enes direccions nòrdèst e sudèst ja que sonque ere de 275 mètres. Aguesta tor ere vinculada damb eth pòble d'Arró qu'ei a 600 mètres ar èst en línia recta, damb era fortificacion de Sentèths plaçada a 1150 mètres ath nòrd-oèst e a Castèth Leon qu'ei a 1200 mètres ath sud-èst. Coneishem tanben a nivèu orau, qu'en moment de plaçar ath nòrd des estructures ua tor de nauta tension se traperen ua sèrie de tombes.

2.4 Terme municipau d'Es Bòrdes:

2.4.1 Tor de Ribatero o Castèra de Benós:

Ei apruprètz a 325 mètres en línia recta deth pòble de Benós en direccion sud-oèst, a 30 mètres de vielh camin que puje ad aguest nuclèu de populacion. Se trape en un

terren entornejada de prats dominant eth Pònt d'Es Bòrdes qu'ei plaçat a 100 mètres en direccion sud-oèst. Situada ena riba drèta dera Garona, apruprètz a 65 mètres de distància e peth dessus der arriu, contròtle eth Camin Reiau, eth pònt abantes mentat e eth camin d'accés a Benós, Begós e Arró. Se trape a ua còta de 847 mètres damb un accès fàcil e un estat de conservacion fòrça bon. Encara se pòt observar es dimensions dera base dera tor, que

oscillarien en ua planta d'apruprètz 5 per 5 m. Observe ua nautada d'apruprètz tres mètres, encara qu'er esbaussament des parets pòden enmascarar es sues dimensions. Ar entorn dera madeisha se sauve tot un seguit d'estructures, sustot ena sua cara sud, caperades parciaument per esbaussament des paredaus. Ei bastida damb pèira e mortèr de caudia, damb es murs aparelhadi a banda e banda, disposada en hilades més o mens regulars. Visuaument contròtlaue basicament er eish E-W ja qu'en direccion oèst dominaue un quilomètre e tar èst 750 mètres. Era sua observança ere minima en direccion nòrd ja que sonque ere de 100 mètres. Aquesta tor ere vinculada damb Castèth Leon e eth Casteràs d'Arró plaçat a 1700 mètres ath nòrd-oèst.

Conclusions:

A ores d'ara ei totaument impossible datar damb precision er origen de tot aguest seguit de fortificacions, mès mos cau pensar que damb era desaparicion deth centre administratiu e politic de *Lugdunum Convenarum* er an 585, dilhèu era Val d'Aran entrec en ua fasa, coma era resta de vals vesies, d'atomizacion e de retorn as vielhs localismes anteriors ara romanisacion. Damb era constanta inestabilizacion des territòris vesins, auem de creir que s'inicièc ua fòrta fortificacion deth territòri. Era clara vinculacion damb eth Camin Reiau mos e a creir qu'ua des foncions basiques d'aguesta consistirie ena defensa deth madeish ja qu'ere important sustot en tèrmes economics e de relacion. Malerosament era manca de documentacion d'aguesta epòca, non mos ajude bric a sajar d'interpretar era situacion en nòste territòri. Sonque començam a auer hònts escrites en ua cèrta abundància a compdar deth sègle XIII, per tant aguest uet sonque mos deishe lòc as ipotesis de trabalh.

Eth Castèth de Les poderiem intuir qu'a ua clara relacion damb es senhors de Sant Beat, senhoriu documentat a compdar deth sègle XI, mès que poderie anar mès luenh en temps. Dilhèu damb aguest àmbit d'influència i poderiem tanben híger eth Casteràs de Bossòst, contròtlant per tant ua porcion fòrça importanta deth Baish Aran.

Sabem qu'en sègle XII, *Bernat I*, Comde Comenges e Coserans, bastís eth Castèth de Sentèths, que tanben pòt correspone a ua reforma deth madeish. Qu'aguest age era Val d'Aran en feu en aguesti moments, pòt respone ara gratitud deth Rei *Alfons eth Batalhador* pera sua ajuda enes campanhes militars deth moment, en especiau ara recuperacion dera zòna deth Baish Cinca. Ara mòrt deth Rei renauís er aumenatge per aguesta possession, mès sabem qu'es aranesi pacten un acòrd damb eth Comde de Pallars Sobirà er an 1144, indicant-mos que aumens ua part dera poblacion aranesa non ere dispausada a continuar jos aguesta situacion. Podem dilucidar ja per prumèr viatge era division qu'ath long dera nòsta istòria s'a viscut en diuerses ocasions? Eth Baish Aran mès vinculat

damb era zòna d'influéncia politica occitana e posteriorament francesa e eth Naut Aran damb era zòna aragonesa-catalana?

Quan de temps durec aguesta possession en feu? Sonque sabem de forma segura qu'era Val ja tornaue a èster en mans reiaus a compdar der an 1175. En aguesti moments era Corona d'Aragon ere enfrentada frontaument damb eth Comdat de Tolosa qu'auie coma aliat ath Comde de Comenges. De finaus d'aguest sègle coneishem coma era Corona autrege cargues de confiança a ua série de personatges qu'ostenten eth cargue de bailes. Qu'ua grana part deth Baish Aran ei en mans deth Rei ac vedem damb aguest acte, a on gessen mentadi es castèths de Sentèths e de Bossòst, mès non eth de Les, qu'ei en mans d'un Senhor fòrça vinculat damb Comenges.

Quan era tension entre Tolosa e Aragon disminuís pera presion efectuada pera corona francesa enes sues pretensions territoriaus, vedem coma Aran torne a jogar un papèr de moneda de cambi. Eth Rei torne a autrejar eth nòste territòri en feu ath Comde de Comenges er an 1201. Mès coma passec ena anteriora ocasion, es aranesi non accepteren de bon grat aguesta situacion e en un moment que podem ubicar entre era mòr deth Rei en 1213 e eth 1220, se revolteren contra eth de Comenges, atacant eth Castèth de Sentèths.

Dempús d'un periòde d'ua cèrta tranquilitat, es tensions entre era Corona Francesa e era Aragonesa se tensen fòrça dant coma conseqüéncia era invasion dera Val d'Aran en 1283, e era conseqüenta construccion de Castèth Leon. Per tant en aguesta data podem afirmar que se barre eth cicle de fortificacion deth Baish Aran damb estructures castraus, encara que per part nòsta existís era sospita qu'en aguest endret ja i aurie quauqua fortificacion, qu'enes darrères campanhes de catacion encara non auem localizat. Mos basam ena intuicion e sustot ena logica, ja qu'aguest endret a un grad fòrça naut de possibilitats des deth punt d'enguarda dera estratègia, d'auer estat fortificat des de temps a. Aguesta estructura se desvoloparie damb era recoperacion d'Aran per part dera Corona, e sabem qu'ena prumèra meitat deth sègle XIV aquerís era forma qu'arribe a èster descrita per *Juan Francisco de Gracia*, damb petites modificacions.

Un viatge analizat eth pressompte origen des castèths, se mos plantege eth gran dubte ena interpretacion e datacion des tors vinculades damb eri. Aueren eth madeish origen temporau? Eren estacades damb es senhors e representants dera casa comdau?

Un document der an 1279 mos e a reflexionar sus eres, e dilhèu quauqu'ua aurie agut un origen diferent, ja qu'en aguest document vinculat ara poblacion de Montcorbau, mès extrapolable ath baish Aran, se mos dits qu'en interior deth vesinatge s'establien acòrds entre "*parçoners*" pr'amor de defensar-se mutuament o a ua part dera vila, auent ua tor comunau (A.C.A., V.Cn.R. 65, fol. 40 r. REGLA, 1951: 225-226; GARCIA, 1991: 170). Atau madeish, e damb era madeisha data, sabem qu'es "*universitates*" constituishen eth gradon fonamentau ena organizacion defensiua dera Val d'Aran; era d'Arties (Naut Aran) hège provisions de balhestes e les distribuïe as "*arcuiferis*" dera poblacion, reglamentant era possession d'aguestes pr'amor que non constituïssen un perill entara comunitat madeisha (A.C.A., V.Cn.R. 65, fol. 36 v - 36 r. REGLA, 1951: 209; GARCIA, 1991: 170; BRUNET, 2001: 113).

Un viatge vist tot açò podem afirmar qu'eth bastiment des castèths serie vinculat as senhors o representants des madeishi, mès es tors, mos plantegen eth dubte. Dilhèu quaqu'ua anarie vinculada as construccions castraus, mès observant era documentacion mos hè a pensar qu'era majoria d'eres poderien èster d'àmbit comunau des poblacions propères, que segontes es noticies qu'an arribat a nosati, tanben eren es encarregades dera defensa deth sòn territori, het que vedem ath long dera istòria d'aguesta Val enes diferenti episòdis bellics qu'auèc de vieue. De hèt aguesta circumstància siguet confirmada peth rei *Joan I* eth dia 1 de març de 1387 dant facultat, que se per eth o es sòns successors siguesen en bèth temps alienadi, poguessen resistir damb armes, ath que damb fôrça de tau alienacion, volguese prene era possession dera Val. Privilegi aguest, ratificat pes reis posteriors.

Bibliografia:

- ABIZANDA Y BROTO, Manuel. *El Indice de Privilegios del Valle d'Aran. Comentarios preliminares y transcripción*. Balaguer: Instituto de Estudios Ilerdenses, 1944.
- BAUDOIN, A., S. MONDON. *Inventaire de la Sous-série 3G. Fonds de l'évêché de Saint-Bertrand de Comminges*. 3 Vol. A.D.H.G.
- BELY, Lucien. *Les relations internationales en Europe, XVII-XVIII siècles*. Paris: P.U.F., 1992.
- BOIX I POCIELLO, Jordi, Josep ARAN. "Castell de Bossòst". *Catalunya Romànica*. Vol. XIII (El Solsonès. La Vall d'Aran). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987. Pàg. 355-356
- BOIX I POCIELLO, Jordi, Josep ARAN. "Casteret de Bossòst". *Catalunya Romànica*. Vol. XIII (El Solsonès. La Vall d'Aran). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987. Pàg. 356
- BORRAS, Antoni. "Fundació del col·legi de Sant Andreu, de la Companyia de Jesús, a la Seu d'Urgell (1598-1600)". *Urgellia*, 2 (1979).
- BOURG, A. de. *Histoire du Grand-Prieuré de Toulouse et de diverses possessions de l'Ordre de Saint Jean de Jerusalem*. Paris: s.e., 2ª edic. 1883.
- BOURRET, Christian. *Les Pyrénées centrales du IXe au XIXe siècle. La formation progressive d'une frontière*. Aspet: Pyrègraph, 1995.
- BRUNET, Serge. "Lies et passeries en Vallée d'Aran aux XVIIème et XVIIIème siècles". *Revue de Comminges*, 103 (1990). Pàg. 243-260
- BRUNET, Serge. *Les prêtres des montagnes. La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime*. Aspet: PyrèGraph, 2001 (Collection Universatim, 7).
- CAHNER, Max. "Castell-Ileó". *Gran Enciclopèdia Catalana*. Vol. IV. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1973.
- CAMON AZNAR, J. "La situación militar en Aragón en el siglo XVII". *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 8-9 (1955-1956).
- CASTERAN, Paul de. "La reformation de la commandaris de Juzet-de-Luchon et Frontes en 1266". *Revue de Comminges* (1894). Pàg. 79-98.
- CASTILLON D'ASPET. *Histoire des populations pyrénéennes du Nébouzan et du pays de Comminges*. 2 Vol. Tolosa-Paris: s.e., 1842.
- CATALA I ROCA, Pere. *Els castells catalans*. VI Vol. Barcelona: Ramon Dalmau Editor, 1979.

— Era Batalha de Murèth, 1213; Era Querimònia, 1313; Era Grana Patzeria, 1513

Indèx

· Prològ	1
Ponències	
· “ <i>La Querimònia en els sistemes jurídics de les muntanyes pirinenques</i> ”.....	3
Tünde Mikes	
· “ <i>Neishença e mutacions deth gran tractat de Lies e Patzeries de Plan d’Arrem (s.XIII-XVII)</i> ”	16
Serge Brunet	
· “ <i>Malgrat Murèth. Era comunautat occitano-catalana entre es s.XIII e XX</i> ”.....	21
Patrici Pojada	
Comunicacions	
· “ <i>Es Aranés anc no an agud nullo seior que Deus. A qué s’assemblana era lengua que parlauen eth Araneses deth temps dera Crotzada?</i> ”	27
Bernat Arrous	
· “ <i>Recerca i digitalització documental de la Val d’Aran s.XII-XV</i> ”	55
Griselda Lozano Carvajal	
· “ <i>Enes marges dera corona. Cambi istoric e conflictes sociaus ena Val d’Aran a finaus deth s. XIII e principis deth XIV</i> ”	58
Joan E. García Biosca e Anna Rich Abad	
· “ <i>1298-1313. Dus documents que reconeishen es usi e costums dera Val d’Aran. Diferències e similituds</i> ”	72
Maria Pau Gómez Ferrer	
· “ <i>Passat, present e futur deth simbèu d’Aran</i> ”	89
Àngel Claveria Aner	
· “ <i>Patrimoni de la Val d’Aran. La búsqueda del equilibri a través de la deformación. Hacia una declaración de Patrimonio Mundial</i> ”	102
Josep Lluís y Ginovart e Agustí Costa i Jover	
· “ <i>Capèles romaniques d’origina romanica ena Val d’Aran</i> ”	111
Esther Monge España	
· “ <i>Patrimoni artístic i industrial al pirineu central: les reixes de Sent Aventin de Larbost i Sant Andreu de Salardú</i> ”	119
Lluïsa Amenós	
· “ <i>Tres hites, tres arts</i> ”.....	124
Elisa Ros Barbosa	
· “ <i>Er encensèr romanic de Betren. Un exemple de patrimoni retrobat debòra des nòstes termières</i> ”	141
Carla del Valle Lafuente	
· “ <i>Eth sistema defensiou medievau enquiara visita de Juan Francisco de Gracia en Baish Aran</i> ”	146
Pèir Còts e Casanha	

